

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LIX. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1930.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

A Magyar Nyelvőr és a Munkácsi Emlékkönyv dolgozótársai 1930-ban.

Altai Rezső
Balassa József
Bán Aladár
Beke Ödön
Brockelmann Károly
Czebe Gyula
Dénes Szilárd
Dercsényi Móric
Donner Kai
Erdélyi Lajos
Fenyvessy László
Fokos Dávid
Horger Antal
Jozefovics Sári
K. B.
K. L.

Kalima Jalo
Kallós Zsigmond
Kannisto Artur
Kardos Albert
Kelemen Béla
Kertész Manó
Kolozi Lajos
Kosztolányi Dezső
Krausz Sámuel
Kúnos Ignác
Lach Róbert
Lenkei Henrik
Lewy Ernő
Lytkin Vaszilij
Mészöly Gedeon
Munkácsi Bernát

Nekolny Kurt
Prohászka János
Rubinyi Mózes
Sauvageot Aurélien
Setälä Emil
Solymossy Sándor
Spitzer Leó
Toivonen Y. H.
Turóczy-Trostler József
Vajthó László
Vikár Béla
Waldapfel József
Wichmann György
Winkler Henrik
Zolnai Gyula
Zolnay Vilmos

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Oldal
<i>Allai Rezső:</i>	A modern idegen nyelvek tanításának módszerei ... 167
<i>Balassa József:</i>	A magyar uccanevek ... 3
	A magánhangzóilleszkedés zavarai ... 116
	Francia tudós a magyar nyelvről ... 187
	Az egységes magyar helyesírás bírálatá ... 195
	Az „ének” költészete a finnugor népeknél ... 127
<i>Bán Aladár</i>	A Halotti Beszéd olvasásához ... 15
<i>Beke Ödön:</i>	A <i>héj</i> és <i>szij</i> szó hangtörténetéhez ... 97
	Egres, piszke, köszméte ... 224
<i>Brockelmann Károly:</i>	A mult időnek passivumos kifejezése az újszír nyelvekben ... 147
<i>Czebe Gyula:</i>	A magyarok 922. évi kalandozása ... 164
<i>Dénés Szilárd:</i>	Herman Ottó stílusa ... 102
<i>Donner Kai:</i>	A rénszarvasnak egy szamojéd nevééről ... 73
<i>Erdélyi Lajos:</i>	A moldvai csángók nyelvjárásának tanulmányozása ... 187
<i>Fenyvessy László:</i>	Adalék az Ugocsa név származtatásához ... 171
<i>Fokos Dávid:</i>	Munkácsi Bernát ... 33
	Adalék a zürjén nyelvjárások ismeretéhez ... 89
	Munkácsi B. irodalmi munkássága ... 172
	Munkácsi B. 70-ik születésnapjának megünneplése ... 199
	Új zürjén irodalom ... 227
<i>Horger Antal:</i>	A <i>várfad</i> és <i>várd</i> típusú igealakok viszonya ... 83
<i>Jozefovics Sári:</i>	A rádió magyar műszavai ... 18
<i>Kalima Jalo:</i>	Vogul és osztják kölcsönszók a zürjénben ... 72
<i>Kallós Zsigmond:</i>	Jobbágy ... 8
	Ingyen: umbe sus ... 108
<i>Kannisto Artur:</i>	Adalékok a finn <i>kontti</i> szó etimológiájához ... 63
<i>Kardos Albert:</i>	A magyar-zsidó nyelvrokonság utolsó bajnoka ... 86
	Lebke és lepke ... 217
<i>Kertész Manó:</i>	Arszlán és tigris ... 6
	Szerény véleményem ... 92
<i>Kosztolányi Dezső:</i>	A magyar nyelv helye a földgolyón ... 191
<i>Krausz Sámuel:</i>	A perzsa tűzimádás, fehér ló áldozás, incestus ... 156
<i>Kúnos Ignác:</i>	Török nyelvújítás ... 152
<i>Lach Róbert:</i>	A zenei folklór-kutatás feladatai Magyarországon ... 150
<i>Lenkei Henrik:</i>	Emlékezés Pápai Károlyról ... 159
<i>Lewy Ernő:</i>	Az indogermán és finnugor nyelvek hangrendszeréhez ... 68
<i>Lytkin Vaszilij:</i>	A többszámú - <i>jas</i> , - <i>jos</i> és - <i>jan</i> képzői a permi nyelvekben ... 76
<i>Mészöly Gedeon:</i>	A vogul <i>vuil</i> névutónak és változatainak eredete ... 77
<i>Munkácsi Bernát</i>	Válasza az üdvözlésekre ... 200
<i>Nekolny Kurt:</i>	A magyar rádiónyelv ... 221
<i>Prokászka János:</i>	A főnevek fokozása ... 111
<i>Rubinyi Mózes:</i>	Nyelvtudo nányi terminológiánk történetéhez ... 125
<i>Sauvageol Aurélien:</i>	Az uráli nyelvek indogermán kölcsönszavaihoz ... 74
<i>Selälä Emil:</i>	Magyar <i>ér</i> (elér) ... 59
<i>Solymossy Sándor:</i>	A honfoglalás előtti magyarság etnikumához ... 143
<i>Toivonen Y. H.:</i>	Vogul-osztják-szamojéd <i>num</i> ... 69
<i>Turóczi-Troster J.:</i>	Czvittinger Specimenjének német visszhangja ... 134
<i>Vajthó László:</i>	A magyar diáknyelv ... 219
<i>Vikár Béla:</i>	Munkácsi Bernáthoz ... 58
<i>Wichmann György:</i>	Egy régi halmév ... 62
<i>Winkler Henrik:</i>	A finnugor névragozás ... 66
<i>Zolnai Gyula:</i>	A magyar Kalevala nyelvéről ... 118

Irodalom.

Jakubovics Emil és Pais Dezső : Ó-magyar olvasókönyv (B. J.)	21
F. A. Uxbond : Munda-Magyar-Maori (<i>Germanus Gyula</i>)	22
Lagercrantz : Sprachlehre des Nordlappischen (<i>Beke Ödön</i>)	23
A legnagyobb finnugor népköltési gyűjtemény (<i>Beke Ödön</i>)	207
Erdélyi Lajos : Mondattani tanulmányok (<i>Balassa József</i>)	230
Bárcki Gusztáv : A magyar beszédhangok képzése (<i>Balassa József</i>)	231
Bessenyei György : Tarimenus utazása (B. J.)	232
Könyvek és folyóiratok	25, 208, 232

Gyászjelentés.

Czebe Gyula (<i>Dercsényi Mór</i>)	208

Nyelvművelés.

<i>Kardos Albert</i> : Felesleges szó- pazarlás, felesleges betűpazarlás	25	<i>Zolnai Gyula</i> : Az uccanevek ma- gyarságához	211
Hibás képzés, hibás ejtés	26	<i>Kélemen Béla</i> : Felesleges betű?	
Térbeliség és időbeliség	27	Felesleges kötőjel?	211
<i>Fenyvessy László</i> : Egy modern szó- lás régi nyomai	28	<i>Zolnai Gyula</i> : A rádió magyar mű- szavaihoz	213
<i>Dénes Szilárd</i> : Mondatelmző kér- dések	28	<i>Kardos Albert</i> : Kazinczy és az -énk, -ünk, -ók, -ök személyjeles igealak	233
K. L. : Olvasás közben	28	„Szó sincs róla” és társai	234
B. J. : Hogyan írjuk a „vitéz” szót a név előtt?	210	Angol levél magyar szavakkal	235
K. L. : Öt vak utas és a kegyetlen hajóskapitány	210	K. B. : Hétvégzés	236
		Pengős regények	236

Magyarázatok.

<i>Kertész Manó</i> : Sorba jár, mint a falusi bíróság	29	<i>Zolnay Vilmos</i> : Láttam én már karón varjút	236
<i>Kosztolányi Dezső</i> : A szavak neve	30	B. J. : Böhönc	239
<i>Beke Ödön</i> : Csipke és csipkebokor	31	<i>Kolozsi Lajos</i> : Kengyel	239
<i>Waldapfel József</i> : Pótlás : Politi- kus csizmadia	32	B. Ö. : Át és által, orcé és arcal	241
<i>Zolnay Vilmos</i> : Frászkarika	214	<i>Beke Ödön</i> : Borjú és gyapjú	241
<i>Beke Ödön</i> : Az orgonafa neve	215	<i>Spitzer Leó</i> : Jobbágym fr. jobbard	241
Füge	216	<i>Kallós Zsigmond</i> : Jobbard	242
		<i>Beke Ödön</i> : Jós és javas	243
		<i>Fokos Dávid</i> : Anyjuk	244

Szómutató.

anyjuk 244	gyapjú 241	kengyel 239	politikus csizmadia
arcal 240	halálra gázolta 28	kentti (finn) 63	sírp (zürj.) 72
arszlán 6	héj 97	köszméte 224	[82
át, által 240	hétvégzés 236	lebke, lepke 217	szerény vélemény-
borjú 241	ingyen 108	müktő (cser.) 62	nyem 92
böhönc 239	javas 243	num (vog -osztj.) 69	szó sincs róla 234
csipke (bokor) 31	jobbard 242	orcé 241	tigris 6
egres 224	jobbágym 8, 241	orgonafa 215	tsumpel (zürj.) 72
ér (elér) 59	jós 243	pengős regények 236	várjad, várd 83
frászkarika 214	karón varjú 236	piszke 224	vitéz 210
füge 216			

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND

F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Balassa József. — A magyar uccanevek	3
Kertész Manó. — Arszlán, tigris	6
Kallós Zsigmond. — Jobbágy	8
Beke Ödön. — A Halotti Beszéd olvasásához	15
Jozefovics Sári. — A rádió magyar műszavai	18
Irodalom. — Jakubovics Emil és Pais Dezső. Ó-magyar Olvasó-könyv. (B. J.) — F. A. Uxbond: Munda—Magyar—Maori. (Germanus Gyula.) — Sprachlehre des Nordlappischen. (Beke Ödön.) — Könyvek és folyóiratok	21
Nyelvművelés. — Felesleges szópazarlás, felesleges betűpazarlás (Kardos Albert.) — Hibás képzés, hibás ejtés. (Kardos Albert.) Térbeliség és időbeliség, vagy még egyszer: Könyvnyelv és köznyelv. (Kardos Albert.) — Egy modern szólás (kiszólás) régi nyomai. (Fenyvessy László.) — Mondatelemző kérdések. (Dénes Szilárd.) — Olvasás közben. (K. L.)	25
Magyarázatok. — Sorba jár mint a falusi bíróság (Kertész Manó.) A szavak neve (Kosztolányi Dezső.) — Csipke és csipkebokor (Beke Ödön.) — Pótlás. (Waldapfel József.)	32

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1930. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.— pengő; a Nyelvőr előfizetői részére 10.— P.

A Magyar Nyelvőr régebbi évfolyamai (1—48. évfolyamok) közül csak egyes kötetek kaphatók; áruk egyenként 10.— P. A 49—58. évfolyamok ára egyenként 5.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P. a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Árú egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Rubinyi Mózes. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből (1 P 50); A hangutánzás problémájának történetéből (1 P); A nyelvfilozófia mai állása és jövő feladatai (1 P); Kant és a nyelvtudomány (50 f.); Az erdélyi magyar nyelv-művelő társaság története (1 P 50). A világnyelv kérdése (3 P). A Nyelvőr előfizetői részére 30% engedmény.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

A Magyar Nyelvőr legközelebbi száma (3—6. sz.) május hó végén MUNKÁCSI BERNÁT születésének hetvenedik évfordulója alkalmából mint külön ünnepi szám fog megjelenni kb. 10 ív terjedelemben.

Stemmer Ödön antikvárium és könyvkereskedés

Budapest, V., Gróf Tisza István ucca 9.

Főbizományi kiadványaink:

Bátky Zsigmond. Condizioni etnografiche dell'Ungheria. 28 képpel és 1 térképpel ... Ára P 4.—

Bátky Zsigmond. Pásztor ivópoharak 16 táblával ... Ára P 6.—

Az O. M. Szépművészeti Múzeum Evkönyvei V-ik kötet (1927—1928) 171 képpel, 234 old. szöveggel. Műnyomó papíron ... Ára P 40.—

Tompa Ferenc. A szalagdiszes agyagművesség kulturája Magyarországon. A bükk és a tiszai kultúra. 60 táplával, 1 térképpel és 6 szövegközi ábrával ... Ára P 40.—

Keresünk megvételre: Magyar Nyelvőr régi évfolyamait és egyes számokat.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

A MAGYAR UCCANEVEK.

Irta Balassa József.

A Közmunkák Tanácsa nemrég száz névtelen uccának adott új nevet. Szokatlanul élénk vitát keltett a sajtóban, hogy a városokról elnevezett új uccanevekben a régi szokástól eltérően az illető város neve *-i* képző nélkül áll az *ucca* szó előtt. Az eddigi elnevezések ilyenek: *Bécsi ucca*, *Soroksári ucca*, *Váci ucca*, *Csömöri út*, *Kerepesi út*, *Verpeléti út* stb. Evvel szemben az új elnevezések között ilyeneket találunk:

Nagysurány ucca, *Beregszász út*, *Nagyszeben út*, *Gálszécs út*, *Sárospatak út*, *Zsolna ucca*, *Sopron ucca*, *Nagyszombat ucca*, *Kovászna ucca*, *Szováta ucca*, *Gyimes ucca*, *Hargitta ucca*, *Gyergyó ucca*.

A felszólalók egyrésze kifogásolta, hogy az *út*, *ucca* szó jelzője nem melléknévi alakú; szerintük helyesen így kellett volna mondani: *Nagysurányi ucca*, *Beregszászi út* stb. Az új nevek védői viszont arra hivatkoztak, hogy az *-i* képzős uccanevek azt jelentik, hogy az az ucca az illető város felé vezet. Így keletkezett a régi Pesten a Váci út, a Hatvani ucca (végén a Hatvani kapuval), a Kerepesi út, Csömöri út stb., Budán a Bécsi kapu, a Fehérvári kapu, a Vízi kapu, mely a Vízi városba vezetett. Ellenben az olyan uccanevekben, midőn az illető ucca nem vezet a nevében jelzett város felé, hanem csak a nevét akarja megörökíteni, semmi helye sincs az *-i* képzőnek s a városnév mint főnévi jelző kapcsolódik az *ucca*, *út* szóhoz. Beleszólt a vitába Rakovszky Iván is, a Közmunkák Tanácsának elnöke, a Budapesti Hírlap január 26-i számában. Cikkéből közöljük a következő részt:

„Annak, hogy a Közmunkák Tanácsának álláspontja egyeseket meglep, két oka van. Az egyik a *megszokás*, amely abból fakad, hogy régente a magyar városokban minden helységneves utcánév valóban irányt is jelentett s így természetsszerűleg *i*-vel is végződött. Így volt ez Budapesten is s ezt a tényt nem lehet elhomályosítani olyanféle okoskodásokkal, hogy a Hatvani-utcán Miskolcra is lehetett menni, vagy, hogy a Kecskeméti-utca Soroksárnak vezet Kecskemétre, mert ilyen fejtetőre állított logika szerint minden utcának Római utcának kellene lenni, vezetvén minden út Rómába. A helységnevekből származott utcaelnevezések külső formáját vitte át

azután a gyakorlat azokra az utcákra is, amelyeknek neve már nem irányt jelzett, hanem megemlékezés, emlékállítás kívánt lenni. Az a körülmény azonban, hogy a hosszú praxis hozzászoktatta a fülünket ehhez a helytelenséghez, nem szolgálhat okul arra, hogy *a magyar nyelv szabatosága által követelt rendet legalább az új esetekben be ne tartsuk.*“

„A régi elnevezési mód másik oka az volt, hogy mult század-beli kultúránk, különösen a városi berendezkedések terén, előszere-tettel utánozta a német szokásokat. A német nyelv szelleme meg-követeli, hogy a Budapestről elkeresztelt út vezessen bár Pestnek, vagy ellenkező irányban, „Budapester-Strasse“ legyen. Miután a szomszédos német kultúra városaiban a magyarok az elnevezésnek ezt a módját napról-napra látták, nem is jutott eszükbe, hogy magyarul talán másképp lehetne és másképp kellene utcát elne-vezni. A német példa utánzása azután állandó használat folytán, úgy látszik, a legkiválóbb és legderekbabb magyarok nyelvérzékébe is belopódzott. A magyar és német nyelv a főnevek melléknévi átala-kitása dolgában erősen különbözik egymástól. A német beszélhet „Schillersche Büste“-ről, beszélhet „Rothschidscher Garten“-ről, de arra a magyarra, aki „Schilleri-szoborról“, vagy „Rothschildi-kert“-ről beszél, huszonötöt kellene ráveretni. A német „Kirche-Gasse“ helyett „Kirchen-Gasse“-t mond, a „Prinzregent-Strasse“-t „Prinz-regenten-Strasse“-ra idomítja, azért magyarul mégsem fogunk „Temp-lomi-utcát“-t, vagy „Koronahercegi-utcát“ mondani. A német és a szláv alakítja az utcaneveket következetesen birtokos, illetve mellék-névi kapcsolatba, akár megkívánja ezt a logika, akár nem, az angolnak, vagy az olasznak ilyesmi eszébe sem jut. Teljesen fölösleges, hogy mi magyarok, nyelvünk szellemével ellentétben, a németeket köves-sük csak azért, mert ez az utánzás évtizedek óta sablonná vált.“

„Tagadhatatlan, hogy a régi szokással vagy felfogással való szakítás némi tarkaságot fog a budapesti utcanevekben okozni. Meg-maradnak az utóbbi évtizedekben helytelenül elnevezett utak, mint például a Verpeléti-út, amelyik nem visz Verpelétre, vagy a Bártfai-utca, amelyik nem Bártfa felé vezet. Ez a kis ellentmondás azonban senkit sem zavar, semmiféle nehézséget nem okoz, a tájékozódást mivel sem akadályozza. A régebbi elnevezéseket kár volna megboly-gatni, úgyis túl sokat cserélgették a közelmúltban a fővárosi utca-neveket. Viszont az új utcaelnevezéseknél ragaszkodjunk a magyar nyelv szelleméből folyó szabatosághoz, annál következetesebben, mert, amint látjuk, a helytelen gyakorlat állandóságának sikerült már a józan nyelvérzékét is megzavarnia.“

A vitás kérdést legegyszerűbben úgy dönthetjük el, ha meg-vizsgáljuk a magyar ucca- és útelnevezések multját. Az *út* szó a magyar nyelv eredeti szókincséhez tartozik, az *ucca* ellenben szláv eredetű, az *ulica* átvétele, ezért találjuk legrégibb nyelvemlékeink-ben rendszeren *wcca*, *wcha* (olvasd: *úca*) vagy *ulcza* (olvasd: *ulca*) alakban. A *tér* szó szintén a magyar nyelv legrégibb szókincséhez tartozik, de ahhoz a jelentéshez, hogy a városban házakkal körül-

vett nagyobb téséget jelölünk vele, csak a legújabb időben jutott. Az ilyen nagyobb, szabad térnek régebben *piac* (az olasz *piazza* átvétele) volt a neve. Pest és Buda régi térképén (az 50-es évek elejéről) ilyen neveket találunk: *új piac* (ma: Erzsébet tér) *József piac*, *Színház piac* (ma: Vörösmarty tér), *Városház piac*, *Hal piac*, *Rózsa piac* stb.

A legrégibb út- és uccaelnevezéseket régi okleveleinkben találjuk. (L. Oklevélszótár.) A legtöbb elnevezés egyszerűen jelzős főnév; *Zurdukut*, *Fyvesuth*, *Zamaruth*, *Agagusuth*, *arcusuth*, *hataruth*, *Kueswth* stb. mai helyesírással írva: *Szurdok út*, *Füves út*, *Szamár út*, *Agyagos út*, *Árkos út*, *Határ út*, *Köves út*, stb. Továbbá: *Bellehembemenewlcha*, *Purusucha*, *Zenaucha*, *Nemesulcha*, *Theglasulcha*, *Wyulcha*, *Zombathpyach* stb, mai helyesírással: *Bellehembe menő ucca*, *Poros ucca*, *Széna ucca*, *Nemes ucca*, *Téglás ucca*, *Új ucca*, *Szombat piac* stb. Városokról nagyon kevés út vagy ucca volt elnevezve. Az Oklevélszótárban csak ezeket a neveket találjuk: *Wasvaryulcha* (1354*) *Debruchenyucha* (1345-1414); ezt olvashatjuk *Debreceni* vagy *Debreceny uccának*; Bartha krónikájában (1666) *Várad-utzá-t* találunk. A helyről és személynevekről vett elnevezések leggyakoribb formája a birtokos jelzővel alkotott kifejezés: *Zentmyklos wlczaya* (1429), *Zenthpeterwchaya* (1455), *Eghazvczaya* (1489) *Varuta* (1269), *Kyraluta* (1161, 1347), *Besenv uta*, *Joan uta* (1279), *Popvta* (1304), *Monostorvta* (1344), *Waswar vtha* (1370), *pispük-utha* (1384), *Abavtha* (1389), *Herczeghwtha* (1519), mai írással: *Szent Miklós uccája*, *Debrecen uccája*, *Szent Péter uccája*, *Egyház uccája*, *Vár útja*, *Király útja*, *Besenyő útja*, *Joán útja*, *Pap útja*, *Monostor útja*, *Vasvár útja*, *Püspök útja*, *Aba útja*, *Herceg útja*.

Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a helyről és személyről vett út- és uccaelnevezések régi, magyaros formája a birtokos kifejezés. Ennek az eredeti magyaros elnevezésnek csak egy példája maradt meg Budapest térképén, a *Ferenciek tere*. A többi mind eltűnt s helyet adott a németből fordított elnevezéseknek. A már előbb említett régi térképen ott találjuk egymás mellett a *Frühlingsfeld Gasse* és *Tavaszmező ucca*, a *Karpfenstein Gasse* és *Pontykő ucca*, az *Alliance Gasse* és *Szövetséges ucca*, a *Weingarten Gasse* és *Szőllőkert ucca*, és még sok más, németből fordított elnevezést. A német nevek hatása alatt terjedtek el az *i* képzős út és uccanevek: *Bécsi ucca*, *Váci út* stb. Ez nem hibáztatható akkor, ha az illető út vagy ucca valóban a megnevezett város felé vezet. De helyesen cselekedett a Közmunkák Tanácsa, hogy nem tette hozzájuk az *i* képzőt, midőn az illető városok iránti kegyeletből adta nevüket egy-egy uccának. Debrecenben is *Hatvan ucca*, *Cegléd ucca* a neve egy-egy uccának, mert ott nem németből fordították az elnevezéseket.

S ha már uccanevekről van szó, meg akarom okolni, miért nem tartom szükségesnek bennük a kötőjel használatát. A helyesírásban arra kell törekednünk, hogy elhagyjunk minden felesleges írásjelet, ha nincs határozott rendeltetése. Az uccanevek két részből állanak:

* Ezek a számok az illető oklevél keltét jelentik.

az *ucca*, *út*, *tér* szóból és a jelzőül szolgáló megnevezésből. Ezt a két részt minden nyelv külön írja kötőjel nélkül: *Friedrich Straße*, *Rue Rivoli*, *Boulevard de l'Opéra*, *Oxford Street*, *Via Vittorio Emmanuele* stb. Csak a németben szokás legújabbban egybeírni a rövidebb uccaneveket: *Hengasse*, *Schillerstraße* stb. De kötőjelet egy nyelv sem használ.

A kötőjel feleslegessége legszembetűnőbb az olyan uccanevekben, midőn az előtag két szóból áll: *Arany János-ucca*, *Ferenc József-tér*, *Vilmos császár-út*, *Gróf Tisza István-ucca*. Az ilyen írásmód természetesen azt a hitet kelti, mintha az összetett *János-ucca*, *József-tér*, *császár-út*, *István-ucca* jelzője volna az *Arany*, a *Ferenc*, a *Vilmos*, a *Gróf Tisza*. S Budapest falain is azt látjuk, hogy mihelyt két sorba kell írni a nevet, elmarad a kötőjel:

Ferenc József
rakpart

Vilmos császár
út

Hagyjuk el tehát ezt a teljesen felesleges kötőjelet minden uccanévben.

ARSZLÁN, TIGRIS.

Irta Kertész Manó.

A Honderű 1843. évfolyamában azt olvassuk (I, 27), hogy „*arszlán*oknak hívják a társalgási teremek Caesarjait“, vagy amint a hosszú cikkből részletesebben is megtudjuk: azokat az előkelő, gazdag ifjakat, akiket feltűnő öltözködésükről meg a társas életben való nagy szereplésükről ismernek városszerte.

Ismeretes, hogy ez az *arszlán* az angol, ill. francia *lion* mása és az oszman-török *arслан*-nak a mult század harmincas éveiben való tudatos átvétele.¹

Az angol és fr. *lion* jelentése tágabb körű, mint amilyen a magyar *arszlán* fentebb adott értelmezése. Angolul is, franciául is *lion*-nak mondtak mindenféle híres, érdekes embert, vagy politikust, felfedezőt, akinek tényleges sikerei voltak, s akik iránt nagy volt az előkelő világ érdeklődése. Az angol nyelv már a 18. sz. elejétől fogva ismeri a *lion*-nak ezt a jelentését; állítólag a londoni Tower kőoroszlánjai voltak olyan híresek, hogy azokat minden idegen meglátogatta; innen ment át a szó egyéb érdekes látnivalók, főképpen érdekes és híres emberek jelölésére.²

A franciában először az Akadémia 1842-ből való szótára rögzíti meg a most ismertett jelentésben, de hozzáteszi, hogy néhány esztendő óta a gazdag, jól öltözködő, kissé szabad erkölcsű és eredetieskedő ifjakat is így nevezik. Nálunk Pulszky Ferenc úti vázlatában emlegeti először „Edinburgh oroszlánjait“, mert amint megjegyzi, „minden, mi nemében első, Angolhonban „lion“, úgy p. o.

¹ NyUSz.; EtSz.; Tolnai, MNy. 14:149.

² Fr. Usinger: Die französischen Bezeichnungen des Modehelden im 18. u. 19. Jh. (Giessener Beiträge IV). — Tolnai, i. h.

a' parlamentben O'Connel, a' divatvilágban lord Alvanley" (Árvizkönyv 1839).³

E néhány sorral csak arra szeretnék rámutatni, hogy az *arszlán* a negyvenes években nálunk is nemcsak a 'divatkirály' jelentésben volt járatos, hanem éppen úgy, mint az angolban és a franciában, mindenféle érdekes és nevezetes embert jelentett és sokszor az idegen *lion*-nal váltakozott. Különösen a Honderűben találkozunk vele sokszor; nem is csoda, hiszen a szerkesztő, a nem valami deli természetű Petricsevich Horváth Lázár, egyike volt Pest legismertebb arszlánjainak. Csak néhány adatot közlünk a folyóirat 1843. I. kötetéből: „Batthány Lajos grófné pompás báljában ezuttal Lederer báróné is jelen volt Budáról és számos budai *arszlán*... A *politikai lionokon* kívül — milyenek valának Bezerédy István, Deák Ferencz, Klauzál Gábor, Patay József, Ráday Gedeon s több mások — nagy számú idegenek vettek részt e reggelig tartott ünnepben" (135). „Az *agarászat lionjai* közül megemlítiük főhadnagy Almásy Zsigmond, gr. Károlyi György, Kún József, b. Orczy Ferencz... urakat" (137). „Az udvari bálon egyebeken kívül az *európai diplomatia' arszlánai* Flahault, Saldanha, Tettenborn stb. valának jelen" (243).

Érdekes, hogy már a Honderű kezdi a *lion*-t a már régebben felújított *hős*-sel magyarítani; nemcsak a *lion of the day*, *lion du jour* lesz már ekkor a „nap hőse" egy híradásban, amely „a *nap' hősenek*, Főherceg Károlynak jól talált arcképéről" beszél (485), hanem a *Walzerhős Lanner*-ről is olvashatunk, (uo.), aki nem valami híres táncos, hanem a bécsieknek egykorú, de ma is kedvelt zene-költője, akinek különösen keringői híresek.

Bár az *arszlán* 1839-től kezdve több forrásból ismeretes, meg lehet állapítani, hogy használata néhány esztendőn át csak Pest-Budára szorítkozott. Például az Athenaeum 1839. évfolyamának egy kis anekdotája egy párizsi „fiatal *elegans*"-ról beszél, akit később *dandy*-nek, majd új magyar szóval *piperőc*-nek emleget (I, 704). A fr. *élégant* egyik őse, a *dandy* az angolban kortársa, a franciában pedig elődje a *lion*-nak. Hogy az *arszlán* 1843-ig nem volt közkeletű szó s hogy elterjesztésében a Honderűnek, főképpen pedig említett értekezésének igen nagy szerepe volt, arra nézve a Pesti Divatlap 1844.-i évfolyama érdekes bizonyítékkal szolgál. A kisvárosi arszlán itt közölt humoros rajza többek között azt mondja, hogy „egy ideig a csodaállat név nélkül botorkált közöttünk". „De a szerencse: megnevezni őt, a boldog 1843-ik évnek tartatott fenn, midőn a geniális keresztapa, ki a hon borujára derűt derített vala, columbusi önérzettel felkele és mondá: „Legyen magyar arszlán!" — és lőn magyar arszlán" (II, 152). Ebből nyilvánvaló, hogy még íróember is volt olyan, aki csak az 1843.-i Honderűben ismerkedett meg az *arszlánnal*.

A Honderű idézeti cikkéből azt is megtudjuk, hogy az *arszlán*-nak van egy vérengző társa is: a *tigris*. Ámbár ez a tigris nem is

³ Tolnai i. h.

olyan vérengző, mert „a divatos uracsok’ gyermek-lovászait“ illették ezzel a névvel (i. h.). A soproni tudósító is emlegeti egyik híradásában: „Bocsánat! hogy ígért közlésemmel ennyire elkéstem — nem az én, hanem *tigriském*’ bűne ez, ki posta helyett asztala’ fiókjába hányá a levelet“ (I. 585). Bizonyára nem volt olyan elterjedt, mint az *arszlán*. Szigligeti a *Szökött Katonában* a falusi kovácsné urhatnám fiával mondatja a kis kovácsinasnak: „Nem lennél az én *tigrisem*?“ Azután hosszú tréfás párbeszédben magyarázza a *tigris* kötelességeit, melyeknek elseje az, hogy az „arszlánnőkö“ -höz szerelmes leveleket hordjon (I, 10). Természetesen a *tigris* az *arszlánnal* együtt nyugatról vándorolt hozzánk; de a mi 40-es évekből való adatainkkal szemben nagyon feltűnő, hogy a francia *tigre* ilyen jelentését igazoló adatok csak a 70-es évektől fogva ismeretesekek.⁴

⁴ L. *Spitzer*: Über einige Wörter der Liebesprache 59.

JOBÁGY.

Irta Kallós Zsigmond.

1907 óta mindössze kétszer esett szó egy-egy rövidke cikkben a *jobbágy*-ról.¹ Pedig akkor Melich úgy látszik szándékozott a szó eredetével is foglalkozni: „Abban az esetben, úgymond, ha historikusaink és jogtörténészeink minden egyes korra tisztázzák a *jobbágy* szó jelentését, megkísérlem én is megírni e rendkívül tanulságos szó eredetét.“ (M. Ny. 3:37.) E jelentés tisztázása körül történészeink addig is igen sokat fáradoztak; a *jobbágyságról* nagyszabású történeti művek bőven tájékoztattak, sőt néhány monográfia is jelent meg róla², de nehezen lehet leküzdeni azokat a nehézségeket, melyekre nézve Pauler Gy.³ bölcsen idézi Fourniert:⁴ „Les affranchissements eurent enfin pour résultat de créer dans la Gaule franque cette multitude de conditions juridiques intermédiaires et mal définies, dont les historiens ont tant de peine à préciser les caractères.“

A *jobbágy* szó eredetének ismeretéhez azt kellene előbb eldönteni, hogy a kétféle jelentés hogy viszonylik egymáshoz. Hunfalvy⁵ nem habozik az *optimates* értelmet fogadni el eredetibbnek. „Láttuk, hogy a ‘*jobbágyok*’ az ország előkelői voltak“; de az oklevélben,⁶ melyre hivatkozik, s amelyben szerinte először fordul elő a *jobbágy* szó, mindössze kétszer találjuk azt, *optimates*’ jelentéssel, ellenben 32-szer úgyszólván leltári adatként.⁷

Ha ez oklevél keltére nézve nem merültek volna fel egyéb kételemek,⁸ és ha stílusa és tendenciája⁹ nem intenének is óvatosságra, — már maga az a körülmény, hogy a *jobbágy* szó (egy másik ugyancsak kétes hely kivételével)¹⁰ sem Szt. László előtt, sem pedig utána még vagy 30-40 évig nem található okleveleinkben, jogos meggondolásra készíthetne bennünket az oklevél korára nézve. Hunfalvy még különösen II. Endrének egy 1211-iki oklevelével is igazolja felfogását:¹¹ „Insuper libertates debita et consveta servitia et nomina populorum

joubagionum, *udvarnicorum* ac *omnium conditionalium hominum ejusdem monasterii per dilectos et fideles joubagiones* nostros, scilicet T. cancellarium aulae nostrae et P. palatinum comitem diligenter a capitulo, *joubagionibus*, vicinis nobilibus, et multis aliis populis fecimus ordinatim exquiri“¹² — mondván: „A király jobbágysai az udvari kancellár és a palatinus; de az apátságoknak is vannak *jobbágysai*. — Sőt mindenkinek lehettek jobbágysai, ki szolgálat vagy bér ellenében elosztható birtokkal rendelkeznek.“ — A király *jobbágy urai* azonban nem *hűbéresi*, hanem „főméltósági“ minőségükben azok, és sem a főurak, sem egyéb nemesek nem voltak ipso facto „*jobbágy urak*“.¹³ Alább IV. Béla, majd Nagy Lajos koráról szólva azt állítja, hogy egy új politikai irány megváltoztatta a nyelvet. A „*barones regni et nobiles*“ együtt teszik a regnicolae rendjét és velük szemben állanak a nem birtokos *jobbágyok*. A nyelv nem úgy változott: „Első“ előfordulásakor is két jelentésű a szó, és a középkoron túl is sokszor jelent még a *jobbágy* főméltóságot.¹⁴ Csak az történt később, hogy a szónak elejétől fogva *általános* jelentése, valamint a hűbéri szellemnek lassú letűnése miatt feledésbe ment a *jobbágy* szóba beleerőltetett népetimológia, mely az *optimates* jelentés megmaradásának a középkorban kedvezett. Különben a *szegény* jobbágy konkrétebb tartalmú fogalom volt és maradt, a *jobbágy úr* azonban, mely a feudalizmusba hajló magyar középkorban a királyhű nemesség hódolatát kívánta jelképezni uralkodója iránt, mint összefoglaló kifejezője néhány udvari méltóságnak, nem bírt elég konkrét tartalommal, hogy a másikkal szemben mindvégig tarthatta volna magát. A szó a középkorban, az általa eredetinek gondolt jelentésében sem bírt kellemetlen mellékizzel, és így a fenti képnek elfogadható szint kölcsönözött. Másrészt az a legfelsőbb társadalmi osztály, mely a királyhoz való viszonylatban, hűbéri jelkép gyanánt fogadta a „*király úr*“ -tól a „*jobbágy úr*“ nevet, méltósága tudatában nem is igen vette észre a disszonanciát e homonimiában. Ám a Tripartitumon túl, és a társadalmi stagnálás századai alatt a szegény *jobbágy* sorsa megváltozott, ellenben a Habsburgoknak a nemességgel szemben dédelgetett főnemesi osztálya, illetőleg annak főméltóságai már nem igen fértek elez alatt a generikus és „nem modern“ fogalom alatt: „*jobbágy urak*“.

Az egyszerű jobbágy nem vallhatta magáénak az általa személyesen megmunkált földet, és még a várjobbágy vagy a „Szt. király jobbágysa“ vagy annak „fia“ sem volt soha a tulajdonosa. Igen sokszor megesett, hogy a király elajándékozta a várbirtoknak egy részét jobbágyostul, várjobbágyostul, mindenestül. Szabadságuk sem terjedt annyira, hogy a király vagy a földesúr akarata ellenére elköltözhattak volna. Ellenben volt közöttük, aki kisebb-nagyobb vagyont szerzett, sőt nemességet is. De ezt is gyakran csak avval a föltétellel, hogy az új nemes régi kötelékében marad. Ilyen nemesedett jobbágy¹⁵ lehetett az az *Acha uespremiensis joubagio non ignobilis*, ki II. István korában vagyonkáját lelke váltsága fejében Szt. Márton kolostorának hagyta. Époly kevésbé kell törzsökös nemesre vagy pláne holmi comes curialisra gondolnunk, ha egy-egy comes-re akadunk jobbá-

gyaik között. Az alsóbb osztályok egyes csoportjainak élén váranként vagy birtokonként az illető csoportból vagy a tekintélyesebb (vár)jobbágyok közül comesek, ispánok állanak.¹⁶ Ezeket a tekintélyesebb (vár)jobbágyokat tehát, mint *primi inter pares*, joggal nevezi aztán némely történetírónk az alsóbb osztályok arisztokratáinak.¹⁷ Történészeink a jobbágyság társadalmi helyzetét, kevés kivétellel, helyesen fogják fel. Ilyen kivételek Kollár,¹⁸ ki a várjobbágyokban a várak századosait látja, és Erdélyi L., aki szerint „a miniszter vagy jobbágy név eredetileg a civisek századosaira és tizedeseire illik legjobban”.¹⁹ Okleveleink számos helyen sorolnak fel jobbágyokat, mintegy leltárilag, de sem a hely, mely nekik e felsorolásokban jut, sem a statisztikai egybeállítás nem jogosítanak fel ilyen feltevésre.

A divide et impera elvével fékentartott alsóbb néposztályok közt a jobbágyok inkább ansziennitásuknak köszönhették kiváltságaikat, melyeket féltve őriztek.²⁰ De viszont ezekkel szemben is féltékeny gonddal zárkózik el a nemesség. Bár a 13.-ik század második fele óta rohamosan és tömegesen történnek nemesítések,²¹ még Corvin Mátyásnak egy 1467. dekretuma is, követve az Anjouk és Zsigmond példáját, adófizetés tekintetében még mindig megkülönbözteti a nemesített várjobbágyokat (*nobiles castrenses*) az ország nemeseitől.²²

Szt. István törvényeiben és a későbbi latin oklevelekben várjobbágyok helyett *örökkel* találkozunk. A Ny. Sz. (1392-ig) igen sok példát idéz erre a magyar szóra latin okleveleinkből. Ezt az *ör* (*custos*) szót helyettesítik a 13. század közepén túl gyakran *jobagio*-val. A *várjobbágy* szó pedig a történészek alkotása, illetőleg a *jobagio castri* tudós fordítása: nem tudjuk, hogy a szót ilyen magyarított alakban használták-e a középkorban?

Azok közül, akik a szó etimológiájával foglalkoztak, csak Bartal Antal megy vissza a hűbérrendszerre.²³ A többiek²⁴ az arab *abada* (szolga) szótól a kazár *bák*-(fejedelem) -ig kalandoznak, majd mások magyar megfejtést keresnek (*Arany*: „jobb ág” T. Sz. XII. é.), mígnem Edelspacher az *optimates* megfelelőjeként, a *jobbágy*-ban is fokozott melléknevet fedez fel kicsinyítő képzővel.²⁵ Ez a megfelelés merő véletlen, ahogy véletlen és népetimológia a jó ill. a *jobb* az előtagban.

1916-ban²⁶ Melich Jánost Tagányi K. figyelmeztette arra, hogy Kadłubko Vincentius mester krónikájában (12 sz.) kétszer is előfordul az *eubagionum* szó, és a beszerzett értesülésekből Melich azt következtette, hogy a szó a 12. század francia latinságából is elő fog kerülni; tehát felhagyott avval a merev állásponttal, melyet nyelvészeink addig vallottak,²⁷ hogy t. i. a szó honfoglalás előtti korból való ősi tulajdonunk.

Mivel azonban a lengyel krónikabeli alak változatlanul előfordul magyar forrásokban is,²⁸ és mivel a latin alak *g*-je eredeti magyar *gy*-re vall; továbbá abból a körülményből, hogy a szó itt is főméltság jelentéssel fordul elő, azt kell következtetnünk, hogy a szónak ez a lengyel krónikabeli alakja *magyar* eredetű. Melich valóban nem gondol többé arra, hogy idegenből magyarázza a szót, hanem újab-

ban vissza akar térni a jó-ra, mint szavunk alapjára. Lehet, hogy Kadlúbko mester Magyarországon is járt, de valószínűbb, hogy a *jobbágy* szót az ő korában már ismerték hazájában, a kérdéses szöveg éppen nem lévén magyar vonatkozású.

A *jobbágy* szó tehát hirtelen merül föl a 12. században, majd csakhamar új jelentést is vállal és megjelenik magyar köntösében és új jelentésével idegen földön is. Más módosulások is érik még, míg történeti szerepének eltűnése után a népnyelv kezdi egészen elfeledni.²⁹

*

Abból, hogy a fenti lengyel-francia kombinációtól el kell tekintenünk, nem következik, hogy a szónak hűbérkori, sőt francia eredetét el kellene ejtenünk.

A következőkben előbb a szónak francia pendant-járól kívánok beszélni: a *jobard*-félékről, melyeknek *jobbágy* jelentése Franciaországban teljesen feledésbe merült, holott adataim majdnem kétségtelenné teszik egykori nagy elterjedtségét. Ennek a régi francia szónak fel- és letűnése a mi *jobbágy*-unk sorsának változatosságára is elég jó példaul szolgál, másrészt pedig szükséges is halottaiból feltámasztani, mert nem lehetetlen, hogy éppen ez a feudális korbeli francia szó az, amely a 12. század elején, vagy már előbb is, magyar földre kerülve, őse lett a mi *jobbágy*unknak.

Jobard, *jobarderie* fejlődött jelentésével megtalálható minden szótárban,³⁰ és habár egy francia történeti folyóiratban régebben találtam egy rövid, meg nem indokolt megjegyzést középkori *jobbágy* jelentésére, sem a nyelvtörténeti, sem az etimológiai szótárak nem tudnak erről. Ezek közül a legújabb: Gamellschegé³¹ a „Tropf, Gimpel” jelentés közlése után mindössze a 16. sz. beli „bizonytalan jelentésű” *chien joubard*, és a *battre jobe* (den Beschränkten spielen) kifejezéssel szolgálja némiképen célunkat.

A *Dictionnaire Topographique des Départements de la France* eddig megjelent 29 kötetében vagy 75 helységet találunk, melyek a *Jobarderie* nevet viselik különböző alakban.^{32 33} Ebből, és ama körülményből, hogy *Jobard*, *Joubert* egyike a leggyakoribb francia és belga családneveknek, az a sejtelmünk támad, hogy a *jobard* és *jobarderie* szavak a szokásos szótári jelentéshez ugyan közelálló, de mégis különleges jelentéssel bírhattak valaha.

Ezek a helységek nem falvak, hanem majd mindig birtokok, malmok, erdők, bérjóságok, tanyák, szállások, magányos kastélyok és hasonlóak, tehát éppen olyan telkek, telepek, hova a középkori hűérúr rendelte hűbéres jobbágyait.

A *jobard* szónak és változatainak³⁴ ma is élő jelentése, egy, a fr. *jobbágy*-on tapadt gúnynévre utal, melynek a szótárakban található etimológiája „Du nom de Job, qui fut raillé par sa femme” feltévésemmel nincsen ellentétben. Hasonló jelentésváltozásokra sok példa van.³⁵

Jobard jobbágy értelemben valóban a bibliai névtől ered; a családi idillnek azonban talán még sincsen sok köze ehhez az etimológiához. Valószínűbb, hogy a derék *bouhomme* a középkorban szívesen hódolt a jámbor patrónusnak, és így e személynév csakhamar az egyszerű embert jelentette; körülbelül úgy, mint a *John*, *Hans*, *Sepp*, *Jano*, *Michel*, *Janosch* nevek ma is népek, népcsoportok megjelölésére szolgálnak. Lehet, hogy a *Job* személynévet aztán a kedvelté vált *Jacques* szorította ki, a *joberie*, *jobarderie* tömegnevet pedig a *jacquerie*, mi magyarázatát adná a *jobarderie* kiveszésének *jobbágy*ság értelemben.^{36 37 38}

Az alább felsorolandó helynevek tömege többet is bizonyít; azt t. i. hogy a *jobarderie*-nek a középkorban már-már új-jelentése is volt keletkezöben, amennyiben a *ferme*, *jobbágytelek*, lehota fogalmát is kezdte fedni.

E szerény magyarázat után körülnézhetünk a szótárakban is. Ha *Jobard*, *Joubart* címszó alatt³⁹ *Godefroy*-nál⁴⁰ azt olvassuk: On trouve avec un *sens incertain* dans un texte du 12e s^e: *Constantin Jobard*⁴¹ — nem lehet kétséges, hogy itt egy *Constantin* nevű *jobbágy*-ról van szó, főleg mikor ugyanott *Jobelin*-nek: *des gueux, des maquignons* a magyarázata; továbbá ennek: „J’entends point son *jobelin*⁴²: jargon de gueux.“

Hogy ez a feledségbe merült szó mennyire jellemző volt a hűbérrendszer korára, azt nem csupán a szónak jegyzetben közölt feltűnőbb formái bizonyítják,⁴³ hanem az is, hogy az elnevezés *csakhamar* Franciaország határain kívül is megjelent. Nem is kell valami messze fáradsunk érte. *Du Cange* e címszó alatt *Juberi: coloni*, *Hispanis* két idézetet közöl (*Charta Sancii Ramirezii* Reg. Aragon apud Marcam in Hist. Benearn. lib 4. cap. 20.):

Nisi tantum quod ponant in eorum hereditatibus *Juberos*, qui illas terras laborent, et quod eis fructum reddant. — Et infra: Sed in suas hereditates mittant *Juberos*, qui laborent illas.

Itt kétségtelenül az imént a jegyzetben felsorolt formák egyikével van dolgunk: *Joubert* és *Les Jouberts*. Mivel a fr. *t* a 12-ik sz.-ban már nem hangzott a szó végén, feltehető, hogy ez a megjelölés nem is a francia latinságból, hanem közvetlenül a népnyelvből jutott Spanyolországba. És a történet valóban tanuskodik arról, hogy francia keresztesek és telepések feltűnő nagy számban tódultak ép ez időben Aragóniába és Spanyolország egyéb vidékeire. A spanyol vendégzó már egészen a francia eredetinek cinikus, nyers éle nélkül jelentkezik.

Valószínű, hogy magyar földre is közvetlenül a francia népnyelvből (talán 11-ik sz.-beli telepések, vagy az első keresztesek révén) származott át, és hogy a latin forma a magyarrá lett szóból állott elő.⁴⁴ Azt könnyebben meg lehet mondani, hogy mily úton jöhetett létre az így feltételezett eredetiből a magyar szó, mint követni vándorútján és megjelölni a helyet és időt, mikor először válik általánossá. Első megbízható adatnak a fentebb idézett *Ego Acha uespremiensis*

joubagio non ignobilis, látszik. *Acha, dunántúli* (acsádi?) ember volt és II. István korában, (1114—1191) rendelkezik vagyónkájával Szt. Márton monostora javára.

A francia szó magyar földön gyűjtőnévként jelentkezhetett: *Jobarderie*. A 12-ik század fordulóján, vagy előbb, a magyar társadalom még nincsen ugyan a nyugati hűbériség módjára megszervezve, de a patrimoniális állapot már Szt. István kora óta bomlófélben volt,⁴⁵ és a minden szabadságtól megfosztott szolgákon és szabadosokon túl a jobbágyság volt az, mely a feudális Franciaország röghöz kötött parasztágának, a *'jobarderie'*-nek (a későbbi *roturenak*), leginkább megfelelt, beleértve a várjobbágyságot is. Ha feltesszük is, hogy a megfelelő magyar néposztály gazdasági helyzete amazénál előnyösebb volt, viszont a francia *jobarderie* fejlettebb kulturális állapotánál fogva lehetett evvel az osztállyal körülbelül azonos társadalmi színvonalon.

A szó második *r* hangja csak futólag hangzik s a gyűjtőnévképzőt annak magyar megfelelőjével pótolhatták: **Jobádság*. Okleveleinkben elég gyakori a szónak ez az írásmódja, de a *gy-t d-ből* különösen *s* előtt sok példával lehet igazolni (1 *Szilád-ság* > Szilágy).⁴⁵ Említettem már, hogy a jobbágy kettős *b*-jét népetimológia szülhette: a latin *jobagiones*-re több későbbi analógia is van: *husarones*, *curuciones*, *labanciones* stb.

Ami a szónak különböző írásmódját illeti: *eubagio* és *ieubagio*,⁴⁷ a francia kiejtés jelölésére szánt nehézkes kísérleteknek is gondolhatók⁴⁸, de lehet (ami ellen Melich tiltakozik)⁴⁹ az *e* és *i*-nek Szinnyi által ismertetett cseréje. A másik két írásmód megfelelne a föltett eredeti szó hangváltozatainak (*jobagio*, *joubagio*).⁵⁰

Hogy a spanyol *fuberi*-vel is jelöltek-e helységeket, mint a francia szóval, és hogy az ott hosszabb életű volt-e — annak utána kellene járni. A magyar *jobbágy* sok helynevünkben, sőt családnevekben is megmaradt.⁵⁰

¹ M. Ny. 11:312 Jakubovichs. 12:13. Melich.

² *Acsády J. A. j. tört.* 1906. K. *Nagy Sándor*: A j. tört. *Nagy Benj. A m. jobbágy áll.* R. Károlytól. 1514-ig. 1896. *Pesty F. A m. várispánságok. Márki S. Dózsa Gy. stb. és azóta: Szekfü Gy.: Serviensek és fam. Ak. Erdélyi L. Árpád-kor.* 1922.

³ A m. n. tört. Árp. házi királyaink a: I:659.

⁴ Les affranchissements du V. au XIII. s. *Revue hist.* XX. 1:1.

⁵ M. O. Ethn. 225 l. (ném. kiad.).

⁶ Szt. László ismert oklevele a veszprémi püspökség birtokainak elismeréséről. 1082.

⁷ Bátran mondhatni, hogy összes forrásainkban legalább is ilyen az arányszám.

⁸ Katona II:418.

⁹ L. a végső mondatot: *Habet ecclesia alia etiam praedia, quae non sunt in hac pagina notata.*

¹⁰ L. Batthy. Ign. gr. Leg. II. 36.

¹¹ I. magy. kiad. 346 l.

¹² Wenzel I:106.

¹³ *En nem csak hogi nõmõs vagiok, deh meegh annak földte iobagi ur leania vagiok* (Debr. C. 178).

- ¹⁴ L. az előző idézetet a Debr. C. ből: *iobagi ur leania*: 1519.
- ¹⁵ V. szegényebb nemes, ki egy nálánál tehetősebb úrnak oltalma alá vagy szolgálatába szegődött. (L. Szekfü i. m.)
- ¹⁶ Ilyen az a vasvári *Machya* (l. Pesti F. Várisp. 274), ki birtokát a vasvári egyháznak hagyományozza, vagy a riucei várjobbágys: *Jakab comes* (u. o. 76 l.) és mások.
- ¹⁷ Marczali: M. O. t. az Árp. kor 357 l.
- ¹⁸ Amoen. Id. Szekfü i. m.
- ¹⁹ M. O. társ. XI. sz.-i törvényeinkben: 65 és Árpádkor: 97 l. és szerte.
- ²⁰ L. Reg. Var.
- ²¹ Az utolsó Árpádok alatt megváltozott politikai viszonyok miatt l. *Komáromy*: Jobbágynevelés.
- ²² Kovachich: Sylloge Decret. Comit 190.
- ²³ Akad. Ért. 1895. 71: *sub ago* tehát a *szolga* jelentésből.
- ²⁴ L. Edelspachernél Nyr. 6:241.
- ²⁵ i. h.
- ²⁶ M. Ny. 12:13.
- ²⁷ Néhány tréfás szóbontástól eltekintve l. Ny. Sz.
- ²⁸ Melich M. Ny. 7:37. 12:13.
- ²⁹ L. a Nyr. kérdéseit.
- ³⁰ Theisz: balek, balekség; Larousse: niais, naïf, qui se laisse facilement duper, V. ö. m. paraszt > szl. prost.
- ³¹ Etym. Wörterb. der fr. Spr. 1928. Heidelberg.
- ³² Egy hozzávetőleges számítás ennek a számnak a háromszorosát eredményezné az összes francia megyékben.
- ³³ *Mayenne*-ben 11, *Vienne*-ben 12, *Deux-Sèvres*-ben 16 hasonló nevű helység van.
- ³⁴ *joubard, jobert, joubert* stb. l. al.
- ³⁵ n. Bauer; m. paraszt > szl. prost: ostoba; fr. vilain > l. villanus; ol. contadino stb.
- ³⁶ A szónak biblikus eredetét ezek a szólásmódok is igazolják: *Est-il Job!* *Quel Job tu fais!* (Lar.) V. ö. még fr. *Jobb* és ang. *jobation*: dorgálás; *jobber-now!*; tökfaj (Skeat).
- ³⁷ Némely történetíró a *Jacquerie* szó eredetét az 1358-iki vérengzésekre vezeti vissza, melyet aztán más has. lázadásokra is alkalmaztak. De a *Jacques bonhomme* kifejezés egy párhuzamra utal: *Jacques: Job; bonhomme: jobard; Jacquerie: Jobarderie* (ebben az ért.-ben: csőcselék). Lar. ugyan megjegyzi, *Jacques Bonhomme* c. szó alatt: ce nom vient de ce que les paysans portaient jadis une *jacque*. Talán ford. És így középlat: *jacqueta* = *jubeus*, jubon, egy arab lehetőséggel szemben is.
- ³⁸ A francia középkor társadalmi osztályainak a *Jobarderie* és a *Jacquerie*-vel analóg elnevezéseit a városokban találhatjuk. Még ma is vannak ezekben utcák, melyek az ott régebben gyakorló céhnek hordják a nevét (pl. Rue des Tonneliers: Angers); vagy a középkori csavargó cimboraságokét (pl. a hírhedt *Rue de la Truanderie* Paris 1er); vagy éppen úgy mint a *Jobarderie*, elkülönített, lenézett néposztályét (pl. *Rue de la Juiverie*, Franciaország minden nagyobb városában.)
- ³⁹ adj qui aime à plaisanter, à s'amuser, Chien joubard.
- ⁴⁰ Dict. de l'ancienne langue fr. et de tous ses dialectes du 9e au 15e siècle. 1885.
- ⁴¹ 1161. Carte de St. Loup f° 40; or. Arch. Aube.
- ⁴² Furée de Colin. Anc. Tn. fr. II: 399.
- ⁴³ Jobert, Les Jobies, Joubertin (Jouberton), Les Jouberts, Joubert, Jobari, Jobart; — Joberderie (Marne), La Joubardiére, La Jobrière, — Jobée, Jobelin. — Jouberde, Jobet. — Jouballerie, Juballière, La Joubarderie, La Joberdière, La Jouberdère, Joubertiére; — Jouberie; Joberteyn; Joubertiére, Joubertin, Jobletière, Jobelière, Jobtière; Las Joubertias (Dordogne) stb.
- ⁴⁴ *Jobagines* és *Jobagriones* (L. Du Cange: Sambuco et A. Molnario testibus dicuntur coloni, ruricolae atque adeo mancipia...)
- ⁴⁵ L. Szekfü Gy. Serv. és fam. szerte.

⁴⁶ Nem volna nehéz a *jobard* szóból kiindulni, de annak írott, *nyelvjárási* v. latinositott formájából (mert a *d* valószínűleg nem hangzott már e korban l. Darmsteter): *Az apát, a vár jobád-ja*, melyből elvonhatták a *jobbágy* szót.

⁴⁷ l. f. III. Béla okl. 1181. — Reg. Var. 1219. — A lengyel krón. 1210. kör.

⁴⁸ A francia *j* betű a 12. sz.-ban még *j*-nek hangzik; de még ma is vidékenként különböző ejtésű. Nyugaton és délnyugaton félig gutturális, félig hehezetes vokális hang, mely a mai fonétikust is próbára tenné, hát még középkorunk helyesírását.

⁴⁹ M. Ny. 7:37.

⁵⁰ *Jobbágytelek, Jobbágyfalva, Jobbágyi, Jobbágyhely* stb. Családnevek: *Jobagh Jobbágyi* stb. — Továbbá régi okleveleinkben: 3 ház *jobbágyokot* stb. — *Jobbágytelek* mint köznév is: Das Bauernlehen, die Grundsässigkeit (Ballagi).

A HALOTTI BESZÉD OLVASÁSÁHOZ.

Irta Beke Ödön.

Legrégibb összefüggő nyelvemlékünkben van két *v*-töví szó (*chomuv, keseruv*), melyek olvasása úgy szólván minden évtizedben változott. Eleinte betű szerint *chomuv, keserüv*-nek olvasták, majd *homú (hamú), keserü*-nek, ma pedig *chomu, keserü* az olvasásuk. A föltérés tehát az *uv* betűpár értékének különböző fölfogása. Hosszú vagy kettős magánhangzónak azért olvassák az *uv*-t, hogy a ragtalan *hamu, keserü* és a származék *hamvas, keserves*, egyaránt levezethető legyen a föltett alakból. Eszerint a *hamvas, keserves* eredetibb **hamuvas, *keserüves*-ből fejlődött. Ez a föltevés azonban olyan, mintha az *álmos*-t eredetibb **álomos*-ból származtatnánk, mert csak így lehet a mai *álom* és a régi *almu* alakokat közös nevezőre hozni. Pedig tudjuk, hogy az *álom* töve *álmo*-, s ez *almu*-ból fejlődött, melynek tövégi magánhangzója lekopott, s az így keletkezett *álm*ból lett a mai *álom*. Eszerint a *hamvas, keserves* töve is *hamva-, keserve*- (vö. Szilasi Nyi. 11:113), a ragtalan alak tehát a tövégi magánhangzó eltűnése után csakis **hamv (*chomv), *keserv* lehetett. A mai *hamu, keserü* alak azután ezekből fejlődött,¹ mint a finn *karva* 'szőr', *latva* 'csúcs, fa sudara', *rasva* 'háj, zsír' szóból az észti *karv, latv, rasv*, nyelvjárási *karü, latü, rasü* (vö. még *arü* < *arvo* 'begriff, zahl, rechenchaft', *kasü* < *kasvo* 'vor-teil' Setälä YSÄH. 443, Kettunen EKÄ 117). Most már csak az a kérdés, mikor ment végbe ez a hangváltozás, vagyis mikor volt még a kiejtés **hamv (*chomv), *keserv* és mikor volt már *hamu (*chomu), keserü*.

Ismeretes, hogy a felső nyelvállással képezett tövégi magánhangzók (*i, j, u, ü*) nyelvünkben a XIII. sz. közepéig lassanként

¹Épígy fejlődött a mássalhangzó után levő *j*-ből *i* ezekben: *némbëri* (< **némbërfj*) NySz., *szederi* (< *szederj*) Tatrang (Brassó m.) Nyi. 37:377. Valószínűleg idetartozik még: *fürj*-csibe 'fogoly' (Komárom m.) MTsz. < *fürj*-cs.; *bori*-veréb CzF. *borj*-v. (Veszprém m.) MTsz. 'erdőkben, odvas fákban fészkelő veréb; holzsperling' (tk. 'borjú-veréb'), *bori*-mácsik 'krumpli-núdlí' (Felsőőr vid.) NyF. 9:11; *vari* 'varjú' (Őrség MTsz., Göcsej Nyi. 13:499); *sari* 'sarjú' (Őrség, Göcsej, Hetés, de vö. *saré* Zala m. A.-Lendva MTsz. vö. Nyi. 58:155).

lekoptak. Ha a *hamu*, *keserü* véghangzója ebben a korban már *u*, *ü* lett volna, akkor ma *hamu*, *daru*, *odu*, *tetü*, stb. helyett **ham*, **dar*, **od*, **tet* alakot ejtenénk, mint ahogy a *hodu*, *utu* stb. ma *had*, *út*-nak hangzik.² Az olyan *v*-töví szók tehát, melyeknek *v*-je előtt mássalhangzó van, az ő-magyar nyelvben így hangzottak: **chomu*, **odu*, **doru*, **szoru*, **mogu*, **tolu*, **folu*, **lolu*, **fenyu*, **tetu*, *ölyu* (**ölv*), *örv*, *kedu*, *nedu*, *könyu* 'könny' és 'liber', *nyelu*, *enyu*. Ilyen *v*-s alanyesetek (*hamu*, *szaru*, *tolu* [Moldva Nyr. 30:64], *ölyu*, *kedu*, *nedu*, *könyu*, *nyelu*, *enyu*) ma is vannak, de ezek nem az eredeti alakot őrizték meg, hanem újabb elvonások ragos vagy képzős alakokból (pl. *szaru*-a, *nyelu*-e, *kedu*-e, *enyu*-ez, stb.), a szabályszerű formák: *hamu*, *magu*, *odu*, *daru*, *szaru*, *tolu*, *falu*, *lolu*, *fenyü*, *tetü*, *ölyü*, *örü*, *könyü*, *nyelü*. Némelyiknek van hosszú *ü* *ü* és *ó* *ó* végű alakja (*odu* *o* *odó*, *fenyü* *f* *fenyő*, *tetü* *t* *tető*, *ilü* *i* *ülő*, *könyü* [Moldva Nyr. 30:64] *o* *könyő*, *könyü* *o* *könyő* 'könny', *nyelü*, *enyü* *o* *enyő*). Ezek úgy keletkeztek, hogy először a rövid *u* *ü* megnyúlt, majd *ó* *ő*-re változott. Egyedül a *könyu*-nek van olyan változata, melyben a *v* előtt magánhangzó van (fives *könüv* Beythe, *könövebe*, *könöuecke* TelK. TMNy. 333), de ennek *ü*, *ö*-je ép olyan bontó hang, mint az *álom* *o*-ja, s az észt *ladev* (< *latu* < finn *latva*) *e*-je (vö. Setälä, Collinder i. m.).

Áttérve már most a *chomu* és *keseru* hangjelölésére, vizsgáljuk meg előbb a mostanában annyit vitatott *falu* régi oklevelekbeli írásmódját (Huyfolu 1230, Oyufolu 1233, Wasarfolu 1274, Folwalya 1284). Végso betűjük *u*, *uu*, *v*, *w*, melyek abban az időben a *v* és *u* (*ü*) hang közös jelei voltak; a *falu* akkori kiejtése tehát csak *folu* (*falu*) lehetett. Birtokragos alakban, mikor csakis *v*-t ejthetünk, a legrégibb adatokban szintén *u*-t találunk: *forkosfolua* (1222), *apacchafalua* (1256).³ Eszerint a HB. *chomu* és *keseru* szavait is *chomu*, *keseru*⁴-nek kell olvasnunk, tehát a HB. *uv*-je egyértékű az egyszerű *u* vagy *v* betűvel és ezek kettőzésével (*uu*, *vv=v*), s *v*-t is, *u* (*ü*)-t is jelölhetnek. Így az *uv* 'öt'

² Csak három *v* töví szavunk *v*-je kopott le: *mag*, *el* és *or*, de az utóbbi kettőnek *elv* és *orv* változata is van. A *falu* is előfordul *v* nélkül a *falu*nagy (Szekelyföld), *folu*nagy (NySz.) összetételben, nyilván a mássalhangzótorlódás következtében (vö. *orgazda*, *orvadász*; továbbá: *dudva* NySz., *dudu*, *dudó* Moldva MTsz. Nyr. 31:87 *o* *dud-kóró*, *dudva-kóró* 'a magvassá nőtt parajfélék közös neve' Heves m. MTsz.; a *dudva* *o* *dudó* hangviszonyhoz vö. *polyó* Moldva Nyr. 31:87 *o* *polyva*; *panyó* Pozsony m. 'ponyva', *panyóka*, *ponyóka* 'ponyva, kis ponyva' MTsz. *o* *ponyva* < szl. *ponjáva*). A *toll* és *köny* hosszú mássalhangzója is a *v* nyomát jelzi, épúgy a *hamvas* 'hamvas' szóé.

³ Vö. *Zoruos* (írva *Zozuos*) 1277 'szarvas', *Zoruosd* 1298 'Szarvasd', *Oduos*-1335, *Oduas*-1439, *doruos* 1367, *daruas* 1368, *uluus* 1055, *Wluos* 1211 'ölyves'; továbbá: *auos*-1346 'avas', *Houos* Anon. 'havas', *Houodi* 1152 'Havadi', *Louos*-1245 'lovas', *Fyues* 1268/1347, *fuues* 1338 'füves', *Kuues* 1291 'köves'.

⁴ Okleveleinkben legtöbbször *eu*-val van írva: *Quesereu* 1211, *Kesereu* 1237, 1364, 1401, 1406, 1425, *Kesereu* 1411, 1413, 1430, 1434, 1483, 1518, *Keseru* 1455, 1463, 1482, *kesero* 1549, *keseru* 1597, a tihanyi apátság 1211-es összeíró levelének fogalmaz-ányában kétszer *u*-val: *Keseru*, *Queseru* (Kniezsa MNy. 24:260).

kiejtése *űt* volt, ötször *u*-vel van írva (*wt*); rag nélkül hétszer van *v* (*vv*),⁵ s egyszer *iv*⁶ 'ő' (olv. *ű*)

Az *uv* még két szóban fordul elő: *horogvec* és *tilut*. Az előbbit én most már úgy olvasom: *horogvék* (vö. meg *haragvék* Kár. TMNy. 271). A *tilut* a műveltető *tilt* (*tilut*-HB) ige visszahatójának (vö. *tilovek* NádK., olv. *tilovék* TMNy. 267) -t képzős igeneve, melyben a reflexív *v* képző beleolvadt a tövégi magánhangzóba. Ennek helyes olvasása tehát: *tilut* (vö. meg-*tylloth* DebrK. TMNy. 267).⁷ A reflexív képző magánhangzó-alakban van az -ul *ül* (vö. *örül* *o* *örvend*, *nyomul* *o* *nyomvad*, *konyul* [*lekanyúlt*, *megkanyúlt*] Vas m. *o* *konyvad* Kiskúnhalas, *kanyvad*, *kányvad*, *kánnyad* Székelyföld (le)konyul, lankad, fonnyad, hervad' MTsz.⁸) képzőben⁹ és a visszaható igék műveltetőjében (pl. *alotom* BécsiK., el *alotá* Valk., Hofgr., el-*aluttom* PPBl., el *alwthaa* JordK., *elalut*, *elalutó* fű Mel., a vért el-*aluttya* Lép. NySz., *alut* 'altat'; megaludtat (tejét)', *elalut* 'elzsisbaszt', *megalut* 'megaludtat, pl. vért' Hszék MTsz.; *alkut*, *alkot*; *esküt*, *esköt*, *eskét*; *feküt*, *feköt*, *fekét* 'fektet'; *elgyalut* 'erstarren machen' [vö. neki *gyaluszik* 'gefüllos werden' NySz., *gyaluszik*, *gyaludik* 'szünik, csillapodik, enyhül (fájás)' Kiskúnhalas, *elgyaluszik* 'megcsillapodik, megszűnik (fájás); elzsisbad' Abaúj m.; neki-*gyaluszik* 'csillapodik, enyhülni kezd' Kiskunhalas; *gyalit* 'csillapít, enyhít' Nagykunság MTsz.]; *haragut* 'haragít'; *nyugot* 'beruhigen, ruhig machen', *szérkét* [ég'be *zérkétét* MünchK.] 'verbinden' NySz.; vö. még az *sz* vagy *d* hanggal bővülő *v*-töví igéket¹⁰ TMNy. 263).

Igy kell fölfognunk a *folv*, *falv*, *falu* és a *folud*, *falud* viszonyát (kyf^olud 1229, Kys^olud 1229, 1277, 1335, Kuys^olud

⁵ Vö. a *tűl* ragban: *gimilstul*, *gimils tul*, *kinzotvialtul*; *v*-vel írva: *gimilce tul*, *isten tul*, *ildetuitul*; *u*-val: *gimilcicutul*. Az *ev* betűcsoportot szintén *ű*-vel olvasom: *felev*, *timnucebelev*; *levn*. Szerintem az *elut*-ben is *ű* (vagy *űi*)-t kell olvasni.

⁶ A *mű*, *tű* 'mi', 'ti' névmásban is *ű* értékű az *iv* (vö. *Sciuksegeben* 'szűk-ségben' GylGl., *sciulhessen* 'szűlhessen' KT.).

⁷ Vö. megh *servith* JordK., meg *servit* ÉrsK. *sérült* Pázm.; *vaiot* Valk., *vajut* Czegl., *vajut* MA.; meg *haragut* 'iratus' Cal.; *alut* sen BeszSz., meg *aluth* zenek KulcsK., *alut* VirgK., meg *alut* 'coagulatus' NémGl.; *feköt* BécsiK.; el *nyugot* JordK., el *nyugut*, *nyugot* volna Helt., el^o*nyugot* Zvon., el^o*nyugut* Sylv., *esköt* uraim RMNy. 2: 16, meg *eskwth* JordK., be *eskeut* MargL., be *eskwteke* VirgK., be *esküt* Tel., el *esküt* vala Decsi; *zérkhenit* 'szérkét (conjunctus)'; kiwe *hyrhöt* ErdyK., el *hyrhet* PeerK., el *hírhüt* Helt.

⁸ Ennek igeneve a *konya* (OkISz.), *konyócška* 'fritillaria mellagris' (Zemplén m.), mint a *senye* 'balog' a *senyved* igéből, vö. *aló*, *fekő* 'alvó, fekvő' TMNy. 264.

⁹ A visszaható -v képző rejlik az *olvad* igében is (vö. Nyr. 56: 31 jegyz.); az *olv*-től van meg az *olvás* (Bihar m.), *olás* (Baranya m.) 'lék' szóban, eredeti jelentése nyilván: 'olvadás (azaz befagyatlan hely)'. A *v* hiányára nézve vö. *olaszt* (Szolnok-Doboka m.) 'olvaszt'; *alás* (Őrség, Göcsej) MTsz., *alas* MünchK. BécsiK. PeerK. DöbrK. WinklK. Sylv., *olas* VitkK. 'alvás'; *eskees* FestK. CornK., *eskes* DebrK., *eskis* Sylv. 'esküvés'; *fekés* MA. Valk. NySz., *fekese* kor 1578 OkISz., *fekés* (Vas m., Zala m., Göcsej, Pest m., Kunsztmárton, Ipoly völgye), *fekis* (Őrség) MTsz. 'fekvés' (TMNy. 264).

¹⁰ Alapos vizsgálatra szorulnak az -od, *öd*, *öd* képzős igék is, hogy ezek képzője valóban az *ód*, *öd* rövidülése-e.

1229, *Kisfalud* 1256, *Kisfalud* 1524). Losonczy (NyK. 46:255) a tövégi magánhangzó hiányát látja az ilyenekben: *keferub* DebrK. Lobk K., *keferüb* NádK. *keferweb*-CzechK., *keferwebb*-NagyszK.; *fanyarnub* ÉrduK. *sanyarnub*-Lépes; *zomorub* TelK. *zomoruub*-SzekK. (Vö. *keserven* Balassa, *köserven* Örség, Göcsej. Nagykanizsa, *gyönyörves* 'gyönyörű' Nógrád m. MTsz., *sanyarnas* ÉrduK. NySz., *sürve* 'sűrűje', *sürven* Szabolcs m. TMNy. 340, *sürvebben* Nagykanizsa NyF. 48:25; *szomorván* Prágai NySz.)¹

A RÁDIÓ MAGYAR MŰSZAVAL.

A technika újabb, rohamos fejlődése számos új szót visz be a nyelvbe s az újabb vívmányok elterjedése gyakran idegen vagy rosszul képzett szavakkal árasztja el a nyelvet. A rádiótechnika, a hangosfilm, a távolbalátás mind új meg új szakkifejezések használatát teszik szükségessé. Számolnunk kell természetesen azzal, hogy sok idegen, különösen latin, görög eredetű szó helyébe nem találunk jó magyar szót. Így pl. maga a *rádió* szó is olyan, amely magyaros hangzásával teljesen meghonosodott. Meg kell tartanunk az *antenna*, *anód*, *katód*, *koherer*, *szilit*, *transzformátor* szavakat, de kerülnünk kell a könnyen és jól lefordítható kifejezéseket. Így pl. gyakran használják, még rádió-előadáson is a *litzehuzal* felemás (német-magyar) szót, pedig a *litze* német szónak megvan a magyar megfelelője: *nyűtszál*.

Összeállítottuk itt a rádiótechnikában leggyakrabban használt műszavak német-magyar jegyzékét.²

¹ Simonyi szerint e melléknévből képzett igékben talán sohasem volt *v.* de vö. *sürvít* 'tolakodólag forgolódik (vki körül), lábatlankodik' (Beregszász vid.), *sürvít* 'sokat és gyorsan beszél' (Örség) MTsz. TMNy. 340.

² A Nyelvőrben szívesen közlünk e szakkifejezésekre vonatkozó minden bíráló megjegyzést. Egy megjegyzést már kaptunk multkori híradásunkra, hogy foglalkozni fogunk a rádió műszavaival Frommer Rudolf úr a Fegyver és gépgyár r.t. vezérigazgatója az *árnyékolás* szóra vonatkozólag ezt írja: „Az angol *shielding*-et” és a német *abschirmen*-t nézelem szerint nem szerencsésen fordították le szakkörökben *árnyékolás*-sal. Az *árnyékolás* nevezetesen sem az angol *shielding*-nek, sem a német *abschirmen*-nek (az utóbbi magyarul *ernyőzés* volna és így mindenesetre találób, mint az *árnyékolás*) nem felel meg, mert tárgyának fogalomkörével sem vág értelemszerűen. Az *árnyékolás* szó egyébként már a rajzolás számára is le van foglalva.

A *shielding* nem optikai, hanem elektromos hatások elleni védekezésre szolgál és ezzel nézetem szerint meg is van adva a helyes magyar szó a *shielding* és az ebből fordított *abschirmen* számára t. i. *védekezés*, ami egyébként tökéletesen meg is felel az eredeti angol szakkifejezésnek.”

Abflachkreis: simitőkör (erősítések-nél)
 Abflachwirkung: simitőhatás
 Abschallrelais: kapcsoló jelfogó
 Abschirmen: leárnyékol, elárnyékol
 Absorption der Wellen: hullámnyelés, a hullámok abszorpciója
 Abstimmen: hangol, behangol
 Abstimmen (főnév): hangolás, behangolás
 Abstimmungschärfe: a hangolás élessége
 Abstimmungspule: hangolótekeres
 Abstimmwelle: hangolóhullám
 Abstimmungsapparat: hangolókészülék
 Abstimmungsart: a hangolás módja
 Aktionsradius: hatókör sugara v. távolsága
 Anlasser: indító
 Anode: anód
 Anodenbatterie: anódtelep
 Anodenstecker: anóddugó
 Anrufzeichen: hívójel
 Ansager: bemondó [jobb volna: (be)jelentő]
 Anschlussklinke: csatlakozó idom, kapocs v. horog
 Antenne: antenna; freihängende A.: szabadantenna
 Antennennetz: antennahálózat
 Ausgleicher: kiegyenlítő
 Auslöser: kikapcsoló
 Ausstrahlung: kisugárzás
 Betriebsspannung: üzemfeszültség
 Blitzschutz: villámhárító
 Blitzschutzsicherung: villámhárító patron (biztosíték)
 Detektor: detektor
 Doppelmesserschalter: késcs kapcsoló, kétsarkú kapcsoló
 Drahtstockel: dróthaljzat
 Drehstrom: forgóáram
 Drillingsklinke: hármas kapocs
 Drosselspule: fojtótekeres
 Druckschalter: nyomókapocs
 Eigenfrequenz: saját v. rezonáns frekvencia
 Einstellung: behangolás (beállítás)
 Einzelfunkstrecke: egyes szikraköz
 Empfänger: vevő, vevőkészülék
 Empfängerschaltungen: vevőkapcsolások
 Elektronenröhre: elektroncső
 Entfritten: összefüggést lazít
 Entfritter: összefüggést lazító
 Entlader: kisütő
 Erden: földel
 Erdanschluss: földcsatlakozás
 Erdleitung: földvezeték

Erdströme: földáramok
 Erdverbindung: földcsatlakozás
 Fächerantenne: legyezőantenna
 Funkamt: rádióhivatal
 Funkanlage: rádióberendezés v. telep
 Funkstation, Funkstelle: rádióállomás
 Funkenstrecke: szikraköz; unterteilter F. osztott szikraköz
 Gehäuse: valaminek a háza
 Gleichrichter: egyenirányító
 Gleichrichtung: egyenirányítás
 Gleichstromblockierung: egyenáramú blokkolás
 Gitter: rács
 Gitterkreis: rácskör
 Gitterspannung: rácsfeszültség
 Gitterstrom: rácsáram
 Glühdraht: izzószál
 Glühdrahtsicherung: izzószálbiztosító
 Glühstrom: izzítóáram
 Grossfunkstelle: nagyadó
 Grosskraftwerk: nagyerőközpont (villamos)
 Hebelschalter: emeltyűs kapcsoló
 Heizbatterie: izzítótelep
 Hochantenne: magas antenna
 Hochspannung: nagyfeszültség
 Hochspannungsfernschalter: nagyfeszültségű távkapcsoló
 Hörbarkeitsfaktor: egyűthető
 Hörer: hallgató
 Induktionsfreier. Nebenschluss: indukcionélküli mellékáramkör
 Interferenz im Empfang: interferencia a vételben
 Kapazität: kapacitás
 Knopf: gomb (beállító, hangoló stb. gomb)
 Kohlenumschalter: szénátkapcsoló
 Konus: kúpos hangszóró, kónusz
 Kontakt: csatlakozás
 Kontaktstöpsel: érintődugó
 Kopfhörer: fejhallgató
 Koppeln: csatol, kapcsol
 Körnermikrophon: szemcsés mikrofon
 Kristalldetektor: kristályos detektor
 Kristallempfänger: kristályos készülék, detektorkészülék
 Kurzschlussstöpsel: rövidzáró dugó
 Lautsprecher: hangszóró
 Lautstärke: hangerő
 Lautwirkung: hanghatás
 Leitung: vezeték
 Lichtnetz: világítási hálózat
 Litzendraht: többes v. sodrott huzal, nyűsthuzal

Löschfunke: oltószikra
 Löschfunkenstrecke: oltószikraköz
 Lötanschluss: forrasztókapocs
 LötKolben: forrasztópáka
 Luftblock: légblokk
 Luftblockkondensator: légblokkon-
 denzátor
 Luftspalt: légrés
 Luftstörungen: légköri zavarok
 Luftzwischenraum: légköz
 Masspule: mérőtekercs
 Nebengeräusch: melléköreje
 Netzeempfänger: hálózati vevőké-
 szülék
 Oberschwingung: felhang
 Ortsempfänger: helyi vevő
 Ortsender: helyi adó
 Parallelschaltung: párhuzamos
 kapcsolás
 Peilantenne: irányzó antenna
 Radioapparat: rádiókészülék, rádió
 Radiolehre: rádiótan
 Radiophonie: telefonía, rádiófonía
 Radiotelegraphie: rádiótelegráfia
 Radioübertragung: rádióátvitel
 Radiowissenschaft: rádiótudomány
 Rahmenantenne: keretantenna
 Rückkopplung: visszacsatolás
 Röhrendetektor: csődetektor
 Röhrenempfänger: csöves vevőké-
 szülék
 Röhrensender: cső-, csöves adó
 Röhrensicherung: csőbiztosítás, biz-
 tosíték
 Rundfunk a. m. Radio
 Schalldämpfer: hangtompító
 Schaltung: kapcsolás, csatolás
 Schiebepule: tolós tekercs
 Schirmen: árnyékol
 Schwachstrom: gyengeáram
 Schwingungsdauer: rezgéstartam
 Schwingungskreis: rezgőkör
 Schwingungsweite: kilengés
 Selektivität: kiküszöbölés, elvá-
 lasztás
 Selektor: (el)választó
 Sendeantenne: adóantenna
 Sendeapparat: adó (készülék), pl.
 Kurzwellensender: rövidhulláma
 adó
 Senden: ad
 Sender: adó (az a hely, ahonnan
 az adásokat végzik)
 Sendekreis, schwingender: rezgő-
 kör

Senderaum: stúdió.
 Sendestation, Sendestelle: adóálló-
 más
 Sendetaster: billentyű
 Sendevorrichtung = Sendeapparat
 Siebkette: szűrőlánc
 Siebkreis: szűrőkör
 Spannungsabfall: feszültségcsökkenés
 Spannungsmesser: feszültségmérő,
 voltmérő
 Spannungsmessung: feszültségmérés
 Spannungsschiene: vezetősín
 Spartransformator: autóttranszfor-
 mátor
 Starkstrom: erősáram
 Stecker: dugó, dugós érintkező
 Steuerröhre: vezérlőcső, vezéricső
 Störungsfreiheit: zavartalanság
 Stromführer: áramvezető, áram-
 közlő
 Stromquelle: áramforrás
 Stromwender: irányváltó
 Stufenschalter: fokozatos kapcsoló
 Summer: bugó, zongó
 Tonabnehmer: hangszedő
 Tornisterstation: táskakészülék,
 kofferkészülék
 Übertragung: átvitel
 Übertragungseffekt: átviteli hatás
 Umschalten: átkapcsol
 Umschalter: átkapcsoló
 Variokoppler: lengő-, v. forgó-
 cséve
 Verbindungsschnur: összekötő
 zsinór
 Verbindungsstecker: összekötő
 dugó
 Verstärker: erősítő
 Verstärkeranlage: erősítőberendezés
 Verzerrung: hangtorzítás
 Wellenfalle: hullámcsapda
 Wellenlänge: hullámhossz
 Wellenmesser: hullámmérő
 Wellenzug: hullámsor
 Widerstandsänderung: ellenállás-
 változás
 Wiederladen: töltés
 Windung: menet
 Wirbelstrom: örvényáram
 Wirkungsgrad: hatásfok
 Zellen: cellák
 Zimmerantenne: szobaantenna
 Zweiröhrenverstärker: kétfélecsöves v.
 kétfokozatú erősítő

IRODALOM.

Jakubovich Emil és Pais Dezső. Ó-magyar Olvasókönyv.
(Tudományos Gyűjtemény. 30. Pécs. A Danubia kiadása. Ára 12. — P.)

Az *Ó-magyar Olvasókönyv* szerény címe mögött sokkal súlyosabb és tartalmasabb könyv húzódik meg. A cím után ítélve, amíg a könyvet nem láttam, azt kellett hinnem, hogy olyanféle olvasókönyvet állítottak össze a szerkesztők, mint amilyenek az ismert *Althochdeutsches* vagy *Mittelhochdeutsches Lesebuch*-ok, amelyek jól összeválogatott szövegek alapján mutatják be az illető nyelvnek egy régebbi korszakát s alkalmas bevezetőül szolgálnak a régi nyelvvel foglalkozni akarók számára. Ilyen olvasókönyvre nekünk is nagy szükségünk volna (a legrégebbi nyelvemlékektől a 16. sz. elejéig, tehát belefoglalva a kódexek irodalmát is). A szerkesztők e mostani könyvük után talán erre is vállalkoznak.

Az *Ó-magyar Olvasókönyv* nem ez, hanem a legrégebbi magyar nyelvemlékek forrásainak kézikönyve. Az „ó-magyar“ kormeghatározó elnevezést Gombocz Zoltántól vették át. Ő egyetemi előadásaiban (Magyar Történeti Nyelvtan, II.) ó-magyar korszaknak nevezi az 1000-tól a 14. század közepéig terjedő időt. Az *Ó-magyar Olvasókönyv* túlmegy ezen az időn s a 15. század közepéig, az első ismert írott magyar könyv, a Jókai (Ehrenfeld) kódex idejéig állítja össze a magyar nyelvemlékeket. Három csoportba sorozzák ezeket a nyelvemlékeket. Az első csoportba tartoznak az ún. szórvány-nyelvemlékek vagy rövidebben szórványok. Így nevezik a szerkesztők (vö. MNy. 24:338) az idegen szövegekben, kútfőkben és oklevelekben szétszórtan előforduló magyar szavakat. Valóban szükség volt az ilyen nyelvemlékek számára rövid elnevezésre, s a Pais Dezső által ajánlott s ebben a könyvben most már használt „szórvány“ elnevezést el is fogadhatjuk. A nyelvemlékek másik két típusa: a szövegek és a szójegyzékek. A szöveg-nyelvemlékek közül ebbe a korba esnek: a Halotti Beszéd és Könyörgés, az *Ó-magyar Mária-siralom*, a Gyulafehérvári Glosszák, a Königsbergi Töredék és Szalagjai. A harmadik csoportba tartoznak a legrégebbi latin-magyar szójegyzékek és Rotenburgi János deák magyar nyelvmestere.

Ezeket a nyelvemlékeket időrendben és teljes szövegükben közlik. Nyelvészeti magyarázatokat nem adnak, annál bővebben és részletesebben tájékoztatnak minden egyes nyelvemlék történetéről és megadják a diplomatikai és egyéb szükséges útbaigazításokat is.

Szívesen láttunk volna az oklevelek mellett több helyen is olyan hasznos, útbaigazító szójegyzékeket, mint amilyen pl. a dömösi prépostság adománylevele mellett a benne előforduló helynevek meghatározása. Különösen a tulajdonnevek összeállítása lett volna nagyon hasznos. De nem szállhatunk perbe a szerkesztőkkel, ők azt adták, amit szükségesnek tartottak s munkájuk így is nélkülözhetetlen segédkönyv mindenki számára, aki a magyar nyelv legrégebbi ismert korszakával foglalkozni akar.

B. J.

F. A. Uxbond: Munda-Magyar-Maori, an Indian Link between the Antipodes (London 1928). Ez a terjedelmes, 432 lapra terjedő könyv azt akarja bizonyítani, hogy a magyar nyelvnek közel rokonai a munda és a maori nyelvek. A munda nyelveket kb. hárommillió ember beszéli Elő-India keleti részében, a maori pedig a polinéziai nyelvek közé tartozik és Új Zélandban beszélik. Erről a könyvről Germanus Gyula, aki most Indiában tartózkodik, bő bírálatot közöl a „The Visva-Bharati Quarterly” című folyóiratban. (VII. kötet 1. sz.) Ebből a beható bírálatból közöljük a következő részleteket:

„A feladat, amelyet Uxbond maga elé tűzött, óriási. A terület, amelyet tanulmányoz, a Duna partjaitól egész Dél-Amerika nyugati partjáig terjed, magába foglalja az antropológiát, etnográfát, folklórt, nyelvtudományt és történetet, és megköveteli legalább száz nyelv és nyelvjárás ismeretét. Kétségtelen, hogy ilyen nagy területen nem járhat a tudós, hogy ne tévedjen a tényekben vagy ne kerüljön bele a félreértések bonyodalmaiba, és könnyű dolog volna össze-szedni ilyen félreértéseket és botlásokat, amelyek az egész rendszer hitelét megrontják. Azonban ez igazságtalan eljárás volna a tudós törekvése és nehéz munkájával szemben és azzal a szellemmel szemben, amely merész ötletekkel törekszik az igazság felé. De nem is volna módszeres eljárás. Egy tudományos elméletet nem a részletekben mutatkozó tévedések alapján kell megítélni, hanem az egész épület rendszerének alapjain.”

„A filológiai módszer szempontjából nézve Uxbond feltevése, hogy a munda nyelvcsalád rokonságban van a magyarral, teljesen elvetendő.”

„Miután Uxbond meglepő analógiákat állított fel a magyar és a maori nyelv között, amely analógiákat egyetlen olyan bizonyítékkal sem tudta megtámasztani, amely megállná a nyelvtudományi vizsgálatot, azzal folytatja okoskodását, hogy összekötő kapcsolatot talál a maori és a magyar között India őslakóiban, a munda nyelvet beszélő negroid fajban. Könyvének második részében folytatja bizonyítékait, hogy igazolja a magyar és a munda nyelvek feltűnő hasonlóságát, olyan alakokban, amelyek csak a magyarban találhatók, különválasztva őket a többi urál-altaji nyelvektől, amelyeket Uxbond szerint tévesen kapcsoltak vele össze. Csakhogy ő nem ismeri a történeti módszert és összezavarja a külső hasonlóságot a rokonsággal. Elfelejtji, hogy a rokon nyelveket nem azért kapcsoljuk össze egy családba, mert hasonlóak, hanem mivel ugyanabból a közös törzsből származtak.”

Germanus ezután részletesen tárgyalja Uxbond összehasonlításait, nagyobb munkát és fáradságot fordítva a hatalmas anyag megcáfolására, mint amennyit ez a kalandos elmélet érdemel. Végül a következő eredményre jut:

„Uxbond nyelvészeti összehasonlításainak egyes adatai teljesen összeomlanak, ami természetes következménye az ő állítása kritikátlan formulázásának. Miután nyelvészeti bizonyítékai teljesen megdőlnék, semmi súlyt sem tulajdoníthatunk antropológiai, etnográfiai

és történeti adatainak, melyeket legendás krónikákból gyűjtött össze.”

„Végül még csak egy megjegyzést! Uxbond a finn nyelvek képviselőit „antropológiailag teljesen különböző népeknek” tekinti. Hogy mondhatja tehát, hogy India negroid és munda nyelven beszélő őslakói, akik teljesen elfelejtették műveltségüket, ha ugyan volt nekik valaha, akik még ma is íjat és nyilat használnak és primitív, de nem harcias nép, amely hegyek közt és őserdőkben lakik, összehasonlítható nagyobb valószínűséggel az egykori magyarokkal, akik gazdagon díszített lovaikon, ékes paizsokkal rohantak végig ellenállhatatlanul Európa csatamezőin?”

Sprachlehre des Nordlappischen nach den seelappischen Mundarten von *Eljel Lagercrantz*. Oslo Etnografiske Museum. Bulletin 3. Oslo 1929.

A világháború rendkívül nagy hatással volt a finnugor népek sorsára. Míg a háború előtt egyikük sem volt igazán független, ma három fgr. nyelvű ország van: Magyarország, Finnország és Észtország, s Oroszországban élő rokonaink is kaptak bizonyos önkormányzatot, mely e népek öntudatát megerősítette, s irodalmukat megteremtette. De a finnugor nyelvtudomány sem vonhatta ki magát a háború hatása alól. A háború előtt, ha sok nehézséggel járt is, de mindenesetre lehetséges volt a nagy többségben Oroszország területén élő fajrokonaink nyelvének, vallásának, szokásainak, népköltésének tanulmányozása, a háború kitörésével ez lehetetlenné vált nemcsak a mi számunkra, hanem az előbb Oroszországhoz tartozó a finnek számára is, kik azelőtt kiváló tudósokat küldtek ki évekig tartó tanulmányutakra. Igaz ugyan, hogy a háború bennünket abba a különös helyzetbe juttatott, hogy oroszországi fajrokonaink kerültek hozzánk hadifoglyokként, s mi ezt az alkalmat föl is használtuk s nagybecsű és nagyterjedelmű tudományos anyagot gyűjtöttünk, de ez a felbecsülhetetlen értékű anyag az íróasztalok fiókjában hever, s várja azt a kort, amely kiadásra érdemesnek tartja őket. A finnekénél sem rózsás a helyzet, de azért ők lassanként kiadják még a háború előtt följegyzett tudományos anyagjukat, sőt újabb nyelvészeket is küldenek ki tanulmányútra, ha nem is Oroszországba, legalább a szomszédságukban élő lappokhoz, akik nyelvük közelállása folytán különben is legjobban érdeklik őket. Az is nagy szerencse, hogy a lappok nem csupán bennünket érdekelnek, hanem a skandináv országokat is, ahol pl. az upsalai és az osloi egyetemen a lapp és finn nyelvnek tanszéke van, melyen oly kiváló tudósok adnak elő, mint Wiklund és Nielsen. Nielsennek csak nemrég jelent meg nagyszerű lapp nyelvtana (norvég nyelven).¹ Lagercrantz nyelvtana is Osloban jelent meg a néprajzi múzeum kiadásában, díszes, albumalakú kiállításban. Lagercrantz-nak ez már a harmadik lapp nyelvtana. Az első, a déli lapp nyelvtan² szintén az osloi néprajzi múzeum adta ki 1923-ban, hasonló fényes külsőben, a másik, a nyugati lapp nyelvtan³ Helsinkiben jelent meg 1926-ban, mint a MSFOu. 55. kötete. Szintén a norvégeknek köszönhetjük déli-lapp szótára kiadását,⁴ az osloi összehason-

¹ Rövid ismertetése Nyr. 57 : 122. Azóta két újabb kötet jelent meg hozzá : II. Olvasókönyv. III. Szótár és gyakorlókönyv.

² Sprachlehre des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen. Bulletin 1.

³ Sprachlehre des Westlappischen nach der Mundart von Arjeplog.

⁴ Wörterbuch des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen. Oslo 1926.

lító műveltségkutató intézetnek (Institutet for sammenlignende kulturforskning) A három nyelvten között az északi-lapp nyelvten a legerjedelmesebb (370 l.) s Nesseby, Repperfjord és Kvänangen nyelvjárását ismerteti. A tengeri lappok főképp halászatból élnek; a mezőgazdasági munka ott nagyon nehéz, csöpp réjtükön nem sok fű terem néhány tehenüs, juhuk vagy kecskéjük számára. Sok tengeri lappnak lova is van, rénszarvasuk azonban ma már nincsen. Kis faházakban laknak, de turfakunyhóik is vannak, főképp istállóik. A lapp népviselet keleti Finmarkban még mindenütt látható, nyugaton már csak néhány félreeső fjordban. Az egészségügyi viszonyok elég jók, a norvég kormány gondoskodik orvosokról. Iskoláik is vannak; régebben lapp nyelven folyt a tanítás, ma norvégul tanítanak. Írni, olvasni majdnem mindenki tud. A nép evangélikus és igen vallásos; pogány hitüknek már semmi nyoma s a babonákról is leszoknak hamarosan. A legtöbb tengeri lapp tud norvégul is, s főképp az öregebbek, északi-finn nyelven is beszélnek. A népköltés már kihalóban van. Van egy vallásos folyóiratuk, a „Nuortta Nástte“ (Sarkcsillag).

Nyelvtanai megírásánál Lagercrantz abból az alap gondolatból indult ki, hogy a nyelv a lelki tartalom kifejezője, s ezért a nyelvet mint egészet kell tekinteni. A nyelvtípust tehát első sorban a nyelv értelmi tartalma, a mondatnani sajátosságok határozzák meg. Szakít a tudományos nyelvtanok eddigi beosztásával, a mondatnannal kezd, azután tárgyalja az alaktant és hangtant. A mondatnani (Ausdruckslehre) nála két részre oszlik: a tulajdonképeni mondatnani (Rede und Satz) és a mondatrészek tanára. Az első részben tárgyalja a beszédet, az értelem és hangsúly viszonyát, a konkrét és absztrakt fogalmak kifejezőmódját, a tagolatlan kifejezéseket, az egyszerű mondat fogalmát és fajait, a többtagú mondatrészek viszonyát (nála ez a bővített mondat, „der erweiterte Satz“), az összetett mondatot, ezután következnek az igenévi szerkezetek, melyeket ő mondatszakasznak nevez (Satzabschnitt), az egyenes és függő beszéd, a szórend és a mondatok sorrendje (nála: Satzgestalt). A mondatrészek közt első az alany (Satzgegenstand), azután következik a jelző (Attribut), az állítmány (Satzaussage), az állítmánykiegészítő (Prädikativ), a tárgy (Objekt), a képes helyhatározók (Objektiv), a többi hely-, idő-, mód-, eszköz-, ok- és célhatározók (Umstandsbestimmungen). — Az alaktan röviden foglalkozik az indulatszókkal (Empfindungswort), azután az egyes beszédrészekkel, ragozásokkal és képzésükkel; a hangtanban előbb a beszédhangok kapcsolódását, majd a hangtípusokat tárgyalja. Itt kerül szóba a mondat- és szóhangsúly (Sinn- u. Strukturbetonung), a zenei hangsúly, végül pedig 13 tábla kymographion-fölvételt közöl s 25 táblán a hangok időtartamának méréseit.

Lagercrantz tiszta leíró nyelvtant ad, alig van valahol valami nyelvtörténeti megjegyzés. Csak az alaktanban tudjuk meg pl., hogy az acc. és gen. egybeesett, de a nyugati és déli lappban még különböznek egymástól. Azonban azt már nem árulja el, hogy a nom.-szal nem egyeznek, mert a rag lekopása után is megmaradt a többeli különbség. Nem mondja meg továbbá, hogy a lokativus az inesszivus és elativus összeesése folytán keletkezett. Nem szól a kétféle többesjel (*i* és *k s t*) egymáshoz való viszonyáról, sőt azt az érthetetlen kijelentést teszi, hogy a többes nom.-ban hiányzik a többesjel. Az *i* természetesen hiányzik, de ott van a *k*, illetve *-t*. Nem említi, hogy a mutatónévmásokban középfokképző van (*ō* a *TāBPe*, *TūBPe* végzetét határozóragnak tartja, de vö. Beke, Indogerm. Forsch. 46: 226), hogy a határozószókban és névutókban szereplő *l* azonos a finn *-la* képzővel, hogy a névutók függetlenül határozószók, hogy a módhatározó *-t* ragja eredetileg ablativus-partitivusrag volt. Nem értem, miért lenne a sing. komitativusrag tk. plur. essivusrag.

A lapp *-in* azonos a finn *-ine-* raggal, ez pedig nem az. A finn kom.-rag azonos az instrumentalis-aggal; ez eredetileg, épúgy mint az esszivusrag, lokativusrag volt, de *i-*-je nem többesjel.

Sok esetben L. nem a lapp nyelvből indul ki, hanem a németből, s ez következtetlenségekre vezet; pl. tárgyhoz sorol határozókat, az állítványkiegészítőhöz esszivusokat stb. Nem helyeslem az *Objektív* mondatrész fölvételét, amint ő a képes helyhatározókat nevezi, bizonyára az idg. nyelvtudomány hatása alatt; ez látszik az esetek meghatározásán is. A dativust is itt tárgyalja, melynek lativusi eredete a fgr. nyelvekben oly átlátszó. Sokkal helyesebbnek tartom Nielsen rendszerét, ki esetek szerint tárgyalta az egyes mondatrészeket, s a végén adott egy áttekintést északi szempontból. (L.-nál ez fordítva van.)

Bár lenne még elég megjegyzésem (a másik két nyelvtanra is), meg kell állapítanom, hogy a benne levő gazdag anyag rendkívül becses és az összehasonlító nyelvtudomány nagy nyeresége (csak a mondatban 2173 példamondat van, úgy szólván mind az élő nyelvből, csak az a kár, hogy — bizonyára térkimélés miatt — egy része nincs lefordítva). Aki összehasonlító mondatannal foglalkozik, az nem lehet el e könyv nélkül.

Lagercrantz évekig tartó tanulmányokat végzett a lappok közt, még sok lexikális és népköltési anyaga van, remélhetőleg ezek megjelenése nem fog sokáig késni.

BEKE ÖDÖN.

Könyvek és folyóiratok.

Björn Collinder: Über den finnisch-lappischen Quantitätswechsel. I. Einleitung Ostseefinnisch. Ostlappisch. Inaugural-Dissertation. Uppsala.

Robert Lach: Gesänge russischer Kriegsgefangener. I. B. 3. Abt. Tscheremissische Gesänge. Transkription und Übersetzung der tscheremissischen Gesänge ins Ungarische von Dr. Beke Ödön. (Akademie der Wissenschaften, Wien. 1929.)

Ignaz Gábor: Der hebräische Urrhythmus. (Alfred Töpelmann, Giessen. 1929.)

H. Mihalik József. Az eszperantó győzelme felé. Budapest, 1930.

Finnisch-ugrische Forschungen. 3. XX. H. 1-3. *Toivonen*. Beiträge zur Geschichte der finnisch-ugrischen l-Laute. — *Ravila*. Über eine doppelte Vertretung des urfinnischwolgaischen *a der nichtersten Silbe im Mordwinischen. — *Mikkola*. Der Name Wolga. — *Kalima*. Etymologische Streifzüge. — *Toivonen*. Wortgeschichtliche Streifzüge.

Turán. XII. 1-44. *Vikár Béla*. Az utolsó Samán (Zempléni Árpád emlékezete). *Móricz Péter*. A mai Törökország. *Bán Aladár*. Észtmagyar érintkezések a múltban és a jelenben.

NYELVMŰVELÉS.

Felesleges szópazarlás, felesleges betűpazarlás. A felesleges szópazarlás régi betegség Magyarországon, ahol annyit tanácskoznak, pereskednek és főképp annyit politizálnak. De a felesleges betűpazarlás ritkább jelenség s azért érdemes szóvátenni és ellene küzdeni, hátha ki lehetne irtani?

Ez a felesleges betűpazarlás mássalhangzók ok és cél nélküli halmozásában mutatkozik. Halmozzák pedig a mássalhangzókat

nemcsak a gondatlan hírlapok, hanem olyan gondosan dolgozó írók, olyan *poeta doctusok* is, amilyen például Kozma Andor. „Petőfi”-jében, amelynek művészi értékéről most nem akarok szót ejteni, többször láthatunk ilyen szavakat: *hajttat*, *sejttet*, *érttet*. Hogy ezekbe a míveltető igékbe miért erőszakol az érdeemes szerző az első *t* után még egy második *t*-t, véges eszemmel nem tudom ellátni, de még kevésbé bírom ajkammal elolvasni, jobban mondván kiejteni. Ha ezek a szók *hajtat*, *sejtet*, *értet* formában fordulnak is elő, akkor is tudnia kell mindenkinek, akár szemmel, akár szájjal olvas, hogy ezek szabályszerűen képzett míveltető igék. A legelemibb, t. i. az elemi iskolának szánt magyar nyelvtan is azt tanítja, hogy a míveltető igének a képzője *-at -et*, illetőleg *-tat -tet*, de ez utóbbi csak akkor, ha nem előzi meg kettős mássalhangzó; az igaz, hogy számos esetben egyes mássalhangzó után is következhetik *-at -et*, mint *dobat*, *írat*, *járat* (van *járatat* is), *nyomat* (de *nyomatat* is), *veret* stb. A *tt*-vel írott, illetőleg nyomtatott *érttet*, *hajttat*, *sejttet* alakoknak semmivel sincs több jogosultságuk, mint például egy *mondtat* vagy *rángtat* képzésű igének.

Ha Kozma Andor képzés- és írásmódját csak kifogásolom, határozott megrovással kell illetnem a hírlapokat, amelyek kötelezővé tették magukra nézve a Balassa József szerkesztette „Egységes magyar helyesírást”, mégis mit találunk a *Pesti Naplónak* is, az *Ujságnak* is 1929. évi dec. 8-i számában; egyikben egy *érttetve*, másikban egy *sejtteti* alakot. Pedig ezek az alakok egy *t*-vel sem vesélyeztetik az értelmet s így a kétértelműségtől való félelem sem teszi megokolttá a felesleges betűpazarlást. A mai nehéz világban, ha már mással nem, takarékoskodjunk a betűvel; hagyjuk el a felesleges betűket!

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Hibás képzés, hibás ejtés. Amely növénynek romlott a gyökere, hajtása sem lehet ép. Ezt az élettani igazságot a nyelvnek, ennek a szintén élő szervezetnek a jelenségei is bizonyítják. A nyelvújításnak korcs szülöttei közé tartoznak: *nővér*, *bőrönd*. Az elsőből ok nélkül, sőt oktanul kivágták a *test* szót, amely hivatva lett volna teljes értelmet adni az összetételnek; a másikhoz pedig hozzá csaptak egy soha sem létezett, egy igazán csak képzeleti képzőt: az *önd*-öt. Mi lett ennek a következménye? Az, hogy mindkét szóban elhomályosult az első rész és ma már országszerte rövid *ö*-vel ejtik mindkettőt, mintha semmi köze sem volna az egyiknek a *nő*-höz, a másiknak a *bőr*-höz. Az *ö*-nek ez a megrövidülése annál különösebb, mert hiszen hangsúlyos helyen van mindkét szóban. A hibás képzés illetőleg összetétel így vont maga után hibás kiejtést, amelyet országos útjában már szinte lehetetlen feltartóztatni.

Érdekes, hogy egy másik hibás szó, a *fölény*, amely a maga *-ény* képzőjét szintén a képzelet jóvoltából kapta, éppen ellenkező irányú elferdülést mutat. A *fölényt*, a *fölényes*-t mindinkább *fölény*-nek, *fölényes*-nek ejtik, habár itt az *ö* megnyúlása még nem vált olyan általánossá, mint az előző két szóban az *ö* megrövidülése.

Azt hiszem, ha keresnénk, könnyen találnánk ilyen elferdüléseket, hibásan képzett szóknak hibás ejtését, még ha az adomából ismert *tetszhalott-cethalott* példát nem vesszük is számba. Találnánk, mert a nyelv életére is ráillenek a nagy német költő, Schiller sorai:

Das ist der Fluch der bösen Tat,
Dass sie fortzeugend Böses muss gebären.
(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Térbeliség és időbeliség, vagy még egyszer: Könyvnyelv és köznyelv. A Nyr 58. évfolyamában a 122—23. lapon védelmére keltem *Mohr Győző* budapesti tanár ellen *Nagy Miklós* szeghalmi igazgatónak, aki az *adnánk-vennénk* igealakot *adnók-vennők* helyett is használja. Hát én ezzel a bohózatokból ismert békekötőnek a sorsára jutottam. A támadó eredeti ellenfele helyett nekem ront és ott üt, ahol ér. (Prot. tanügyi szemle 1929, 413 lap.) De én ismerem a magyar közmondást: „Nem az a legény, aki üt, hanem aki állja”. Nemcsak ismerem, hanem követem is. Állom az ütést, annyira állom, hogy a tulajdonképpeni ütleget vissza sem fizetem, pedig elégszer olvastam *Ludas Matyit*, aki háromszor verte vissza a rajta esett sérelmet. — Nem felelek tehát ellenfelemnek arra a támadására, hogy kétségbe vonja nyelvérzékemet, hogy nem lát bennem nyelvi kegyeletet, hogy a „foglaltatik” igealakért latinizmusban, az „egy filologus” kifejezéséért germanizmusban marasztal el, hogy beleköt az „*előbeszéd*”-be, holott eddig csak az *élő fába* szoktak belekötni, de *Mohr Győző* egy új elméletet állít fel, amelyet sietve meg kell döntenem, amíg be nem teljesedik az a másik közmondás: „Egy *nem okos százat csinál*”.

Mohr Győző ugyanis felállítja a térbeliség és időbeliség elméletét, amelyet a fogalmazásban is érvényesíteni kíván. Logikai szempontból hibáztatja ezt a mondatomat: „a köznyelvből való kimúlás szélén áll” (t. i. az *adnók, vennők*). Szerinte ez logikátlan beszéd, amely zavaros és kusza képeket kelt, mert a kimúlás időbeli jelenség, amelyhez nem lehet hozzátenni ilyen térbeli fogalmat: *széle*, hanem csak „időbeliséget jelentő kifejezést”, amilyen például *kezdetle, folyamata, vége*. — [Erre az elméletre s az elmélet alkalmazására ismét egy közmondást kell idéznem: „Akit az Isten meg akar verni, azt vaksággal veri meg.” *Mohr Győző* ebben a vakságában, amellyel a vitázó harag borította el testi-lelki szemét, nem veszi észre, hogy az időbeli névutók, ragok legnagyobb részben eredetileg térbeli kifejezések voltak, nem látja, hogy a legközönségesebb időhatározó kifejezések, mint *Krisztus születése előtt, Krisztus születése után, időközben, napközben*, stb. tulajdonkép térbeli szemléletből származtak, valóban nem egyebek, mint képes helyhatározók.

[Fekete hályoggá sűrűsödött vaksága miatt] azt sem veszi észre, hogy a *vége* szó, amellyel az én „széle” szómat ki akarja cserélni, szintén térbeliséget jelentő kifejezés; vakságában nem látja, nem hallja az ilyen népdal-sorokat: „Falu végén van egy ház”, „A Csap-utcán véges-végig”, „Végig mentem az ormódi temetőn”, nem látja, nem hallja, hogy a magyar falu „alvég”-re, „felvég”-re szokott oszlani, nem látja, nem hallja, hogy a botnak is két vége van, amelyek közül az egyikkel, mondjuk a boldogabbikkal főbe szokták kölintani a haragtól elvakult embereket, hogyha másképp nem, hát így térjenek észre.

Nem kívánom ezt a jó magyar, de parasztosan durva eljárást, még mint orvosi módszert sem alkalmazni, de azt igenis szükségesnek, okvetlenül szükség-

gesnek tartom, hogy Mohr Győzőnek térbeliségi és időbeliségi elmélete, amelynek határozottan ellentmond nyelvtan, nyelvtörténet és stilisztika, hogy ez a „zavaros és kusza” okoskodás minél előbb érjen el a kimúlás széléig, sőt még a születés küszöbén se jusson túl.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Egy modern szólás (kiszólás) régi nyomai. Egyik divatos és a pesti beszédben igen használatos szólásunk újabban a „*Mit mondjak Önnek?*” Ez, ha elvétele és indokoltan használjuk, nem kifogásolható, csak akkor válik modorossággá, ha halmozzuk minden ok nélkül. Használata bizonyos lélektani kényelmességre, vagy fáradtságra, esetleg únottságra utal. A beszélőnek időt ad a gondolkodásra. Ezzel mentesíti magát az alól, hogy egy témáról többet mondjon annál a feleletnél, amelyet az önmaga által feltett kérdésre tesz. Ezért szokták a kérdést: „*Mit mondjak még?*” erősebben hangsúlyozni. Ilyen alapon előfordulhat néha ismételt olyanoknál is, akik egyébként nem igen használják. Érdekes, hogy Rogerius mesternél, aki „*Síralmas éneké*”-ben rendkívül becses adatokat őrzött meg az utókor számára a tatárjárásról, könyvének utolsó részében ismételt megtaláljuk. Magyar fordításában (Turchányitól) az 52. oldalon: „*Mit mondjak még löbbl?*” és az 53. oldalon: „*Mit mondjak még?*” Tehát közel egymáshoz, ami már feltűnővé teszi és fentebbi megállapításunkat erősíti. Ebből láthatjuk, hogy az ily divatos szólamok egynémelyikének elterjedését nemcsak a gyakori hallás vagy a tetszés mozdíthatja elő, hanem más tényezők is. Ez esetben bizonyos gondolkodás-ökonomiai (*denk-ökonomische*) hatások szerepelhetnek.

FENYVESSY LÁSZLÓ.

Mondatelemző kérdések. (Nyr. 58:153.) Legyen szabad Tanításunk nyelvi hibái címen, a Néptanítók Lapjának 1929. é. 7–8. számában megjelent cikkemből az itt következő szakaszra a figyelmet felhívni: „A helyes magyarság elvének megfelelően valamiről szoktunk kérdezni. Helytelen tehát, ha nyelvtani elemzés közben aziránt érdeklődünk tanítványainktól: Hogy kérdezzünk a cselekvést jelentő szó után? Ezt a kérdést így szerkeszthetjük meg magyarul: Mi a cselekvést jelentő szónak a kérdőszava? Nyelvtanban mondhatjuk még: a tárgyra kérdezzünk, de semmiesetre sem: *után*.”

DÉNES SZILÁRD.

Olvasás közben. 1. Egyik napilapunkban ezt olvastam: „*N. N.-t elfogták Nagyszombatban*.” Mivel a hír mostanában, január havában jelent meg, alig hiszem hogy az illetőt nagyszombatban vagyis nagyszombat napján fogták el, hanem bizonyosan Nagyszombatban.

2. *Halálra gázolta.* Már többször megróttuk ezt a mindjobban terjedő elferdülést a magyar stílusnak. Most már ilyeneket is olvasunk napról napra: *halálra verte, halálra kínoztá, halálra roncsoolta.* Valósággal halálra ítélték újságíróink az agyongazolta, agyonverte, agyonütölte szavakat és egész családjukat. Az ilyen, németből fordított kifejezés csak azért terjed a régi, magyaros kifejezés rovására, mert új, szokatlan. Tehát gondolkodás nélkül, a magyar nyelvérzék útmutatása ellenére terjesztik az idegenszerűséget.

K. L.

MAGYARÁZATOK

Sorba jár, mint a falusi bíróság. Derűre-borura élünk ezzel a szóláshasonlattal és nem vesszük észre, mennyire sántít. Hiszen a bíróság nagy becsületet jelent a magyar falu társadalmában, nem érheti el akárci fia; azok közül szokták a bírót választani, akik vagyonukkal és józan okosságukkal a község tekintélyeivé emelkedtek és még a bíróviselt ember is büszke egykori hivatalára. Ám tudjuk, hogy az ilyen szólás mindig a valóság talajából sarjad, s hogyha a jelen állapotok ismeretével nem tudjuk megmagyarázni, akkor nyilván rég letűnt idők viszonyai tükröződnek benne.

Abban a gazdag és színes képben, amelyet Szekfű Gyula fest a magyar jobbágyságnak a török időkben való életéről, meg is találjuk a régi magyar falu életének e szólás tükröztette mozzanatát. Itt olvassuk, hogy a török idők magyar jobbágynak élete a középkori viszonyokhoz képest nagy hanyatlást mutat, mert sorsának intézésébe semmiféle beleszólása nincsen, minden hatalom a földesúré és a vármegyéé. „A falu, mint önálló életű közigazgatási egység, szinte teljesen megsemmisül, ügyeit többé a parasztok nem magoktól, hanem mindegyre földesúri utasításra, kezdeményezésre intézik.”¹

A község belső életének nincsen egyetlen olyan kérdése, amelyet a jobbágyság az önkormányzat elve szerint intézhetne; mindent a vármegye szabályoz, és minden vármegyei rendelet egy-egy súlyos kötelesség teljesítését kívánja. Nem csuda tehát, hogyha a bíróságra, erre a manapság sokaknak kívánatos tisztre, az időben nehezen akadt vállalkozó, mert hiszen a bírónak egyetlen feladata az volt, hogy a vármegyének mindig terhet jelentő rendelkezéseit végrehajtsa. A vármegye tehát hatalmi szóval oldja meg a kérdést: sokszor elrendeli, hogy a jobbágyság a házhelyek sorrendje szerint viselje a bíróságot.

Nógrád vármegye 1691-ből való statutumában szóláshasonlatunk lényegét szinte ízről ízre megtaláljuk: „Minthogy a bíróválasztásban gyakorta némely faluk lakossai között sok villongás szokott lenni, ki miatt mind nemes vármegyénk s mind viceispánunk sok unalmas busításokat szenvedett, hogy azért mind az köztök való veszekedés, mind nemes vármegyénknek, úgy tiszteinknek az iránt tovább való untatása eltávoztatódjék, azt rendeltük, hogy ahol a bíróságon meg nem alhatnak, tehát a házhelyeknek rendi szerint *sorjával járjon a bíróság*, elkezdvén Szt. György napkor.”²

1722-ben megújítja a vármegye ezt a rendelkezést, mondván: „Az bíróság... az házhelyeknek rendje szerint *sorjával viseltessek*.”³

Hont megyének egy 1660-ból való statutumában ugyanezt latinul olvashatjuk: „*Judicatus... seriatim ex vicino in vicinum currat*.”⁴

¹ Magyar Történet V, 127.

² Kolozsvári-Óvári: Magyar Jogtört. Eml. 4/1, 527.

³ Uo. 659.

⁴ Uo. 337. Heves-Külső-Szolnok megyének 1680-ban kelt statútuma szerint is: „*Judicatus domatim ex vicino in vicinum currat*” (Uo. 2/1 283).

Szólásunknak legrégibb forrása Erdélyi János közmondásgyűjteménye (1851): *Sorba megy, mint a falusi bíróság*. Vannak azonban e szólásnak olyan változatai is, amelyek nem általában a faluról, hanem egyes falukról szólnak. Margalits Ede Dugonicsból (1820) idézi ezt a változatot: *Sorba megy, mint a tabáni bíróság*; a félegyházi nép meg azt mondja: *Sorba mèn, mint az alpári bíróság* (Nyr. 5:516); a szegedi szójárás szerint pedig *Sorba kerül, mint a tápéi bíróság* (Nyr. 1:271). Ezekből a változatokból azt lehet kiolvasnunk, hogy nem minden vármegyében volt minden falura kötelező a bírói tisztnek a házak sora szerint való viselése. Egyes vármegyék csak az olyan falukban tették kötelezővé, ahol a bíróválasztás a főntebb ismertetett nehézséggel járt. Meg is találhatjuk szólásunk e változatainak gyökerét az olyan rendeletekben, mint aminőt Torna vármegye bocsátott ki 1621-ben: „Statutum est: Hogy ennekutánna Sarnón az bíróság szerre járjon.”⁵

KERTÉSZ MANÓ.

⁵ Uo. 2/1, 128.

A szavak neve. Szótárakat lapozgatok. *Muster* (das): minta. *Sifflet* (le): sip. *Faccia* (la): arc. *Sonido* (el): hang. Mindenütt elől a főnév, dőlt betűkkel, utána hátracsapva, zárójelben, mintegy mellékesen a nemet jelző névelő. Ha a szótár német, francia, olasz, spanyol gyermekeknek készül, ez helyes is. Azok ösztönösen érzik az ősi korokba visszanyúló nemek mitológiáját. De a mi gyermekeink számára, akiknek a szavak neve közönyös véletlen, vagy homályos rejtély, éppen az ellenkezőt kellene hangsúlyozni, anélkül, hogy megbolygatnók a betűrendes lajstromot, ilyenféleképpen: (*Das*) *Muster*: minta. (*Le*) *sifflet*: sip. (*La*) *faccia*: arc. (*El*) *sonido*: hang. Aki először így ösmerkedik meg a szavakkal, abba azonnal beledöbben a tudat, mennyire fontos az indogermán szavak neve, mennyire elválaszthatatlan tőlük. Magyar szótárírók, nem volna ezt érdemes megpróbálni?

(Pesti Hírlap)

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

Kosztolányinak ebben az indítványában van valami igazság. Csakhogy a nemet jelölő névelőnek kiírására nem annyira a francia-magyar, német-magyar vagy olasz-magyar szótárban van szükség, mint inkább a magyar és idegennyelvű szótárakban, ahol a szótár használója az illető idegen szót keresi. A névelőnek a címszó elé tétele nyomdatechnika okokból is nehézséget okoz, mert megnehezíti a szó keresését, ha nem a kövér betűből szedett címszó van a sor elején. A legtöbb szótár nem is úgy jelöli a nemeket, mint Kosztolányi említi, vagyis nem a névelő utánatevésével, hanem a névszó után a nemet jelző rövidítést használja: *m*, *f*, *n*, ha a latin *masculinum*, *femininum*, *neutrum* megnevezést használja, vagy pedig *h*, *n*, *s*, ha a magyar elnevezést (*him*, *nő*, *semleges*) használjuk. Ellenben a magyar-német szótárban helyes, ha a főnevet mingyárt a teljes névelővel írjuk ki, mint ahogy Kelemen német szótára teszi is: *die Schule*, *das Haus* stb.

B. J.

Csipke és csipkebokor. Két *csipke* szavunk van. Az egyik ruhadíszül szolgál, a másik pedig a vadrózsza és gyümölcse. Összetartozik-e a két szó? Az EtSz. szerint nem, a NySz. szerint igen. Az kétségtelen, hogy ezt a kérdést csak akkor dönthetjük el, ha meg tudjuk állapítani a szó alapjelentését. A régi oklevelekben jelent ugyan a *csipkebokor* vadrózsát is (rosae silvestres 1477), de rendszeren túskebokornak van fordítva (dumus 1305, 1372, dumus spinetus 1435, frutices spinarum Chypke 1284), azonkívül földiszedernek (dumus rubi 1344, rubetum 1471/94 OklSz.). A bibliai csipkebokor, mint azt a zsidók flórájának legkiválóbb ismerője, Löw Immanuel kimutatta (Flora der Juden 3: 175), a Rubus sanctus Schreb., tehát a mi földi szederünkhez hasonló tuskés bokor. Régi botanikusaink, Melius és Beytheszótáríróink (SchlägliSz., Cal., Szikszai, KolGl., MA., PP.), mind *rubus*-nak fordítják a csipkebokrot, s némelyiknél (PP. 1767 m., 1782 m., Wagner Phras. 1750. EtSz.) a német 'brombeer' értelmezés is megvan. Bibliafordítóink közül a JordK.-ben és Károlinál *csipkebokor* van, Heltainál csak *tusbokor* (NySz.).¹ A SchlägliSz. Hortulariumában a *chypke bokor* afflamentum-nak van fordítva, s ez Szamota szerint: affumentum 'dornhecke' (Dief). Újabb szótáríróink közül Márton Józsefnél (1807, 1811) 'hagedorn' (=galagonya) a szó jelentése, s a NySz. is így értelmezi.² Mindez adatok arra vallanak, hogy a *csipkebokor* eredetileg nem a vadrózsabokor (rosa canina, hagerose, heckenrose)³ neve volt, hanem általában túskebokrot jelentett. Erre vall az akácfa nógrádi *csipkefa* (Pallas-Lexikon)⁴ és az egres (stachelbeere) tolnai és veszprémmegyei *csipkeszőlő*(l)ő neve, az utóbbit Somogyban úgyis hívják: *túskeszőlő* (vö. *lövís-fa* 'kőkönyfa' Udvarhely m. MTsz.). A legmeglepőbb azonban az, hogy a székelyeknél a *csipke* ma is használatos 'túske, tövis' jelentésben. A *csipke* 'bokor' jelentése tehát ebből fejlődött, mint a németben (*dorn* 'túske' és 'túskebokor') és a szlávban (pl. cseh *šipka* 'túske' és 'csipkebokor' a *šip* 'túske, tövis' szóból).⁵ A 'csipkebogyó' jelentésű *csipke* már csak elvonás a *csipke-bokor* összetételből,

¹ Az égő csipkebokor nemcsak az Ó-Testamentumban fordul elő (Mózes II. 3: 2—4, V. 34: 16), hanem az Apostolok cselekedeteiben is (7: 30), *rubus* és *βάτος* alakban.

² Vö. Meliusnál: Az eggyic rubus cypke, az másic eb cypke az az galagonya fű (NySz.).

³ Adatok a *csipkerózsára*: coroneola—*Tsipke rosa* (Cal. 262), *cynorrhodon*—*Parlagi rosa* (auagy) *tsipke rosa* (284); *Cynorrhodon*—*Czipke rosa* (Szikszai). M. A.-nél 'rosa silvestris, coroneola', PP.-nél 'sentis canis', 'cynosbatus', 'cynosbation', (vö. még: *cynorrhodon*: *parlagi rósa*, spineolus: *rosának neme*, *tsipke* uo.; Meliusnál: *csipkefa* 'cynorrhodos' NySz.). A latin *cynorrhodon*, gör. κυνὸρροδον 'hundsrose (rosa canina)', *cynosbatus*, κυνὸς βάτος 'hagerose, hagebuttenstrauch, sentis canis, rubus caninus (rosa capina)', vö. gör. βάτος 'brombeerstrauch, überh. dornstrauch'; *coroniola* 'herbstrose'. Régi szótárainkban más tuskés növény jelentésük is van: rubus caninus—*Galagonia* (Szikszai 26, 38), *cynosbation*—*Galagoniafa* (36), *cynosbatus* seu *caminus* [I] *rubus*—*Galagonia* (12); *cynosbation*—*Szarka tövis*, *varin tövis* (Cal. 284). M. A.-nél is a *galagonyafa* 'spinus, cynosbatus', a *galagonya* 'rubus caninus, spineolus, spinulus, rhamnus'. Vö. még: *boldogasszony csipkéje* 'málna' Csapó 1771 (MNY. 4: 370).

⁴ Vö. az *acacia* régi *kőkönyfa* (Cal.), *égyiptomi kőköny* (PP.) jelentésével. A Pallas és Révai Lex. szerint az akácának *koronafa* neve is van; vö. ezzel a *csipkerózsza* 'coroneola' értelmezését.

⁵ A szláv *šipka* szóval a magyar csipkét csak akkor egyeztetethetjük, ha a magyar szó eredetileg s-el hangzott (vö. *Chypka* 1305; esetleg *Sypkhegy* 1352 OklSz.). Az sem lehetetlen, hogy mi már a szláv *šip* 'túske' szót vettük át, s a -*ha*, -*ke*, -*k* magyar kicsinyítő képző (vö. *túske*, *lövish*), mert egy 1500-beli oklevélben van egy 'nyil' jelentésű *šip* (*syp* OklSz.) szó (vö. cseh *šipka* 'dorn, stachel; pfeil'; *šip* 'dorn an rosenstrauch, pfeil', tót *šip* 'pfeil; rosa canina', lengy. *szyp* 'pfeil').

mint a *füge* a fügefából. — Ezek után világos, hogy a ruhadíszül szolgáló *csipke* a 'tövis, tüske' jelentésből fejlődött. Gondoljunk csak a *csiphés* 'zackig, gezackt',¹ *csiphéz* 'zacken' NySz., *csipke-vágó* 'zangeleisen (nyereggyártó eszköz)' MTsz. szókra. A német *zacke, zacken* is 'ág, fog, csipke,' s a 'csipke' jelentésű *spitze* is azonos a *spitz* 'hegyes, szűrős,' *spitze* 'csúcs, hegy' szóval, ez pedig végeredményben a *spiess* 'nyárs' főnévvel függ össze (Kluge). BEKE ÖDÖN.

Pótlás. A *politikus csizmadia* már 1793 április 3-án megszólalt a színpadon a pestbudai magyar pubikum előtt.² Valószínűleg Aszlay János, Kazinczynak a Martinovics-féle összeesküvés után fogságban meghalt kedves embere állította a műsort magyarosítók helyes érzékével Holberg, a népszerű dán vígjátékiró *kannestöber*-je helyébe a magyar közönség előtt sokkal ismertebb és az ókori közmondással való klasszikus associatio miatt is megfelelőbb *sutort*. „Ama bizonyos csizmadia“ tehát nemcsak Jókai idejében kezdett a közmondásos megjelölés eredetének elfelejtése s a szó korszerű jelentésének beleértése folytán politizálni, azt cselekedte már 67 évvel az Üstökös előtt is. A greizlerre azért Kertésznek a szóhasználat kétirányúságát tisztázó és magyarázó érdekes fejtegetésének eredménye érvényes maradhatna; de könnyen meglehet, hogy a *politischer Greisler* is a *politischer Kannengiesser* mintájára készült. Semmiesetre sem áll az, hogy a 18. század végéről vagy a 19. elejéről ne maradhatott volna meg a *politikus* megjelölés mai általános értelmében s hogy abból az időből „nincsen a *politikus*-ra egyetlen olyan adat sem, hogy ez a szó mai értelemben politikust jelentene.“ WALDAPFEL JÓZSEF.

¹ Vö. Cal.-nál: clauatus — *Tsiphés, szeges*.

² V. ö. erről és a későbbi fővárosi és vidéki előadásokra vonatkozólag Bayer műsor-összeállításait (A nemzeti játékszín története.)

Megjelent:

Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai.

Szerkesztette
Dr. BALASSA JÓZSEF.

Kiadja a Budapesti Korrektorok és Revizorok köre.

Ára 10.— P.

Kapható minden könyvkereskedésben.

Bizománys: Szöllősi Zsigmond könyvkereskedése Budapest,
IV., Eskü út 6.

Hungária Hírlapnyomda Részvénytársaság, V., Vilmos császár út 34

59. ÉVFOLYAM. 3—6. SZÁM. 1930. MÁRC.-JÚN.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

EMLÉKKÖNYV

— MUNKÁCSI BERNÁT
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAJPA
ALKALMÁBÓL

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1930. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A Magyar Nyelvőr legközelebbi száma szeptember havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.— pengő; a Nyelvőr előfizetői részére 10.— P.

A Magyar Nyelvőr régebbi évfolyamai (1—48. évfolyamok) közül csak egyes kötetek kaphatók; áruk egyenként 10.— P. A 49—58. évfolyamok ára egyenként 5.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön. A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Rubinyi Mózes. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből (1 P 50); A hangutánzás problémájának történetéből (1 P); A nyelvfilozófia mai állása és jövő feladatai (1 P); Kant és a nyelvtudomány (50 f.); Az erdélyi magyar nyelv-művelő társaság története (1 P 50). A világnyelv kérdése (3 P). A Nyelvőr előfizetői részére 30% engedmény.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala

Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

B U D A P E S T

KÖNYVKERESKEDEŚ ÉS ANTIKVÁRIUM

V, GRÓF TISZA ISTVÁN UCCA 9. SZÁM (TELEFON: 800-75.)

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK ÉS KÖNYVTÁRAK
ÁLLANDÓ SZÁLLÍTÓJA. VÁLOGATOTT NAGY
RAKTÁRKÉSZLET. • STÄNDIGER BÜCHER-
LIEFERANT VON WISSENSCHAFTLICHEN IN-
STITUTEN UND BIBLIOTHEKEN. GROSSES
LAGER IN MODERNEN UND ÄLTEREN WERKEN

C A T A L O G U S

NO. 7. HISTORICA. HISTORIOGRAPHIA
NO. 8. ETHNOGRAPHIA. FOLKLORISTICA. LINGUISTICA
NO. 9. HUNGARY AND EASTERN EUROPE

Munkvácsi Bernát

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Irta Fokos Dávid.

Egy nagy tudóst, egy kiváló embert köszöntünk ma hódolattal, aki hetvenedik születésnapján, Isten kegyelméből friss egészségben, töretlen munkakedvvel, telve újabb tudományos tervekkel, egy tudományos eredményekben rendkívül gazdag életpályára tekint vissza.

Hadd szálljon vissza az övével együtt a mi tekintetünk is ifjúkorába, hadd kísérjük végig pályáján, mellyel dicsőséget szerzett magának, tudományának, nemzetének.

I. (1879—1884. A tudományos felkészülés évei.)

A Nyelvőr 1879. évi 8. évfolyamában egy 19 éves egyetemi hallgató, akiben nagy mestere, Budenz József, már ekkor felismerte a kivételes tehetséget, nagy képességeket és elhivatottságot, az *áldás és átok* szók családját, egymással és más szavakkal való összetartozásukat vizsgálja. Az etimológia az, ami a jövő nagy nyelvtudóst és etnológust, Munkácsi Bernátot, mingyárt nyelvészeti pályájának legelején csodálattal tölti el. «Minő ellentéteket képes meg egyeztetni és kibékíteni a nyelvtudomány! Hányszor láttuk érdekes példáit, hogy egészen ellentéteseknek látszó fogalmakat társított összehasonlításaival, hányszor kellett miatta még közel rokonoknak tetsző képzeteket is különböztöknök elismernünk!» E szavakkal kezdí legelső cikkét (Nyr. 8:433), e szavakkal lép be az irodalomba.

A 19 éves egyetemi hallgató, íme, már határozott jövője tekintetében. Feljött a fővárosba Nagyváradról, hol 1860 március 12-én született és hol gyermek- és diákéveit töltötte. Atyja, Munk Adolf, a héber tudományokban igen jártas, de azonfelül nagy világi tudással is rendelkező szegény tanító, utóbb kereskedő, maga is jeles héber író, felismerte a fiú rendkívüli tehetségét és iskoláztatta fiát; így került Munkácsi Bernát a nagyváradi premontrai gimnázium elvégzése után a budapesti egyetemre. A költői hajlamú és nyelvünket rajongóan szerető ifjú a magyar irodalom és nyelv tanárának készült és ekkor került Budenznek ellenállhatatlanul magával ragadó hatása alá. Budenzet, a finnugor nyelvtudomány nagy mesterét, tudományának lelkes apostolát választotta mintaképéül. Abba a munkába kíván belekapcsolódni, amelyet Hunfalvy Pál megalapozott, amelyet azután Budenz folytatott úgy, hogy felépítette a finnugor

nyelvtudomány szilárd épületét. Rengeteg még a tennivaló. Tisztán látja, hogy «három forrása van a nyelvtudománynak, rokon nyelveinké, régibb irodalmunké, s a népnyelvé, valamely filológiai munka tudományos becsét csakis ezeknek szoros és együtt való tekintetbe vétele adhatja meg az összehasonlító elmélkedés eszközével párosulva» (Nyr. 9:74). És milyen kevés történt ezen a téren! «Halomra gyűjtöttük népnyelvi kincseinket, kiadtuk codexeinket, régibb íróinkat, de ki látta részletesebb feldolgozásuknak első elemeit is? Világot vetett az utóbbi évtizedek törekvése rokonsági viszonyainkra, de bírjuk-e még rendszeres tanulmányát, vagy csak vázlatát is minden egyes testvéرنyelvnek? Avagy még tovább menve, mondhatjuk-e tisztázottnak, módszeres tárgyalással bebizonyítottunk egyik sarkalatos kérdését nyelvtudományunknak, az altaji nyelvek egymáshoz való viszonyát és szorosabb együvé tartozását?» (1880. Nyr. 9:396). Pedig a fgr. és urál-altaji nyelvtudomány művelése nemzeti kötelességünk, nemzeti missziónk «azon kedvezőbb műveltségi és társadalmi viszonyoknál fogva, melyek népünket minden rokonai felett kitüntetik» (uo.).

Ha itt elméletileg állapította meg az összehasonlító urál-altaji nyelvtudomány feladatait és egyben saját munkásságának programját is, mingyárt hozzálát, hogy e feladatok megoldásában példát mutasson. Mintaszerű nyelvmélektanulmányok (a Nyr. 9. kötetében) után 1880 nyarán a húszéves fiatal tudós, barátjával, Kúnos Ignáccal együtt fölkeresi a moldvai csángó telepeket és a Nyr. 9. és 10. kötetében oly rendszeres, kimerítő és új szempontokban bővelkedő tanulmány jelenik meg a moldvai csángók nyelvjárásáról, hogy az Akadémia a Sámuel-díjjal tünteti ki a fiatal egyetemi hallgató munkáját. Az igen széles nyelvtörténeti és összehasonlító alapon tárgyalt hangtannal és az alaktani sajátságok vizsgálatával nem tartja befejezettnek a nyelvjárás tárgyalását, hanem részletes jelentéstani és mondattani fejtegetésekkel egészíti ki tanulmányát. Munkácsi későbbi fejlődésének szempontjából azonban legérdekesebb a nyelvjárastanulmány befejező része, ahol a nyelvjárás idegen elemeivel, a kölcsönszókkal foglalkozik. Éles szemé, biztos logikája már ekkor felismeri a kölcsönszók nyelvtörténeti és etnológiai jelentőségét. A kölcsönszókból vonja le azt a tanulságot, hogy «a csángók magyar földről kerültek ki mai hazájukba, s hogy e kivándorlás határozottan a szláv hatás után s a német hatás előtt történhetett» (Nyr. 10:205). De a nagy tudáson, éles logikán kívül még egy fontos erényről tanuskodnak már legelső dolgozatai is: a forma, a nyelv szépségéről. Munkácsi kiváló gondot fordít munkáinak nyelvére, a tömörséget kedvelő előadásának világosságára és szépségére.

Kevés tudós pályájában figyelhető meg az a rendszeresség, tervszerűség, amellyel Munkácsi saját tanulmányait irányítja, és az a becsületesség és alaposság, amellyel a helyesnek felismert és hirdetett úton először saját maga halad végig.

Ha azt hirdette, hogy népnyelvi tanulmányokra van szükség, egy mesteri nyelvjárastanulmánnyal próbált maga is a hiányon se-

gíteni; régibb irodalmunk nyelvtörténeti kiaknázásának fontosságát hirdette, azonnal példát is mutatott ennek a feladatnak elvégzésére; érezte, hogy a rokon nyelvek tanulmányozása elengedhetetlen alapfeltétele nyelvtudományi kutatásainknak: vasszorgalommal tanulmányozza a finnugor nyelveket és már érlelődik benne az az elhatározás, hogy — miként egykor Kőrösi Csoma Sándor és később Reguly Antal — ő is útnak indul majd és meghódítja a tudomány számára a rokon népek nyelvét. Nem elégszik meg annak pusztán hirdetésével, hogy az urál-altaji nyelvek együvé tartozásának kérdésével módszeresen kell foglalkozni; neki köszönhetjük az első rendszeres tanulmányt, amely egy részletkérdés kimerítő tárgyalása kapcsán az urál-altaji nyelvcsalád rokonságának kérdését is igyekszik tisztázni. Budenz József 25 éves nyelvészeti működését ünneplik a mester tanítványai és az ebből az alkalomból 1884-ben kiadott Budenz-Alumban jelenik meg az a tanulmány, amelyben Munkácsi az összes urál-altaji nyelvek számképzésének vizsgálata alapján kimondja mint legfontosabb eredményt, hogy az urál-altaji nyelvekben van közös többes képző és így nyelvtani elemek azonosságával is bizonyítható az urál-altaji nyelvrokonság.

Kutatásaiban mindig a magyar szempont vezeti: mi az, ami a magyar nyelvre, történetére, alkotára, szókincsére fényt deríthet? Izzó hazaszeretete, nemzetének és nyelvének rajongó imádata a nyelvtudománytól várt feleletet azokra a kérdésekre, melyek foglalkoztatták és izgatták: honnan eredt nyelvünk, mi az, ami eredeti benne, hogyan fejlődött nyelvünk? Nem elég, hogy «a magyar nyelvben létező ősi elemek kifejtését» (Nyr. 10:337) már elvégezte nagyjában Budenz; ezzel a munkával párhuzamosan kell haladnia a magyar szókincs idegen eredetű része kikutatásának. E feladat fontosságának felismerése vezeti arra, hogy először Miklosich munkájának hiányát pótolva, szláv kölcsönszavainkkal foglalkozzék (Nyr. 10:337, 385, 481, 529. 13:312, 364), egyúttal rámutatva arra a számos magyar szóra is, mely vizont a magyarból ment át a déli szláv nyelvekbe (1881, NyK. 17:66), majd egy az Akadémia díjára is méltónak ítélt tanulmányában török kölcsönszavainkat (Nyr. 11:56, 193, 13:258 stb.) vizsgálja, megtalálva azt a tárgyat, melynek kutatásához mindvégig hű marad, végül egy igen tanulságos cikkében a *zamat* szó német eredetét mutatja ki (1884. Nyr. 13:49).

E munkái mellett azonban nem hanyagolja el későbbben sem a tisztán magyar tárgyú nyelvi kutatásokat sem. Kúnos Ignáccal együtt, — akivel úgy ismerkedett volt meg, hogy egy közös barátuktól megtudta, hogy Debrecenben van egy VIII. osztályos diák, aki kedvvel forgatja régi nyelvemlékeinket, és erre Munkácsi lelkesedésében, hogy tudományának új hívőt, új munkást szerezhet, útra kel, és a meglepett diákot, Kúnos Ignácot, ráveszi, hogy a következő évben Budenz hallgatójának iratkozzék be az egyetemre, — Kúnossal együtt megírja 1882-ben «A belviszonyragok használata a magyarban» c. egyetemi jutalmat nyert mondatnani pályamunkáját (megjelent 1884-ben) ugyanakkor, mikor a csuvas nyelv hang-

tani és alaktani sajátosságairól szóló dolgozatát is jutalommal tünteti ki az egyetem. Kínossal együtt állítja össze 1883-ban a Nyelvőr első tíz kötetéről szóló Nyelvőrkalauzt is.

De az e munkák alapjául szolgáló nagy tudáson, széleskörű ismeretekken kívül is olyan fegyverekkel vétezte fel magát pályája első korszakában, melyeknek későbbi munkáiban, az igazság diadalért vívott tudományos harcaiban nagy hasznát látta.

Tudományát csak az ismeri, aki tudományának történetét, a problémák fölvetődését, e fölvetődés okait is ismeri. És Munkácsi egy nagy tanulmányban foglalkozik a magyar nyelvrokonság kutatásának történetével (1882. Nyr. 11. köt.), majd e bűvárlatok koronájáról, a Magyar Ugor Összehasonlító Szótárról ír egy terjedelmes tanulmányt (Nyr. 12, 13, 14. köt.), amelyben az etimológiai kutatás módszereit vizsgálja, megállapítván, hogy «csakis a szabályos hangmegfelelések megállapításával nyerhetünk elsősorban biztos kritériumokat a szóhasználatához» (Nyr. 12:52) és Budenz biztosnak tartott egyeztetései alapján mingyárt össze is állítja a fgr. nyelvek szabályos hangmegfeleléseit.

Mikor így nemcsak ismertette, hanem ki is egészítette és meg is erősítette Budenz hatalmas munkájának eredményeit, természetesen tisztán látott abban a kérdésben is, amely mindúntalan visszatért és amelyet Vámbérynek «A magyarok eredete» c. műve újra aktuálissá tett, midőn a finnugor nyelvrokonsággal szemben a török rokonságot bizonyította. A kérdés tisztázása döntő fontosságú volt, hiszen ha Vámbérynek igaza van, megdől a fgr. nyelvrokonsággal együtt mindaz, amit Budenz addig alkotott. Munkácsi mingyárt legelső egyetemi éveiben Vámbéry és Budenz vezetése mellett buzgón nekilát a török studiumoknak. E tanulmányainak, a török nyelvek iránt való nagy érdeklődésének becses irodalmi emlékei is vannak; még a török kölcsönszavainkról szóló cikkei előtt két tanulmánya jelenik meg: Csuvas és kazáni tatár nyelvmutató (1881, NyK. 16:313) és A jakut genitívus (1881, NyK. 17:151). Mikor beható tanulmányai alapján a maga lelkiismerete és éles kritikája előtt is igazolva látta a fgr. rokonságot, sikra száll az igazság érdekében. És Vámbéry elmélete és munkája alig részeseült erélyesebb és meggyőzőbb visszautasításban, mint éppen Munkácsi részéről (1882 és 1883, a Nyr. 11. és 12. kötetében; l. még a Pesti Napló 1882. évi szept. 23-iki számában «Küszöbön a háború»), aki kimondja, hogy Vámbéry «nyelvészeti módszere egyáltalában tudománytalan, sőt hogy eljárása sok helyt a tudomány moráljával sem egyeztethető» (Nyr. 12:110). (L. még az «ugor—török háború» történetét Munkácsinak Hunfalvy Pálról szóló emlékbeszédében, Budapesti Szemle 50:47—58, továbbá «Vámbéry Ármin tudományos munkásságát» méltató emlékbeszédében BpSz. 162: 247—251.)

Láttuk Munkácsi pályájának első korszakát. Mindössze 24 éves és máris átkutatta az egész finnugorság birodalmát, meglepő tájékozottságot mutat az egész urál-altaji nyelvtörzs területén, kü-

lönösen a törökség terén. Elsajátította azonban e nagy ismeretkörön kívül tudományának szigorú módszerét is; éles elméje, fényes logikája, világos judiciuma, hatalmas memóriája és gazdag, termékeny gondolatvilága képessé teszi arra, hogy ne csak receptív módon sajátjává tegye tudományát, hanem maga is e tudomány művelőj, legelső mesterei közé emelkedjék.

II. (1885—1892. *A tanulmányutak korszaka.*)

Finnugor nyelvészeti, különösen etimológiai kutatásai folyamán számtalanszor fájdalommal érezték tudósaink, hogy a rendelkezésükre álló anyag hiányos és megbízhatatlan. Minden mondat, minden szó, melyet a rokon nyelvekből ismertek, becses kincs volt, de sajnos, ép a legközelebbi rokon nyelvekből meglehetősen csekély szóanyag volt csak följegyezve, ez is többnyire pontatlan és következtetlen átírásban, szöveg pedig, különösen eredeti szöveg vajmi kevés volt. A hiányokon csak tanulmányutakkal, a rokon népek nyelvénél a helyszínen való tanulmányozásával lehetett segíteni. Amióta azonban Regulyt a szibériai út fáradalmai megtörték és 1858-ban korai sírba vitték, nem akadt magyar nyelvész, aki az oroszországi rokon népek tanulmányozására vállalkozott volna. Munkácsi már diák korában áhítozta Kőrösi Csoma Sándor és Reguly Antal dicsőségét. Már mint gimnázistát lelkesítette őt e két halhatatlan kutatónk példája és dicsősége. Maga említi, hogy «voltaképen már az utazás, melyet 1880-ban Kunos Ignác barátommal a moldvai csángók között a Szeret mellékén tettem: előtanulmány céljából történt tervbe vett hasonló irányú, nagyobb szabású vállalatokhoz» (Nyelvészeti tanulmányútam a vogulok földén, Budapesti Szemle 1889, 60:208). E tanulmányutak fordulót alkotnak Munkácsi életében, de nevezetes állomások egyúttal nyelvtudományunk fejlődésének történetében is.

Már 1882-ben különös érdeklődéssel fordul a votják nyelv felé. Az obi-ugor nyelvek mellett legközelebbi rokonainktól, a permi nyelvektől sok tanulságot várhat a magyar nyelvtudomány az ősi elemek kiderítésében; ezért örömmel köszönti Gavrillov votják népköltészeti gyűjteményét és bő szemelvényeket közül belőle (NyK. 17:247). Majd Votják nyelvtanulmányok címen 1883-ban (NyK. 18:35, 428) egy akadémiai díjjal is kitüntetett terjedelmes tanulmányban a votják nyelv eddig ismeretes anyagából az idegen (török és orosz) elemeket állítja össze és rámutat arra is, hogy a permi nyelvek az obi-ugor nyelveknek újabb érintkezés közben több szót adtak át, hogy tehát a vogulban és az osztjákban permi eredetű kölcsönszók vannak, amelyek szókutatásainkban az eredeti ősi egyezésektől különválasztandók. A votják nyelv tanulmányozásába annyira belemerül, hogy Votják Nyelvtanulmányai második részétül kéziratban elkészül a votják hangtan; a 209 lapra terjedő kéziratnak — melyet Munkácsi e sorok írójának ajándékozott s amelyet ez becses emlékként őriz — kiadására azonban már nem kerül sor. 1885 tavaszán és nyarán a M. T. Akadémia támogatásával megvaló-

sítja kedves tervét: votják tanulmányútját. Alapos előtanulmányainak, tökéletes orosz nyelvtudásának, céltudatos és kitartó lelkes munkájának köszönhető, hogy gazdag zsákmánnyal tér vissza útjáról. És Munkácsi, ki igen szegény családból származván, hazulról semmiféle támogatásra nem számíthatott, nem törődik azzal, hogy 1882-ben szerzett tanári és 1884-ből való bölcsészetdoktori oklevele alapján állás után kellene néznie, hanem azonnal hozzálát tanulmányútja gazdag eredményeinek feldolgozásához. Budenz kieszközli számára az Akadémia támogatását és így lehetővé teszi, hogy Munkácsi, aki anyagiakban a megtestesült igénytelenség volt, gyűjtései közzétételén dolgozhatott. 1887-ben megjelennek Munkácsi votják szövegei és egyéb folklorisztikai gyűjtései «Votják népköltészeti hagyományok» címmel. A szövegeket pontos fordítás és kimerítő tárgyi és nyelvi magyarázatok kísérik; különös gondot fordított néprajzilag és folklorisztikailag tanulságos szövegek gyűjtésére (babonák, pogány imádságok, kozmogoniai mondák stb.) és már ekkor felismerte a földrajzi nevek és személynevek gyűjtésének kiváló fontosságát az őstörténet és településtörténet szempontjából. Elkészül nyelvtudományi irodalmunknak egyik legkiválóbb alkotása, Munkácsinak az Akadémia Marczibányi-díjával kitüntetett nagy Votják Szótára. A hatalmas szótár két új elvet iparkodik megvalósítani: «Egész iránya kritikai; azaz nem éri be pusztán a szók és jelentések egyszerű közlésével, hanem e mellett lehetőleg számot igyekszik adni a nyújtott adatok hitelességének és tudományos megbízhatóságának fokáról is. Elősorolja a személyes tapasztalat és irodalmi források útján megismert összes dialektikus változatokat s ezek mellett csillag (*) alatt zárójellel külön jelöli meg az ezen föltétlenül hiteles alakoktól eltérő, de hallomás útján nem igazolható hangjelzéseket, melyek t. i. csak szórványosan, gyakran pusztán egyetlen egy helyen fordulván elő az irodalmi forrásokban, lehetnek tévedések, de lehetnek esetleg valamely tájajtésnek is tükrői... A jelentések megállapításánál a kritikai módszer főkövetelményének tartottam, hogy mindenütt pontosan kitegyem a szók azon eredeti orosz vagy tatár magyarázatát, mellyel közlőim a kifejezés értelmét számomra körülírni törekedtek. Kiváló fontosságú az ilyen eljárás — melyet Budenz is alkalmazni szokott műveiben — az adott jelentésmegállapítás helyességének megítélésére; amennyiben t. i. általa a szótár tudományos használója, mintha a szerzővel együtt végezte volna a helyszínen a tanulmányutat, maga is tudomást szerezhet a szótárban adott értelmezés alapjairól s kellőleg megbíráhatja értékét» (A votják nyelv szótára. Előszó VII—VIII. l.). De nemcsak kritikai a szótár, hanem valósággal nyelvtörténeti is, amennyiben az ismert votják irodalomban bárhol előforduló szavakat is felveszi. Maig sincs egyetlen fejtlen irodalmú fgr. nyelvnek sem a Munkácsinál teljesebb, tökéletesebb szótára. A szótár már 1887-ben elkészült (l. Bp. Szemle 60:210), de kiadása évekig késett. Közbejött Munkácsi pályájának legkiemelkedőbb mozzanata: a vogul tanulmányút. Mire a votják szótár megjelent (az első füzet

1890-ben, a második füzet 1892-ben, a harmadik 1893-ban, a negyedik 1896-ban), már a vogul út eredményeinek feldolgozása volt előtérben és Munkácsi fejlődésének egy újabb iránya mutatkozott, pályájának egy újabb korszaka köszöntött be. A Szótár befejezését már nem érthette meg a nagy mester, Budenz József. 1892 április 15-én, nagypéntek napján (l. Bp. Szemle 87:359, Budenz József emlékezete) örök álmra hunyta le szemét az a férfiú, kinek «dicső szelleme az idők haladásával egyre növekvő fényben áll előttünk» (Bp. Szemle 149:161), kinek Munkácsi irányításában oly nagy, döntő szerepe volt. Szótára előszavában «a legmélyebb hála és kegyelet» hangján áldoz felejthetetlen nagy mestere emlékének, «ki nemcsak hogy annak idején az igazi tudós lelkeségével és áldozatkészségével segítette elő votják tanulmányutamat, hanem lehetővé tette pártfogásával, hogy abból visszatérve, két éven át összes időmet hozott gyűjtéseimnek rendezésére és feldolgozására szentelhettem» (Votj. Sz. X. 1.) és még 20 évvel a mester halála után megújítja fogadalmát: «Még nem fogyatkozik, valameddig élek, az ő nevének áldása ajkamon s tiszteletének érzése szívemben» (Bp. Sz. 149:161).

Votják tanulmányútjának azonban volt még egy másik fontos eredménye is; a votják tanulmányok befejeztével, 1885 őszén, u. i. alkalmat keresett arra, hogy a szimbirszki csuvas tanítóképző intézet csuvas nemzetiségű növendékeinek és tanítóinak segítségével a csuvas néppel, nyelvvel és irodalmával is megismerkedjék. E tanulmányainak eredménye az 1887-ben a Nyelvtudományi Közlemények 21. kötetében megjelent nevezetes munkája: «Csuvas nyelvészeti jegyzetek».

Budenz segítette elő Munkácsi votják tanulmányútját és Budenz az, aki lehetővé teszi, hogy amit a gimnazista, mint merész tervet megálmodott, azt a 28 éves férfiú megvalósíthassa, hogy nyomdokába lépjen «a magyar összehasonlító nyelv- és néptudomány dicső emlékü úttörőjének, Reguly Antalnak»; kinek «örök érdeme a vogulok és osztjákok hagyományos népköltési kincseinek igazi fölfedezése, jelentőségüknek, fölismerése s a tudomány számára való első följegyzése» (Vog. Népk. Gy. I. köt V. 1.). Regulynak nem adatott meg, hogy gyűjtéseit feldolgozhatta volna. Halála után Hunfalvynak sikerült ugyan Reguly északi-vogul gyűjtéseit megfejteni, de a déli-vogul szövegek «hét lakattal elzárt rejtelmek maradtak» (id. m. XX. 1.). A rejtély kulcsa csak a helyszínen található meg, e nélkül holt kincs marad Reguly munkájának eredménye. Vagy talán örökre megoldhatatlan a rejtély? Hiszen Ahlqvist útja is teljesen eredménytelennek mutatkozott ebből a szempontból. Budenz 1879-ben a Magyar-Ugor Szótár részére kiadott akadémiai nagyjutalom feléből «Reguly-alapítványt» létesített, de hiányzott az alkalmas tudós, aki e rendkívül súlyos feladatot jelentő vogul tanulmányutat vállalta volna, akit nem rettentett vissza Reguly szomorú kimerülése és vége. «Negyven esztendő folyhatott le Reguly visszatérte után, míg e hazának fiaí közül vállalkozók akadtak, kik a föladatoknak

tőle elejtett s nézetem szerint ma is egyedül helyes és célhoz vezető fonalát újra kezökbe ragadták» (A magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő föladatai, Bp. Szemle 1892, 71:31). Munkácsi 1888 március 13-án, a 28. születésnapját követő napon, Pápai Károly etnográfus és antropológus társaságában, elindul a fáradalmakat, nélkülözéseket, szenvedéseket és megfeszített szellemi munkát jelentő nagy szibériai útra. De mikor végre 1889 április 30-án Kazánba ér, hogy ott még másfél hónapot gyűjtései rendezésével és átiírásával töltsön, majd 1889 júliusában haza ér, el vannak felejtve a «rendkívüli gyötrelmek», «a híd nélküli folyók, melyeknek itt-ott megmaradt jéghátán... igen bizonytalan és veszedelmes volt az átkelés», azok «az agyvelőt rázkódtató és bordákat szaggató ütközések... a fagyos sárbuckákkal megrakott úton», a «folytonosan mozgó jégtáblákon, egyikről a másikra ugorva» való átkelés (Nyelvészeti tanulmányútam a vogulok földén, Bp. Sz. 1889, 60:215, 216, 217), el van felejtve a nyomoruságos kunyhó, a *jurt*, melynek szenvedéseiről így ír: «Mindaddig, míg a jurtokban voltam kénytelen élni (pedig ez egy egész hónapon át tartott), nem vetkőzhettem le éjszakára; sőt lefekvéskor ép oly gondosan kellett fölöltözködnöm, mint mikor távoli útra keltem — s mindemellett az éjjeli utáni órákban lehetetlen volt az alvás az erős fagy miatt. Ha egész napi szellemi fáradság után hét réteg ruhámba öltözöttem a földre heveredtem: az álomnak nem lehetett az a jótékony hatása... s pár heti erős munka után kimerültség kezd nálam nyilatkozni és nagyfokú izgatottság» (uo. 404. l.). El vannak felejtve e szenvedések mind, hiszen teljes sikerről, fényes eredményről számolhat be. A rábízott feladatot megoldotta, «le volt törve végre a hét lakat, mely vállalatom elbűvölt ideálját, az annyi évtized óta homállyal borított tudományos kincset előlem elzárta» (uo. 398. l.), a Reguly-féle szövegeket megfejtette, azonfelül rendkívül gazdag, költőileg is becses eredeti anyagot is gyűjtött, a kivesző kis népek pusztulásra szánt, de a magyarság nyelve, őstörténete és ősi műveltsége szempontjából kiválóan fontos nyelvének szókincséből egy hatalmas szótárra való anyagot mentett meg a biztos feledéstől. Önfeláldozó és eredményes munkáját az egész hazai és finnországi tudományos világ ünnepli. Az Akadémia még 1890-ben levelező tagjává választja, majd 1907-ben a nagy jutalommal tünteti ki Vogul Népköltési Gyűjteményét, az összehasonlító fgr. nyelv- és néptudománynak e kimeríthetetlenül gazdag kincsesbányáját; 1891-ben a helsingforszi Finn-Ugor Társaság is levelező tagjai közé választja, 1892-ben pedig a Magyar Néprajzi Társaságnak lesz alelnöke.

Okulva Reguly sorsán, mingyárt hozzálát a tanulmányút becses eredményeinek feldolgozásához; de már gyűjtésközben olyan rendszert követett följegyzéseiben, hogy «azoknak tudományos feldolgozása hárkinek, ki oroszul tud, minden különös nehézség nélkül lehetővé váljék. Semmit sem bízva emlékezetemre, vagy a jövő eshetőségeire, minden szöveghez — oroszul, vagy vogul nyelven, amint a közlő magyarázatait adhatta — azonnal hozzáfűztem a szük-

séges magyarázatokat; több esetben pedig magukhoz e magyarázatokhoz is csatoltam (szibériai orosz tájszavakat, vagy néprajzi különösségeket stb. értelmező) jegyzeteket, hogy világosak legyenek olyanok előtt is, kik a hely színén nem jártak. Hasonló eljárást követtem szótári gyűjtéseimben is» (Vog. Népk. Gy. I. köt XXV—XXVI. I.). Mindenekelőtt nyelvtani vázlatát adja a vogul nyelvjárásoknak, különös tekintettel az egyes nyelvjárások szóragozására, hogy ezáltal is megkönnyítse gyűjtéseinek nyelvészeti használatát. (1890, 1893, 1894, NyK. 21, 22, 23, 24. köt. A munka azután mint különnyomat, az Ugor Füzetek II. számaként is megjelenik 1894-ben.) Közben gyors egymásutánban jelennek meg a Vogul Népköltési Gyűjtemény hatalmas kötetei: az I. és II. kötet szövegei fordítással 1892-ben, a III. 1893-ban, a IV. 1897-ben. A szövegekhez csatlakoznak a velük kapcsolatos tanulmányok, magyarázatok és jegyzetek, amelyek azonban már csak jóval későbbben látnak napvilágot. Az I. kötethez csatlakozó tanulmányok (A vogul-osztják népköltés irodalma s főbb sajátosságai. A vogul nép ősi hitvilága. Tárgyi és nyelvi magyarázatok) 1902-ben, a II. kötethez kapcsolódó tanulmányok egy része (A vogulok ősi hitvilága. Bálványistenségek. A természeti jelenségek mythikai alakjai. Mythikai állatok és növények. A samán istenidézés és bűhájosság. Aldozat és imádság) 1910-ben, többi része (Vogul-osztják hősköltészet és hőselet. Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Szómutató) 1921-ben. Még hiányzik, de a legközelebbi évekre remélhető a III. és IV. kötet kiegészítő fürete és amit még ennél is; nehezebben vár a fgr. nyelvtudomány: a vogul szótár. E tanulmányoknak egy része külön is (a NyK. 29. s következő köteteiben, valamint az Ethnographia 20. és 21. kötetében), továbbá később német nyelven is megjelenik a Keleti Szemlében: Ältere Berichte über das Heidenthum der Wogulen und Ostjaken (1902—1904, K. Sz. 3—5. köt.), Seelenglaube und Totenkult der Wogulen (1905, K. Sz. 6.), Götzenbilder und Götzengeister im Volksglauben der Wogulen (1906, K. Sz. 7.), Die Weltgottheiten der wogulischen Mythologie 1906—1909 (K. Sz. 7—10. köt.).

A vogul tanulmányút fényes sikerén érzett örömét csak egy fájdalmas esemény zavarja meg. Hűséges utitársa, szeretett barátja, Pápai Károly, Reguly sorsára jutott, korai sírba szállt. Mily féltő gonddal figyelte Pápai Károlynak sorsát szibériai tanulmányútjuk idején! «Komoly aggodalommal kezdem számba venni azon eshetőséget, hogy bántódása történt valahol...» írja vogul útjáról szóló jelentésében (Bp. Sz. 60:386); türelmetlenül és aggódva kutatja hollétét, míg végre megnyugtató választ kap. És az Ethnographia 1894. évi 5. kötetében hírt kell adnia Pápai elhúnytáról. «Ő méltó utódja volt — írja itt — Körösi Csomának és Regulynak, ki gyarló testi ereje és egészsége tudatában rajongó lelkesedéssel oldott meg leírhatatlan nélkülözésekkel küzdve *hősies* feladatokat hazájának tudományossága, illetőleg nemzete ősmúltjának földérintése érdekében.» Kegyeletes baráti kötelességet teljesít,

mikor Pápai hagyatékából kiadja a Déli osztják szójegyzéket (NyK. 26. kötet; Ugor Füzetek 12. sz.) és biztosítani igyekszik «Az uralvidéki rokon népek anthropológiája» c. munkájának megjelenését (Ethn. 1895. Előfizetési fölhívás).

A vogul tanulmányok néprajzi és etnológiai vonatkozásai és tanulságai már a tanulmányút előkészítése közben fölkeltek és fokról fokra erősítik Munkácsi érdeklődését e tudományok iránt. «... Több más kérdésre, mint a magyarok ősi hazája és vándorlásai, egyoldalú nyelvészeti vizsgálódás nem deríthet valla kellő világosságot: hanem ami itt még okvetetlenül megkívántatik, az mindenekfölött az egybevetendő népek anthropológiai meghatározása, továbbá ethnographiai viszonyaik alapos kritikai tanulmánya, sőt bizonyos területeken archaeológiai nyomozások is. A magyar tudományosságra nézve, úgy valék meggyőződve, semmikép sem csekélyebb fontosságú a nyelvészetinél a magyar nép ethnológiai problémája», írja még vogul tanulmányútjáról szóló jelentésében (1889, Bp. Sz. 60:211), ezért nyeri meg útítársául, az antropológiai és etnográfiai teendőik elvégzésére Pápai Károlyt. De már tanulmányútja közben mindinkább érzi, hogy az etnográfiai szempontot a nyelvésznek sem szabad figyelmen kívül hagynia és akadémiai székhelyén (1892, A magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő feladatai, Bp. Sz. 71:39) már hirdeti, hogy a nyelvésznek állandó tekintettel kell lennie, miként Hunfalvy Pál is tette, «azon tanulságokra, melyek azokból [a nyelvészeti tanulmányokból] a magyar nép ősmultjára és ethnikumára következnek». Mindinkább vonzza Hunfalvy tétele, hogy «a nyelvtudomány többet bizonyít, mint a krónikák» és hogy világosságra kell hozni «azon tények tanuságát, melyek a szókban rejlenek s melyek a rokon nyelveken beszélő népek ősi lakhelyeit és külső történeteit annyira-mennyire földerítik» (l. «Hunfalvy Pál emlékezete» c. akadémiai rendes tagsági székhelyi előadását, Bp. Sz. 1912, 149:383, 390). És midőn külső ösztönzést is kap; midőn Herman Ottó, a magyar tárgyi néprajz megalapítója, is figyelmezteti, hogy «a nyelvhasználat nyomozásoknak a hang- és jelentésfejlődés megállapításain kívül is vannak becses tanulságai, melyek különösen néprajzi tanulmányokkal párosulva, mint fényszórók világíthatnak be a népi élet legtávolibb multjába, kiemelve a homályból annak jelentősebb mozzanatait, még az illető nyelvet beszélő nép kezdő alakulását s praehisztórikus fejlődését is» (Nyr. 49:118, l. még Ethn. 7:8): akkor Munkácsi egy új területet talált a maga tudományos kutatásai számára, nyomdokába lépett annak a férfiúnak, aki «a nyelvészeti alapon folytatott őstörténeti kutatások... úttörője» (Bp. Sz. 149:162) volt, Hunfalvy Pálnak. És amit Hunfalvy Pál ezen a téren kezdeményezett, azt a munkát folytatta Munkácsi, akivel — a véletlenek különös találkozása — éppen Hunfalvynak 50. születésnapján ajándékozta meg a Gondviselés a hazai tudományosságot.

Mielőtt azonban ennek az 1893-ban kezdődő új korszaknak a munkásságát vizsgálnók, még rövid pillantást vetünk azokra a nevezetesebb kisebb tanulmányokra, melyek Munkácsit e korszak nagy

munkái mellett is foglalkoztatják. Tovább kutatja a magyar nyelv török elemeit (Ujabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez, 1887—8, NyK. 20—21. köt.), értékes szógyógyarázatokot ad (a Nyr. 15. és 16. kötetében), bő ismertetést közöl becses kiegészítésekkel Pervuchin votják etnográfiai tanulmányairól (1889—1890, NyK. 21. k.) és etnográfiai tárgyú cikket ír a Hunfalvy-Alumba (1891. A medveeskü népszokása a voguloknál, és adatokat közöl uo. az istenség közreműködéséről a vogul hősi énekekben: Függelék Goldziher Ignácnak «A költő a régi arabok fölfogásában» c. cikkéhez).

Ebből a korból való nevezetes akadémiai székfoglalója is: A magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő feladatai (Bp. Szemle 1892, 71:27), amelyben a tanulmányutak segítségével végzendő anyaggyűjtést, ezek alapján a fgr. nyelvekbeli «szó- és grammatikai egyezések eddig ismert tényeinek fokozatos kibővítését és kiegészítését», a «tüzetes összehasonlító hangtani nyomozások» alapján a fgr. összehasonlító hangtant, alak- és mondatant, továbbá a fgr. nyelvek összehasonlító etimológiai szótárát, a magyar nyelvnek etimológiai szótárát, végül az urál-altaji nyelvcsaládok egybehasonlító szótárát és grammatikáját jelöli meg nyelvtudományunk megoldandó problémáit, de rámutat — mint már láttuk — az etnográfiai, ill. etnológiai feladatoknak fontosságára is.

III. (1893 óta. Az ősi érintkezések nyomozása és az őstörténeti kutatások.)

A) Ősi érintkezések felderítése.

Már akadémiai székfoglalójában sajnálkozva említette Munkácsi, hogy «jámbor óhajítás tárgya nálunk még egy afféle munka is, mint Ahlqvist *Culturwörter der westfinnischen Sprachen* című műve, mely tudniillik a rokon nyelvi szóegyezéseket fontosabb kulturfogalmak (például foglalkozások: halászat, vadászat, baromtenyésztés, földművelés; házi ipar; vagy: család, vallás stb.) körében csoportosítaná s azoknak eszközével rajzolni a magyar ősműveltség képét». (Bp. Sz. 1892. 71:40.) Ugyancsak a magyarság Ahlqvistjét keresi Herman Ottó 1892-ben (Ethn. 3:251), «azt, aki az ősi magyar pásztorélet mai, utolsó roncsaiból, a tiszta népies foglalkozások menetéből, mesterszavaiból, a szokás és a néphit felcsillanó egyes mozzanataiból, töredékes fogalmakból s egyebekből összeállítja, bár csak vázlatosan is azt, ami az ősmagyarság saját tulajdona volt, amelyet tőle elvitatni nem lehet.» De ellentétben Munkácsival, ő már meg is találta az erre a feladatra alkalmas férfiút, még pedig éppen — Munkácsi személyében. Még 1892-ben felajánlja neki a Néprajzi Társaság egyik alelnöki tisztjét és a M. T. Akadémia I. osztályának 1893 február 20-án tartott ülésén elhangzik Munkácsinak az az előbbieknél sokkal határozottabb nyilatkozata, mely új irányt szab az ő munkásságának és amely fordulópont a magyar etnológia történetében. «Azon feladatok közt — úgymond —, melyeket a ma-

gyar összehasonlító nyelvtudomány munkásai mai napság maguk számára kitűzhetnek, alig számíthat valamelyik nagyobb körű érdeklődésre, nemzeti érdekeink szempontjából alig tekinthető más jelentősebbnek, mint amely a *magyar nép ősműveltségének* kérdésére van hivatva világot deríteni, mely megoldásában föltárja előttünk azon alapokat, honnan nemzetünk anyagi és szellemi fejlődése kiindult, s ilyen módon, — mivel minden fejlődés csírája a leendő alakulatoknak előképét foglalja magában — fontos tanulságok forrása jövőnkre nézve is. E feladat munkájában két egymást kiegészítő eszköz áll rendelkezésünkre: a *magyar műveltségszók összehasonlító vizsgálata* s a rokon, vagy velünk történeti érintkezésben állott népek *összehasonlító néprajza*» (1893. Ethn. 4:32 és 1896. 7:8—9).

A vogul halászati szerszámoknak és halászati szókincsnek a magyar halászatnak Herman Ottó remekművéből megismert eszközeivel és szóképzésével való feltűnő hasonlósága alapján írja meg Munkácsi a műveltségszók összehasonlító vizsgálatával foglalkozó első korszakos tanulmányát «A magyar népies halászat műnyelve» címmel 1893-ban az Ethnographia 4. kötetében. Itt kimutatja, hogy a halászat és vizi élet magyar műszavainak alaprésze megvolt már a rokon nyelvekkel való közösség korszakában, az ugor népek területi közösségéből való kiválás előtt, továbbá, hogy «a rekesztő és hálóhalászat eszközeinek nevezetei közül éppen a kezdetleges alakoké igazolható ama legrégibb korból, míg a tökéletesebb szerkezetű halófajtáé, a gyalomé, szintúgy a cégée s a célszerűbb horog- és szigonyeszközké egy bár szintén ősi, de mégis későbbi korra eső idegen műveltség hatás eredményei». (l. Nyr. 49:119, Ethn. 7:9.) E tanulmánynak azonban még egy másik irányban is alapvető a fontossága. Olyan tanulsággal szolgált, amely az ugor közösség korabeli ősműveltség földérintésén túl egy még régibb kor történetére, a finnugorság őstörténetére derített fényt. Már itt «feltűntek egyes rejtelmes kapcsolati egyezések finn-magyar és indogermán (különösen szláv) állat- és növénynevek közt... Alapot nyújtottak ezek arra a sejtelemre, hogy a magyar s a vele rokon nyelvek jövevényelemeinek s külső érintkezéseinek eddig ismert legrégibb rétegein túl is vannak még előbbi korokból eredő ugyanily rétegek» (Nyr. 49:119, Ethn. 7:10). És mingyárt a következő évben, 1894-ben, az Ethnographia 5. kötetében megjelent «A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai» c. tanulmányában (németül az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn 4. kötetében 1895. Praehistorisches in den magyarischen Metallnamen) arra a nevezetes eredményre jut, hogy a *rész* még «a területi és nyelvi közösség őskorában» (Ethn. 5:15) *iráni* kulturbefolyás útján került a finnugorsághoz, míg «az arany, ezüst, ólom és vas ismerete az ugor népek nyugoti ágához (a finnhez és lapphoz) germán, a keletihez iráni műveltség hatás révén jutott» (uo. 16. l.) és csak ezeknél későbbiek a magyar-török érintkezés emlékei, török kölcsönszavaink, vagyis «a magyar-török érintkezés az iráni műveltség- és nyelvhatásnál sokkal

későbbi korú» (18. l.), tehát «nyelvtudósaink azon eddigi felfogása, mintha nyelvünk iráni elemei a törökség révén származtak volna hozzánk, egész alapjában téves» (Ethn. 7:10). A sejtelem tehát bizonyított tényre válik: a finnugor népek az őskorban árja népekkel érintkeztek és ennek az érintkezésnek nyelvi emlékei árja jövevényszavaink.

E fölfedezés, mely régi, elavultnak és tudománytalannak tartott és üldözött sejtelmeket és felfogásokat tudományosan igazolt, ebbe az irányba tereli Munkácsi kutatásait. Ő, aki már régebben is nagy kedvvel foglalkozott a nyelvek kölcsönhatásának emlékeivel, most új célt tűz jövendő munkássága elé: *az ősi korban végbement érintkezések és kapcsolatok földterítését, a kölcsönszók vizsgálata alapján a magyarság és finnugorság őstörténetének megvilágítását.*

Az árja hatás kutatásának elején még kétségek fogják el; hiszen olyan kérdés vizsgálatához fog, melyet Fischer és Schlözer óta egész Tomaschek Vilmosig majd másfél századon keresztül sokan érintettek, de amelynek még a felvetését is kiváló tekintélyek hibáztatták. Kutatásainak eredményei azonban semmi kétséget sem tűnnek és Munkácsi — mint láttuk — 1893-ban, majdnem egy időben Stackelberggel és Paasonennel (l. Iráni elemek finn-ugor nyelvekben 1895. NyK. 25:377) felveti az árja kölcsönszók kérdését. «Bizonyos — írja úttörő munkájában, az 1901-ben megjelent Árja és Kaukázusi Elemek bevezetésében (100. l.) —, hogy kincses bányáink mély aknáihoz nem oly egyszerű és síma utak vezetnek, mint pl. a sokkal feljebb eső szláv és germán jövevényszó-rétegekhez. Itt nemcsak a történeti háttér homályos, hanem egyelőre közelebről még a nyelv, illetőleg nyelvek sem meghatározhatók, honnan kutatandó tényeink valók; jól el lehetünk készülve reá, hogy a későbbi kritika talál majd sok pontban eredményeinkben igazítani valót s hogy adott megfejtésünk gyakran csak a megoldásnak kísérlete lesz. De így van ez mindenütt, hol a munkás szekercéje őserdőt irtogat...» A nehézségek, melyek egyenesen merésznek érzetik vele vállalkozását (ÁKE előszava), nem riasztják vissza, mert a kérdés nemzetünk őstörténetének szempontjából oly fontos, hogy feltétlenül foglalkozni kell vele. Kutatásai folyamán mind tisztábban lát az őstörténet homályában. Az árja kölcsönszók rétege mellett rábukkan a kaukázusi eredetű kölcsönszókra és most évekig kutatja a finn-ugor nyelvekben kimutatható árja és kaukázusi hatást: «mind a kettő nyelvtörténetünk praehistorikus korszakaihoz tartozik s amennyire a vizsgálat mai álláspontján sejthető, ama kaukázusi, illetőleg mai napság a Kaukázus vidékein lakó népek, melyeknek nyelvi hatása a finn-magyar nyelvekben észlelhető, e nyelvi hatás idejében föld- és néprajzilag, sőt bizonyára történetileg is összefüggő ethnikai kört alkottak amaz árja törzsekkel, melyektől a finn-magyar nyelvek árja elemeinek tetemes része származhatott. Ma is így áll a dolog az *összétáll*, mely iráni nyelvnek sajátos hangvonásai sokszor kétségtelenül jelentkeznek a finn-magyarság árja jövevényszavaiban s mely tudvalevőleg egy kaukázusi.... népnek

a nyelve. Határozott nyomok vannak arra, hogy árja elemek kaukázusi nyelvek révén kerültek a finn-magyarsághoz s szintígy a megfordított esetre) (ÁKE 100.).

De bármennyire fontos is ennek és a vele összefüggő többi kérdésnek a tisztázása, nem ez a cél. E kölcsönszók nyomozása (az eddig említett munkákon kívül még számos cikkben: 1. NyK. 23., 52. köt., Ethn. 4., 8., Nyr. 31., 51., 57. köt., K. Sz. 1., 8., 9., 11., 12., 13. köt.) csak azért fontos, mert az ezek alapján kideríthető érintkezések fényt vetnek a magyarság őshazájára, vándorlásaira, őstörténetére. És ezen a téren Munkácsi tanulmányainak a fontos és azóta részint egészükben, részint módosításokkal általánosan elfogadott megállapításoknak egész sorát köszönhetjük.

Megállapítja, hogy «a kezdetleges állapotokból kibontakozó magyar s vele rokon népeket legelsőbbben és legrégebb időben az iránság területéről érték a műveltségi befolyás áramlatai» (1894, Ethn. 5:72). Nomád életmódot folytató őseink hosszú ideig laktak «a szkitha gyűjtőnév alá foglalt, különböző nyelvjárásokat beszélő s részben szintén nomád életű árja, kaukázusi s bizonyára még más fajokhoz is tartozó nemzetiségek közt» (ÁKE VII. 1.). Így érthető, hogy az árja és kaukázusi nyelveknek a hatása a finnugorságra «nem egységes sem a nyelvek, sem a hatás korszakai tekintetében» (uo. VI. 1.), sőt nyolc csoportja mutatható ki az árja eredetű kölcsönszóknak (3 ind és 5 iráni réteg) (1903, K. Sz. 4:374). Bizonyos azonban, hogy ezek a hatások «még földrajzi kapcsolatukban» érték a finn-ugor népeket, minthogy ezek az elemek az egész finn-ugorságban jelentkeznek. Mindaddig tehát, «míg a török népek előnyomulása a Volga-vidéknek és a Kaukázus éjszakai tájainak néprajzi képét meg nem változtatta, a finn-magyar¹ népek... árja (indo-iráni) és kaukázusi népek közé voltak ékelve» (1900. Nyr. 29:208, 1901. K. Sz. 2:44).

Az árja hatást időrendben követi a török hatás, melynek kezdetei visszanyúlnak abba a korba, «midőn még a szűkebb értelemben vett ugor nyelvek területi közelségben állottak s nem szakadtak volt el véglegesen egymástól»; amennyiben pedig olyan közös ugor átvétel mutatható ki, «mely nem is törökre, hanem a mongolra utal», ez a mongol hatás csak a húnok közvetítésével képzelhető; ezek épügy, mint a török nyelvekben lévő mongol elemek «köz-

¹ Munkácsi a «finnugor» műszó helyett következetesen a «finn-magyar» elnevezést használja. Kimutatta t. i., hogy az *ugor*, *ogur* név «eredetileg az ókorbeli nyugati török törzsek összefoglaló jelzője szemben a keletebbre lakó s tőlük nyelvjárásilag is különböző oguzokkal, kik magukat közönségesen *türk* néven is nevezték és nevezik ma is»; az ősi ugor nyelvek maiglan élő egyetlen maradványa a keverékjellegű *csuvas* nyelv; «csak történeti és műveltségi érintkezés révén jutott az *on-ugur*, vagy szláv fejlődésében *ugor* név a magyarokhoz s másrészt az egyszerű *ugor*, ill. *jugor* név a vogulokhoz és osztjákokhoz»; «a magyar, vogul és osztják népek közösnek mondható neve-zete a *manysi*, *manys* (mely a vogulban vogult és osztjákot jelent), ill. az Anonymus-féle *moger* (ejtsd *magyer*) előrése». (1895. Ethn. 6:387; 1896. Ethnolog. Mittheilungen 5:7, 89.) (L. még Warum 'finnisch—magyarisch' und nicht 'finnisch—ugrisch'? KCsA. 1. köt.)

vetve vagy közvetlenül csakis a hún népvándorlás révén nyugatra vetődött s az európai népektől különbségtevés nélkül húnna tartott, illetve nevezett mongol törzsektől eredhettek», és így hún nyelvm emlékeknek tekinthetők. (1895. Ethn. 6:135, 1901. K. Sz. 2:186, Ethn. 12:396, 1902. Ethn. 13:135, 321, 1903. K. Sz. 4:240.)

Minden körülmény tehát a mellett tanúskodik, hogy «a magyar nép legősibb lakóföldjét s etnikai fejlődésének kezdeteit» azon a vidéken kell keresnünk, ahol ezek az érintkezések lehetségesek voltak, nevezetesen a Kaukázustól északra elterülő mezőségeken, a Volga, Terek és Kuban folyók között (1905. Ethn. 16:65, K. Sz. 6:185); ennek a fában és vízben bővelkedő területnek közelségében, a Volga és Ural alsó folyásának mellékén s ezen túl folytatva a mai kirgiz pusztaságban, illetve a perzsák Turánjában lehetett a török-mongol népcsaládnak is az ősi földje; erre mutatnak az ősi árja-török jövevényszók (l. NyK. 24:405, K. Sz. 1, 6) és a szorosabb értelemben vett altaji nyelvek sumir és régi árja kölcsönszavai. Itt az őshazában a halászattal s vadászattal foglalkozó magyarság az árja és kaukázusi nyelvek hatása alá került. «A földművelés elemi ismereteihez.... a finn-magyar népek egymástól való szétválásuk után jutottak, még pedig szintén első sorban árja törzsek hatása alatt». Az V. század második felében jelennek meg a török *ogur-bolgárok* a Kaukázus északi táján; ezektől valók a magyar nyelv török elemei, amelyeknek átvétele idejében már a magyarságtól különvált a vogul és osztják nép is. Annak az óbolgár nyelvnek, amely a magyarságra hatott, nem közvetlen utódja a mai csuvas nyelv (épugy, ahogy a mai oszét sem közvetlen folytatása annak az alán nyelvnek, amelyből a magyar nyelv oszét jellegű iráni elemei valók). «Legutolsó maradványa a finn-magyar törzseknek a kaukázus-vidéki őshazában a *magyer*, vagy *magyar*, mely.... a beköltözött ogur-bolgár törzsek, ezek sorában különösen az *onogurok* hatása alatt vált.... harcias néppé a mellett, hogy ugyancsak e hatás alatt a nép része földműveléssel is kezdett foglalkozni». Természetes fejlődés és egyes ogur-bolgár törzsekkel való szövetkezés, majd az utóbbiak beolvadása folytán számban és erőben meggyarapodva, idővel rajokat bocsátanak ki magukból. Ilyen volt az, mely valószínűleg a bolgárokkal együtt a VII. század második felében a Közép-Volga mellékére, a mai baskir földre költözött s melynek utódait Julián 1236-ban fölkeresvén, velük még *magyarul* beszélhetett. (K. Sz. 5:304, 6:184, 185, Ethn. 15:1, 16:82—84. Alán nyelvm emlékek szókincsünkben és A magyar őshaza kérdése.)

Ezek az eredmények fényesen igazolták Hunfalvy tételét, hogy «a nyelvudomány többet bizonyít, mint a krónikák», hogy a nyelvi tények «a régmúlt korok eseményeiről sokkal világosabban értesítenek bennünket, mint a földből kiásott néma tárgyak s mint történeti följegyzéseknek homályos adatai» (Ethn. 15:19).

A biztos eredményt, az árja és kaukázusi érintkezés és nyelvi hatás megállapítását természetesen nem befolyásolhatja, hogy — mint Munkácsi maga is érezte — egyeztetéseinek «tetemes része

fog áldozatul esni a kritika, talán elsősorban a magam kritikája irtó műveletének. Hiszen ama néhány év alatt is, mely e műnek megkezdése és befejezése között letelt, sok pontra nézve jutottam helyesebb belátásra s változott véleményem, úgy hogy ezekről «Pótlások és helyreigazítások» címen külön függelékben tartottam helyénvalónak számot adni» (az ÁKE előszavának V. lapján). Igen gyakran idézi és követi Hunfalvy Pált, aki azt hangoztatta, hogy a nyelvtudomány körében sokszor kell «a tanultakat újra tanulni» (pl. Nyr. 51:40, K. Sz. 20:131), de az az igazságtalan kritika, mely Asbóth Oszkár részéről érte, mégis elkésérítette. Annál jobban esett neki az az elismerés, mellyel Schuchardt Hugó nyilatkozott a munkáról: «Es ist ein bisher mehr geahntes als erschautes Gebiet, in das und bis zu dessen Herzen er eindringen ist. Der Kühnheit, die hier nötig war, hat sich methodische Gründlichkeit zugesellt; und wiederum gesellt sich dem durch diese berechtigten Sicherheitsgefühl, das für das grosse Ganze gilt, eine Bescheidenheit zu, die in Bezug auf jedes Einzelne Berichtigungen anzunehmen bereit ist». (L. Nyr. 32:106.) S hogy munkájának eredményei — mint ezt Munkácsi maga is tudta (l. pl. ÁKE 99—100. l.) — az idg. nyelvtudomány szempontjából is mennyire fontosak, «hiszen eleve valószínű volt, hogy a finnugorság e legrégibb jövevényszavainak rendszeres feldolgozása nemcsak a finnugor nyelvek hangtörténetére, hanem az iráni nyelvek praehistoriai fejlődésére is új fényt deríthet» (Gombocz, NyK. 46:143), azt legjobban Jacobsohn «Arier und Ugrofinnen» c. értékes munkája mutatja.

Munkácsi azonban kutat tovább, fáradhatatlanul; a magyar szókinsz idegen elemeit keresi, hogy ezek segítségével további útbiztosítást kapjon a magyarság őstörténetére és ősi műveltségére vonatkozólag.

Mikor Mikkola a magyar *könyv* szónak és mordvin megfelelőjének az azonos jelentésű szláv *kunjga* szóval való kapcsolata alapján arra az eredményre jut, hogy e szavak az asszír-ból, mint közös forrásból való átvételen alapulnak (FUF. 1:112, 2:77), Munkácsi tovább kutat ezen a nyomon és megállapítja, hogy a finnugor nyelvek jövevényszavainak már eddig kimutatott két ősi rétegehez, az árja és kaukázusi elemekéhez, harmadikul az asszír hatás rétege csatlakozik. A finnugor nyelvek asszír kapcsolattú műveltségszavainak alapján azután levonja megint a fontos őstörténeti tanulságot: ezek szinte döntő erejű bizonyítékai annak a felfogásnak, hogy a finnugor népek «kialakulásának színtere csakis arra a földrajzi vidékre tehető, hol az árja, kaukázusi és asszír nyelvhatás egyaránt érhetette, vagyis a Kaukázus északi tájára». (1912. Nyr. 41:60, 1911. K. Sz. 12:261. L. még Egyenlőség 1911 jún. 1. «Régi nyomok, új ösvények».) Obabiloniai befolyást mutat ki később a fgr. nyelvek számrendszerében is (Sechzigerrechnung und Siebenzahl in den östlichen Zweigen der finnisch-magyarischen Sprachfamilie. 1922. K. Sz. 19:1.).

Amilyen élesszemű idegen nyelvekkel való kapcsolatok felis-

merésében és amilyen bátran hirdeti e kapcsolatok nyomait, olyan bátran harcol viszont olyan elméletek ellen, amelyek e kapcsolatok alapján téves és megkérdőjelezhető következtetéseket vonnak le. Mikor pl. Fiók Károly az ugor nyelvek árja jövevényszavai alapján azt következteti, hogy a hindu árákkal való ősi érintkezés azt mutatja, hogy «az ugor-árja őshaza a Jaxartes két partján terült el» (l. Munkácsi Az árák és ugorok érintkezései 1895. Ethn. 6:65 és 6:448), élesen kikel ez elmélet ellen, és állandóan hangsúlyozza és bizonyítja, hogy «azok a különféle tájszóláson beszélő árja törzsek... a keleteurópai szkythák, illetve szarmaták közt keresendő» és még a határozottan ind jellelű jövevényszavaknak is a kaukázusvidéki őshazában van a forrásterületük (Nyr. 57:36, KCsA. 1:303). Szembeszáll azzal a nem egyszer hangzottatott véleménnyel is, hogy a sumír nyelv urál-altaji nyelv és hangsúlyozza, hogy a sumír nyelv és az urál-altaji nyelvek közt nem rokonsági, hanem csak külső érintkezés kapcsolata volt (1904. K. Sz. 5:346, Ethn. 15:147, 433, Akad. Értesítő 15:44, 31:32).

Az árja, kaukázusi, asszír-babilóniai műveltségátvitel nyelvvel emlékeinek kutatása áll Munkácsi búvárlatainak középpontjában, de ezek mellett nem hanyagolja el azt a kérdést, mely a magyarságra gyakorolt legerősebb nyelvi hatással, a törökség hatásával foglalkozik.

Először is megint kiméretlenül le kell számolni (Hunföldi Lehel álnév alatt Ethn. 6:141, továbbá Ethn. 6:1, 83, 346, 452, 7:503) Vámberynek újabb, módosított elméletével, melyet 1895-ben megjelent «A magyarság keletkezése és gyarapodása» c. művében állított fel; azután pedig annál nagyobb buzgósággal nyomozza régi török jövevényszavainkat és e kutatásai egyfelől végleg tisztázták azt, hogy a magyar nyelv régi török jövevényszavai abból az óbolgár, «szorosabb meghatározással *onugur* vagy *ogur*» nyelvből valók, amelyhez a mai csuvas nyelv áll legközelebb s e jövevényszók «átvételének színtere nem a csuvasok mai földje, a középvolgai Bulgária, hanem az örmény és bizánci történetíróknál emlegetett *kaukázusi bolgárok* tája volt» (K. Sz. 20:131), vagyis ez elemek felvétele is a kaukázusvidéki hazában történt (Ethn. 15:19, K. Sz. 5:329), másfelől igen fontos adatokkal egészítették ki török jövevényszavainkról való ismereteinket (l. pl. Gombocz Zoltán összeállítását «Die bulgarisch-türkischen Lehwörter in der ungarischen Sprache» c. munkájának 29. lapján). Cikkeinek egész sora foglalkozik török jövevényszavainkkal (Nyr. 24., 25., 26., 54., 57. és 58., K. Sz. 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. stb., Akad. Ért. 11:432 stb.). Szándékozott is a magyar nyelv török elemeinek feldolgozására hirdetett akadémiai pályázat alkalmából az egész kérdést kimerítően feldolgozni, de csak a Nyelvtudományi Közleményekben rövidítve közölt, «Adalékok a magyar nyelv régi török és mongol elemeihez» c. részlet készült el (NyK. 32.), az egész munka megírásának tervéről azonban lemondott. Későbbi kutatásai folyamán mindinkább megerősödik az a nézete, hogy «ama kaukázusi bolgár törzsek, kik-

től a magyar jövevénytörzsek erednek, nem egységes, hanem különféle tájszóláson beszéltek» (K. Sz. 20:132). «Könnyen megérthetjük ezt, ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar mai hazája területén is egy évezred alatt avarokkal, kazárokkal, kúnokkal, bessenyőkkel, oszmánokkal s mint újabban Melich bizonyítja, török-bolgárokkal is, tehát hat török fajú néppel állott történeti s néprajzi érintkezésben. Bizonyára nem volt ez különben kaukázusvidéki régi hazájában sem, hisz ez volt a nyugat felé özönlő ázsiai népek országútja s első telephelye. Föltehetjük, hogy az a kaukázusi bolgár nép, melynek több törzsről Chorenaci Mózes megemlékezik s melynek nyelvéről nézetem szerint a magyar nyelv régi török elemei nagyobb-részt származnak, különféle eredetű s nyelvjárású török népeknek volt összetétele». (Nyr. 54:13.) (L. még Szinnyei Józsefnek 1910-ben megjelent «A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége» c. becses munkájáról írt ismertetését, Ethn. 21:118.)

Fölemelő érzés lehetett Munkácsira nézve, mikor az az oly régóta hirdetett, de kiváló tudósoktól kétségbevonott megállapítása, hogy t. i. a magyar-bolgár érintkezések színtere a Kaukázus vidékére teendő, végre általánosan elfogadott igazság lett. 1921-ben Munkácsi véleményéhez csatlakozott Gombocz Zoltán is (A bolgár kérdés és a magyar hűnmunda MNy. 17:15) és ezen az alapon folytatta azután kutatásait Németh Gyula is (On ogur, hét magyar, Dentiumgyer KCsA. 1:148).

A török kapcsolatok nyomozása rávezeti a székely írás és a moldvai csángók eredetének kérdésére is. Már 1902-ben Weigand Gusztáv megállapításai alkalmat adnak Munkácsinak annak a bizonyítására, hogy a moldvai csángók elszékelyesedett kúnok (1902. Ethn. 13:433, K. Sz. 3:245, 1903. Ethn. 14:54), majd a nevezetes konstantinápolyi rovásírásos emlék felfedezése alkalmából Babinger Ferenc cikke nyomán foglalkozik a székely rovásírással és megállapítja, hogy ez a határozottan ótörök jellegű székely rovásírás is «a kúnoktól jutott át a XIII. században a székelységhez» (K. Sz. 14:237). (Babinger cikke körül hirlapi polémia indult meg; 1. Ethn. 25. kötet és K. Sz. 14:336.)

Az ősi érintkezések vizsgálatában kiterjeszkedik a szlávssággal és a germánsággal való, az előbbieknél újabb kapcsolatokra is (A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei Ethn. 8:1, Die Anfänge der ungarisch-slavischen ethnischen Berührung, Die Donauländer 1:249, 329, 409, A honfoglaláselőtti magyar-szláv érintkezés bizonyítékaihoz Ethn. 10:332, Az ugor-törökség szláv nyelvemlékeihez Ethn. 8:315, Altaji elemek a szláv nyelvekben NyK. 23:432 stb.; Spuren eines altgermanischen Einflusses auf die ostfinnischen Sprachen und auf das Tschuwaschische K. Sz. 7:369 stb.).

B) *Néprajzi tanulmányok.*

A magyarság ősműveltségének kiderítésére azonban Munkácsi nemcsak a szókincs vizsgálata, az ősi érintkezéseket bizonyító kölcsönzők vizsgálata alapján törekszik, hanem «a rokon vagy ve-

lünk történeti érintkezésben állott népek összehasonlító néprajzá-
nak» (Ethn. 4:32, 7:9) tanulmányozása alapján is. E tanulmányok-
nak fontosságát már akadémiai székfoglalójában is hangsúlyozta,
de már tanulmányútjai alatt is — mint láttuk — kiváló gondot for-
ditott a néprajzi megfigyelésekre és följegyzésekre. Már votják-
földi tanulmányútja alatt is sok néprajzi érdekességű megfigyelést
tett, mint azt nemcsak votják szöveggyűjteménye és votják szótá-
rának számos magyarázata és adata, hanem az Ethnographia har-
madik kötetében megjelent «A votjások közt» c. értekezés is mu-
tatja, melyet Jankó János Munkácsinak e tanulmányútján készült
naplójegyzeteiből állított össze (l. Ethn. 16:87). Még nagyobb
figyelemmel volt a néprajzi tanulságú anyagra vogul tanulmányút-
ján és nem elégedett meg azzal, hogy a néprajzi és antropológiai
kutatások végzésére szibériai tanulmányútjára külön szaktudóst
nyert meg Pápai Károly személyében. Így azután a Vogul Népköl-
tési Gyűjtemény a legközelebbi rokon népeink ősi népköltészetére,
néprajzára, mitológiájára és pogány kultuszára vonatkozó ismer-
eteknek is gazdag tárháza.

Az összehasonlító néprajzi tanulmányok közül legelső sorban
azok érdeklők, amelyek az ősi magyar mitológia homályára vannak
hivatva világot deríteni; így keletkezett a Hunfalvy-Albumban 1891-
ben kiadott és már fentebb említett két dolgozata után az 1893-ban
megjelent, ily irányú első nagyobb tanulmánya «A vogulok pogány
ősvallása» címmel (Ethn. 4:32; németül az Ethnologische Mittei-
lungen aus Ungarn 3. kötetében «Über die heidnische Religion der
Wogulen»). Ezt a tanulmányt azután a tanulságos fejtegetéseknek
egész sorozata követi. A Vog. Népk. Gy. hatalmas tanulmányain
kívül csak a következőket említjük: A nászadomány szokása a régi
magyaroknál (Ethn. 5:214), A nőrablás nyomaihoz a rokon népek-
nél (uo. 275), A szegedvidéki magyar világteremtési regetőredékek
változatai (uo. 264), Magyar Leviátán-regék (uo. 272), A vogul
«isten-nyila» (NyK. 25:372), Farkaseskü a régi magyaroknál
(Ethn. 6:73), A régi magyarok farkasesküjéhez (Eth. 9:70), Adalé-
kok a magyarok pogánykori vallásos képzeletéhez (Ethn. 7:220), Szív
és máj (Ethn. 8:138), Régi bolgár-magyar népszokásbeli egyezések
(uo. 235), A feketére változott fehér holló (Ethn. 10:331), Adalé-
kok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz (Ethn.
11:97) stb. Egyik nevezetes tanulmányában (A régi magyar lovas
temetkezés keleti változatai, Ethn. 7:297) török-mongol elemeket
mutat ki a magyarságban a néprajz terén. T. i. arra a fontos ered-
ményre jut, hogy a régi magyar temetkezés «legszorosabban a
hunhoz s ezzel együtt a török és mongol népek ősi temetkezéséhez
csatlakozik. Mindenesetre közös műveltségi állapot, illetőleg nép-
rajzi hatás ténye ez, mely egybevégt az összehasonlító nyelvtudo-
mány ama fontos tanulságával, hogy műveltségyszavaink sorában
jelentékeny számban találkoznak különböző korszakbeli *török* s
mongol elemek, köztük éppen a temetkezés körébe vágó *koporsó* és
tor szavak is» (323. l.).

A fgr. népek néphitében is nem egy nyomát találja az árja néphit hatásának (l. pl. Ethn. 5:264), a finnugorságot a kaukázusvidéki őshazában ért hatásra mutat a hét napjainak elnevezésében megnyilvánuló néphit is (K. Sz. 13:350, KCSA. 2:42, 267, Egyenlőség 1930 január), és midőn az ugor népek *lélekmadarának* eredetét az egyiptomi néphitben találja meg, ebben is a kaukázusvidéki őshaza mellett szóló fontos bizonyítékot lát. «Nézetem szerint a Kaukázus északi tája az a földterület, amelyen a finn-magyar népekre nézve mind a különböző fajta s különböző korú árja és kaukázusi nyelvi hatások, mind az újabban mind nagyobb határozottsággal kibontakozó asszír-babilonai műveltséghatás leginkább megérthető. S ide könnyen elérhetett egy-egy jelensége az egyiptomi szellemi életnek s anyagi művelődésnek is a faraóknak messze északra felnyúló hódításai s az Egyiptomból minden irányban szétágazó kereskedelem révén. Tudományos föltevések helyességének legjellemzőbb kritériuma, ha általuk homályos kérdések több irányban könnyű szerrel megfejtethők» (Nyr. 52:76).

C) Egyéb nyelvtudományi kutatások.

Munkácsi a maga rendkívül széleskörű tanulmányai folyamán sohasem tévesztette szem elől a tulajdonképpeni célt: a magyarságra vonatkozó tanulságot. Mindig azt kereste, hogy a felderített új tény vagy összefüggés mennyiben gyarapítja a magyarságról, nyelvéről, történetéről, ősműveltségéről, szellemi életének történetéről való ismereteinket.

Jellemző példája ennek a fgr. eredetű 'hús' jelentésű *nyúl* (*disznó nyúlja, nyula*) és iráni eredetű *hús* szavaink egymáshoz való viszonyából levont elmés következtetése. Nem elégszik meg azzal, hogy e két szó eredetét állapítja meg; eredeti jelentésük alapján (*nyúl* 'jávor(hús)'; *hús* 'marhahús') művelődéstörténeti jelentőségükre is rámutat. «Igy tehát ebben a *nyúl*-ban s a *hús* szóban két műveltségi fok képe bontakozik ki előttünk: az egyik, melyben az ember hústáplálékát a *jávorról*, a másik, melyben a *szarvasmarháról* nevezte el. Amannak a *vadász*, ennek a fejlettebb *pásztor* életmódban van az alapja, mely utóbbinak emlékeit az iráni (szkytha) műveltséghatás ősi korából a *tehén, tej, üsző, tar* (marha, 'tarja') szavak is megőrizték, amint szókincsünknek eme rétegébe tartozik a *juh* szó is. A pásztorélet kialakulásával mindinkább hanyatlott a fáradsalmas vadászattal megszerezhető 'jávorhús' jelentősége. A *hús*-nak nevezett 'marhahús' lett az ember főtápláléka, sőt ez a nevezet lett általában a 'hús' jelzése embernél s állatnál egyaránt, míg az erdei életből 'hús' jelentésben átöröklött *nyúl* szó a pásztori gazdálkodásnak csak egy másodrendű állatára szorítkozva maradt fenn» (Nyr. 56:136—7).

Az idegen elemek kutatása megbecsülhetetlen útmutatást ad nemzetünk őstörténetét illető nyomozásainkban, de ezek kinyomozása azért is fontos, hogy annál tisztábban lássuk nyelvünk eredeti tulajdonát, eredeti sajátosságait. Így érthető, hogy Munkácsi az ed-

dig vázolt hatalmas munkássága mellett nem feledkezett meg a tisztán magyar, ill. fgr. problémákról sem; hiszen akadémiai székfoglalójában, élete és munkássága e nevezetes programjában is hangsúlyozta a tüzetes összehasonlító hangtani nyomozásoknak és a szó-és grammatikai egyezések eddig ismert tényei fokozatos kiegészítésének szükségességét. Egyik legnevezetesebb hangtani tanulmánya, amely a vogul-osztják vokalizmussal való összehasonlítás alapján a magyar hosszú és rövid magánhangzók történetét vizsgálja, ebből a korból való (A magyar magánhangzók történetéhez. 1895. NyK. 25. köt.). Ugyancsak hangtani kérdésekkel foglalkoznak «A finn-magyar *d — l* és *d — z* hangmegfelelésekről» (NyK. 27:129) és «Das anlautende *h* im Ungarischen» (KSz. 8:338) c. dolgozatai. Sokat foglalkozik szókincsünk ősi, eredeti elemeivel is. A «magyar» nemzetenév (Ethn. 6:76, vö. Ethn. 1:285), Szómagyarázatok (Nyr. 23:1), Egy 'epe' jelentésű szó az ugor nyelvekben (NyK. 23:345), Az *est* eredete (NyK. 25:347, 26:310, 27:82), Az *ember* szó magyarázatához (NyK. 24:475), *Valaki* (NyK. 25:56), Ungar. *ük, ik* (KSz. 8:162), Ungar. *zsezse* und *süseték* (uo. 342), Ungar. *ingyen* (KSz. 13:221, 16:268), Állati testrésznevek (Nyr. 56:133), *Hát, tehát* (Nyr. 58:91), A régi magyar *Jenő* személynév (Ethn. 7:504), stb. E körbe vág az «Adalékok az ugor-szamojéd nyelvhasználatához» c. becses cikke is (NyK. 23:87).

Több dolgozata a rokon nyelvek köréből veszi tárgyát, mint A vogul-osztják 2. személyrag (NyK. 23:342), A vogul 'figura etymologica' kérdéséhez (NyK. 26:351), Egy déli-osztják hősének (NyK. 28:1), Syrjen. *akan* 'Puppe...' (KSz. 8:163) stb.

Az ősi érintkezések, szellemi hatások vizsgálata egyfelől, az eredeti szókincset és nyelvalkatot illető kutatások eredményei másfelől, végül lehetővé tették annak a munkának a folytatását, amelyet Munkácsi a Budenz-Albumban kezdett és amelynek elvégzése az ő célkitűzései között is fontos helyet foglalt el: az urál-altaji nyelvcsalád egybetartozásának módszeres tárgyalását, a rokonság bizonyítását, az ősi műveltség és társadalom képeinek megrajzolását «Az urál-altaji népek» c. munkában (a Heinrich Gusztáv szerkesztette Egyetemes Irodalomtörténet IV. kötetében 1911-ben).

D) Szerepe a Magyar Néprajzi Társaságban és az Ázsiai Bizottságban.

Munkácsi etnológiai irányú kutatásai keltették fel Herman Ottó figyelmét és alapvető fontosságú munkásságának elismerésül választotta meg őt a nagy magyar etnográfus a Néprajzi Társaság alelnökévé. Az etnográfiai és etnológiai irányú tanulmányok azonban különösen attól az időponttól kezdve kötötték le Munkácsinak szinte teljes érdeklődését, mikor a Néprajzi Társaság a maga folyóiratának, az Ethnographiának a szerkesztésével bízta meg. 1894-től kezdve 4 éven át egyedül, majd 1898-tól kezdve egészen 1910-ig Sebestyén Gyulával együtt szerkesztette e kitűnő folyóiratot; az ő

céltudatos szerkesztése alatt a folyóirat tartalma bővült, gazdagodott és az ott megjelent tanulmányok a magyar összehasonlító néprajznak és e kutatások magyar őstörténeti szempontból való értékesítésének vetették meg alapját. Midőn pedig a Magyar Néprajzi Társaság «kibővítvén addigi működéskörét a magyar faj ősi rokonságának, az urál-altaji népeknek tudományát is fölvetve rendszeresen művelendő feladatai közé» (KSz. 1:2) és e végből megalakította a Magyar Néprajzi Társaság Keleti Szakosztályát, 1900-ban e szakosztály hivatalos folyóirata s a Keleti Kereskedelmi Akadémia értesítője gyanánt megjelenik Munkácsi Bernát és Kúnos Ignác szerkesztésében a Keleti Szemle első kötete. A folyóirat 1904-ben az abban az évben megalakuló Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságának lesz hivatalos folyóirata, majd a háború után, az Ázsiai Társaság megszűntével a Kőrösi Csoma Társaság Közép- és Keletázsiai Bizottsága veszi át a folyóiratot és az 1922. évi 19. és 1927. évi 20. kötet szerkesztőbizottságában Munkácsi mellett, mint ügyvivő szerkesztő mellett Kúnos helyett F. Takács Zoltán és gróf Teleki Pál nevét találjuk. E folyóirat talán még nagyobb mértékben viseli magán Munkácsi hatalmas egyéniségének, tudományos törekvéseinek bélyegét, mint az Ethnographia. Folyóiratai pótolták az ő számára a tanári katedrát, melyet a sors megtagadott tőle; itt hirdette eszméit, itt nevelt tanítványokat. A Keleti Szemle az urál-altaji nép- és nyelvtudománynak lett előkelő közlönye, amely a folyóirat I. kötetében kifejtett programjához híven etnológiai, etnográfiai, különösen folklorisztikai, továbbá nyelvészeti és ős- s műveltségtörténeti tanulmányoknak, valamint anyagközléseknek nyitotta meg hasábjait, és hogy egyfelől az ezirányú magyarnyelvű tudományos munkásság eredményeit a külfölddel megismertesse, másfelől az összes szaktudósok közreműködését megnyerhesse, több nyelven, főleg németül adja ki értékes közleményeit. Joggal mondhatta Munkácsi, hogy »a Keleti Szemle, mint a magyar szempontú keleti tudományosságnak többnyelvű nemzetközi szakközlőnye két évtizeden át teljesítette a kulturális kapocs hivatását az urál-altaji népekkel és nyelvekkel foglalkozó hazai és külföldi szaktudósok közt. E törekvésében sikerült neki... nemcsak Európának legtöbb államából, hanem még Amerikából és Japánból is a szaktudósokat maga köré csoportosítani s így csaknem az egész földkerekségen felkölteni a tudományos érdeklődést a magyar nyelv és nép, valamint keleti rokonsága iránt. New-Yorkba, Chicagóba és Tokióba is járnak a Keleti Szemle példányai». (KSz. XIX, 3:4. 1.).

De nemcsak a folyóiratnak, hanem az Ázsiai Bizottságnak is lelke Munkácsi, a Bizottság titkára. E minőségében azután alkalma nyílik arra, hogy megvalósítsa programjának egyik igen fontos pontját: a tanulmányutak segítségével végzendő újabb anyaggyűjtést. A bizottságnak a K. Sz.-ben megjelent jegyzőkönyvei beszédes tanúbizonyságai annak a lelkesedésnek és ragyogó tudomány szeretetnek, amellyel Munkácsi minden tanulmányutat támogatott: így Baráthosi Balogh Benedek tunguzföldi, keletázsiai és zürjén-szamo-

jéd néprajzi tanulmányútjait, Melich János bolgárországi régészeti, Mészáros Gyula csuvas és kisázsiai, Németh Gyula kaukázusi (kumük és balkár) és csuvas, Prinz Gyula középázsiai néprajzi, Pröhle Vilmos két kaukázusi, Sebők Imre középázsiai néprajzi és e sorok írójának két zürjén tanulmányútját. (L. még Munkácsinak «Radloff Vilmos emlékezete» c. emlékbeszédét. Bp. Sz. 176:426, 461.)

E tanulmányutaknak azonban nemcsak kivitelében nyújtott Munkácsi becses támogatást és segítséget; nem egy tanulmányút az ő buzdításának, ösztönzésének, személyes hatásának köszönhetette létrejöttét. E sorok írója is mindenkor mély hálával fog visszaemlékezni a tanulmányútjainak előkészítésében, kivitelében és eredményeik feldolgozásakor Munkácsi részéről tapasztalt meleg érdeklődésre, a szóval és tettel nyújtott fontos és értékes segítségére. Szeretettel őrzöm második (udorai) zürjén utam idején, 1913. augusztus 1-én hozzám intézett egyik lapját is, melyben a következő feladatra hívja fel figyelmemet: «Össze kell írni *az egész zürjén föld zürjén földrajzi nomenclaturáját*, tehát nemcsak az udorai területét. Végtelen kár, hogy ezt eddigi kutatásainkban elmulasztottuk. Lám, nem tudjuk a votják nyelvterület ezernyi helységneveit. Pedig a helynevek legjobb útmutatói a népek vándorlásának. A zürjén helynevekből fogjuk megtudni, hogy igaz-e, hogy ott előbb vogulok laktak? Miféle fajta nép volt a csúd, talán e helynevekből fog szintén kiviláglani. Helynevek alatt természetesen a vizek, hegyek, partrészek, rétek stb. nevei is értendőek. Érdeklődéssel várom kutatásai eredményét.»

E tanulmányutak támogatásakor Munkácsi sokszor sajnálhatta, hogy ő maga már nem vállalkozhatik oly nagy dicsőséget szerzett régi tanulmányútjainak folytatására. De a nagy világegés, a világháború, amely lehetetlenné tett minden tanulmányutat, váratlanul «megvalósította azt a csodálatos eseményt is, hogy íme a magyar nép rokonai mindenfelől nagy számban megjelentek a mi földünkön». A hadifogolytáborokban nagy számban voltak fgr. hadifoglyok is, és Munkácsi azonnal iparkodott a kínálkozó alkalmat felhasználni és az Akadémia közbenjárására kapott engedély alapján mingyárt hozzálátott a kenyérmezei táborban elhelyezett votják hadifoglyok nyelvi és néprajzi tanulmányához. E tanulmányok rendkívül sok új anyaggal gyarapították régi votják gyűjtéseit (l. Jelentés az esztergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és néprajzi tanulmányaimról 1916. Akad. Értesítő 27:61; KSz. 16:258—260). «Az ilykép egybegyűjtött, tetemes részében eddigelé ismeretlen szótári anyag jókora kötetre terjed, aminthogy az összeírt folklorisztikus anyag is testes kötetet fog nyomtatásban adni», jelenti Munkácsi az Ázsiai Bizottság ülésén 1916 júniusában (KSz. 16:260). Sajnos, e gyűjtésből eddig mindössze egy füzetre való votják dal jelent meg (a Lach Róberttől följegyzett dallamokkal együtt) a bécsi Akadémia kiadásában.

Hadifogolytanulmányai folyamán alkalmá nyílik arra is, hogy a magyar nyelvudomány és őstörténet szempontjából olyannyira fontos, addig csak irodalmi feldolgozásaiból ismert *oszét* nyelvet is

behatóan tanulmányozza. Előbb Budapesten, majd a csehországi égeri fogolytáborban, végül ismét Budapesten folytatta oszét fogolytanulmányait (KSz. 17:232, 18:146). Oszét tanulmányainak egyik becses eredménye a «Blüten der ossetischen Volksdichtung» c. gyűjteménye, melynek első közleménye a KSz. 20. kötetében jelent meg.

Munkácsi azonban nemcsak maga végzett hadifogolytanulmányokat; lelkes készséggel támogatására sietett Beke Ödönnek és e sorok írójának, akik cseremisz, ill. zürjén hadifoglyok nyelvét tanulmányozták (l. KSz. 16:261, 17:226).

A votják irodalom még egy nevezetes alkalommal foglalkoztatja Munkácsit. Mikor a háború befejeztével Oroszország nemzetiségei, és így a votjakok is, bizonyos autonómiára tesznek szert, amelynek védelme alatt nemzeti újjászületését érte a votják nép és figyelemreméltó votják könyvek és füzetek jelennek meg, Munkácsi meleg szeretettel méltatja az újabb votják irodalom termékeit (Nyr. 56:18, 116).

*

A legnemzetibb tudomány művelőjének, a nemzeti múlt és a nemzeti sajátosságok lelkes kutatójának mennyire fáj, hogy a szerencsétlen végű háború megbénította a nemzetet, hogy «hazánk szét-szaggatva, a nemzet letiporva»! De tanult Hunfalvytól és tanult Toldy Ferentől: bizalmat egy jobb jövőben, bizalmat, hogy «amit a fegyverek ereje kivívni nem tudott, megvalósítja a kultúrai munkásság csendes hatalma» (KSz. 18:145). És a KSz. 18. és következő kötetének címlapján ott az új jelige: Peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit! És olvassuk e jelige magyarázatául: «Claudianusnak ezt a szép és igaz mondását nyomatta ki Toldy Ferenc 1851-ben, az elnyomatás szomorú korszakában az Új Magyar Múzeum címlapjára. A mai súlyos időkben mi is kitűzzük ezt folyóiratunk homlokára, hogy legyen ott a nagy világ s minmagunk előtt kifejezője a mi reményünknek és bizodal munkának.» (KSz. 1918/9. a 18. kötet első címlapjának 2. lapján.)

De fáj neki az is, hogy a vesztett háborút követő «zord időben» a kétségbeesés szélére sodort nemzet tudósai keblében szét-húzás, visszavonás és szakadás állott be, mely hűséges honfiakat, a nemzeti tudomány lelkes munkásait akarta a nemzeti munkából kizárni. És ekkor látba veti egész tekintélyét és befolyását, hogy az ellentéteket kiegyenlítse, hogy a közös szent cél érdekében való összefogást, megértést előkészítse.

Azokkal a szavakkal fejezzük be Munkácsi hatalmas tudományos munkásságának ismertetését, amelyekkel ő méltatta Simonyi Zsigmond érdemeit: «Budenz iskolájának ő... legkiválóbb sarja. Rendkívül széleskörű szakképzettsége s lankadatlan buzgalma, a tudomány haladását mindenkor számon tartó és nyomon követő munkássága a mesternek hivatott utódjává avatták őt» (Nyr. 48:165), de munkássága új utakat is jelent nyelvtudományunk történetében, úgyhogy ő reá is illenek a Kalevala befejező sorai, amelyeket ő Simonyira vonatkoztatva idézett a veszprémi Simonyi-emlékünnepe (Nyr. 58:136):

«Csapát törtem, gallyat szeltem, Dicsőbb dalok szerzőinek,
 Ágat nyestem, utat leltem: Különb ének költőinek,
 Innen megy az út ezentúl, A törekvő zsenge népben,
 Az új ösvény innen indul A növekvő nemzedékben.»

IV. Munkácsi pedagógiai munkássága.

Az a méreteiben és eredményeiben egyaránt hatalmas tudományos munkásság azonban, amelyet eddig vázoltunk,¹ nem adja teljes képét Munkácsi közéleti működésének. Munkácsi évekig csak a tudományos munkásságnak élt; az igénytelenségig szerény tudós boldog volt, hogy legalább a legnyomasztóbb anyagi gondoktól mentesen tisztán a tudománynak élhetett. Már 30 éves volt, már levelező tagja volt Akadémiánknak és Vikár Béla találóan mondhatta neki akadémiai tagságára célozva, hogy most már ülése van, csak állása nincsen még. De még ugyanabban az évben, 1890-ben, díszes álláshoz is jutott. Goldziher Ignác, aki tudta, hogy a kiváló nyelvtudós egyúttal lelkes pedagógus is és kiválóan jártas a zsidó vallástudományokban,² ott szerzett működési területet Munkácsi számára, ahol ő maga is munkálkodott. A pesti izraelita hitközségnél akkor üresedett meg a tanfelügyelői állás és Goldziher, aki abban az időben a hitközségnek titkárja volt, kinevezette Munkácsit hitközségi tanfelügyelőnek. A pesti hitközség történetének legragyogóbb lapjai azok, mikor e két világhírű tudós a hitközség két vezető egyénisége.

De e helyen nem lehet célunk Munkácsi tanfelügyelői munkásságának méltatása;³ csak röviden jellemezzük az e téren kifejtett működését. Ugyanaz a nemes idealizmus, lelkeség, szeretet és erős akarat, melyek a tudós munkásságát áthatják, a pedagógus működésében is megnyilvánulnak; azonfelül azonban állására valósággal predesztinálta nagy zsidó tudással párosult mélységes vallásossága is. Két ága volt tanfelügyelői működésének: egyfelől a hitközség felekezeti iskoláinak irányítása, másfelől az izr. vallásoktatás felügyelete a főváros összes elemi és középfokú iskoláiban. Fáradhatatlanul dolgozott a hitközségi iskolák fejlesztésén, és megszervezte a vallásoktatást a fővárosi iskolákban. Az ő céltudatos munkásságának eredménye a hatáskörébe tartozó iskoláknak elismerten magas színvonala és a vallásoktatás egységesen átgondolt, igaz vallás-erkölcsös szellemtől áthatott tantervének megalkotása («A magyarországi

¹ A munkák felsorolásában nem törekedtünk teljességre; ez a bibliográfiai összeállításnak lesz a feladata.

² Héber nyelvi és zsidó irodalmi ismereteinek nem egy nyelvtudományi cikkében is nagy hasznát vette Munkácsi; így különösen a következőkben: Karäisch-tatarische Hymnen aus Polen (KSz. 10:185), Die heidnischen Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Wolga-Uralgebietes (KCsA. 2:42), Spuren eines assyr. Einflusses auf die finn.-magy. Sprachen (KSz. 12:261), Néhány szó Fiók Károly «Östörténet és kritika» c. cikkéhez (Ethn. 6:448), Még egy szó ad «terram Evilath» (Ethn. 7:334), A törökök «Szerda asszonya» (Ethn. 18:57), Der Ausdruck, Gesicht des Schwertes» (KSz. 14:352).

³ Munkásságának ezt az irányát dr. Braun Salamon jellemezte az Izr. Tanügyi Értesítő f. é. februári számában (55:36—7).

izraeliták vallásoktatásának egyetemes tanterve» 1906.); ennek 1921-ből való módosítása és most készülő újabb átdolgozása (Az izr. vallásoktatás újabb országos rendezésének előmunkálatai. Morijah 1930.) szintén tőle való. Gondoskodott egyúttal az új tantervnek megfelelő tankönyvekről is és ő szerkesztette az elemi és középiskolai tagozat összes osztályai számára kiadott izr. vallástani tankönyveket. Nagy érdemeket szerzett azzal is, hogy kiváló erőket tudott a hitközségi oktatásügy szolgálatába állítani, ezeknek működését támogatta, érvényesülésüket elősegítette.

*

Áttekintettük Munkácsi Bernát tudományos és pedagógiai munkásságát. Beszélhetnénk még nemes emberi tulajdonságairól, a minden igazi érdemet és becsületet igyekvő méltányló és támogató melegszívű emberről, de számolnunk kell a rendelkezésünkre álló szűkre szabott térrel.

Munkácsi születésének hetvenedik évfordulóján hódolattal nyújtjuk át neki ezt az emlékfüzetet. A Mindenható gazdag áldását kérjük Munkácsi Bernátra, hogy még hosszú éveken át friss egészségben, töretlen munkaerővel és munkakedvvel folytathassa tudományos munkásságát, hogy még megírhasa azokat a munkákat, amelyeket tőle vár az urál-altaji nyelv- és néptudomány.

MUNKÁCSI BERNÁTHOZ.

Irta Vikár Béla.

A szomorú *ma* járt eszembe,
Mikor a postás rám nyitott
S egy nagy könyvet nyomott kezembe,
Amelyhez ő nem konyított,
Zárókövét egy életműnek,
Amelyet máshol megbecsülnek,
De amely itt nem sokat ér:
Vogul hősregék, szófűzér.

Kutattad értük ifjú fővel
A nagy Reguly nyomdokit,
Küszködve faggyal, zord idővel,
Homállyal, mit meg nem szakít
Bús hónapok egymásutánja.
És feltárult a kincses bánya,
Hol Reguly keze alatt
A munka egykor megszakadt.

Az elhagyott tárnába mélyen
 Leszálltál csüggedetlenül,
 Szemed győzött a komor éjen,
 Mely ott az «alsó égen» ül.
 Az omladék között keresvén,
 Előbukkant a régi ösvény,
 Merész kalandod sikerült:
 Reguly kincse megkerült.

Kiástad és földtől, salaktól
 Tisztába téve, elhozád,
 Hogy gazdagítsd az ily javaktól
 Megfosztott, nincstelen hazát.
 S mi lesz majd mindezért jutalmad
 Itt, ahol munkád és tudalmad
 Nem sejtik a sűrű sorok?
 A Pantheonban — egy sarok.

De hagyjád! Hogyha nem leszel majd,
 Akkor jön el a te időd:
 Sírhalmodon kék nefelejcs hajt
 És repkény, nyári-téli zöld.
 De jó lesz ám még ezzel várni,
 Míg szűn az átok, a turáni,
 S a sírhalmokra mindenütt
 Igaz Szeretet napja süt.

MAGYAR: ÉR- (ELÉR).

Irta Setälä Emil.

A magyar *ér* igének, sokféle továbbképzésével nagyon gazdag a jelentése. De ha figyelembe vesszük a kétségtelenül összetartozó szavakat, ezek a jelentések könnyen levezethetők egy és ugyanazon alapjelentésből: 'pervenire, pertingere; tangere, contingere; casu facere (τυγχάνειν), valere, aequare'; épügy mint az ide tartozó ikes képzés: *ér-ik* 'maturescere' és az ilyen képzéseké, mint *érint, érint* 'attingere', *érkezik*, 'pervenire' és sok más. Ellenben *ért* 'verstehen' és *érez* 'empfinden', melyeket Budenz (MUSz. 797) és mások összekapcsoltak vele, a magánhangzók miatt (nyílt *é* az *ér* zárt *é*-jével szemben) távoltartandók, amint ezt Balassa már kiemelte (TMNy. 57).

Az alapszónak csak két ajánlott etimológiáját ismerem. Az

egyik Budenzé (MUSz. 792): finn *kerkeä*- 'properare'; ezt azonban, amint már Munkácsi kifejtette (Nyr. 12. k. 1883. évf.) hangtani okokból el kell vetni. A másik szerint, amely Gombocztól származik (NyK. 31: 247, 1901; és Honfoglalás előtti török jövevényszavaink, 68. sz. 1908 = Die bulg.-türk. Lehnwörter No 68, 1912), a magyar szócsalád a köv. török szavakkal kapcsolandó össze: ócsuv. **är*-, oszm. *är*- 'erreichen, erlangen', ótör. *ir*- 'folgen' stb. (mong. *ire*- 'kommen, ankommen' stb.). "Török jövevényszavaink" magyar szövegében megjegyzi, hogy „a magy. *ér* rendkívül gazdag alak- és jelentésfejléményei inkább arra mutatnak, hogy ősrökonsággal és nem aránylag újabb kölcsönvétellel van dolgunk; de másrészt az is igaz, hogy a magy. *ér* megfelelőit a finnugorságból nem tudjuk kimutatni.” Ez a megjegyzés Gombocz munkájának német szövegében nincs meg.

Noha a Gombocztól felvetett etimológia hangtanilag és tartalmilag kifogástalan, mégis fennáll az a saját maga mondotta aggodalom: feltűnő volna, hogy egy ilyen gazdag fejlődés idegen törzsből származott volna. A finnugor összehasonlítás hiányát a következőkben próbálom pótolni.

A magy. *ér* ígét egy finn *erä* névszóval akarom összekapcsolni.

A finn szó ma főleg *maa* szóval összetéve ismeretes: *erämaa* 'puszta, Wüste', s ez a használat előfordul már Michael Agricola Újtestamentom fordításában (1548). Azonban a szó első tagja, *erä* előfordul Agricolánál külön is az illativus alakokban: *erehen* (olvasd: *erähän*) és *ereen* (olvasd: *erään*): „coska se Norembi poica oli caiki coonut, lexi hen *erehen* caukaisel makunnalle.” (Lukács 15, 13; Luther fordításában: „samlet der iungst son alles zusammen vnd zog *ferne vber land*“; Károli bibliafordításában: „a kisebbik fiú összeszedvén mindenét, *messze vidékre* költözék“); ia pani sen palcoille winatarhamiehille, ia hen *ereen* matkusti cauan acca (Lukács 20, 9; Luther: vnd thett yhn den weyngertner aus, vnnd zoch *vber land* eyn gute zeyt; Károlinál: és hosszú időre *elutazék*). A görög szöveg így hangzik az első esetben: ἀπεδήμυσεν εἰς χώραν μακράν, a másodikban csak az ἀπεδήμυσεν ige van. Tehát csak azt jelenti: 'el', 'fort, weg', amint a ma is élő teljesen megfelelő észti *ära*, liv *ierä* 'ab, weg'. Ezen adatok alapján csak egy egészen általános jelentésre következtethetünk: „valamely távoleső hely“.

Azonban Gustav Renvall kitűnő finn szótára (1826-ból) olyan jelentéseket közöl, melyek bepillantást engednek a szó jelentésfejlődésébe. Az *erämaa*, vagy *eräsia* összetétel (*maa* föld, *sia* v. *sija* hely) jelentése szerinte tulajdonkép 'ager remotus, statio piscatoria l. venatoria remota, terra procul extra limites pagi sita' és csak másodsorban, locus desertus, silva inculta'. De még érdekesebbek a külön *erä* szó jelentései: 1. iter in loca remota venatus l. piscatus gratia', s ehhez *erä-mies* 'venator l. piscator l. phocarum captator', *erä-venhet* (*erävene*) 'cymba maior illis itineribus apta; 2. quaestus l. partum ex ejusmodi itineribus, *tuopi eränsä*, parta sua reportat',

pelto antaa viljaisen erän ,ager laetam fert messem l. annonam'; 3. 'portio, pars cuique venatori ex praeda communi debita', *ota eräsi* 'portionem tuam accipe'. Ehhez jön még az általános jelentés ,Ma!', pl. *joka erä vagy erällä* ,quoque itinere i. e. quaque vice'.

A Renvall szótárában elsorolt jelentések legnagyobbbrészt Christfrid Ganander kéziratosszótárából (1786) származnak, amely még gazdagabb példatárral szolgál. Csak néhány példát említek: *eriähän muut lukoopi, saalihitan sanoovi*, andere zählen ihre Fänge, preisen ihre Beuten'; *sitä viljaisembata ja kallimbata erää saadaan sijtä odotettaa* ,um reichere und teurere Beute kann daraus erwartet werden', *erä-mjes* [erämies] ,phocarum venator', *erä-nenet* vagy *erä-paatti* ,cimba maior pro capiendis phocis'.

A jelentés, amelyet ezekből a példákból ki kell következtetnünk, kétségtelenül 'fogás, zsákmány'; *erämaa* tehát tulajdonkép: 'hely, ahol a zsákmányt fogják', *erämies* 'az ember aki fog', *erä-vene* 'csónak, hogy fogjanak' stb.

A lappban vannak esetek, amelyeknek összehasonlítását a finn *erä*-vel nem lehet mellőzni: IpE. *ærre* 'tantum lactis, quantum singulae rhenones singulis mulgendi vicibus edunt'. De kétséges, vajjon idetartoznak-e vagy sem az ilyen esetek: IpE: *erit* (Nielsen K. *erit*, IpL Wiklund *erin*, Halász IpL és Pite *ierit* stb, Pite *érin*) 'weg, fort'. A finnben ugyanis van az *eri*-nek egy családja 'verschieden' stb. jelentéssel. Az összefüggés e család és *erä* 'praeda' között nem volna talán egészen lehetetlen; én előttem mindenestre elfogadhatónak látszik, hogy két különböző családdal van dolgunk: egy *erä* 'praeda' családdal és egy névmási vagy félig névmási családdal, melynek jelentése: más, különböző.

Most visszatérek az *erä* 'praeda' családhoz. Tudvalevő, hogy a finnugor nyelvekben gyakran találkozunk olyan esetekkel, hogy az ige-tövek azonosak a névszótövekkel (l. legutóbb Gombocz, Ung. Jahrb. 10: 7; a régebbi munkák közül különösen figyelemreméltó: Wiklund, Nomen-verba im Lappischen, JSFOu. 10: 210—216). Néha azt látjuk, hogy ugyanabban a nyelvben ugyanaz a „tő” előfordul mind igei mind névszói használattal, más esetekben meg ugyanaz a „tő” az egyik nyelvben ige, a másikban névszó. Egy kevésbé ismert, O. E. Tudeer tiszteletére kiadott ünnepi kötetben (Juhlaulkaisu O. E. Tudeerin 70-vuotispäiväksi, Helsinki, 1920, 115—117. l.) bemutattam ez utóbbi esetnek egy példáját: finn *kylä* 'vicus, pagus, domicilium', vog. (l. Munkácsi) *kwol*, *kwäl* ház, sátor, szoba; vog. *kwäli*, *käli* (csak ezeket az alakokat említem) kiszáll, kimegy; oszjtj. *kil-* 'aufsteigen, an Land gehen', magy. *kel* 'ire, venire; consurgere, surgere; adnasci, accrescere'; ehhez még oszjtj. *k'eläy* 'einkehren, an Land gehen', *k'elgät* (csak ezeket az alakokat idézem durvább átírással mint Karjalainennél, akitől az idézetek valók) 'Landungsplatz für Boote', lapp *gallit* 'adire, convenire aliquem'. Hasonló módon volna érthető az én véleményem szerint a kapcsolat a magy. *ér* 'erreichen' és finn *erä* 'Fang, Beute' között.

Még hozzátehetnék egyetmást, de a rendelkezésemre álló tér

miatt be kell fejeznem ezt a kis dolgozatot szíves szerencsekívá-
nattal és üdvözléttel Munkácsi Bernáthoz, akinek olyan sokat köszö-
nök a tények, az okulás és eszmekeltés terén és avval az őszinte
óhajtással, hogy megadassék neki a lehetőség, hogy gazdag és értékes
gyűjtéseit a tudomány közkincsévé tegye.

(Järvenpää)

EGY RÉGI HALNÉV.

Irta: **Wichmann György.**

A cseremisiz KB *mü·ktä*, M *mü·ktä*, B *müktä* halnév jelentését
a cseremiszek így magyarázták nekem: 'писарь' (azaz: Gobio) (KB),
'щекля' (valószínűleg *Leuciscus alburnus*, vö. Kalima MSFOu. 29:
136) (M), 'какая-то мелкая рыба без чешуевъ' azaz: 'egy pikkely nél-
küli kis halnem' (B).

Evvel össze lehet egyeztetni a zürjén halnevet: I Ud. VSL
mijk (elat. *mijkis*), amelynek jelentése 'елець' azaz: *Cyprinus*
dobula, ném. Döbel, egy pontynem (Ud. V S). Az izsmai és
lúzai nyelvmestereim csak annyit tudtak, hogy a szó egy „kis halat”
jelent. Wiedemann így magyarázza; '(eine Cyprinusart) Weissfisch,
Döbel (? *Leuciscus*)'. Nála még ez is van: *bad' -kor-mijk* 'Weissfisch
(*Leuciscus Alburnus*)' (*bad' -kor* = 'Weidenblatt').

A szóközépi konszonantizmusra nézve a zürj. *mijk* (elat. *mijkis*)
úgy viszonylik a cser. *müktä*-hez, mint a zürj. *kijk* (elat. *kijkis*) 'kettő'
a cser. *ko·ktä*- ua. szóhoz.

Ennek a halnévnek van megfelelője az obiugor nyelvekben is:
az osztjákban: S (Castrén) *megden* 'Döbel (*Cyprinus dobula*)',
N (Ahlqv.) *meudan*, *meudin* 'eine art *Leuciscus*', S (Patk.) *megden*
'döbel (art *leuciscus*)', 'sib.-russ. мерденъ, übrigen: елецъ', (Paas.) K
mëytän 'елець од. толстоспинникъ', J. *mäwtä* '„Мохтия”' (v. ö. Paaso-
nen, Ostj. wbuch nr. 1196: osztj., cser.), a vogulban: Tadv.
(Munkácsi) *mëntek* 'kis jászkeszeg (or. *nedojazok, jažonok*)', Kannisto
professzor úr szíves közlése szerint *mëjtk* 'подязок'.

Az osztják és vogul szavakat Munkácsi már régen (1893)
összeegyeztette (A magy. népies halászat műnyelve 16).

E halnév jelentései közt a *Cyprinus dobula* jelentés elég
régí lehet tekintettel arra, hogy úgy az osztjákban, mint a zürjén-
ben is megvan.

Alaki szempontból nézve megjegyzendő, hogy ez a halnév az
obiugor nyelvekben, az osztjákban az -η, -γ' a vogulban a -k képzővel
tovább van képezve. Az osztják szótó tehát: *megde-*, *meuda-*,
mëytä-, *mäwtä-*, a vogulé pedig: *mëntä-*, *mëjtk-*.

Hangtani szempontból nézve észrevesszük, hogy az osztjákban
-gd-, -ud-, -yt-, -wt-, a vogulban -ut-, -jtk- felel meg ebben az eset-
ben az eredeti szóközépi -kt-: nek.

(Helsinki.)

ADALÉKOK A FINN *KONTTI* SZÓ ETIMOLÓGIÁJÁHOZ.

Irta Kannisto Artúr.

A finn kontti szót Renvall, *Lexicon linguae finnicae*, a következőképpen fordítja: 1. 'pes, crus, Schenkelbein', 2. 'saccus humeris portandus, max: e cortice betulae contextus, mantica, Ranzen von Birkenrinde'. Lönnrot, *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*, ugyanezt a szót így magyarázza: 'láb a térdig, lábszárcsont, láb (leginkább nagy v. esetlen lábról)'; pöydän kontti 'asztal lábai'; 'nyirfahéjból font táská, nyirfahéjtáska, táská'. A jelentések nagy különbözőése miatt nyilvánvaló, hogy itt tkp. két eredetileg egészen különböző szóval van dolgunk, amelyek közül az egyiknek jelentése úgy látszik 'láb' volt, a másiké pedig 'valamilyen tartó v. őrző edény'.

I. Az előbbi kontti szó jelentésének megvilágítására szolgálnak a készülőben levő finn népszerű szótár anyaggyűjteményei. Ezek szerint kontti: 1. 'élettelen tárgynak, úm.: asztal, szék, ágy és fazék lába', 2. 'állat vagy ember lába'. Konttipannu = jalkapannu 'lábakkal ellátott fazék', konttipuu = jalkapuu 'kaloda', konttipuoli = jalkapuoli 'fállábú, egyik lábát elvesztett tárgy, állat vagy ember'. Szavunknak ugyanez az eredeti jelentése kitűnik ilyesféle növénynevekből is, mint hanhenkontti < hanhenkontti = hanhenjalka 'comarum pallustre', kurjenkontti < kurjenkontti = kurjenjalka 'polygonum lapathifolium'. Számunkra különösen figyelemreméltó elnevezések konttiaita 'lábaskerítés', 'sziklás talajon felállított kerítés, amelyet „lábak” (talpak) tartanak meg', t. i. keresztben a kerítés alá helyezett fahasábok, ezekbe fűrt lyukakba vannak erősítve a kerítéskarók; ugyanígy kontmyl < konttimylly 'szélmalom, amelynek tartó oszlopa keresztbe rakott gerendákból épült alapzatba van erősítve, az ú. n. kontti-ba'. Mindezek a jelentések aránylag kis területen találhatók Délnyugat-Finnországban; egyedül az állati és emberi láb nevéként csúfoló értelemben használt kontti szó ismeretes általánosabban. Kisebb területen élő jelentés még: 3. 'vastag, kemény fűnövény (pl. kerti dohány, anthriscus silvestris, kömény) szára'. Ezzel szemben igen széles területen használatos a kontti szó a köv. jelentésekben: 4. 'állat levágott lapockája vagy combja'. 5. 'térd, állat vagy emberé'; olla kontillaan = olla polvillaan 'térddepelni', konttirukous 'térddepelve imádkozás'; ezen a jelentésen alapszik a konttia ill. kontata 'térdre csúszni, mászni (mint a gyermek)' ige is. 6. 'csont, különösen nagyobb, úm. alsó és felső lábszárcsont'.

Ennek a szónak megfelel az észten koit, gen. koídi, amelynek jelentése Wiedemann szerint: 1. 'Knochen (sowohl im Leibe als einzelner, vom Fleisch entblösster)', pitka koídiga 'von langem Wuchs', süre koídiga 'stark'. 2. 'harte Teile an Gewächsen, Steine (in Früchten)', linakoídid 'Flachsschäben'. Régebben egyeztették a finn és észti szóval a lp. R čončom 'os

femoris pedum posteriorum quadrupedum' és a magyar csont 'bein, knochen' szavakat is (vö. Budenz, NyK. VI 437, XVII 445 és O. Donner, Vergleich. Wbuch, No. 242), de ezek az egyeztetések hangtörténeti okokból nem fogadhatók el.

Ezzel szemben a kontti szó biztos megfelelőjének látszik a vogulban: P *šum, L'χkēnt*, VNZ *kēn't*, LU *šum, L'χkēntā* v. *-kēnt* 'pajta-lába (oszlopa)' LO *šum' aχχāntā* 'a pajta tartó oszlopaiként használt fatöncök fölé vízszintesen rakott alapperendák', VNZ *kan, tñ šum, L'χ*, LU *kēm, tñ šum' i'χ* 'lábakon álló pajta'. Korábban, Wog vok.

102, egyeztettem azt a fi. kanto 'fatönc' szóval, a jelentésre vonatkozólag utalva arra: „Da der primitive speicher auf einen, zwei oder vier mit den wurzeln in der erde sitzende baumstümpfe gebaut wird, widerspricht auch die bedeutung nicht der zusammenstellung.“ Megjegyzendő azonban, hogy a fi. kontti 'láb' jelentés tekintetében még sokkal jobban megfelel a vogul szónak. Azonkívül megemlítendő, hogy a lappban szintén juölgge-aitte 'lábakon álló pajta' a neve, a hasonló szilárd fatöncökre épített pajtának. Hangtörténetileg mindkét egyeztetés egyaránt lehetséges. A vog. szóbel-seji *-nt*-nek több biztos esetben megfelel fi. *-nt*- (pl. vog. *lund* 'lúd' = fi. *lintu* 'madár', vog. *χūntl* 'hallgat' = fi. *kuuntele* id.), de megfelelhet ugyancsak fi. *-ntt*-nek is (vö. Setälä, FUF XII Anz. 89). Vokalizmusára nézve összehasonlíthatjuk egyfelől a köv. viszonyokat, mint a vog. P *sēl*-, LO, So. *sāl*- 'villámlani' = fi. *salama* 'villám', vog. P *šēt*, LO *sāt* 'száz' = fi. *sata* id.; másfelől vog. P *tēn*, LO *tān* 'in' = fi. *suōni* < *soni, vog. P *lēm* < **lēm*, LO *l'am* 'zelnice' = fi. *tuomi* < **tōmi* id. A jelentésbeli teljes megfelelésnél fogva a vogul szót a fi. kontti-val egyeztethetőnek tartom.

II. A kontti szó 'eltevő, őrző edény' jelentésben egész Finnország finn-nyelvű területein ismeretes és annak többek közt a köv. speciális jelentései vannak: 1. legáltalánosabban 'nyírhéjháncsból font nagyobbajta, háton kötéleken hordható, lapos táska. útravaló eleség, halzsákmány, erdei bogyók stb. szállítására'. 2. ritkábban 'nagy, kerek, háton kötéleken hordható, faszilánkokból készített kosár'. 3. 'kisebb, kerek nyírhéjháncsból font fedetlen kosár'. 4. ritkán 'ugyanolyan faszilánkokból csinált kosár'. 5. 'nyírhéjháncsból font fenkötek, palackvédő burok' stb.

E jelentések közül bizonyára az elsőnek említett a legeredetibb. A háton hordható, finn nyírfahéjtáskafélét mint szállító eszközt ismerik nemcsak az összes Keleti-tenger melléki finnek, valamint a lappok, hanem az Észak-Oroszországban és Szibériában lakó finn-ugor népek is. Ezt rendszerint nyírhéjháncsból fonják, csupán az obi-ugor területen készítik kezdetlegesebb technikai készséggel széles, felhasítatlan nyírfahéjból (vö. Sirelius, Suomen kansanomaista kulttuuria I 364).

Csodálatos azonban, hogy ennek a kétségtelenül ősrégi finn-ugor művelődési eszköznek a neve a különféle finn-ugor nyelvekben

nagyon különböző. A keletitengeri finn nyelvek közül csupán a finn őrizte meg a kontti szót. Az észti *ko'ti*, amelyet vele egyeztettek, ámbár az 'zsák, zacskó, táska, erszény'-t jelent, helyesebben a fi. kotti 'tok, erszény' szóval tartozik össze. (vö Toivonen, SUST LII 309). A kontti szó megfelelője mindenestre a lp. (Wikl.) *konto*- 'aus birkenrinde verfertigter ranzen', (Friis) *gonte* 'corbis', *konte* 'saccus e cortice betulae confectus', akár eredeti, akár finn jövevény-szó legyen is az.

A vogulban Munkácsi Bernát ÁKE 385 a fi. kontti szó megfelelőjének a *χünt* szót tartotta, amely a VogNGy. III 57 a *pajp* '(nyírhéj) puttony' gondolatpárhuzamaként fordul elő és 'batyunak' van fordítva. En e szót a köv. alakokban jegyeztem föl: Ty *kõt*, TČ *kõnt*, KU *χut*, P *kunt*, *ku't*, LO **χünt*, So. *χūnD*. Jelentése azonban 'teher, bármiféle hordani való' és nyilván a vog. P, VN *kunt*-, LO **χünt*- 'hord' igével tartozik össze, amely viszont = fi. *kantaa*, lp. K *kinte*-, *kūnte*-, lp. L *kuodde*-, lp. N *guōdde*-, md. *kandoms*, cser. *ka'ndem*, *konde'm* 'hoz', amint azt már Anderson, Wandlungen 204, kimutatta. Mivel pedig a fi. *kantaa* nem egyeztethető a fi. kontti szóval, a vog. *χünt* szintén elválasztandó attól. Sem pedig más vogul megfelelőjéről a kontti szónak ezideig nincs tudomásunk.

Van azonban ilyen kétségtelen egyezés az osztjákban: Castr. *xaint* 'korb aus birkenrinde', Patk. *χaint*, *χänt*, (poet.) *χainet* 'nyírhéjkosár, korb aus birkenrinde', Páp. *künt*, *χent* 'nyírhéjputtony, melybe tárgyakat raknak', Karj. DN *χènt*, Trj. *k'ĩ'n't*, V, Vj. *k'ĩ'n't*, Ni. *χĩ'n't*, Kaz. *χĩ'n't* 'korb aus birkenrinde', Paas, (-Donner) *χènt* 'nagy, kerekded, fedeles nyírhéjkosár, táska. amelyet háton hordanak', J *kènt* 'púp, buckel'. Az egyeztetést először Castrén, Ostj. Sprachl. 83 állította föl és az általános elfogadásra is talált (l. pl. J. A. Lindström, Samling af med finskan beslägtade ord 44, O. Donner, Vergl. Wbuch 15, Munkácsi, ÁKE 385, Paasonen, Ostj. Wbuch 52, Setälä, FUF XII Anz. 89, SUSA XXX, 5, 80, Toivonen, SUST LII 310).

De ha egyszer ennek az egyeztetésnek helyességéhez semmi kétség nem férhet, akkor elvetendő Karjalainen, Ostj. Lautgesch. 176, magyarázata is, t. i., hogy az osztj. *χènt* stb. összetartozik az osztj. DN *χo'ndēm*-, Trj. *k'ā'nt'ēm*-, V Vj. *ka'nt'ēm*-, Ni. *χontēm*- 'auf den rücken heben' igével. Az utóbbi szó u. i. = vog. TJ, TČ *kõtm*-, Ku *χūtm*-, P *ku'tm*-, LO **χūn'm*-, So. *χūn'm*- 'hátára vesz, hordani kezd'. Ez viszont származéka a fentemlített vog. igének P, VN *kunt*- 'hord' és ennél fogva = fi. *kantaa* stb. Az említett osztják és vogul igék összetartozását a többi felsorolt hordást jelentő igékkel újabban némileg, nyilván Karjalainen említett magyarázata alapján kétségbevonták (l. pl. Setälä, FUF.

XII Anz. 81, Szinnyeï, NyH⁶ 40, vö. NyH⁵ 40), de úgy látszik hiába.

Megemlítem végül, hogy Wichmann György, FUF XI 183, a kontti szóval egyeztetette a magyar kuti 'schachtel' dohányosk. 'dohánytartó faedény' szót. A permi nyelvek néhány e tekintetben számba jövő szaváról l. Wichmann, Tschuw. 77 és Toivonen, SUST LII 310.

Figyelembe veendő, hogy a vog. *kēnt* stb. 'pajtalába' és az osztj. *xe'nt* 'nyírhékosár' hangtanilag teljesen megfelelnek egymásnak. Ezek az obi-ugor szavak azért is érdekesek, mert mindkettejükben a szóbelseji *-nt-* a finn nyelvben ritkán előforduló szóbelseji *-ntt-* megfelelője.

(Helsinki.)

A FINNUGOR NÉVRAGOZÁS.

Irta Winkler Henrik.

Minél mélyebbre hatolunk a fgr. nyelvek tanulmányozásába, annál világosabbá válik előttünk egyrészt uráلتaji jellemvonásuk, másrészt az uráلتaji és indogermán nyelvek közt levő, áthidalhatatlan alapkülönbség. Ezen a korlátozott téren csak néhány, éppen nem kimerítő megjegyzést teszek egy különösen jellemző területen, a névragozásán.

Nagyon figyelemreméltó az a körülmény, hogy a fgr., valamint az uráلتaji nyelvekben, az uráلتaji nyelvek szerkezete folytán, melyet műveimben gyakran fejtegettem, az ú. n. nyelvtani eseteknek, mint az alany, a tárgy és a birtokos esetnek az idg. nyelvekkel éles ellentétben nincs semmi alaki jelük. A nominativus teljesen jelöletlen marad, mert lényegében nem is alanyeset, hanem voltaképp genitivus; pl. a magyarban (*a*) *víz foly(ik)* «das wasser fliesst», tkp. azt jelenti *víz folyása*, s ezért a *foly* mint pusztá verbalnomen (igenévszó) nem is vehet föl személyragot;¹ vagy az alany az állítmányi viszonyban az alanynak az állítmányi névszó elé helyezésével oly világosan meg van jelölve, hogy semmi más megkülönböztetésre nincs szükség. Ez áll az összes uráلتaji, s így a fgr. nyelvekről is: *a város nagy* «die stadt — gross (d. h. die stadt ist gross)»; *a városok nagyok* «die städte — grosse (d. h. die städte sind gross)».

A genitivus is a fgr. nyelvekben épúgy, mint általában az altajiban szintén minden külön jelölés nélkül áll, egyszerűen azért, mert az altajai alaptörvény szerint az elülálló főnévnek (a rectum a regens előtt) teljes genitivus értéke van *ember fi = ember fia*) Ezért a fgr., valamint az egész altajiságban a genitivusnak a hozzá-

¹ És így — megint éles ellentétben az idg. nyelvekkel — a rendes ragozású ige ú. n. egyszemélyi 3. személye az uráلتaji, tehát a fgr. nyelvekben sem vesz föl személyragot, hanem a ragtalan igető (verbalnomen) szerepel.

tartozó főnév *előtt* kell állnia. (Mivel a fgr. s általában az altaji genitivus csupán jelző lehet, minden más alkalmazás, pl. igei kapcsolatban, amely az idg. nyelvekben oly gyakori, teljesen hiányzik.)

E ragtalan, csakis a birtokviszony szőrendje által jelölt genitivuson kívül az altajiságban, legalább is minden főágában, van alakilag megjelölt genitivus is, mely különösen ott használatos a ragtalan alak mellett, ahol a valóságos genitivusi funkciót (*des Vaters Haus*) a gyengébb, csak virtuálisan birtokos jelzővel szemben határozottan hangsúlyozni kell. A fgr. nyelvek ebben is teljesen altaji szellemet árulnak el, úgyhogy a ragos genitivusnak a fgr. nyelvekben többnyire ugyanaz az alakja van, mint a többi altaji ágakban, vagy legalább is szembetűnően hasonló (*n*, s a szamojédban is *ŋ*, *ni*...).

A tárgyeset² is *lehet* az altaji nyelvekben ragtalan, pl. a fgr. nyelvekben; így az osztjákban nyoma sincs a tárgyragnak; másutt meg csakis a *határozott tárgynak* van ragja. Mindez megint összefügg az altaji nyelvek lényegével, mely szerint a tárgy eredetileg mindig az állítmányul álló igenévszó (verbalnomen) előtt állt, és ezáltal az altaji alaptörvény szerint mint ennek tárgya (rectum) és közelebbi meghatározója elég világosan jelezte az ige működésének a tárgyat. Még ma is eléggé általános ez a szőrend és alapfölfogás a fgr. és más uráaltaji nyelvekben s magában a magyarban még világosan kimutatható. Mindenesetre egy olyan fontos mondatrésznek, mint a tárgynak pusztán a szőrend által való jelzése kissé elégtelen, annál is inkább, mert a nomen rectumnak a regens elé helyezése rendszeren genitivusi vagy genitivusszerű viszonyt ad. Ezért minden uráaltaji ágban mindenesetre van tárgyrag is és az említett szabály és a ragtalan accusativus a fölsorolt okok folytán aránytalanul ritkább, mint a ragtalan genitivus, de bizonyos ingadozás mégis észrevehető, és ennek megfelel az a tény, hogy a tárgyviszony kifejezésére nincs azonos uráaltaji rag. Az uráaltaji nyelvek e tekintetben két különvált csoportot alkotnak. A fgr. nyelvekben, a szamojédban, a tunguzban megvan az ősi *m*², valamint ennek változatai és továbbképzései: *n*, *w*, *b(u)*..., a mongolban és törökben *ji*, *i*, *ig*...

Míg a fgr., s általában az altaji nyelvekben az idg. nyelvek legfontosabb eseteinek feltűnően jelentéktelen szerepük van, vagy minden alak jelölés híján vannak, a többi eset száma annál nagyobb, és képzésük annál gazdagabb, ellentétben az idg. esetek csekély számával és többnyire nagyon egyszerű képzésével. Ezeknek a fgr. eseteknek az alakja is csaknem kivétel nélkül teljesen különbözik az idg. esetekétől, ellenben nagyrészt, szinte azt lehetne mondani *mindenütt*, félreismerhetetlen hasonlóságot, gyakran teljes egyezést mutatnak más altaji nyelvek ősi ragjaival, de épúgy, vagy méginkább megvan az egyezés a *lényegben*, az alapul szolgáló fölfogásban, szemben a megfelelő idg. jelenségekkel.

² Hogy van-e az idg. accusativus-raggal való föltűnő egyezésnek lélektani alapja, vagy talán az idg.-ból való átvételre kell visszavezetni, az itt természetesen vizsgálatlan marad, még sejtelmet sem merek nyilvánítani.

A rendelkezésemre bocsátott tér szűk volta nem engedi, hogy ezen a végtelen nagy területen, amelyet sok korábbi munkámban megműveltem, amelyet szeretnék a jövőben is tovább művelni, a főntebbiekben adott néhány utalásnál többet adjak; azt azonban bátran állíthatom, hogy kissé mélyebbre ható tárgyalás a fgr. nyelveknek a többi altaji nyelvekkel való szoros kapcsolatait és a fgr. és az idg. nyelvek közt tátongó áhidálhatatlan szakadékot világosan kimutatná.

(Boroszló.)

AZ INDOGERMÁN ÉS FINNUGOR NYELVEK HANGRENDSZERÉHEZ.

Írta Lewy Ernő.

1. A nyelvek nemcsak nyelvtani szerkezetük, hanem hangrendszerük által s különböznek egymástól. Ezt látjuk, ha az idg. és a fgr. nyelveket egymással összehasonlítjuk, akár az élő nyelveket, akár a rekonstruált ősnnyelveket. Azt látjuk, — csak a leglényegesebbet emelve ki, — hogy a fgr. nyelvekben majdnem minden megvannak és mindig megvoltak a *č*, *č'* affrikáták (vö. erre nézve Toivonen érdemes munkáját), valamint az *š*, *ž* sziszegők, ellenben idg. területen ezek a hangok mindenütt újabban fejlődtek. Finnugor területen majd mindenütt csak két sor zárhangot találunk, a legtöbbször törvényszerű váltakozással; idg. területen három, sőt négy sor van (ind, örmény, görög) és germán területen a háromféle artikulációt a három spiráns (*f* *þ* *χ*) fejlődése tartotta fenn. Későbbben kifejlődtek ezek a réshangok a fgr. területen is, de itt ritkák. Annál tarkább a fgr. nyelvek magánhangzórendszere. A fgr. ősnnyelv nagy valószínűséggel rekonstruált változatosságával, amely majdnem mindenütt hasonlóképp folytatódott, a régibb idg. nyelvek egyszerűsége áll szemben, amely csak határozott hátsó és elülső magánhangzókat tüntet föl, melyekbe beleolvadtak a rekonstruált gyöngye magánhangzók is, s amelyeknek száma csak egy sor *i*- és *u*-difongussal szaporodott, ezek viszont a fgr. nyelvekben általában hiányoznak.

2. Ha az egyes nyelvcsaládoknak határozott hangrendszerük van, akkor a priori természetes, hogy hangváltozásaik is különböző rendszert tüntetnek föl. Hogy az olyan hangok, melyek az egyes nyelvtörzsek sajátosságai, sajátos fejlődést mutatnak (pl. az idg. **ǵ*), az világos; de olyan hangok is, amelyek különböző területeken egyformán előfordulnak, a különböző területeken különbözőképpen fejlődtek. Pl. a *z* idg. területen megmarad mint *s*-hang, vagy *r*-ré változik; csak a legkeletibb idg. nyelvekben, amelyekkel a fgr. nyelvek érintkeztek, mint ezt tisztelt jubilánsunk számos nagyszerű szómagyarázattal kimutatta, mutatkozik az átmenet *i*-be pl. óind. *mēdhās* (avesztai *mazdāh*-hal szemben) **majdhas*-ból. Ezt a *z* > *i* hangváltozást mutatja a mordvin *kardajsa*, < **kardazsa*, *ejsa* < **easa*; és a zünjénben is a *ž*, úgy látszik, a mondat belsejében szintén *i*-vé változik. Legalább is V. Lytkin úrtól, aki szíves volt rendelkezésemre állni, ezt a hangváltozást volt alkalmam hallani: *oz pož sulaŋni* 'nem tudott állni' > *oz bo i sulaŋni*. (Emlékezhetünk a lappban is *š* > *i* hangváltozásra bizonyos mássalhangzó-csoportokban.)

3. Ha vizsgálat alá vesszük az ősz fgr. hangrendszer változásait az illető

nyelvek földrajzi helyzetének tekintetbevételével, azt látjuk, hogy pl. a magánhangzóknak obi-ugor nyelvekbeli változatossága a magyarból teljesen eltűnt, mint ezt a hangok egy csoportjára Gombocz nagyon szépen kimutatta. De az *i*, *e*, *ä* hangok is hasonlóképp leegyszerűsödtek. Az eredmény az, hogy a magyar magánhangzórendszer majdnem egészen északnyugati szomszédaiéknak, az idg. németeknek rendszeréhez hasonlít. A régi mássalhangzórendszer jobban megőrződött; újonnan fejlődött azonban az *f* és *h*, ugyancsak a némettel egyezően. A finnben ellenben a mássalhangzó rendszernek nagy leegyszerűsödését látjuk, a sziszegő hangok lefogytak egyre; csak az újonnan fejlődött *h* tartalmaz régi sziszegő hangokat is. A magánhangzórendszer is nagyon egyszerű, de egy csomó diftongust tüntet föl. Világosan látható, hogy a magyar és a finn hangrendszer nagy mértékben közeledett az indogermán-európaihoz, — a rájuk nézve annyira jellemző magánhangzó-illeszkedés ellenére, — épúgy, amint másrésről a szláv nyelvek a többnyire meglevő *ы*, a számos sziszegő hang és a diftongusok hiánya által a fgr. hangrendszerhez közelednek. A szláv nyelvek, miként a fgr. nyelvek, a zárhangoknak csak két sorát különböztetik meg, ellentétben a göröggel, latinnal, (germánal).

Itt csak ezekre az utalásokra kell szorítkoznom, melyeket minden nyelvész maga kiegészíthet, első sorban a mi tisztelt ünnepeltünk, akinek 70. születésnapjára e sorok szíves üdvözlétül szolgáljanak.

(Berlin.)

VOGUL-OSZTJÁK-SZAMOJÉD NUM.

Irta Y. H. Toivonen.

A vog. *num* 'das Obere; oberhalb befindlich; höchst, oberst', ostj. *nùm* 'ober; das Obere' és *szam. Jur. num* 'Himmel, Luft, Gott', O *nom, nop, nup* 'Gott', K *num* 'Himmel, Wetter, Donner' szávaknak összetartozását már régen és többször is bizonyították, de különböző módon magyarázták (vö. pl. Castréns Wörterverzeichnisse aus den samoj. Sprachen 19, 140, Munkácsi NyK. 23:92, Halász NyK. 24:464, Patkanov Irtisi-osztják szójegyzék 89, Paasonen Beitr. 14, Setälä FUF XII Anz. 14, JSFOu XXX⁵ 95, Kai Donner Studia orientalia I 1—6). Így pl. Paasonen nézete szerint „Das ugr. Wort ist wohl eine alte Entlehnung aus dem Sam.“. Setälä ezt szintén lehetségesnek tartja, de szerinte bizonyos dolgok arra utalnak, hogy a szó mindezekben a nyelvekben közös ősi örökség. Donner viszont azt a véleményét fejtette ki, hogy a *szam.-osztj.-vog. num* az uigur stb. közvetítésével való átvétele a szogd *nōm* 'Gesetz' szónak, amely „wahrscheinlich schon vor 200 v. Chr. aus dem griechischen νομός ins Soghdische entlehnt wurde“. „Die fast gleiche Bedeutung des Wortes bei den Sajan- und Ostjak-Samojeden scheint dafür zu sprechen, dass es gleichzeitig zu diesen Stämmen gekommen ist. Vielleicht waren sie damals noch nicht sprachlich differenziert. Von diesen südlichen Samojeden haben die Juraken und Ostjaken-Wogulen das betr. Wort wahrscheinlich übernommen“.

A szó etimológiájának kutatása közben úgy látszik elkerülte a

figyelmet az a körülmény, hogy legalább is a vog.-osztj. szónak az illető nyelvekben tágabbkörű szócsaládja van.

Az osztj. DN *nūm*, Trj. V, Vj. *nūm'*, Ni. *nūm'*, Kaz. *nūm'*, O *nūm* 'ober; das Obere' magánhangzója ősosztj. **u*-ra megy vissza, viszont a locativusi alakok DN *nūmən*, Trj. *nōmən'*, V, Vj. *nōmən'*, Ni. *nūmən'*, Kaz. *nōmən* 'oben' magánhangzója ősosztj. hosszú **o*-nak felel meg. A harmadik fok **ō*-jából fejlődött a következő lativusi jelentésű és kétségtelenül ebbe a szócsaládba tartozó szavak magánhangzója: DN *noχ*, Trj. *nòk'*, Ni. *noχ*, Kaz. *noχ*, O *noχ* 'nach oben, hinauf'; V, Vj. *nūχpà* id. < *-u*. Ősosztják **q* ~ *u* ~ *ō* változást l. Karjalainen OL 297 és köv. l.

Hasonló viszonyokat találunk a vogulban is: (Ahlqv.) *num* 'das Obere; oberhalb befindlich; höchst, oberst', (Munk-Szil.) K *nem*, T, P, B *num* 'das Obere', P, B *numən* 'oben, auf', (Ahlqv.) *noχ*, *noηq*, *nuk*, *nurk* 'das Obere', (Munk-Szil.) KL *nuñen*, *nuñkət* 'oben, auf', P *nuñk* 'nach oben, aufwärts', K *noñkhə* stb. id.

Nyilvánvaló tehát, hogy eredetileg sem az *-m*, sem pedig a *-χ*, *-k'*, *-k* nem tartoztak a szótőhöz.

Az osztj. *nūm* ~ *nūmən* ~ *noχ* viszonyoknak a lehető legpon-tosabban megfelel a *nim'* ~ *nāmən* ~ *nik* szavak viszonya: (Karj.) Trj. *nim'* 'unter-, ufer-', Kaz. *nīm'*, O *nim* 'weiter unten am Fluss gelegen (Jurte), wohnhaft (Mensch)', DT *nāmbə* 'untere Seite; Vorderseite (des Tisches)', Ni. *nimpə'*, Kaz. *nīmbi*, O *nimbì* 'der nach dem Ufer hin gelegene Rand des Dorfes' ~ Kr. *nāmən* 'bei der Kahnlandungsstelle, am Ufer; auf der Hinterseite, an der Tür', V, Vj. *nāmən'*, Trj. *nāmən'* 'am Ufer', Kaz. *nāmn* 1. 'weiter unten, näher am Ufer, am Ufer; 2. 'an der Tür, näher an der Tür', O *nāmən* = Kaz. 1. ~ Kr. *nik*: *nik məntä* 'von der Konda nach dem Irtysch fahren', V *nik'* 'ans Ufer', Vj. *nik'* 'ans Ufer, nach der offenen Stelle zu (nach dem Fluss, nach dem Sumpf)', Trj. *nik'* 'ans Ufer, „nach dem Tiefland“; bergab', Ni. *nik'*, Kaz. *nik'*, O *nix* '(von dem Hochland, aus der Waldgegend) nach dem Tiefland, nach der offenen Stelle (an den Fluss, an den Sumpf)', vom Nebenfluss nach dem Hauptfluss'.

Ugyanezt az *-m* elemet találjuk meg a következő osztj. szavakban: DN *kim*, Trj. *k'əm'*, V, Vj. *k'ū'm'*, Ni. *kīm'*, Kaz. *kīm'* O *kim* 'hinaus; das Äussere', valamint a következő locativusokban: DN *kāmən*, Trj. *k'əmən'* V, Vj. *k'ōmən'*, Ni. *kāmən'*, Kaz. *kāmən'*, O *kāmən* 'aussen' (~ magy. *ki*). Úgy látszik, hogy ez az elem fordul elő az alábbi vogul szavakban is: (Munk-Szil.) *naləm* 'unten', *nalmi(jāriš)* 'lent lévő (folyócska)', *noqlmən* 'lenn a folyónál, tűznél' (~ *nal* 'hinab, hinunter'), *tānem*: *əχ-*, *ju-tānemən* 'am Berg, am Gipfel des Baumes' (~ *tāniñ* 'von oben, von der Höhe').

Amint az adatokból látszik, az *m*-elemmel ellátott vogul és osztják szavak 'valahol levő, létező'-re utalnak: *num* fenn-, *nim* lenn-, *kim* künn-, *naləm* alól- és *tānem* fölül-levő. Lehet, hogy ez az *m* azonos eredetű az alábbi finn szavak *m(a)*, *m(ä)* elemével: *alamainen* 'unterworfen, unterwürfig; Untertan', *etumainen*, *etumas*

'erst, vorderst', *takamainen* 'hinterst', *sisämäinen* 'innerst', *ulkomainen* 'äusserlich, auswendig' (vö. még *viimeinen*, észt *viimane*, karj. *viimahe* 'letzt'). Másképp Wichmann FUF XVI 209—210).

A -χ, -k' elemet megtaláljuk a fentebb említetteken kívül többek között a következő osztják szavakban: (Karj.) DN *iox*. V, Vj. *io'χpa'*, Ni. *iox* 'nach hause, heim; zurück' (Trj. *iä^uk^eε*, Kaz. *ioyi*, O *ioyi* id. szavakban még egy másik suffixum is van), Ni. *šix* 'dorthin; dort, da', (Paas.) K *tox* 'dort, dorthin'. Vö. még vog. (Kann.) KU *lorχə*, KM *lorχə*, KO *lorχə*, P *lorχəka*, VN, VS, LU *lorχə*, LO *lorχə*, So *lorχə* 'stromabwärts' ~ Tγ *loin*, KU, KM *loin*, KO *loin*, P *loin*, VN *loin*. VS, LU *loin*, LO *loin*, So *loin* 'am unteren Laufe eines Flusses'. Ezt az elemet, amely határozott lativusi jelentést ad a szónak, alig lehet össze nem vetni a fgr. nyelvek ősi lativusi *k-jával (finn *ala*, ingriai *alak*, liv *alā*) < **alak* 'nach unten'; finn *taa*, vepszä *taga*, liv *tagā* < **taγak* 'hinter'; cser. *anzək* 'vor, voraus, voran (wohin?)', *šajək* 'hinter (wohin?)' stb.) tekintet nélkül arra, hogy ennek a suffixumnak pl. az osztjából más megfelelése van kimutatva (vö. pl. Szinnye Sprw.² 58). — Az osztják nyelvben e suffixum után némelykor egyéb esetrag is lép föl: (Karj.) V, Vj. *io'k'ən'*, Trj. *iä^uk'ən'* 'zu hause', (Paas.) J *jak^kən'* (~ K *iatən*) id., *kokkənəm* 'weit, für lange (Zeit)' (~ K *χovā* id.), *noχək'* 'auf', *ioxək'* 'nach hause', (Karj.) DN *ioγət'* 'hinein, nach innen', O *ioγəs'* 'nach hause zurück'. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az m-suffixum esetében is: *nūmən*, *nāmən*, *kāmən*; Kr. *kīməl*, O *kīməs* 'nach aussen' stb. Viszont a vogulban úgy látszik, hogy pl. a locativus végzete a tőhöz járul hozzá, pl. *iün*, *ion*, *ion*, *iün* 'zu hause', *ioin*, *iün* stb. (l. az előbbi), *küän* 'draussen' stb.

Végül ami az osztj. *noχ*, *nok'* stb. és vog. *noχ*, *norq*, *nuk*, *nurk* alakok egymásközi viszonyát illeti, úgy látszik, hogy az osztjában a lativus jele egyenesen a szótőhöz járult (éppenúgy, mint pl. a *iox*, *nik* és *tox* szavakban), a vogulban viszont az m- jellel ellátott *num* stb. alakhoz: **numk* > *nurk* > *nuk* stb.

Az előbbieken alapján tehát feltétlenül arra az eredményre jutunk, hogy a vogul és osztják *num* m- suffixummal képzett szó a nütöböl. Szamojédból való kölcsönzés tehát nem jöhet szóba, valamint a szamojéd nyelvek *nūm*, *nom* (>) *nop* stb. szava sem lehetnek szogd eredetűek. Az esetleges kölcsönvétel forrása csak az obiugor nyelvek lehetnek, hacsak Setälävel együtt nem gondolunk arra, hogy ez a származék a szamojédban is „altererbt“.

A vog.-osztj. *nu-* stb. tő ősi etimológiai megfelelőjéül a *szam*. K *nu'idu* 'hinauf', *nu'inam* 'oben', *nu'inade* 'von oben' szavakat tekinthetjük, amelyeket a vokalizmus különbözősége miatt okvetlenül el kell választanunk a *szam*. K *ni* 'Dach, das Obere', *nine* (Dat.) 'hinauf', *nigän* (Loc.) 'oben', Jen. *ni* (Dat.) 'auf', *nine* (Loc.) 'auf', T *niŋ*, *niŋ* (Dat.) 'auf', *nini*, *nini* (Loc.) 'auf', Jur. *ni* (Dat.) 'hinauf', *nine* (Loc.) 'auf' stb. szócsaládtól.

(Helsinki)

VOGUL ÉS OSZTJÁK KÖLCSÖNSZÓK A ZÜRJÉNEN.

Irta **Kalima Jalo.**

1. Zürjén *sirp*, *syrp* 'halászszerszám'.

Šachov N. A. Rövid zürjén-orosz szótára (Kratkij komi-russkij slovar') egy zürj. *sirp*, *syrp* szót ismer, melynek jelentése 'halászszerszám' („рыболовный снаряд”); a szó Wiedemann szótárában nem fordul elő.

Bármennyire kevésbé pontosan van is a szó jelentése megadva, még sincs okunk arra, hogy kétségbe vonjuk, hogy itt tkp. orosz kölcsönszóval van dolgunk; vö. orosz сырпъ Pr m. „сѣть въ видѣ мѣшка съ двумя тетивами” (Dal). Az orosz szó viszont a vogul *syrp* szóra megy vissza; az utóbbiról l. Sirelius MSFOu XXIII 32:23—31.

Hasonlóképpen a zürj. *gymga* 'varsa' szónak is orosz követítéssel (гѣмга) vog. szó az eredetije; vö. vogSo. (Kannisto) *kām Gā* 'varsa'.

2. Zürjén *tšumpel* 'nyírfakéregből való kis ivőedény'.

A 'nyírkéregből való merőkanál' jelentésű osztják DN *tomBāl* Kaz. *šomBāl* stb. szót Toivonen Y. H. (FUF XX 52) a vogul *šump* 'vízmerő nyírhéj' és (kérdőjellel) a finn *sammio* 'dolum, vas ligneum rotundum', *sammi*, *sampio* 'kád' szavakkal köti össze. Szerinte az osztják szó l-képzővel van továbbképezve.

Az osztják szóhoz nagyon hasonlít a zürjén AV *tšumpel* 'nyírfakéregből való kis ivőedény (f. lippi)', l. Kalima FUF XVIII 44—45; a zürjén szót hangtani okokból (zürj. -mp-!) vagy kölcsönszónak vagy összetételnek (*tšum+pel*) kell felfognunk.

Lehetséges ugyan, hogy a zürjén szó népetimológia alapján a zürj. *pel* 'fül' szóhoz kapcsolódott — itt figyelembe veendő a nyírkéregből való merőkanál alakja is —, azonban összetételre alig gondolhatunk. Ebben az esetben t. i. az első tagnak orosz kölcsönszónak kellene lennie (< or. чумъ 'főzőkanál'); ilyen szó azonban a zürjénből nincs főljegyezve.

Sokkal megfelelőbben lehetne véleményem szerint a zürjén szót a vele teljesen azonos jelentésű osztják szóval kapcsolatba hozni. Ha ősi egyezésre gondolhatnánk, akkor a szókezdő mássalhangzót palatalizált č-hangra vezethetnők vissza; vö. Wichmann FUF XI 269. De — mint említettük — a zürj. -mp- ebben az esetben magyarázatlan maradna. Így hát a zürj. *tšumpel* szót feltétlenül o s z t j á k k ö l c s ö n s z ó n a k kell magyaráznunk.

Hangtani nehézségek itt alig merülnek fel. Az osztják szó szókezdő mássalhangzója arra mutat, hogy a kölcsönvétel idejében az osztjában még volt palatalizált č-hang. Ez véleményem szerint nem túlságosan merész következtetés; vö. orosz черканъ 'tőr, kelepce', mely osztják eredetű; az osztják szó (DN *tārGān*, Ni *šorkān* stb.) most ugyanazt a szókezdő mássalhangzót tünteti fel, mint az itt tárgyalt 'nyírkéregből való merőkanál' jelentésű szó, l. Karjalainen MSFOu. XXIII 26. Figyelembe veendő még, hogy a szókezdő orosz ч (=palat. č)-nek az osztják nyelv orosz kölcsönszavaiban ugyanezek a megfelelői; vö. osztj. *tās*, Ni. *šos* stb. 'óra' < or. часъ ua., l. Karjalainen

id. m. 32-33. Paasonen szerint ugyan nem kell feltennünk, hogy a török és orosz kölcsönszók átvételének idejében az osztjákban még volt palatalizált *č*-hang, amelyből később *k'* stb. fejlődött volna. „Lehetséges — úgymond — hogy a török *č* helyébe egyszerűen *k'*, *t* lépett, minthogy az összes meglévő osztják hangok közül ez állt hozzá legközelebb, még pedig elég közel.” Ha azonban az orosz nyelv osztják kölcsönszavait és az itt tárgyalt zürjén szót vesszük figyelembe, akkor éppen ellenkező eredményre jutunk, hogy t. i. itt nemcsak hogy nincs szó hanghelyettesítésről, hanem ellenkezőleg: az osztjákban az or. osztj. érintkezések korában is volt még palat. *č*-hang.

Ami a zürjén szónak osztják eredetijéhez való hangviszonyát illeti, a mássalhangzók teljes megfelelést mutatnak; hogy pedig az első szótagbeli osztják zárt *u*-nak a zürjénben *o* felel meg, azon nem lepődhetünk meg. A második szótagban a zürjénben talán inkább *a*-t várnánk, azonban lehetséges, hogy a zürjén szót népetimológiával a zürj. *pel* 'fül' szóhoz kapcsolták.

Kétségtelennek tartom, hogy a tárgyalt szó még nyugatabbra is eljutott és hogy a keleti finnságban is megtaláljuk a szót, nevezetesen a vepszben. A *tš*-vel kezdődő déli-vepsz szavak között Kettunen (Löuna-vepsa häälük-ajalugu 136) a következőt is említi: *tšumbūne* 'ivóedény nyirkéregből' („tohust joomanoukene”). A vepsz szó *-ne* képzős kicsinyítő szó; az alapszó tehát **tšumbū*, amelynek *-ū* vége *-el*-re mehet vissza. Így egy **tšumbe* alakot kapunk, amely közel áll a zürjén *tšumpel* szóhoz. Ez a kölcsönvétel alapuló egyezés a zürjén és a vepsz között annál nevezetesebb, minthogy az oroszban tudtommal nincs megfelelő szó; az orosz nyelvjárási *чубашка* 'fából v. nyirkéregből való ivóedény' szóból (valószínűleg kölcsönszó, l. FUF. XVIII. 44—45) hiányzik az itt tárgyalt szavakra jellemző *-mp-* ill. *-mb-* hangcsoport.

Az itt tárgyalt szó több tekintetben nevezetes vándorszó. Eddig alig tudtunk más, az osztjából a zürjénségbe átjutott szót biztonsággal kimutatni. Minthogy azonban mind az osztjákban, mind a vogulban bőven vannak zürjén kölcsönszók, az ellenkező irányú átvétel semmiképpen sem lehetetlen. Az itt fejtegetett szó egyúttal az egyetlen zürjén eredetű kölcsönszó a vepszben. Közvetlen érintkezés a vepszek és a zürjének között kétséges, de ismerjük azt a közvetítő utat, amely ennek a szónak a vepszben való előfordulását érthetővé teszi. A karjalai-zürjén érintkezésekre gondolok, amelyeket Wichmann a Valvoja 1920. évfolyamában tárgyalt. A szó talán karjalai közvetítéssel jutott a vepszekhez.

A RÉNSZARVASNAK EGY SZAMOJÉD NEVÉRŐL.

Irta Donner Kai.

Az osztják-szamojédban a rénszarvasnak (f. poro) egyik neve Castrén szerint *Nadžede*, Ke. *äte*, KeO *āti*, Tscha *oateä*, OO *äte*, Ka., Ta. *ätä*, B. *äte*. Castrén szamojéd szótárában ezenkívül egy

OS. *yn* szó is van, amely szintén rénszarvast jelent, de etimologiailag nem függ össze az imént említett szóval. A szótár nem ad számot arról, melyik tájszólásból való a közölt adat. Én sem utazásaim közben, sem máshonnan nem találtam vele összevethető szót.

A Turuchanszk-vidék jéniszeji-osztják tájszólásában van egy szó: *ȷ* „uncastriertes renntiermännchen“, amelynek többese *ȷn*. Ez a többesi alak teljesen megfelel hangzásra nézve a Castrénál levő *yn* 'rénszarvas' szónak s azért úgy vélem, egybe is tartozik amazzal. Magyarázatul szolgáljanak az alábbiak.

Föltételezem, hogy ez az *yn* oly területről volt följegyezve, ahol, vagy amelyhez közel jéniszeji-osztjakok laktak. Az ily határszéli helyeken — tán éppen Tnruchanszk közelében — az őslakók általában kétnyelvűek voltak és szerintem valószínű, hogy a „nyelv-mester“, amikor rénszarvas jelentésű szót kérdeztek tőle, ezt úgy érthette, hogy 'rénszarvasok' iránt történik a tudakozódás, s ily értelemben válaszolt. Ha pedig a szót megtévesztő alakban vette át az idegen nyelvből a kérdező, akkor azt sem vehette észre, hogy a szónak többesi alakja került eléje. Én legalább hajlandó volnék így magyarázni a szót. Hogy milyen eredetű ez a JO *ȷ*, annak fejtegetése itt nem volna helyénvaló.

Ha előadott véleményem helytáll, akkor lehetséges, hogy a Castrén alkalmazta „nyelv-mester“ oly egyén volt, aki nem tudta mindig megkülönböztetni az általa beszélt nyelveket. Az érintettem szótárban előfordul OS Ta., Ka. *pyntes* 'ruhig', ahol az -s végzet nyilván a jéniszeji-osztják adjectivumok határozatlan módjának -s jele. En a szót *p̄ntel* 'nyugodt, békés' alakban ismerem, pl. Tu. *p̄ntel* ȷte 'nyugodt rénszarvas'. Ez arra vall, hogy az -s végzettel ellátott szó kétnyelvű egyéntől ered, s e körülményt az OS-ben talán okunk van különösen kiemelni, minthogy többi közt mind Paasonen,¹ mind Setälä² a dolgot másként értették. Az OS *tiilde*, *tyldiš* „flinte“ szóban, amellyel foglalkoztak, -de, -diš azonos a *tiše* „nyíl“ szóval és *tü-*, *ty-* jelentése: 'tűz'; a szótóhöz az adjectivumképző *l-* járult. Ennél fogva a szó nem alkalmas arra, hogy (fokváltozásos) példa gyanánt szolgáljon az -*l-* megőrzésére a szamojédban.

(Helsinki.)

AZ URÁLI NYELVEK INDOGERMÁN KÖLCSÖNSZAVAIHOZ.

Írta Sauvageot Aurélien.

Paasonen a *Beitrag zur fgr.-samojed. Lautgeschichte* 206. lapján a következő szavakat egyezteteti egymással:

zürj. *šıl* 'háj, faggyú'; Fett, Talg' | cserK. *šel* 'geschmolzenes Fett, Talg'; cserE. *šel* 'Fett, Talg'; cserH. *šel* 'Fett, Speck' | finn *silava*, *silevä* ua. és

¹ Beitrag 42. l.

² Stufenwechsel 33. l.

szamoj.T. *sela* 'geschmolzenes Fett (von Fischen)', *selagā* 'fett'; *selal'iku* 'wenig fett'; *šal'ime'am* 'fett werden' | szamo. *sile* 'fett' | szamK *sil* 'Fett' | szamKoib. *syl* id.

Paasonen maga is elismeri, hogy a fgr. szó szókezdő *s-re megy vissza, a szamojéd szó eredeti s- hangot tüntet fel és így ellentétben áll azzal a szabállyal, hogy a fgr. *s-nek a szamojédban t- felel meg.

Paasonen egy másik kivételt is idéz, nevezetesen a zürj. *zīn* 'bűz; Gestank'; votj. *zīn*, *zīm* 'szag' | magy. *szag* szót, amelyet a szamojédO. *saŋa-m* (B. Kar.) 'izlel', stb. szóval kapcsol össze. Azonban az utóbbi egyeztetés elé Paasonen kérdőjelet tett; másfelől a magyar sz- általában fgr. *ś-re megy vissza.

Setälä is felállította azt az egyeztetést (*Stufenwechsel* 31—32. l.), de megkérdőjelezte; a fgr. szavakhoz hozzávette még a lapp (Friis) *salgga* szót, melynek jelentése 'mica carnis vel pinguedinis, quae juri additur ut saporatius fiat'. A fgr. és szamojéd szavakat azok közé sorolja, amelyekben magánhangzók között *-l állott. Későbbben is szerepel ez az egyeztetés Setälänél (*Vervandtschaft* 57. l.) és ugyancsak kérdőjellel.

Nagyon csábító az idézett fgr. és szamojéd szavakat egymással egyeztetni. Azonban a szókezdő mássalhangzó tekintetében semmiképpen sem felelnek meg egymásnak.

Vajjon nincs-e itt egy igen régi idg. átvétellel dolgunk? Fel lehetne tételteni, hogy ez a kölcsönvétel olyan időben történt, amikor a szamojédban az *s- már t-vé változott.

Rögtön a következő idg. szócsalád jut eszünkbe: gör. ἄλπος; cypr. ἄλπος ~ ὄλπη; dór ὄλπ ~ szankszr. *sarpīh* 'átszűrt vaj' ~ szanszkr. *syprāh* 'zsiros' ~ alb. *g'alpe* 'vaj' | angzs. *sealf* | ófn. *salba* | gót *salbōn* ~ ófn. *salbōn* stb., amelyek idg. *selp- töre mennek vissza.

Csakhogy az uráli szók — úgy látszik — olyan eredeti alakra mennek vissza, amelyben intervokalikusz -l- volt és amelynek tőhangzója nem lehetett határozottan praepalatális, egyébként bajosan lenne érthető a finn *silava* alak. Nehring *Reallexikon der indogermanischen Allertumskunde* 175. lapján egy tocháriszónak három alakját idézi, amelyek egész közel állanak a fgr. szók feltételezendő eredetijéhez: tocháris A) *sālypā*; toch. B) *šalype*, *šalyne* 'olaj, vaj'.

Anélkül, hogy fantáziánkat különösen meg kellene erőltetnünk, el tudjuk képzelni, hogy egy tocháris-típusú nyelv lehetett a fgr. és szamojéd nyelv közös kölcsönvételi forrása. És ez arra figyelmeztet bennünket, hogy a tocháris nyelv tanúsága szerint Ázsiában más típusú nyelvek is voltak, mint az indo-irániak, valószínű, hogy a tocháris nem volt az egyetlen a maga nemében és hogy más, ma már eltűnt idg. nyelvek egyidejűleg léteztek a tocháris nyelv közvetlen elődeivel, mégpedig éppen az uráli nyelvű lakosság szomszédságában. Ilyen alapon az uráli vagy a fgr. nyelvek régi idg. kölcsönszavainak egy részét talán a tochárishez nyelvilleg vagy földrajzilag közelálló, azóta nyomtalanul eltűnt idg. nyelvekből való kölcsönzés felvételével lehetne megmagyarázni. Így elsimulna az a nehézség, amellyel oly gyakran találkozunk, amikor ezt vagy azt a régi fgr. kölcsönvéteit akár az indo-iráni, akár az európai idg. nyelveknek erre vagy arra az ismert szavára akarták visszavezetni.

A most felállított feltevés talán beválthatik munka-hipotézisnek.

A TÖBBESSZÁM *-JAS(-JOS)* ÉS *-JAN* KÉPZŐI A PERMI NYELVEKBEN.

Irta Lytkin Vaszilij.

A *-jas (-jos)* képző most a főnevek (helyesebben névszók) többesképzőjéül használatos. Ennek a képzőnek az egyes nyelvjárásokban a következő az alakja: a zürjénben: *-jas* V S L I Vym, *-jes* Ud., *-ez* PNY. (mássalhangzók után) < **-jez*, mássalhangzó + *ez* (mássalhangzó után) < **-jez* (pl. *vev* 'ló': *vevvez* < **vev-jez* 'lovak', vö. *vevjas* V S L ua.); a votjákban: *-jos*, *-os* (magánhangzó után) < **-jos*, *-as* (néhány nyelvjárásban, *a*-ra végződő szótól után) < **-os* < **-jos*. Például: zürj.-votj. *šir* 'egér': zürj. *širjas* V S L I, Vym *širjes* Ud., *širjez* PKel., *širrez* PNY.; votj. *širjos* 'egerek'; votj. *so* 'ő': *soos* 'ők'; zürj. *sije* 'ő': *sijejas* 'ők' stb.

Ez ennek a képzőnek a főfunkciója. Ezen kívül még néhány más funkciója is van (bizonyos meghatározott esetekben), nevezetesen: 1. ez a képző „nem az illető személy többségét jelenti, hanem azt akarja kifejezni, hogy az illető személyen kívül még egy (esetleg több) vele szorosabb kapcsolatban álló személyről van szó” (Beke, KSz. 15:3), pl. *mamejas gortines* 'anyámék (anyám és valamelyik családtag) otthon vannak' (*mam* 'anya', *mame* 'anyám'), votj. *atajjosiz* 'a szülők' (*alaj* 'apa') stb. Beke ezeket az eseteket török hatásból magyarázza („minden valószínűség szerint”), de ez szerintem nem valószínű; 2. A *-jas(-jos)* képző jelentése 'emberek, nép, közösség', pl. votj. *šuanjos* 'lakodalmi nép', (*šuan* 'lakodalm'), *Jumjaas* 'a jumjaiak' (*Jumja* egy falunak a neve), *Možgaas* 'a možgaiak' (*Možga* egy nagyobb falunak a neve). [L. Dmitrijev, Doklady Akad. Nauk SSSR 1928.]

Ez a képző csak a permi nyelvekben fordul elő és Wichmann tanárnak Helsinkiben 1926-ban tartott egyetemi előadásából tudom, hogy ez a képző a zürj. *jez* 'nép, emberek' szóval függ össze. (Osztj. *jaχ* 'nép, emberek'; perm. *jos*, < **jos*, vö. finn *maks*, perm. *mus*, osztj. *müyt* 'máj'; fin *suksi*, osztj. *Λox* 'hótalp').

A zürj. *jez* szó jelentései: 1. 'nép, emberek' és 2. 'idegen.' A szó a votjákban is előfordul: *joz-kalik* 'korácsok, kortársak', *joz* 'párja, viszony szerinti megfelelője, hozzáillője vkinek v. vminek' (Munkácsi Votj. Sz.). Ide tartozik a zürj. AV *jos* 'kis halak (gyűjtőnévileg)' or. 'рыбь' is.

A szó eredeti jelentése 'kollektívum, tömeg' > gyűjtőnévképző > többesképző. Minden valószínűség szerint ez a szó 'ember'-t is jelentett; minden esetre megőrződött ez a jelentés a következő összetételekben: votj. *pi-jos-murt* 'férfi' (fiú + ember + ember), *nij-jos-murt* 'leány' (leány + ember + ember).

E képzőn kívül van a zürjénben egy *-jan*, képző is, amelynek szerepe az előbbiéhez hasonló, de csak bizonyos névszoknál használatos; nevezetesen: 1. a zürjén nyelv összes nyelvjárásaiban a következő névmásokban: *mijan* 'miénk, noster', *mijanli* 'nekünk' stb. (*mi* 'mi; nos'), *tijan* 'tiétek, vester', *tijanli* 'nektek' stb. (*ti* 'ti; vos'), az alsó-vyčegdai nyelvjárásban még *tajan* 'emezek; вот эти' (*ta* 'ez': *talj* 'ennek' stb.); 2. a zürjén nyelv összes nyelvjárásaiban *pijan* 'fiai; kölykök; детишки' (egyesszáma *pi*), a kámai-nyelvjárásban 'fi, kölyök'; 3. az AV nyelvjárásban ez a képző rokonságot jelentő szavaknál (apa, anya, testvér, nagyanya, nagyapa, nagynéne, nagybátya stb.) használatos és „nem az illető személy többségét jelenti, hanem azt akarja kifejezni, hogy az illető személyen kívül még egy (esetleg több) vele szorosabb kapcsolatban álló személyről

van szó.” (Itt ebben a jelentésben nem használatos a *-jas* képző.) Ezek a szavak ebben a jelentésben csak személyragosan fordulnak elő, pl. *batejan* (*bat-e-jan*) ‘apámék; apám és valamelyik családtag’ (*bat* ‘apa’), *tsojidjan* (*tsoj-id-jan*) ‘nővéredék; nővéred és valamelyik családtag’, továbbá ‘az a ház, melyben nővéred lakik.

Már most, mi ennek a *-jan* képzőnek az eredete? A szónak — tudtommal — más fgr. nyelvben nincs megfelelője. Határozottabb következtetésre nem elegendő az anyagom, de néhány föltevést talán megkockáztathatok:

1. A *-jan* képző a *-jas*-nál régibbnek látszik. Az utóbbi permi területen fejlődött önálló szóból és ez a mai permi nyelvekben is fenntartotta magát mint a fejlődés közvetítő állomásainak maradványa, míg a *-jan* alaknak a felsorolt eseteken kívül semmi nyoma sem maradt a permi nyelvekben.

2. Marr N. J. akadémikusnak műveiből („Jafetičeskaja teorija“, „Po etapam razvitija Jafetičeskoj teoriji“ stb.) tudjuk, hogy a többesképzők rendszerint ‘népek, törzsek, közösségek, tömegek’ elnevezéseiből keletkeznek. Ismeretes továbbá, hogy Európa és Ázsia széles területén előfordulnak *j-on* elemet tartalmazó ethnikai és földrajzi elnevezések (vö. gör. *jon-*, *ion* szigetek stb.). Vajjon összefügg-e a zürj. *-jan* többesképző ezekkel az elnevezésekkel?

3. Minthogy a *-jan* képző rokonsági szavaknál használatos (AV), valószínűleg kapcsolatos a patriarchális korszakkal, nevezetesen a családi törzsön belül szolgál valami közösség kifejezésére. Ezzel szemben az idegennek (kivülről jövőnek) jelölésére a *-jas* képző szolgál (amely ‘idegen’-t is jelent). A patriarchális korszak megszűntével a *-jas* képző kiszorítja a másikat (a *-jan*-t).

Világos, hogy a rendelkezésre álló csekély anyagból nem vonhatunk le bő. következtetéseket. Csak néhány föltevésünknek akartunk itt kifejezést adni.

(Moszkva, 1930.)

A VOGUL *VUIL* NÉVUTÓNAK ÉS VÁLTOZATAINAK EREDETE.

Írta Mészöly Gedeon.

Három éve már, egy értekezést írtam arról, hogy a magyar *-val*, *-vel* rag azonos a vogul instrum.-comit. *-l* és osztják *-at* raggal. Ez értekezésem még nem jelenhetett meg nyomtatásban, ezért nem lehet röviden csak utalnom rá, hanem idéznem is kell belőle. Az ellen, hogy a *-val*, *-vel* rag eredet szerint egy volna a vogul *βäyl* (Munk. *va'il*) = ‘erővel’ határozóval, ez ellen többek között a következőt írtam.

„A vogul régék hősei oly elszántan küzdenek egymás ellen, hogy »melleiket egymásnak feszítik«. (Munk. Vog. Népk. Gyűjt. II, I, 197.) Szégyen volt, ha valakinek nem volt »mell-ereje« (*ma'il-va'il*) VNGy. II, I, 154. A fáradtságtól elfogyott a »körömerő«, »fog-erő« (*kwoss-va'ä*, *puñk-va'ä*) VNGy. I, I, 142. *Numi-Tarém* segít a fián, kit »erőtlen kezű«-nek (*va'ital kätép*) tart. VNGy. I, I, 139. A fáradt istenfiúnak »körme erőtlenné vált, foga erőtlenné vált« (*kwonsä va'ital patēs*, *puñkä va'ital patēs*) VNGy. I, I, 150. De az isten elláthatja az embert »erővel« (*va'il*) VNGy., I, I, 141; II, I, 118. A könyörgésnek bűvös ereje van: a hős

•könyörgésnek erejével» (*pojksenē va'il*) a lábaszárából csontdarabokat vesz ki. VNGy. II, I, 303. Mindezekből mi tűnik ki? Az, hogy: ha a vogul a regék színesebb nyelvén azt mondja: *kāt-va'il*, ezzel nem azt akarja mondani, hogy: 'kézzel', hanem azt, hogy: 'kéznek erejével vagy hatalmával'. Ha pedig egyszerűen azt akarja kifejezni, hogy: 'kézzel', akkor egyszerűen azt mondja: *kātēl*. A magyar *kézzel* alak jelentése nem a vogul *kāt-va'il* kifejezéssel egyezik meg, hanem a *kātēl* alakkal.

Rámutattam Munkácsi vogul szövegeiben az ilyen határozókra: *kātēl*, *taulēl*, *vojēl* stb. s megállapítottam, hogy a magyar *kézzel*, *tollal*, *vajjal* határozók ezekkel azonosak, csak az egy különbség híján, hogy tudniillik a magyar alakokban a fő végső mássalhangzója két hangzó közt megkettőződött.

Az óm. *fial*-féle (cum filio) határozót is a vogul nyelv tanúságából magyaráztam. A vogul *piyēl* 'cum filio' alaknak az ősmagyar nyelvben **fiy8-l* felelhetett meg, ebből lett az ómagyarban (mint *oyul* > *oyl* > *ól*) *fi8-l* = *fial* KTSz. Ilyen alakból vonódott el a ragnak -al alakja, mint elvonódott az osztjákban az -at. A *fi-al*-t követte a *fi-v-al* s ebből már a -val vonódott el, mint az osztjákban a -jat (*īma*, Frau', *īme-at* > *īme-j-at* > *īme-jat*).

A *tëveled*-ben a *v* eredetileg a személynévmás tövéhez tartozott s a *tëveled* époly alkotású, mint az osztják *munatten*.

A -val-, -vel-ről szóló fejtegetéseim, ha előbb nem, egy év múlva megjelennek egész terjedelmükben, részletességükben. Addig is legyen szabad fölhívnom a figyelmet a vogul *vuil* névutóra, mely szintén azt mutatja, hogy a *va'il* megfelelőjéből nem olyan jelentésű rag lett volna, mint a -val, -vel.

Ezt olvasom Munkácsi vogul szövegeiben: *am man ta jānit sorī qnśē'im, ti jānit va'il nolēxtakem?* avagy micsoda nagy bendőm van nekem, hogy oly nagy erővel fáradozom? (VNGy. IV, I, 140.) Ismét: *ti jānit va'il manērāi' vinā aje'in?* Ily nagy mértékben minek iszol pálinkát? (Vogul Nyelvj. 26.) Azt látjuk itt, hogy az első példában még eredeti jelentésében van meg a *va'il* = 'erővel', de a másodikban már nem. Még inkább változott jelentésű a következő mondatban: *kātāyēn manērāi' ti jānit va'il puniñei'* kezeid mért oly nagyon szőrösök (VNyj. 26.). Magyarul is mondhatjuk: 'erősen' iszik', 'erősen szőrös a keze'. Azzal, hogy valaki *jānit va'il* issza a pálinkát, hasonlítuk össze most azt a szólást, hogy valaki a pálinkát *okw' vuil* issza: *okw' vuil pōtēlke örōkhw ju ājis* egy butella pálinkát egyszerre ivott ki (VNyj. 245). Nyilvánvaló ez összehasonlításból az, hogy ez a pelimi *vuil* az északi *va'il* változata s az *okw' vuil* is eredetileg azt jelentette, hogy 'egy erővel'. Hiszen a magyarban is 'egy erővel' végezni el vmit' azt jelenti, hogy 'egyszerre' végezni el vmit' valamely más dologgal. A magyarban is van tehát az 'egy erővel' határozónak időhatározó értéke. Hogy ez az időhatározó értékű, 'egyszerre' jelentésű pelimi *okw' vuil* utótagja csakugyan a *va'il* változata, ezt az is bizonyítja, hogy a pelimi *okw' vuil*

kifejezésnek a tavdaiban *ux-váil* felel meg: *läus uxsäl-khum i ux-váil il-khulils* mondta a rézember és egyszerre eltűnt (VNGy. IV, I, 346). Különben a pelimi *vuil*-nak mint névutónak van olyan alkalmazása is, melyben még jobban érezhető az eredetibb 'erővel' jelentés: *namtiñ oq namétkém vuil lau, šau nai khalné namtém öli, lau, šau šis khalné namtém öli* eszes leány eszeckémnél fogva tíz, sok nő közé [illő] eszem (van); tíz, sok ifjú közé [illő] eszem (van). (VNGy. IV, I, 106). Ezen a helyen az 'eszeckémnél fogva' kifejezés helyébe az értelem változása nélkül bátran odatehetnénk ezt: 'eszeckém erejével'.

Említettem, hogy a magyar 'egy erővel' valamely cselekvésnek egy más cselekvéssel való egyidejűségét jelzi. A *vuil* is mint időhatározó névutó jelöli valamely cselekvésnek vagy történésnek egy másikkal való időbeli kapcsolatát: *khau khum-pü vürem vuil lau okw šis rěškė-pun jamės lū khvąsė nėlteim: nėltep vām at jojti* egy bizonyos [valaki] legényre való várakoztomban a tíz ifjú egyike róka szőrű szép lovának habár előtünését várom: nem bírom kivárni [várakozó erőm nem jut] VNGy. IV, I, 105; *törém jiñkemāt vuil jotkė pōjētām tē kėitė* midőn az ég beesteledett, im középső fiát küldi (VNGy. IV, I, 378).

A pelimi *okw' vuil*, tavdai *ux-váil* s — tegyük hozzá — középzozvai *ākw-uil* (VNyj. 120): 'egyszerre' — egyrészt világosan mutatják, hogy utótagjuk azonos az északi vogul *va'il*-lal, másrészt pedig bizonyítják azt is, hogy az eredetileg 'erővel' jelentésű határozó a vogulban időhatározó elemmé lett. S ha már a *vuil*, *uil* időhatározó névutó lett, megérthetjük, hogy előfordul 'óta' jelentése is: *isiñ törém vuil vunlep kwāl* régi idő óta álló ház (VNyj. 245); *pěš-vuil moyāt t'it' öli* régi idők óta él ő itt földjén (uo). A *vuil*, *uil* alaknak mind mikor?, mind mióta? kérdésű időhatározó névutó minőségében is megvan *vail* és *ail* változata is, a *va'il*-lal való egy eredetűség bizonyítékául: *pěš almén-ail* előbbi életében (alsó-lozvai nyj., VNyj. 169); *pū khantam-vail kit' kūti mqlas* a fiú születése (találta) óta két éve múlt (tavdai nyj., VNyj. 282).

Visszatérve mármost arra a tanításra, hogy a magyar *-vel* a vogul *βāyl* (*va'il*) megfelelője (Szinyei: NyK. XXX, 230), kérdem: miért? Azért-e, mert a vogulban van ugyan *βāyl* (*va'il*), de a magyarban nincsen, vagy azért, mert a magyarban a *-vel* társ- és eszközhatározók ragja, a vogulban pedig a *βāyl* (*va'il*) határozóval azonos *vuil* névutó nem az? Hanem az abl. *-l*-nek a vogulban csakugyan olyan szerepe van, mint a magyarban a *-val*, *-vel* *-al*, *-el* ragnak.

Bizony Munkácsi Bernátnak a vogul népről és nyelvről szóló művei nélkül sokkal hátrább volna népünk és nyelvünk történetének tudománya. A hold, mely Krohn Juliusnak regélt egykor, én-hozzám is gyakran betekint s mikor Munkácsi könyvei fölé hajolva lát, el-elmond énnekem is egy igaz történetet, hasonlólt a Kuun Tarinoita második elbeszéléséhez, a Castrénról szólóhoz. Énnekem

is így kezdi: „*Kerran tulin yksinäisellä matkallani perimmäiseen Pohjaan, siihen maahan, jonka paljas nimi jo hirvittää — Siperiaan.*“ (Egyszer magányos úton elérkeztem a messze-messze Északra, el ama földre, melynek puszta neve is megborzaszt, Szibériába.) Az elbeszélés utolsó szava pedig, az, mely a haza és tudomány dicsőségére oly sokat fáradt nagy férfiú nevét mondja: **Munkácsi.**

(Szeged.)

ADALÉKOK A ZÜRJÉN NYELVJÁRÁSOK ISMERETÉHEZ.

Irta Fokos Dávid.

I. A permi kormányzóság területén lakó zürjének, „permjások“ nyelve tudvalevőleg lényegesen különbözik a többi zürjenség nyelvétől. E nyelvjárás egyik legjellemzőbb sajátága az, hogy minden eredeti *l*-hangot *v*-re változtat; pl. S Peč *L lol*, U AV *V lov* (elat. *loljś*), I *lō* (elat. *loljś*), P *vov* (elat. *voviś*) 'lélek' Wichmann Studienreise 21. l. Erről a jellemző permi sajátágról eddig azt tudtuk, hogy a nyelvjárasterületnek csak egy kis részében nincsen meg. E hangváltozás alapján a permi nyelvjárasterületet tehát két fődialektusra osztották. Az egyik az a nyelvjárás, melyet Rogov és Wiedemann nyelvtanából és szótárából ismerünk és melynek fő-sajátága az *l > v* hangváltozásnak minden hangtani helyzetben való érvényesülése; ezt a nyelvjárást tanulmányozta Wichmann is az Inva melletti Juśva falvában, a szolikamszki járásban (l. Studienreise 18. l.). A másik fődialektus a szyszolai, luzai jelleget mutató *l*-es nyelvjárás, melyet Rogov is ismertet; ilyen *l*-es nyelvjárást dolgozott fel Genetz 1897-ben megjelent *Ost-permische Sprachstudien* c. munkájában.

A két permi nyelvjárás földrajzi fekvésének felfogásában és ezen alapuló elnevezésükben azonban eddig zavar mutatkozott.

Rogov szerint az eredeti, „törzsökös“ *v*-s ejtés az inyvai kerület északi és keleti részeiben és a vele határos kuprovszki kerületben, az *l*-es ejtés az inyvai kerület délnyugati részében és az ennél még délebbre eső kokšarovi kerületben dívik. Ezért az utóbbit déli nyelvjárásnak nevezi. Tárgyalásának alapja az inyvai északi *v*-dialektus; szövegei is ilyen jellegűek.

Wiedemann munkáiban Rogov alapján ugyanezt a felosztást találjuk. Lytkin a permi nyelvjárást a vidék főfolyójáról kámai nyelvjárásnak nevezi és (szintén Rogov alapján) északi és déli kámai dialektust különböztet meg. Az északit a *v*, a délit az *l* jellemzi (Lytkin Zyrj. kraj Előszó VI. és II. rész 1. l.).

Míg tehát először északi (v. északi-keleti) *v*-nyelvjárásról és déli (v. déli és délnyugati) *l*-nyelvjárásról beszéltek, addig Genetz már nyugati és keleti nyelvjárást különböztet meg. Az inyvai kerülettől északkeletre lévő Paršakova falvának (verch-jazvai kerület, cserdyni járás) *l*-es nyelvét keleti perminek mondja, szemben a szolikamszki v. nyugati *v*-s nyelvjárással (Genetz id. m. 3, 49, 50).

Rogov tehát egy északi (-keleti) *v* és egy déli (délnyugati) *l*-nyelvjárást ismer, Genetznél viszont éppen megfordítva az (észak-) keleti nyelvj. az *l*-es, a délnyugati meg a *v*-s nyelvjárás.

Ez egymástól eltérő adatoknak és elnevezéseknek nyilván az a magyarázatuk, hogy Rogov csak az inyvai kerület nyelvjárását vette figyelembe és talán nem tudta, hogy a „törzsökös” *v*-nyelvjárás területétől nemcsak délnyugatra, hanem tőle északkeletre is van még *l*-es nyjárás; Genetz viszont a tőle tanulmányozott *l*-nyjárást helytelenül nevezte el keletinek, mert a permi nyjárásterület nyugati részében is van *l*-es nyjárás.

Teljesen tisztán azonban csak most látunk ebben a kérdésben. Lytkin Vaszilij 1929-ben Moszkvában megjelent nyelvtani vázlatában (Materialy po komi grammatike) egy térképvázlatot is közöl. Ebből meglepetésünkre azt látjuk, hogy a permi nyjárásterület túlnyomó része (északtól délig összefüggő területen, a felsőpecsorai nyjárás területéhez kapcsolódva) *l*-es nyjárású; ilyen az ettől a területtől keletre fekvő, elszigetelt felsőjazvai kerület is. Az összefüggő permi nyjárásterület (és általában az egész zürjén nyelvtérület) délkeleti sarkában, az Inyva mellékén, egy aránylag kis területen találunk csak *v*-s nyjárást.

Rogov tehát joggal mondhatta, hogy az ő nyjárásától nyugatra és délre van „déli” *l*-nyjárás, de másfelől téves ez az elnevezés, mert tőle északra is van *l*-nyjárás. Genetz viszont a cserdyni *l*-es nyjáráshoz viszonyította Rogov nyugatibb *v*-nyjárását, de nem tudott arról, hogy még nyugatabbra megint *l*-es nyjárásterület van.

Ezek szerint Rogov nyjárását délkeletinek, Genetzét pedig nyugati-északinak kellene neveznünk. Minthogy azonban ezekkel a világtájairól vett újabb elnevezésekkel a zavart csak növelnők, célszerűbbnek látszik a két nyjárásnak folyóvidékekről vett következő elnevezése: kámai (*l*-es) nyjárás és inyvai (*v*-s) nyjárás. A kámai nyjáráshoz tartozik tehát Genetz keleti-permi és Rogov-Wiedemann-Lytkin déli permi nyjárása, inyvai nyjárás pedig a Rogov és Wichmann följegyzéseiből ismert permi nyjárás.

Lehetne természetesen e nyjárásokat úgy, mint Wichmann teszi (Tietosanakirja 9: 778. l.; l. még Pápay A finnugor népek és nyelvek ismertetése 38. l.) egyszerűen *l*-nyjárásnak és *v*-nyjárásnak is nevezni. Minthogy azonban a többi zürjén nyjárásra (Wichmann osztályozása szerint az „északi csoportra”) is jellemző az *l*-hang megmaradása vagy *v*-vé változása, viszont körülményes lenne északi *l*-nyjárásról (=szyszolai, letka-luzai, pecsorai) és déli *l*-nyjárásról (a permi nyjárásnak kámainak nevezhető dialektusáról) beszélni és egyébként is, az északi csoport tagjainál is a földrajzi fekvés a felosztás és elnevezés alapja (letka-luzai, szyszolai, pecsorai, vycsegdai, izsmai és udorai; l. Wichmann id. h.), ajánlatosnak látszik a permi nyjárást is folyóvidékek szerint kámai és inyvai nyjárásra felosztani.

Érdekes tehát, hogy — mint láttuk — éppen egyik legjellem-

zőbbnek vélt permi sajátosság a permi nyjarásterületnek csak egy aránylag kis területén van meg

Még meg kell jegyeznünk, hogy az új-permi irodalom az inyvai nyelvjárást veszi alapul, úgy ahogy azt Kudymkar falvában beszélük, az *l*-hangot azonban az usztyszyszolszki nyelvjárás szabályai szerint, vagyis a „komi zürjén” irodalmi nyelv szerint használja; olyan alakokat használnak tehát, amelyek egyáltalában nem mondhatók permieknek, amelyek a permi nyelvterületen legfeljebb mint keverékalakok a két nyelvjárásterületnek egymással érintkező határán ismeretesek (l. Rogov nyelvtanának előszavát VI. 1. és szótárában pl. *vov*, *lov*, *lol* ‘lélek’).

II. Lytkin V. fentebb említett füzetében (7. §) a zürjén nyjarásokat négy csoportra osztja: 1. *l*-típus (pl. *S lol* ‘lélek’), 2. *l o v* típus (pl. *V lov o lolis*), 3. típus: *l o O* (a megelőző magánhangzó megnyúlásával) (pl. *I lō o lolis*), 4. *v*-típus (pl. *P vov*). A harmadik (izsmai) típushoz számítja többek között az *U d o r a* nyelvét is (9. l.); ilyennek tünteti fel *e* vidék nyelvét a 8. lapon közölt térképvázlat is.

Az udorai nyelvjárást eddig kivétel nélkül mindenki a vycsegdai csoporthoz (Lytkin 2. típusa) számította. Flyorov nyelvtanában pl. a következő alakokat találjuk: *zev* ‘nagyon’ (7, 34), *vev* ‘ló’ (11, 40), *veli*, *vevli* ‘voltam’ (20), *ig vev* ‘nem voltam’, *ig vele* ‘nem voltunk’ (31); csak egyetlen szó fordul elő nyelvtanában *l*-es alakban is (tehát ez sem izsmai jellegű): „*kil* ‘szó, ige’” (1, 17, 38 stb.), de a szónak *kiv* alakját is ismeri, „*kil* és *kiv* ‘ige’” (5. l.). Szavvaitov (és utána Lytkin) néhány adata is e mellett szól (pl. *Ud. medasjv* ‘holnap’). Wiedemann szerint is (Gramm. der syrj. Sprache 2. l.) ugyanazt az *l o v* hangváltakozást találjuk az udoraiban, mint a vycsegdai nyjarásban. Ezt állapította meg Wichmann is, aki 1902-ben az udorai nyelvjárást egy vazsgorti ember nyelve alapján tanulmányozta (l. Studienreise 14. és 21. l.). 1913-ban Jortom falvában és környékén tanulmányoztam az udorai nyelvjárást (l. K Sz 14:208), azonfelül a Felső-Mezeny vidékéről is sikerült egy kis szójegyzéket hoznom és a déli-udorai nyjarásban is (l. K Sz 14:210) a Vaska mellékén éppen úgy mint a Mezeny vidékén vycsegdai jellegű *l o v* hangváltakozást tapasztaltam (*Ud. lov o lolis* ‘lélek’). (Az olyan alakok, mint *M udora* ‘alsó vidék’, vö. *uv-dor* ua., *Ud.va-uusa*, *va-usa* ‘női vízi szellem’ kivételesek és egyébként is rövid magánhangzót tüntetnek fel.)

Ezek szerint tehát Lytkin tévesen sorozta be az udorai nyelvjárást az izsmai-jellegű nyjarások közé.

III. Az izsmai-jellegű nyelvjárások közé számítja Lytkin V. a *v y m i* nyelvjárást is. Ezt a nyjarást Wiedemann a vycsegdaihoz számította; szerinte a vycsegdai nyj. három nyjarásra oszlik: felsővycsegdai, alsóvycsegdai és *v y m i* nyj.-ra (nyelvtanának 2., szótára előszavának XI. lapján). Amikor a világháború idején egy Konyi falvából (80 versztnyire Usztvyvmtól északra) való *v y m i* hadifogoly nyelvét tanulmányozhattam, megállapítottam, hogy „a *v y m i* nyelvjárást eddig a vycsegdaihoz számították, mint most látom, alaptalanul. Valójában — legalább az a nyjarás, amelyet Kanyev [hadifogoly közlőm]

beszélt — az izsmaival mutat legtöbb rokonságot, bár lényeges vonásokban viszont el is tér tőle“ (KSz 17:229). Az *l*-hang megfelelései ugyanazok, mint az izsmai nyjárásban, pl. *vē* 'ló': *vēļs* 'lova', *pirōņi* 'bemenni': *pirāla* 'bemegeyek', *zēi* 'nagyon', *vejt* 'tető'. Megjegyzendő azonban, hogy e szabályosnak mondható alakok mellett néha *l*-es alakok is előfordulnak, pl. *košōņi* 'eltépni' mellett *košolņi* is (de maga az *-ol* magánhangzója is az izsmai nyelvjárásra jellemző), *košō* v. *košol* 'tépd el', *puktī* v. *puktīl* 'tedd le', *vafškī* v. *vafškīl* 'üsd meg'.

Azt az ellentmondást, mely egyfelől Wiedemann megállapítása, másfelől az én megfigyeléseim és az ezeket igazoló Lytkin-féle osztályozás között van, megint Lytkin nyjárásterképe szünteti meg. Ezen t. i. a Vym torkolatának környéke Usztyvym körül a vycsegdai (*l o v* típusú) nyjárásterülethez tartozik (erre a vidékre vonatkozik tehát Wiedemann megállapítása), a Közép-Vym nyelvjárását pedig (itt van Konyi falva is) izsmainak jelzi.

IV. Helyesbítésre szorulnak Lytkin szerint a pecsorai nyjárásról szóló eddigi megállapítások is. Wiedemann szerint ez a nyjárás a szyszolai nyjáráshoz (*l*-típushoz) csatlakozik (nyelvtan 2, szótár X. 1.), Wichmann is megállapítja, hogy a pecsorai nyjárás az eredeti *l*-hangot minden helyzetben megőrizte (Studienreise 15), pl. *S Peč L lol* 'lélek' (uo. 21. 1.). Lytkin V. szerint azonban csak az usztykulomi kerülethez tartozó pecsorai terület, tehát a Felső-Pecsora nyelve *l*-típusú, viszont a Közép-Pecsora nyelve (egészen az Izsma torkolatáig) az izsmai típushoz tartozik.

V. A Felső-Vycsegda nyelve Wiedemann szerint az *l* tekintetében nem különbözik a vycsegdai nyelvjárástól (nyelvtan 2, szótár XI. 1.). Hogy azonban a Felső-Vycsegdánál izsmai típusú nyelvjárás is van, annak megállapítására 1916-ban volt alkalmam, amikor egy a Felső-Vycsegda melletti Mys (oroszul Myjeldin) falvából való zürjén hadifogoly nyelvét tanulmányoztam (l. KSz 17:228 — 9). Ennek a Déli-Mylva torkolata közelében fekvő falunak a nyjárásában az eredeti *l* olyan alakban jelentkezik, mint az izsmaiban (pl. *nī* 'leány'), azzal a különbséggel, hogy a megelőző magánhangzóból nem lesz diftongus; tehát pl. *zē* 'nagyon' (*o* izsmai *zēi*).

Lytkin V. most igazolja megfigyelésemet; az ő térképén is a Felső-Vycsegda nyelve körülbelül a Nyem folyó torkolatától (Usztynyemtől) kezdve északra izsmai-jellegűnek van feltüntetve. Megállapítja, hogy az izsmai típushoz tartozik többek közt „a Felső-Vycsegdának néhány kerülete (pl. az usztykulomi, usztynyemi stb.)“ (id. m. 9. 1.).

A VÁRJAD ÉS VÁRD TÍPUSÚ IGEALAKOK VISZONYA.

Irtó Horger Antal.

A *várjak*, *várjon*, *várjatok*, *várjanak*-féle felszólító igealakok példája szerint a tárgyas ragozású egyes 2. sz.-ű igealak szabályosan csakis *várjad* alakú lehetne; emellett van azonban rövidebb, módjel és kötőhangzó nélküli *várd* alak

is. Éppen így azon esetekben is, melyekben nem *j* (s : *i*) hanem *s* a módjel, pl. (kösssem) kössed ~ kösd, (tanítsam) tanítsad ~ tanítsd, vagy *gy*, pl. (téggyem) téggyed ~ tédd. Ez a kettősség bármely ige ragozásában észlelhető, pl. mondjad ~ mondd, dobjad ~ dob, nézzed ~ nézd, üssed ~ úsd stb. A nép nyelvében még elég gyakoriak a teljesebb alakok (l. alább), de a köznyelvben már elavulóban vannak, sőt többtagú igék ez alakjainak úglátszik már csakis rövidebb, módjel nélküli változatát használjuk a köznyelvben, pl. gondold, tagadd, kívánd, harapd, takard, halászd, ragaszd, kölcsönözd, leremtsd fordítsd, fordíthasd stb.

Régibb magyar nyelvészeink a *várd*, *kösd*, *tédd*-féle változatokat, amennyiben említették őket, rövidült alakoknak tartották. De nyilvánvaló, hogy a rövidebb változatok nem származhattak hangtani úton a hosszabbakból, mert *várjad* > *várd*, *kössed* > *kösd*-féle hangváltozás teljességgel lehetetlen; tehát csakis valamilyen analógiás hatás következtében támadhattak a feltétlenül eredetibb *várjad*, *kössed*-féle hosszabb alakok mellé az újabb *várd*, *kösd*-féle rövidebbek. Helyesen észlelte ezt már Losonczy is, az egyetlen nyelvész, aki (MNy. XXI, 40-47) e jelenséggel behatóbban foglalkozott, csakhogy az ő általa megkísérelt analógiás magyarázat nézetem szerint nem lehet helyes.

Szerinte kódexeinkben általában még jóval ritkább a rövidebb forma mint a hosszabb, de az *sz*-szel bővülő *v*-tövé igéknek e rövidebb felszólító alakja már legrégebbi nyelvemlékeinkben is elég gyakori. Azt is észlelte, hogy ezekben a *d* még hangzóközi helyzetben is rövid volt, pl. *tedel* Jókai-k. 141, *ved ezedbe* u.o. 127 stb., s csak később indult meg bennük, szintén két magánhangzó között, a *d* > *dd* változás, pl. *veddel* Thewr.-k. III. 307. S mivel ez ige-kategória töve eredetileg magánhangzós volt, azért a *téd*, *véd*-féle *gy* nélküli alakokban a *gy* hangú *téggyem*, *téggyed*, *téggye*, *téggyek*-félénél régibb képzésmódot lát; olyan ősrégit, melyen a személyrag még az igének módjel nélküli tövéhez járult. Eddig talán elfogadható Losonczy magyarázata, de nem fogadható el a folytatása. A kérdéses jelenségnek (i. h.) tőle adott magyarázata ugyanis azon alapul, hogy a *d* végű igék felszólító módú alakjainak hosszú *ggy* hangja, pl. *aggyak* (írva: *adjak*), *aggy*, *aggyon*, *széggyek*, *tuggyon*, *sziggyam*, *véggye* stb., szerinte kódexeink korában még rövid volt, éppen úgy mint (a *hisz* ige felszólító alakjainak kivételével) ma is az *sz*-szel bővülő *v*-tövé igék felszólító alakjaiban, pl. *téggyek*, *téggy*, *téggyen* stb., *téggyem*, *téggyed*, *téggye* stb. Ennek azonban határozottan ellenmondanak a HB. *oggun* (olv. *oggyun*, a. m. *adjoin*), *kegiggen*, *uimaggomuc*, *uimaggonoc*, és az ÓMS. *maraggun*, *Keguggelhuc*. adatai; de meg teljesen érthetetlen is volna *d* + *i*-ből rövid *gy* fejlődése.¹ Ezért tehát magyarázatának további, az *aggyak*, *széggyen*, *tuggyam*-féle alakok *ggy* hangjának korábbi rövidségén alapuló (különben is túlságosan bonyolódottnak tetsző) részét elfogadhatatlannak kell mondanunk. — Azt hiszem, hogy e jelenség magyarázata sokkal könnyebb mint ahogy Losonczy gondolta, valóságos Kolumbus tojása.

E jelenség magyarázatában nézetem szerint abból kell kiindulnunk, hogy mássalhangzók közötti *j* nyelvünk története folyamán sok esetben kiesett. Pl.

¹ A *d*, *n*, *l* végű igék felszólító módú alakjainak hosszú *ggy*, *nyy*, *lly* (> *jj*, pl. *aggyon*, *fonnyon*, *csallyon* > *csajjon*) hangjai ugyanis egészen kétségtelenül úgy keletkeztek, hogy a felszólító mód *i* jele előbb palatalizálta a megelőző *d*, *n*, *l* hangot, tehát **dj*, **nj*, **lj* > **đj*, **ňj*, **lj̃*, aztán *i* kiesésével kapcsolatban a palatalis *đ*, *ň*, *l̃* hangok éppen úgy pótlónyújtást szenvedtek, mint pl. a *válasszon* > *válásszon*, *hozzon* > *hózzon*, *ásson* > *ásson*-féle esetekben a *sz*, *z*, *s*. Erről bővebben más helyen.

férjsi > *férfi*, *férjhez* > nyj. *férhez*, *fürjmonyas* > nyj. *fürmonyas* 'szeplős' (MTsz.), *epërszëm* > *epërszëm*, *szëdërjfa* > *szëdërfa*, s így *nyárfa*, *nyirfa* (Simonyi: Nyr. 32:354). Ide tartozik természetesen az ilyen, a legtöbb magyar nyelvjárásban észlelhető igeragozásbeli jelenség is: *Vár még! No vár csak! Ne morog má! Ugor lé! Ugor tálpadra! Dop lé is! Nē rak rá! Kab magadra valamit! Nē kopok, tē jó mag!* Ennek hatása alatt sokszor egymagára, vagy a mondatban magánhangzó előtt is megmaradt a *j* nélküli alak. Pl. *für* (MTsz.), *epër*, *szëdër*, *nyár*, *nyir* és nyelvjárásokban pl. *No vár! Ugor! Ne zörög! Nē mozog! Nē lop!* S ilyen *j* nélküli alanyi ragozású egyes 2. sz.-ű felszólító igealakok már nyelvemlékeinkben is elég gyakoriak. (Példákat l. TMNy. 631, Nyr. 44:259; 48:66; MNy. 9:108. De a Melich által ez utóbbi helyen idézett jelentő módú *oldoz'*, *győz'*, *megkötőzh*, *vizh*-féle adatok nem tartoznak ide; vö. Simonyi: Nyr. 42:182, 233). Míg ez az alanyi ragozású felszólító igealak csak *várj* típusú volt, addig természetesen a megfelelő tárgyas felszólító alak is csak *várd* típusú lehetett; mikor azonban a *várj* alaknak a *j* kiesése következtében *vár!* változata támadt, akkor természetesen a megfelelő tárgyas igealaknak is új *várd* típusú változata támadt. És mivel az alanyi *vár!* és a tárgyas *várd* alakok csak a *d* személyrag tekintetében különböztek, azért könnyen érthető, hogy pl. az alanyi ragozású *köss*, *bánts* vagy *tég* alak mellé is (a régibb *kössed*, *bántsad*, *tégyed* helyébe) új, ettől csak a *d* tekintetében különböző, tehát kötőhangzó nélküli tárgyas (*kössd* >) *kösd*, *bántsd*, *tégyd* alak képződött; de amely igéknek *gy* a felszólító módjelük, azoknak ezen alakjában a *gy* persze csakhamar hasonult a rákövetkező *d*-hez, pl. **tégyd* > *tëdd*, mint pl. a **fëgydeni* (vö. *fëgyelëm*) > *fëddeni*, *hagyd* > nyj. *hadd*, **hugvdozni* > nyj. *huddozni* (MTsz.) esetekben is. Sőt e magyarázat alapján most már az is érthetővé válik, hogy miért van a *t* végű igéknek a Duna-Tisza közén és a palóc nyelvjárásokban még olyan tárgyas ragozású egyes 2. sz.-ű felszólító alakjuk is, amelyben (és éppen csak ebben az egyetlen egyben!) nemcsak a kötőhangzó, hanem még az *s* módjel is hiányzik, amit eddig tudtommal még soha senki sem próbált megmagyarázni. Szerintem ennek az oka a következő. Mivel a *j* nélküli felszólító *vár!* alak hangsora teljesen azonos volt a *vár* tőalak hangsorával, azért a nyelvérzék idővel úgy fogta fel az új módjel és kötőhangzó nélküli *várd* alakot, mintha közvetlenül a *vár* tőalakból képződött volna a *-d* személyrag hozzátételével. Ezen vélt *vár* tőalak: *várd* felszólító alak közötti viszony analógiájára aztán a magyar nyelvterület említett vidékein pl. a *köt* tőalakból is képződött módjel és kötőhangzó nélküli (*köt*d >) *ködd* alak, s így (*bocsátd* >) *bocsádd*, (*kiátd* >) *kiádd*, (*taniátd* >) *taniádd*, *fordiádd*, *szakiádd*, *hasiádd*, *szomoridádd*, *meriádd*, *segiádd*, *leriádd* stb., és csökkentett nyomatékú *j* vagy (sz és s kivételével) mássalhangzó utáni *t* esetén pl. (*ejátd* > *ejádd*) *ejádd*, *fujádd* 'fojtsd', *szakajádd*, *felejádd*, (*bániátd* > *bániádd*) *bániádd* *bántsd*, *ránd*, *rond*, *boszond*, *loccsand*.

A tárgyalt jelenségek történeti egymásutánja tehát az volt, hogy először is elvesztette az alanyi ragozású *várj* típusú felszólító alak szövégi módjelét, s emiatt a tárgyas ragozású *várd* típusú felszólító alaknak új, a megfelelő alanyi alaktól csak a tárgyas *-d* személyrag tekintetében különböző *várd* változata támadt. Az így keletkezett alanyi és tárgyas felszólító (*várj* >) *vár!*: *várd* viszony analógiájára csakhamar a *t* végű és az *sz*-szel bővülő *v*-tővű igéknek ez alakjai között is ugyanilyen hangviszony támadt. Pl. az alanyi *köss* vagy *tég* alak mellé (a régibb *kössed*, *tégyed* helyébe) tárgyas *kössd* > *kösd*, **tégyd* > *tëdd* alak. Végül pedig a *t* végű igéknek, már aránylag új korban s a nyelvterületnek csak egy

kisebb részén, a *vár!*: *várd* viszonybeli *vár* hangsorú alak téves percepciója következtében s módjel és kötőhangzó nélküli tárgyas felszólító alakjuk is támadt. Pl. a *köl* igének ez alapalakja mellé (a régibb *kössed* vagy *kösd* alakok helyébe) *köld* > *ködd*.

Az eredeti *várjad*, *kössed*, *tégyed* típusú alaknak újabb, de már nyelvemlékeink korában is gyakori *várd*, *kösd*, *léd* típusú változata csakhamar bejutott a köznyelvbe, sőt itt az eredeti, hosszabb alak ma már szinte teljesen elavult. Az újabb alakváltozat kétségtelenül azért győzött, mert rövidebb hangsorú, mint a régi (tehát kevesebb munkát ró a beszélőszervekre), de a módjel hiánya ellenére is különbözik bármely más igealaktól, tehát nem okozhat félreértést. A nép nyelvében azért maradhatott meg mind az új, rövidebb, mind a régi, hosszabb alak, mert megoszlott a funkciójuk. A rövidebbet e megoszlás következtében főleg akkor használja a nép, ha a felszólítás parancsszerű, a cselekvés pedig beálló (tehát csak a felszólítás után indul meg) és egyszeri vagy gyors lefolyású, a hosszabbat ellenben akkor, ha a felszólítás inkább csak kérés, óhajítás jellegű, a cselekvés pedig folyó (tehát már a felszólítás előtt kezdődött) és hosszabb ideig tartó. A nyelvjárásokban tehát a *várd* alak általában beálló cselekvésre való felszólítást tartalmaz, a *várjad* alak pedig már folyamatban levőnek folytatására valót. Pl. *Még ne üsd azt a gyermeket!* de (verekedők biztatására): *Üssed, üssed!* — Hogy a cigány rákezdje, azt kiáltja oda a legény: *Húzd rá!* de tánc közben a már játszó cigányt így biztatja: *Húzzad!* — *Mondd*, mi vóna ha...? de a mesélőnek, ha közbe-közbe kérdi hallgatóitól, hogy mondja-e tovább, ezt válaszolják: *Mondjad, mondjad!* — *Fújd* el a lámpát! de: *Fújjad* a tüzet! — *Vágjad, vágjad* a búzát, csak-hogy kezed el ne *vagd!* (Kriza. — Vö. e megoszlásról Borbély György: Nyr. 39: 155, Márkos Albert: MNy. 10: 159, Bartha M. Eszter: Nyr. 47: 185.)

(Szeged).

A MAGYAR-ZSIDÓ NYELVROKONSÁG UTOLSÓ BAJNOKA.

írta Kardos Albert.

Tudományos balítéletek éppen oly nehezen írthatók ki az emberi lélekből, mint a babonás vélekedések. Nemzedékről nemzedékre szállnak és ha egy-egy korban meglapulnak, elrejtőznek, jön idő, amikor az atavizmus erejével ismét előtörnek.

A magyar tudomány történetében ilyen szívós életű, körülbelül háromszáz esztendőre terjedő balitélet a magyar-zsidó nyelvrokonság. Tudományos balitéletnek mondtam ezt, mert akik hangoztatják, tudós emberek és mert ezek a tudósok vélt igazságukat tudományos módszerrel próbálják bebizonyítani. A héber nyelvi rokonságot *Sylvester János*, ez a sok tekintetben geniálisnak mondható nyelvtan-írónk, bibliafordítónk, a humanizmus és reformáció szellemétől áthatott nagy tudosunk hangoztatta először 1539-ben, híres «*Grammatica Ungaro-Latina*»-jában, s az utolsó, aki a magyar-zsidó nyelvrokonságra esküszik, sőt ezzel együtt a magyar-zsidó vérrokonságot is hajlandó elismerni, *Kiss Bálint* szentesi «reform. prédikátor, esperes és táblabíró», amint magát nevezi 1839-ben közrebo-

csátott *«Magyar régiségek»* című munkájának az előszava (*«Bévezetés»*) végén.

Több oka van annak, hogy a magyar-zsidó nyelvrokonság tétele három századon át is fenntartotta magát. Ezeket az okokat, amelyeket már régen és többen — ezek között magam is — fejtegettek, következőkép foglalhatnám össze. Elsősorban az ótestamentum vitte rá a magyar tudósokat a magyar-zsidó nyelvrokonságra, mert kétségtelen igazságnak, *szent írás*-nak vették, hogy a legrégebb nyelv a héber, amelyből, mint ősnyelvből származtak a bábéli zavar után a földkerekség többi nyelvei.

De tudásaink közelebbi rokonságot is formáltak a zsidó nyelvhez azon a címen, hogy a magyar napkeleti nyelv és mint ilyennek ott van a helye a többi napkeleti (orientális, morgenländisch) nyelvek, a héber, chaldeus, méd, perzsa, szír és egyéb nyelvek díszes családjában. — Ezt az állítást *Beregszászi Nagy Pál* hirdette legnagyobb készültséggel (*Über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* 1796). Elősegítette a magyar-zsidó nyelvrokonság elfogadását, hogy a teológián, főképp a protestáns teológián kötelezően tanították és kedvvel tanulták a héber nyelvet, (még verseltek is héberül), mint a biblia első részének eredeti nyelvét.

Természetes, hogy az ember az ismert nyelveket szereti egymással összevetni, hasonlítani és így a héber nyelvnek magyar ismerői, akik jobbára papi, még pedig protestáns papi emberek voltak, szinte akaratlanul is beleestek a nyelvhasznításba.

De nagy mértékben belejátszott a magyar-zsidó nyelvrokonság felállításába és fentartásába a nemzeti hiúság is, jobban mondva a magyar nyelv és nemzet becsületének a védelme. A magyar-zsidó rokonság vallói meg akarták védeni a magyar nyelvet az ellen a felfogás ellen, amelyet némely német és szláv tudósok, (a *Sollen wir Magyaren werden?* névtelen szerzője, *Dankovszky* 1836.) nem a legtisztább szándéktól és nem a legjobb indulattól vezérelve hangoztattak, hogy t. i. a magyar nyelv egy újabban keletkezett, különböző nyelvek, főképp szláv nyelvek kölcsönszavaiból toldott-foldott nyelv, amely nem sorozhatja magát a régi tiszteletreméltó nyelvek közé és nem állhat egy rangban az európai művelt és nagy népek nyelveivel.

Kiss Bálintnál ezek az okok közösen hatottak, amikor elhatározta, hogy *«Magyar régiségek»* címen megírja a magyar népnek honfoglalás előtti történetét és hogy ebben az inkább művelődési, mint politikai történetben tisztázni fogja a magyar nyelv eredetét és rokonságát.

Művének, jobban mondva a művében foglalt nyelvhasznító fejezeteknek az ismertetése és méltatása előtt ismerkedjünk meg Kiss Bálint életének és írói munkásságának főbb adataival, amennyire azokhoz hozzájuthattam Szinnyeiből, a lexikonokból, a debreceni ref. kollégium levéltárából és leszármazóitól.

Kiss Bálint a békésmegyei Vésztőn született 1772-ben. Fel-

sőbb tanulmányait a debreceni kollégiumban végezte, amelybe a de-recskei kis gimnáziumból (particula) iratkozott be (subscribált) 1790 tavaszán. Öt évet töltött egyfolytában a kollégium tógatus diákjai között, 1795 szülőhelyén rektor (elemi iskolai tanító) volt, majd 1798-ban a kor szokása szerint és a kollégium hagyományait követve külföldi akadémiákra ment. Külföldi akadémiául a jenai egyetemet választotta, onnan hívta meg 1799-ben lelki pásztorául Szentest, ahol 54 évig, 1853-ban bekövetkezett haláláig szolgálta egyházát. Széleskörű irodalmi munkásságot végzett; írt az elemi iskoláknak szánt vallástani és közismereti tankönyveket, írt mezőgazdasági tanulmányokat folyóiratokban és külön füzetekben a gazdálkodók részére, megírta a szentesi egyháznak és a békés-bánsági egyházmegyének terjedelmes történetét, de ezek az utóbbi munkái kéziratban maradtak.

Leghíresebbé vált «Magyar régiségek» című műve, amely három részből áll; az első rész szól a magyarok őshazájáról, nevéről és nyelvéről, a második a magyarok őstörténetét beszéli el a honfoglalásig, a harmadik a magyarok vallását, erkölcsét, szokásait ismerteti.

Kiss Bálintnak egyházi és irodalmi munkássága nagy elismerést és többrendbeli kitüntetést szerzett. A békés-bánsági egyházmegye esperessé, Csongrádvármegye táblabíróvá, a M. T. Akadémia — valószínűen a «Magyar régiségek»-re való tekintettel — levelező taggá választotta. Az Akadémiában Toldy Ferenc mondott fölötte emlékbeszédet 1855-ben.

A debreceni ref. kollégium egyik tanácstermében őrzí arcképét, a nevezetesebb tanárok, volt növendékek, iskolai jóltevők arcképgyűjteményében.

Leszármazói Szentest városában közbecsülésben voltak s még az én szentesi tanár koromban is (1887—1891) vezető állásokat töltöttek be.

Ezek az adatok azonban inkább csak külső körülményekre vonatkoznak; műve, főképp annak bevezetése és berekesztése megengedi, hogy mélyebben beletekinthessünk egy száz évvel ezelőtt élt magyar tudósra a lelki világába, amelyben egy nagyon érdekes írónak, tudósra és embernek figyelemreméltó gondolatai és érzelmei tárulnak elénk.

Kiss Bálint valóban figyelemreméltó ember; azzá teszi első-sorban világos előadása, de még inkább felvilágosodott elméje.

Előadásában, stílusában a világosságot és egyenességet tűzi ki maga elé, mint amely szerinte különben is fő tulajdonsága a magyar nyelvnek. Nem tartja sem magához, sem a történeti írásmódhoz illendőnek «akár az érthetetlen piperés szókat, akár a homályt szerző léha círázatokat». Nem akarja, hogy írása az orvosi recipéhez hasonlítson, amelyet csak a beavatottak értenek. — Érthetően kíván írni, mert csak így fogják számosan olvasni. (Bévezetés XV—XVI. lp.)

Kiss Bálint nem esik a vizet prédikáló és bort ivó papok hibá-

jába; stílusa valóban világos és érthető, ami annál nagyobb érdeme, mert művét a nyelvújítás uralmának a tetőpontján írta, amikor a nyelvújítás legképtelenebb termékei (ezeket nevezheti *érthetetlen piperés szók*nak) ellepték az irodalmat és főképp a tudományos prózát és amikor a nyelvújítással kapcsolatban a tudákos kifejezések, a nehézkes és bonyolult mondatszerkezetek, a tömeges idegenszerűségek (ezeket értheti a *homályt szerző léha cifrázatoknak*) zavarossá tették és megrontották a magyar tudósoknak a stílusát.

Kiss Bálint meg tudta magát óvni a túlzó nyelvújítás veszedelmétől és az idegenszerűségek ragályától. Az új szavak közül használ ilyeneket: *kömetset, rajzolat, szókönyv*, de a religiót nem nevezi *egélynek*, az oraculumot *jósdának*, a templomot *szentélynek*, a holttestet sem *hullának*, pedig eleget beszél a régi magyarok valásáról, áldozati, temetési stb. szertartásairól. Az akkori irodalmi nyelvnek csak egy betegségébe esik bele ő is: a *bóli-bóli, vali-veli* kapcsolatokba, de ebbe is csak nagy ritkán. Idegenszerűséget is, legfeljebb egy pár rég meggyökeresedett latinosságot találunk nála, de a németességeknek akkor országszerte csapkodó hullámai az ő szentesi parochiája küszöbén nem hatoltak át, pedig jól tudott németül. A világosság és egyenesség mellett jellemzi stílusát az ódon szín és zamat, valamint a predikátori hivatástól elválaszthatatlan, a Károli-féle bibliából származó némi hosszadalmasság.

Kiss Bálintnak azonban nem a világos és érthető előadásmód a legfőbb jellemző vonása, hanem a felvilágosodott elme. Rendkívül tanulságos, hogy mint vélekedik a *faj*, jobban mondva a *nemzet* kérdéséről. Jól tudja, hogy a magyar-zsidó nyelvrokonság sokakban fel fogja kelteni a magyar-zsidó vérrokonság, a közös eredet gondolatát. Tanulmányában ugyan ellene mond a vérrokonságnak, de egyáltalán nem botránkoznék meg azon, ha tudományosan bizonyítható volna, hogy a magyar nemzet Ábrahámától származik; ez nem válnék — úgymond — a magyar nemzetnek sem kisebbségére, sem kárára. Hiszen nagyon sokan lettek becsületes magyarok, akiknek elei idegenből kerültek magyar földre és úgy «elegyedtek be a magyar nemzet Tiszájába». «Különben is — folytatja — a' ki tud magyarul beszélni, a' ki becsületének tartja, hogy *magyarnak* neveztetik, a' ki ezen nemzet' jó hírét, előmenetelét, békességét, tehetsége szerint előmozdítani igyekszik: érdemes az a' magyar névre és kenyérre, akár *Fejérnek*, akár *Weisnek*, akár *Bélinek* neveztesék.» (*Bévezetés* XIII—XIV. lp.)

Száz évvel ezelőtt így gondolkozott egy fajszeretettől és nemzeti büszkeségtől lelke mélyéig áthatott igaz magyar.

S mégis ez a világos elméjű és világos előadású igaz magyar, ez a sokat olvasott, sokat tanult, sokat gondolkozott tudós ember álmvilágban jár, lidércfényt kerget, ingoványba süllyed, mihelyt a nyelvhasznítás területére lép, mikor a magyar nép eredetét, a magyar név keletkezését próbálja megfejteni.

Hogy hova téved minden nagy készültségével ez a komoly gondolkodású ember, annak belátására elég elolvasni könyve első részé-

nek 9. és 11. fejezetét. — Ezekben a bibliára, Herodotosra, Josephusra és még más régi írókra támaszkodva azt vallja, hogy a magyar népnek őshazája *Média-Aria*, másképp *Madaj-Ara*, amelyből lett népnévül *Madaj-ar*, összevonva *Madjar*, újabb helyesírással *Magyar*, ami egyébként annyit tesz, mint Madajnak (Jáfet harmadik fiának) hegyes tartományokban lakó maradéki.

Kiss Bálint jól tudja, hogy a pusztá név nem sokat bizonyít valamely nemzet származására nézve; a nemzet hovátartozandóságát a nyelv dönti el; ezt tudva, hozzáfog művének legnehezebb részéhez, annak az atyafiságnak a bebizonyításához, amelyben a magyar nyelv van a mészár, szír, zsidó és khaldeus nyelvekkel, tulajdonképpen két utóbbival, mert mészár vagy szír nyelvi emlékeket nem ismert Kiss Bálint. Bizonyító eszközül a szóhasonlítást használja; műve első könyvében két nagy csoportba gyűjti össze a szerinte hasonló szokat. Az első csoport (a könyv 17. fejezete) 850, vagy a szerző szerint annál is több, mondjuk, közszót foglal magában, míg a második csoport (a könyv 18. fejezete) 400, vagy a szerző szerint annál is szaporább tulajdonnévből, még pedig személy-, helység-, vidék-, hegy- és folyónévből áll; mindkét csoportban a szavakat a héber alef-bét rendjében sorakoztatja.

Kiss Bálint, mielőtt az olvasók elé tárná ezt a majdnem 1300 szóhasonlítást, attól fél, hogy sokak előtt unalmas lesz e szópárosítások végigolvasása. Lehet, hogy abban a korban az olvasók csakugyan unalmasnak találták, de a mi lelkünkben az a két terjedelmes csoport nem az unalom, hanem a sajnálat érzését kelti fel. Sajnáljuk, hol haragos homlokkal, hol mosolygó arccal sajnáljuk azt a rengeteg fáradságot, azt a szinte mérhetetlen idővesztést, azt az elpazarolt ismeret- és tudásenergiát, amelybe e szócsoporthoz állítása került minden tudományos haszon nélkül. Kiss Bálint, mikor a magyar-zsidó nyelvazonosság épületébe fogott, labirintusba tévedt, amelyből nincs kivezető út, melyhez mennél több téglát hordott össze, annál inkább elzárta és befalazta magát.

Nehéz, nagyon nehéz példákat válogatni, mert egyik szóhasonlítás képtelenebb a másiknál. Eltévelyedését talán azok a példák fogják legerősebben bizonyítani, amelyekben nem is eredeti magyar, hanem kölcsönvett magyar szavakat rokonít héberrel. Így a *sabat*-ból, amely héberül munkától megnyugodtatást jelent, származtatja a szláv eredetű *szabad*-ot, a *czepirá*-ból (héberül reggeli idő, koszorú) a német vagy olasz eredetű *cifra*-t, a *szalmah*-ból, amelynek ruha a héber jelentése, a szláv *szalmá*-t, a *szarágh*-ből, amelynek héber jelentése összefonódott, a szláv *saraglyá*-t.

Még inkább elengedi magát a képzelet szárnyain, mikor a második szócsoporthban tulajdonszavakat, főképp személy- és helyneveket származtat a zsidó nyelvből; így magyarázza ugyanabból a *sabát*-ból, amelyből az első csoportbeli *szabad* lett, *Szovát*-ot, a *Kar-peot*-ból, amely héberül, ha ugyan lehet ilyen összetétel, hideg véget jelentene, a *Kárpát*-ot, *czachana*-ból, amely egyébként bűdösséget jelent, ott, ahol egyetlen egyszer előfordul, *Csokoná*-t, *bazar*-

mén-ből, amely héberül egy kis erőltetéssel széjjelszórt részt jelentene, *Böszörmény*-t, *bajk*-ból, amely nem héberül, hanem arameusul hírest, fényest jelent, *Vajk*-ot, Szent István pogány nevét, *esed*-ből, amely szerinte vízfolyást jelent, *Öcsöd*-öt. De ennél a szópárnál megfigyeljük, hogy ugyanebből a héber szóból már egy közszót, az *eset*-et származtatta, valamint arról is, hogy egy helyt *Öcsöd*-öt így magyarázta = öccse' birtoka.

A mosoly leginkább akkor ül ki ajkunkra, mikor Kiss Bálint nem elégszik meg az egymás mellé állítással, hanem történelmi, filozófiai vagy más fejtegetésre adja magát. Így tesz, mikor a héber *aszon*-t a magyar *asszony*nyal azonosítja, igaz, hogy *aszon* a héberben azt teszi: *kárt, romlást béhozó*, de ez érthető, hiszen ezzel az elnevezéssel a bűnbeesés históriáját akarták a zsidók példázni. Okoskodásában még inkább megzavarodik, mikor összetett szókat vet össze; ijesztő például szószerint idézem a következőket: «Szacah = szaka: ábrázolt, képzelt. Felmaradt ezen szavakban: éjszaka = ijesztőt ábrázolt: szakasztott olyan = ábrázolt olyat.»

De legmélyebbre sülyed eltévelyedésében, amikor a magyar igekötőket, névutókat, ige- és névszóképzőket, igei és névszói ragozat, tehát a magyar nyelv szerkezetének legbelsőbb elemeit héber szókból, hol igékből, hol főnevekből, esetleg indulatszókból származtatja, amint azt a híven idézett következő példák mutatják.

«*Dat* = dat, tat, tet: parancsolat, rendelés, törvény, kényszerítés, kötelezés. A' szenvedő igék' képzője, p. o. hordat, mondat, tanultat, szerkeztet: az az, ezeket parancsolja, rendeli, kötelez ezekre másokat.» (Dath héberül csakugyan törvény, rendelet.)

«*Ad* = ad, ed, od: hozzá, előtte, vele, addig, átadatott, hozzátartozó, birtok. Felmaradt ezen szókban: Várad = hozzá tartozó vár; Élesd = éles a' te birtokod; Öcsöd = öccse' birtoka. Az igékben a' második személy' képzője; p. o. veszed, harap-od.» (*Ad* különben héberben = ig jelentéssel praepositio.)

«*Ach* = ak, ek, ik, ok: atyafi, testvér; vele egy; hozzátartozik; csomó, sereg, társaság: p. o. fark = a' farral egy; kerek = a' körrel egy; jobbik = jobb a' társaságban. Ebből lett a' többes szám' képzője, p. o. emberek = sereg ember; virágok = csomó virág.» (*Ach* különben héberül *rokon*.)

Kadam = kodom, kedem, ködöm: ez előtt; előtte, szemléletel; előállítás; megjelenés; régen. Felmaradt az ilyen igék' ragasztékjaiban: bátor-kodom = bátor megjelenek; erőlködöm = erővel előállottam. Ebből lehetett: *ködök* = elől-álló; és *köd*: a' mi szem eleibe áll, 's a' látást akadályozza. (*Kadam* különben a kései héberben *előbb* jelentéssel adverbium.)

Ezek olvastára szinte önkéntelen kiáltunk fel Arany módjára: «Elég; a példa fáj; megtévelyedés az!»

S mégis a sajnálaton és szálnalmon keresztül, amelyet a kárba vesztett fáradság kelt föl bennünk, áthat egy homályos érzés, az a sejtelem, hogy ennyire el kellett ferdülnie a magyar nyevhasonlításnak, a helyes úttól olyan messzire le kellett tévednie, hogy a ma-

gyar tudósok — bármilyen tudomány terén — magukra eszméljenek és kiadják a jelszót: «Térjünk meg, ez az út a délibáb, az ingovány útja.» Be kellett látniok, hogy a kutatásból ki kell rekeszteniök a még oly tiszteletreméltó érzelmi szempontokat, mint amilyen a származás ősisége, a nyelv régisége, a biblia tekintélye, mert a tudományos búvárlathá belevegyített akár hazafias, akár vallásos érzések elhomályosítják a tiszta látást, megzavarják a kutató elmét és egyik tévedésből a másikba sodorják még az olyan képzett és nagy tudású embert is, amilyen Kiss Bálint volt, aki talán nem tévelyedett volna meg annyira, ha tudat alatt az nem vezette volna, hogy szebb és dicsőbb dolog a magyaroknak a hajdani médusokkal, chaldeusokkal és zsidókkal vér- és nyelvrokonságot tartani, mint a csak nem rég felszínre került és alig ismert finn, észt, lapp, vogul, votják, mordvin, cseremis népcsoporttal.

Kiss Bálint útján nem lehetett tovább járni, jönni kellett azoknak, akik visszatértek a helyes útra, jönni kellett a magyar összehasonlító nyelvtudomány igazi hőseinek, a magyar-ugor nyelvrokonság cáfolhatatlan hirdetőinek, *Reguly*-nak, *Hunvaldfynak*, *Budenznek*, akiknek közvetlen utódja, legméltóbb tanítványa a már fél-százados, itthon és külföldön elismert, nagybecsű munkásságra viszsza tekintő *Munkácsi Bernát*.

(Debrecen.)

SZERÉNY VÉLEMÉNYEM.

Írta Kertész Manó.

A megalázkodásnak azt a módját, hogy a beszélő a maga szellemi képességét csekélynek állítja és egy-egy kérdésben való ítéletét úgy nyilvánítja, hogy annak elfogadását látszólag remélni sem meri, a XVI. században még hiába keresnők. Bár ősi és világszerte ismert megnyilatkozása ez az udvariasságnak, mégis minálunk csak a barokk világnak a magyar udvariasság történetében egyébként is olyan nagy változást jelentő korszaka honosítja meg.

Persze a XVII. század elején, amikor a vélemény nyilvánításának ez a módja divatba jön, sem a *szerény*, sem a *vélemény* szót nem ismeri a magyar; más jelzők és más jelzett szók járják akkor; csak a *csekély tehetség* kapcsolatnak a jelzett szava gyökerezik a XVII. század nyelvhasználatában. Az első jelzők, amelyekkel a század elején találkozunk, ezek: *kevés*, *kicsi*, *kisded*, a «vélemény» egyértékese pedig *tetszés* vagy *ítélet*:

«Ezt is megcselekedheti ő fölsége az én *kevés tecsésem* szerint» (Batthány F. Thurzó Gy.-nek, Tört. Tár 1879. évf. 97., 1606-ból); «Az én *kevés ítéletem* szerint» (ua., uo. 101., 1610-ből); «*Kisded értelmem szerint* fölségedet arra kérném» (Thurzó Szaniszló Bethlen G.-nak, Tört. Tár 1879. évf. 240., 1619-ből); «Én az én *kicsi tehetségem szerint* minden utakat és módokat felkeresnék szegény Váradnak megsegéttésében» (Rédei László Bethlen G.-nak, Rédei

Maradv. 89., 1660-ból); «Az miben az én *kicsid tehetségem* engedi, mindenkor ngd kész alázatos szolgájára talál» (uo. 97., 1660-ból).

Ezekkel a jelzőkkel szinte egy időben bukkan fel a *vékony*, mint szerénységi jelző, de míg amazokkal a század harmadik negyedében már nem találkozunk, a *vékony* a XVIII. század elejéig virágzik: «Csak egynéhány szóval írom mostan kdnek az én ebbéli *vékony censurámat*» (Bethlen G. Rédei F.-nek, Tört. Tár 1881. évf. 287., 1617-ből). «Az én *vékony tetszésem szerint* két dolgot kellene kdnek cselekedni» (Pázm. Lev. 1:280., 1622-ből); «Az én *vékony tetszésem* meg akarám én is kgdneki írnia» (uo. 1:348., 1623-ből); «Az én *vékony ítéletem szerint*» (Rédei Maradv. 67., 1650-ből, Lónyai Anna, Lev. Tár 2:327., 1675-ből); «Az én *vékony asszony emberi tetszése*» (Bossányi Judit, Lev. Tár. 2:354., 1685-ből); «Az én *vékony gondolkodásom szerint* jó volna ő Ngát maga mellett conserválná Ngd» (Vitnyédi Zrinyinek, Vitny. Lev. 2:173., 1664-ből); «Az Ngd utóbbi gondolkodását *vékony tehetségem szerint* igen consideráltam» (ua., uo. 2:235., 1664-ből, Tört. Tár 1881. évf. 141., 1690-ből); «Magam *vékony elmém szerint*... ezt ítélném» (Radvánszky János II. Rákóczi Ferencnek, Tört. Tár 1906. évf. 224., 1704-ből).

A «*vékony tehetségű*» embernek a szolgálata is vékony; fejedelmekhez intézett levelekben nagy urak is szerényen így beszélnek a tőlük várható támogatásról: «Az békeségre való dolgokban, ha az én *vékony szolgálatom* kívántatik, meg nem vonom kgmedtül» (Pázmány I. Rákóczi Gy.-nek, Pázm. Lev. 2:359., 1632-ből); «Remélem is, hogy ebben az végezett confidentiában Ngod az én *vékony szolgálatomon* avagy legalább jó akaratomon meg fog nyugodni» (Lippay püspök I. Rákóczi Gy.-nek, Tört. Tár 1882. évf. 144., 1637-ből); «Az én *vékony szolgálatomban* is kd parancsolna, meg nem fogytokozik» (Rédei L. Kemény Jánosnak, Rédei Maradv. 104., 1660-ből).

Ezt a *vékony* jelzőt a XVII. század végén a *csekély* váltja fel a most ismertetett kapcsolatok mindegyikében; ezt a jelzőt csak a «vélemény»-nyel kapcsolatban szorította ki a nyelvújítók *szerény* szava; a *szerény vélemény*-nyel 1864-ből való levélben találkoztam először. (Kristyori J., Muz. Törzs 1864.)¹ A többi kapcsolatban ma is a *csekély* a szerénység kifejezője: «En uram a magam *csekély opiniomat* includáltam a só iránt» (Teleki M., Radvánszky Jánosnak, Tört. Tár 1906. évf. 217., 1704-ből); «En *csekély értelmem szerint*» (Jancsó F., Muz. Törzs. 1740). «*Csekély conceptusom és ítéletem szerint*» (Márczisz Gy., Muz. Törzs. 1742); «*Csekély ítéletem szerint* azt tartanám» (Kvassay L., Muz. Törzs. 1746); «Az én *tsekély vélekedésem szerint*» (Irod. Közl. 19:342, 1769-ből). «*Csekély tehetségem szerint*» (Kaz. Lev. 2:89., 1790-ből); «*Tsekély*

¹ A *szerény* Kazinczynak 1812-ből való alkotása; még 1818-ban is magyaráztatva kell ajánlani, úgyhogy a huszas évek előtt alig kezdett terjedni; viszont 1830 előtt már elég nagy kör használhatta, mert ebben az évben Széchényi már a *szerénykedik* igét bocsátja világgá. (NyUSz.)

Érdemeimet és még tsekélyebb tehetségemet» (Borsiczky J., Muz. Törzs. 1836). «Mindenekből, ami *csekély birtokomba* vagyon, a legnagyobb öröm készséggel szolgálak Néked» (Cserey F. Kazinczynak, Kaz. Lev. 13:6., 1815-ből); «Bár bizonytalan légyek is abban, ha kedvet tanálhatoké *tsekély munkámmal*» (Bárczi Gr. Károlyi A.-nak, Irod. Közl. 21:111., 1775-ből); «Bár adatnék oly alkalmatosságom, kívánva kívánnám, hogy *csekély szolgálatom* meg haladhatná gratiáját» (Klobusiczky J., Muz. Törzs. 1740).

Köszeghy Pál, akinek a *Bercsényi házassága* elé írt és Csáki Krisztinához szóló ajánlásában találkoztam a *csekély* legrégibb ilyen használatával (1695), mint igazi barokk udvari ember nagy találékonyságról tesz tanúságot egyéb szerénységi jelzők alkalmazásában is: Úrnőjének «legkisebbik alázatos szolgálja», így fejezi ki, hogy munkája, tehetsége és személye egyaránt értéktelen: «Ez indíta azért engemet is, hogy ezen *csekély munkámhoz* kezdenék és *együgyű verseimmel* Nagyságodnak kedveskedném» (32); a munka csak olyan «az mennyire *csekély elmém*mel felérhettem» (uo.) és «ha mind úgy nem történtenek volna is az dolgok, az mint magokban foglalnak verseim: azért meg ne ítélje *balgatatag szolgálját*, hanem tulajdonítsa *együgyűségemnek*» (33.).

A *csekély* jelző szolgál a beszélő egész emberi mivoltának kisebbitésére a *csekély személyem* kapcsolatban: «Alázatosan követem, hogy *csekél személem* nem szolgálhatok kglmednek» (Balogh S. Szerdahelyi Imrénnek, Muz. Törzs. 1732); «*Csekély személyem*» (Bessenyei S. Prileszky Eszternek, Irod. Közl. 16:69, 1771-ből); «A midőn Collegiumunkat és *csekély személyemet* a' Tekintetes Ur' és Tekintetes Asszonyág' tapasztalt kegyes indulatokba továbbra is ajánlanám...» (Stettner György, Muz. Törzs. 1835). A *csekély*-en kívül még az *érdemetlen*, meg a negyvenes évektől kezdve a nyelvújítók alkotta *igénytelen* ennek az udvarias önbecsülésnek a kifejezője: «Ajánlom *érdemetlen személyemet*» (Benkő F. Kazinczynak, Kaz. Lev. 2:226., 1791-ből). «Deák Ferenczünknek *igénytelen személyem* eránt viseltető becses bizodalma» (Tubek Farkas, Muz. Törzs. 1845). A *csekély személyem* egyértékeseként ma is hallható *csekélységem*-et a XVIII. század harmincas éveitől fogva olvashatjuk: «Midőn az Úrnak *csekélységemet* ajánlanám» (Egerváry József, Muz. Törzs. 1730). «*Magam csekélységit* is kötelezem az Úr szolgálattára» (Kiss János. uo. 1750). «*Csekélységemben* többet látott, mintsem benne tapasztalandó» (Bessenyei S. Radvanszky Jánosnak, Irod. Közl. 16:79., 1772-ből). Persze nem szabad azt gondolnunk, hogy a *csekélységem* az előbbi jelzős kifejezésből rövidült, mert e szóban a n. *meine Wenigkeit* fordítását kell látnunk, amely a németben kevéssel a XVII. század közepe előtt bukkan fel.² Nyilván a többi szerénységi jelző használatában is német hatást kereshetünk; a XVIII. század közepéről való *Österreichischer Secretarius*-ból ilyen példákat idézhetünk: «meine We-

² H. Sperber: Geschichte der deutschen Sprache 112.

nigkeit» (337), «auf meine wenige Vorstellung» (472), «nach unserm wenigen Vermögen» (567). A latin nyelv már Tiberius császár ideje óta ismeri a *mea parvitas*, *mea mediocritas*, *mea tenuitas* kifejezéseket³, de szárnyrakelésüktől fogva másfélezer esztendő mult el, míg az európai nyelvek felszívták őket. Jellemző, hogy a barokkvilágban bukkanak fel újra, mert ennek a kornak a lelki alkata a hatalomhoz való viszonyában a császári Róma lelkével sok hasonlóságot mutat.

A megalázkodás e korszakában csak természetes, hogy az írók a maguk munkájáról mint *gyenge írás-ról*, *gyarló fordítás-ról* (Báróczi, Irod. Közl. 21:111., 1775-ből), vagy *hitván munkátská-ról* (KazLev. 2:226., 1791-ből) beszélnek. Azonban külön ki kell emelnünk a levélnek szerénykedő kicsinyítését, mert ebben találjuk meg egy ma is használatos levélbeli fordulatumk eredetét. A XVII. században, mint az eddigiekből várhatjuk, *kis levél-ről*, *írás-ról*, a XVIII. század elejétől fogva pedig *csekély írás-ról* beszélnek: «Ez jó alkalmatossággal akarám ez *kis levelemmel* meglátogatnom Kgdet» (Wesselényi F. Kemény Jánosnak, Tört. Tár 1880. évf. 310, 1644-ből); «Ez *kis írásom* által kellették Kgdet édes sógor uram megtalálnom bízodalmason» (Kornis Kata Teleki M.-nak, Tört. Tár 1881. évf. 241., 1679-ből); «Kívánom *csekély írásom* találya szerencsés órában az Urat» (Hajós István, Muz. Törzs. 1740). Hogy a «kis», «csekély» itt nem a rövidség kifejezője, hanem az érték jelölője, azt ez a levél szembeszökően bizonyítja, mert jó három lap a terjedelme.

Ha ilyen «csekély» a levél, akkor meg sem érdemli, hogy levélnek nevezzék; nem is levél a XVIII. század alázatos emberének az írása, hanem csupán értelmetlen, összefüggéstelen betűk sora; persze, mikor a levelet «betűk»-nek nevezik, fölösleges már előtte mindenféle kicsinyítő jelző: «Mivel azonban az Urnak udvarlására szemillyem szerint nem lehetek, *alázatos bötűjmet* küldöm tiszteletre» (Kecskés J. F. Nagy Pálnak, Muz. Törzs. 1765); «Assecurálom kedves Uram Bátyámat ezen *engedelmes betűimmal*» (Fáy Ágoston, Muz. Törzs. 1780). «Midőn (a) szomorú esetet, mind pedig abból eredet fájdalmat Esküt Urnak *e gyászos betűim*-mel jelenténém...» (Horváthy Anna, Muz. Törzs. 1811).

E «betűk»-ben kifejezett alázat nagy voltáról tanuskodnak legrégibb levelező könyveink, amelyekben csak a hatalom ormán levőknek szánt levelek ékeskednek velük: «Nem érdemlem, hogy avagy tsak szeimeit-is reá vesse *méltatlan betűimre* Excellentziád» (Femer Kilian; Mindennapi közöns. és baráts. levelek 119., 1776-ből). Mézsáros Ignác *Magyar Szekretariusa* (1793) az itt következő két virágszál elsejét egy főhercegnek, a másodikát pedig a királyi főpohárnoknak szánta: «Illy *rövid betűkben* zárván sem határt, sem rakontzát nem tudó buzgóságot...» (69. l.). «Személyi udvarlással Méltóságos személyét nem tisztelhetvén, *engedelmes üdvözlő*

³ Zeitschr. f. d. deutschen Unterricht 6:319.

betűimmel kell meg-újítanom velem született kötelességemet.» (71. l.)

Mikor ezek a «betűk» «rendek»-ké szaporodnak, akkor viszont csökken a bennük kifejezett alázat. A *Magyar Szekretarius* már csak egy leányasszony nevenapjára ajánlja ilyenformán: «En különös szerentsémnek tartom, hogy... e napon magát-is egész s zemélyében frissen és egészségesen e' *rendeimmel* tisztelhetem». (78. l.)

Míg a XVIII. században a «betűk» és «rendek» természetesen csak a levélíró levelét jelentették, addig a XIX. század negyvenes éveitől kezdve a magyar nyelvtudat már nem tartja nyilván e kicsinyítés eredeti rendeltetését és ettől fogva a «rendek» majd »sorok» nemcsak az író levelét jelentik, hanem azt is, amelyikre a levélíró éppen válaszol: «Idei Martius 19-kéről hozzám utasított *becses rendeit* tsakis a' tegnapi napon... lehetvén szerentsés vennem...» (Gidófalvi István Barabás M.-nak, Muz. Törzs. 1845). «Tegnap kapván meg *becses sorait*, sietek ezennel válaszomat küldeni» (Forgács Kálmán, Muz. Törzs. 1851). A levél jelentésű «betű», «rend» és «sor» az író szerénységének kifejezése; mikor tehát a címzettnek, «becses rendei»-ről, vagy «becses sorai»-ról beszélünk, akkor valójában gorombán megtagadjuk a más levelétől a teljes levél-értéket. Ez is egyike azoknak az udvariasság szülte értelmetlenségeknek, amilyenekkel már többször találkoztunk, mint amilyen például az, hogy az író «*Bizodalmam felett való* kedves drága Uram Bátyám»-nak szólítja igen tisztelt atyjafiát.

Amint az udvarias szerénység kicsinyítő jelzővel fejezett ki, azt kicsinyítő képzővel is ki tudták fejezni: a kicsinyítő képzőknek udvarias indítékból való használata is a XVII. század elejétől fogva divatos: «Két okból indítattam, hogy az én *kicsin állapotom és értékem* szerint knteknek egy kevés deáki és lelki *ajándékokskával* kedveskedném» (Pázmány a pozsonyiaknak, Lev. 1:43., 1614-ből); «Az minemű levelet ktek és az statusok deputatusai írtak palatinus uramnak az én *dolgocskám* felől» (Pécsi S. Thurzó Imrénének, Tört. Tár. 1878. évf. 130. 1621-ből); «Csekély, de igazsággal lelegendő *szolgálatocskám*» (Kem. Okm. 101., 1656-ből); «Kényszerítetttem resignálnom és azokbeli kötelességem felszabadítását *kicsin becsületecskémnek* sérelme nélkül, alázatosan Ngodtul implorálnom» (uo. 91., 1656-ből); «Mitsoda ítélet tételek lesznek *versetskéim* iránt» (Ráday G. Kazinczynak, Kaz. Lev. 1:255., 1789-ből). *Tsekély munkátskám*ban a' rossz s' rút nyomtatást is, de kivált a' sok szarvas-hibákat sajnállom» (Benkő F. Kazinczynak, Kaz. Lev. 2:226., 1791-ből).

Persze, a kicsinyítő jelzőnek és képzőnek más érzelmi értéke is lehet; a dédelgető szeretet hangját halljuk annak a Sándor Gáspárnak a szavaiból, aki feleségének, az «édes szívecském»-nek, «édes Örzsikém»-nek ezt írja: «Jobban vígasztalódtam volna meg, ha egy *kis levelecskédet* is olvashattam volna» (Tört. Tár. 1878. évf. 707., 1690-ből).

A HÉJ ÉS SZÍJ SZÓ HANGTÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

A magyar nyelv tudósok közt sokáig volt vita tárgya, hogy a tövégi rövid magánhangzók megmaradhattak-e a mai népnyelvben. A székely nyelvjárásokban t. i. többek közt a *héj* és a *szíj* szónak magánhangzós végű alakjaik vannak (*héju*, *héjju*; *szíju*, *szíjju*, *szíjú* [vö. *szíjú*val MonIrók 11 : 353 NySz.], *szívu* MTsz., *szíu* CzF. MNGy. 10 : 464; Szakadátón szintén *szíu* és *szíumol* 'szíjamat', de *szíjjam*, *szíjjad*, mint *hiu* 'padlás', de: *e ház híjját* MNy. 6 : 208). Hogy maradhatott meg e szavakban a tövégi magánhangzó, mikor azok nyelvemlékeink tanúsága szerint a XIII. sz. elejéig lekoptak? Minthogy ez nyelvtörténeti szempontból képtelenségnek látszott, azt a magyarázatát adták a jelenségnek, hogy a *héju*, *szíju* -u-ja képző lehet.

A következőkben már most azt fogom kimutatni, hogy ebben a két szóban nemcsak eredeti tövégi magánhangzó megőrzéséről, de képzőről sem lehet szó.

Mi lehet hát akkor az a rejtélyes -u hang? Tudjuk, hogy a székely nyelvjárásokban nemcsak e főneveknek, hanem néhány igének is van -u végű alakja: *hiu* 'hív', *nyívu* 'nyív', *riívu* 'rí(v)', *szívu* 'szív' (MTsz. NyF. 20 : 41), *hivíu*, *sívíu*, *szívíu* (Nyr. 45 : 105, 49 : 128).¹ A moldvai csángók ezeket *v* nélkül ejtik: *hiu*, *riu*, *szíu* (Nyr. 31 : 3), de a *hiu*-ra Hszékből is van adat (MNyszet 6 : 210; vö. még: *hiutl* Szakadát MNy. 6 : 200).

Ilyen igealakok kódexeinkben és XVI. sz.-beli nyomtatványainkban is előfordulnak: *hiu* DebrK. Sylv. (*hiuni*, *hiut* BécsiK. *heiny* 'hívj' ² AporK., *hiyuth* Komj.; továbbá: *hyonoloc*, *hiotoc*, *még'hionioc* BécsiK.); *siu* Helt. (*seu* EsztT., *sívu* Ilosvai) 'sí'; *reu* (EsztT. *si* a.; továbbá *reio* BécsiK.) 'rí'; *viu* BécsiK. (*viyu*, *viut* Helt.; továbbá: *vyol*, *vyovan*, *vionanac* BécsiK.) 'vív' (NySz. TMNy. 215. jegyz. NyK. 46 : 455).

Az első pillantásra föltűnik, hogy a felsorolt igék egytől-egyig *v*-tövéűk. S ha a *szíj* és *héj* szó történetét nyomozzuk, arra az eredményre jutunk, hogy eredetileg ezek is *v*-tövéű névszók voltak, s a *j* csak újabb fejlődés bennük. A *szíj*-nak pl. mind a régi, mind a népnyelvben *szí* és *szíu* alakváltozata van.³ Hogy a *héj* is eredetileg *v*-tövéű szó volt, azt a következő adatok bizonyítják: *fa hev* BesztSz., *fa hev* Soprsz. 'fahéj', *hol hev* 'halhéj' Soprsz., vö. még: *derekal hyo* 'derekaljhéj' 1516 OklSz., az *haz heinkra* aluan Decsi NySz. Az utóbbi adatban a *házhéj* jelentése 'háztető'. Pápa vidékén a régi Tsz. szerint a 'háztető' *híj*, Ormányságban pedig *hé* (MTsz.). Ez a *hé*, *híj* azonban nem más, mint az ország-szerte különböző hangalakban ismert *hiu* 'padlás' szó, amely azonos az eredetileg 'üres'-et jelentő *hiú* melléknévvel, melynek *v*-s változatai is vannak.⁴ A *héj* eredeti jelentése tehát 'fedél' volt, vagyis 'ami üres'.

A jelentés szempontjából vö. csuvas *хор* 'kéreg' (Ašm), *хуб* 'kéreg, héj, (pl. fakéreg, répa, tojás, mogyoró héja, halpikkely)' (Paas.) ~ kaz. stb. *кабѣк* 'rinde, schale' és *хубѣ* 'fedél, fedő' (Paas.), *кус-хубаххи* 'szemhéj' ~ kaz. stb. *кабак* 'deckel', *кус кабаге* 'augenlid'. A csuvas szónak a magyarral való egyeztetése hangtani nehézségekbe ütközik.

A *héj* és *szíj* eredeti hangalakja eszerint *hiv* és *sziv* volt, ezek *v*-je azután *u* ra változott éppúgy, mint a *hiv*, *riu*, *siv*, *sziv*, *viu* igékből is *hiu*, *riu*, *siu*, *szíu*, *viu* fejlődött. A *héju*, *szíju* *j*-je hiátustöltő hang, mint a fent idézett igék *heinyj*, *hiyuth*, *reio*,⁵ *viyu* alakjaiban. A *héj* és *szíj* oly ragos alakokból vonódott el, melyekben

az *i* után a *v* kiesése következtében magánhangzó volt, s amelyek azután szintén föltettek hiátustöltő *j*-t. Ilyen változataik a *v*-tövé igéknek is vannak; pl. *hij*, *ríj*, *szíj* Prónayfalva (MNY. 24 : 135), Beregszász (Törös 16), *hij* Matkó (*hij*sz, *hijnája* MA., *hiyni* Born. *meghijta* Hetés, Sz.-Doboka m., *hijva* Sz.-Dob. m.); *rij* Fal. (*rijj* Fehér m., *rejnya* Hetés, *réjok* Göcsej); *szíj* Tokaj (*szíjok* Vas m., Zemplén m., *szíjok* Bereg, Ung m., *szíjnak* Pós., *fel-szíjhattya* Kár., *hiszítja* Paskó, *ki szíjván* Fal.); *viyni* (*megviit* MA. *viyna* Szék. Pázm., *meg viyhassak* Helt., *viynak* Amade, *vijjás* Göcsej) NySz. MTsz. TMNy. 258.

A *szívu* 'szíj', *hívu* 'padlás', *hívu*, *rívu*, *sívu*, *szívu* 'hiv, rív, sív, szív' *v*-je nem a *tő v*-je, mert hisz ebből *u* lett, hanem éppolyan hiátustöltő hang, mint fent a *j*. A székely *hiuult*, *szíuult* (és *iuult*) igealakokban sem a kötőhangzó lett zártabb, mert ez az *u* is az igető *v*-jének a változata, a *v* ellenben hiátustöltő; vö. *hiuult*, *iult* Szakadát MNY. 6 : 207, *iyult* Cisio, *ijult* MA. Medgy. (TMNy. 260. jegyz.), *yvut*, *yvltam*, *yvltak* Érdek., *yot*, *yottak* DöbrK., *yottatoc* BécsiK. (NyK. 42 : 216 — 7, 47 : 125). Nincs tehát semmi alapja Kräuter föltevésének (NyK. 42 : 338), hogy nyelvünkben -*u* (*ü*) praeteritum-jel is volt, mert az *yum* EhrK., *yvutok* Érdek., *yvutoc*, *yunak* BécsiK. féle praeteritumokban (NyK. 42 : 319) az *u* a *v* tőhang változata, melybe a tulajdonképpeni időjel beleolvadt.

Az elmondottakat igazolhatom egy szláv jövevényszavunkkal is: *liu* (Zilah, Kalotaszeg, Szföld. MTsz., Beregszász Törös 21, 1638, 1683 OklSz.) *liút* (NySz.) *liuv* (Torkos, Pray, Benkő MNY. 4 : 44, 6 : 86, 22 : 68), *liju* (Erdély), *lihu* (Szalonta NyF. 69 : 32, Beregszász Törös 62), *lihu* (Somogy m., Bihar m.), *lihu* (Debrecen), *léju* (Szföld MTsz. MA. PP. NySz.), *Lyo* (1594 OklSz.), *lihó* (Debrecen, Tokaj), *lihó* (Zemplén m., Nagykúnság), *léhó* (Kisújszállás, Szentés, Miskolc), *lého* (Nagykúnság, Túrkeve), *lévó* (Hont m., Komárom m., MTsz.), *lájó* (MA. NySz.), *leeh* (1620 OklSz.) 'hordóra való nagy (kádacska forma) tölcser' MTsz., 'infundibulum' MA. 'fasstrichter' PPB < szerb *liv*, tót *lív* (Miklosich Nyr. 11 : 317).

Ezek után végleg lezámolhatunk avval a legendával, hogy *dij* szavunk az arab-oszmanli *dije*, plur. *diját* 'blutgeld, geldsühne für mord', oszm. *dijet* 'vérdíj' átvétele (Goldziher-Szarvas Nyr. 23 : 193-4, EtSz.). A *dij* eredeti hangalakja *div* volt, mint a következő adatok bizonyítják: *a*) birtokos személyrag nélkül: *div* PP 1708, *div* MA³ 1621, Ember *diu*, *Diunak* 1604 OklSz., *diu*, *diut*, *difu* Kászoni 1647, *dyba* Ver. 1639, *dijon* (évszám nélkül) Nyr. 14 : 219, *děj* Adami; — *b*) személyraggal: *dywnket* (!) 1594 Soprlév. 213, *dyaath*, *veer dyya*, *dyyath* JordK., *dya* 1559 LevT. 1 : 319, *dyath* 1524 MNY. 13 : 123, *dyoc* Székely uo. 11 : 421, *dián* Helt. 1575, *dian* Ver. 1639, *diát* Bártai 1666 NySz., *eleuen dyan* 1594, *Eleuen Dian*, *holt Dyan* 1604 OklSz. — Eszerint vissza kell térnünk Budenz föltevéséhez (MUSz. 255), aki szerint a *dij* a *divat* és *diadalom* szókkal függ össze, bár ezek igei alapszóra utalnak (de vö. a *szíj* < *szív* főnév és a *szív* 'hasít abroncsnak való ágat' Ormányáság, *szíjjok* 'gyalul' Göcsej, *szil* 'farag' Zala m. MTsz., *szivol*, *szival*, *szívu*, *szíul*, *szíjal* ('aufschneiden' NySz. ige viszonyát. Ide tartozik a *szívós* melléknév is, mely eredetileg *szívos* volt).

A *v*-tövé főnevek csoportjába tartozott egykor a *fiú*⁶ is, melynek *ú*-ját (vö. *fiő*, *lófiő* Tiszahát MNY. 25 : 14, *ferfiő* 'férfiú' 1516 OklSz. < *férj* + *fiú*) nyelvészeink Budenz óta kicsinyítő képzőnek tekintették s a *fi*-t a *fiú* alapszavának tartották, pedig csak hangváltozata. A *fiú* eredetileg **fiu*-nak hangzott. A ragtalan alakban ebből *fiu* fejlődött, a ragos és képzős alakokban pedig kiesett a *v*: *fial* (*fiot* KT.), *fiam*, *fiad*, *fiak*, *Fyaderdew* (1478, *Fyady* 1364, *Fiod* 1208/1359,

1211, 1225, *Fyod* 1231, 1279, 1318 OksSz., *fyodum* ÓMS. -d kicsinyítő [képzővel] *fias*, *fiatlan*, *fiacska*, *fiazik* (NySz.). A *v* kiesésére nézve vö. *riad*, *read* s *rivad*, *revad* (a *ri*, *riv* igéből) NySz. MTsz., *siadoz* s *sivadoz*, *sian* s *sivan* Székelyföld (a *si*, *siv* igéből) MTsz.; *viadal*, *viaskodik* NySz., *viás* Őrség, *viódik* Sopron m., *viót-tak* Zala m. (*vijóttak* Orosháza) s *vivaskodás*, *vivaskodtam* Nógrád m., *viváskodik* Szlavónia (a *vi*, *viv* igéből). — A rokon nyelvek is ezt bizonyítják: vogul *piŋ*, osztják *poŋ* (*poŋa* 'fia'), finn *poika* (gen. *pojan* < **poiŋan*). Az eredeti hang tehát *ɣ* volt, ennek pedig a magyarban szóközépen *v* felel meg; pl. *év* (etől DöbrK. NySz.) s *cser. ij*, *i*, mordv. *ije*, *i*, lappN *jácki* (gen. *jáŋi*) 'év', finn *ikä* (gen. *iän* < **iyän*) 'kor' 'a jelentésre nézve vö. a magyar *idő* régi és népnyelvi 'év' jelentését); *tëv-* (*tész*) s lappN *Däkkä-* (praes. 1. sz. *Däŋäm*), finn *tekee* (s *teen* < **teyen*); *iv-* (*iszik*) s lappN *juckkä-* (s *juŋäm*) NyH.⁷ 35.

Az eddig tárgyalt *v*-töví névszók mind mélyhangúak voltak; az eredetileg szintén *iv*-re végződő, de magashangú szók fejlődése részben eltér az előbbiektől, mert ezek ma csaknem mind *ü*-re végződnek: *bü*, *fü*, *hü*, *mü*, *nyü*, *sü* 'sógor', *sü* s *sziv* (TMNy. 329). Eredeti alakjuk *biv*, *fiv*, *hiv*, *miv*, *nyiv*, *siv*, *sziv* volt; a *v* azután vagy lekopott vagy *ü*-re változott (vö. *fyew* EhrK. 276 b, *tyztoyto ffyew* 209, *Bechi fyü* BeythA. FivK. 2 b, talán így kell olvasnunk a *fiu*, *fyw* alakokat is NySz. OksSz., vö. *Fyunnwtás* 'füvönosztás' 1297 OksSz.; — *hiüŋgeŋen* 1606 MNy. 25:382, *ty hyüŋgeŋök* ÉrdyK. 597 b, meg *hyüŋlette* vala magaat 624, *meg hynlöt* uo., meg *hynlec* 186, *heŋul*, *heŋletik* DöbrK. 372 NySz., [ziü 1658 MNy 14:109. Az *ü* hang tehát ezekben *iv*-ből fejlődött. Néha azonban olyan változatokban is *ü* van, melyekben a *v* is megmaradt; ezekben vagy a belső analógia egyenlítette ki a különbséget, vagy *i* > *ü* hangváltozás történt, ami más esetben sem ritka. — (Vö. még: *heŋség*, Misoc., *heŋségere* BécsiK. NySz., *heŋjeg* Melius MNy. 14:153 [öbölly a.] 'hősség'; *cheŋ* 'csó' 1557 NySz. < szl. *čevs*).

Befejezésül még egy névszóról akarok megemlékezni, amelynek *-j* vége szintén nem eredeti, mert valószínűleg az is *v* töví szó volt. A *kéj* ragtalan alakban csak a XVII. sz. óta fordul elő, s eleinte csakis szótárakban; pl. MA.-nél, PP.-nál 'libentia', PPB.-nál 'beliebung, wollust' jelentésben. A *kéj* szót már Adámi is egynek vette a *kény*-nyel, de MA. s PP. ezt 'delicium', PPB. 'lust, freud, ergötzlichkeit' jelentéssel szótározzák. Kazinczy szerint a „*kéj* arbitrium, Willkühr“, s a „*kény* rokon a gyönyörrel“ (1829). A Tzs.-ben (1835) a *kéj* 'wonne, wollust', s a *kény* 'willkür' (NyUSz.). Mindkettő elvonás útján keletkezett az *ön kéjén*, *ön kényén*, *maga kénye szerint* féle kapcsolatokból. A *kény* azonban már Gyöngyösinél is előfordul. A két szónak egymáshoz való viszonya teljesen tisztázatlan. Annyi bizonyos, hogy az *ön kéjén* személyragos alak (vö. még *önkénjén* MA. Czegl., *önkente* Gyarm., *önkente* Misk. NySz.), s ezért feltehetjük, hogy a *j* itt sem tartozik a tőhöz, hanem hiátustöltő. S valóban találunk olyan adatot, melyben a *j* helyett *h* van (ewnnen *kehen* EhrK.) vagy *v* (maga *kéven*, m. *keuen* Zvon.), de teljesen hiányozhatik is (ün *kiynn*, ünön *kichen*, sok *kichen* iarok vadnak Sylv.) A tagadóképzős alakok általában *j*-tlenek: *kítelen*, *kítelen* MTsz., *keithelen* Winklk. *kehtelen* JordK., *kételen* Pázm., *kítelen* DöbrK. NySz., Mikes 143. lev., *ketelen* való szolgálat Szikszai. Nem világos az előtag ezekben az ikerszókban: *ké-kételen* Pázm., *nem keeketelen* RMNy. 2:227, *kés-kételen* Czegl. Pös., *ké-s* *kénytelen* GKat., kinél *kény* s *kénytelen* is előfordul, (vö. *nem ken ketelen* 1548 LevT. 1:53). A legfurcsább: *nem kéve ketelen* (pl. *nem keewe keetelen* ÉrdyK. NySz.). Munkácsi (ÁKE. 297) a *kéve* alakot határozóígenévének fogja föl, s természetesen a *kéve-kételen*

ben igei alapszót vesz föl. Én valószínűbbnek tartom, hogy a *v* a tőhöz tartozik, s emellett nemcsak a már idézett *maga kéven* tanuskodnék, hanem a *kényes* dunántúli *kévés*, *kévös*, *kiévös* változata is (MTsz.); az *-e* vagy birtokos személyrag, vagy járulékhang, vagy az *akarva akaratlan* hatása alatt keletkezett.

Nagyon fontos adat az előbbi *nem kén kételen*, mert a *kén* ebben *n*-ragos határozónak látszik. Ugyanez van megkettőzve a BécsiK.-ben: Ma g^ehetec eg'be mendeneket, kic evarosban vadnac, hog' mend *kénkén* ag'g'uc meg magonkat: ut sua sponte tradamus nos omnes (NySz.). Ez a *kén* szó előfordul határozóragként is: *mondáskén* Vas m. MNy. 18:59, *máskén*, *mikén*, *adósságkén*, *fija-kén*, *százonkin*, *égyenkin* Nagykanizsa NyF. 48:29, *máskén* Őrség, *jutalomkén* Göcsej, *akamaskin* 'alkalmasint, meglehetősen' Hetés, *szálankén*, *darabankén*, *napankén*, *helenkén*, *hólnapankén*, *östönkén*, 'estenként' Moldva; *miken* 'miként' KatL., *csodaken* 'csodaként' VirgK., *ön kén* Kules. Toln., *önken* Fél. NySz., *önkőn* Gyöngy 1:27 (vö. Wichmann MNy. 4:214). Ez a *-kén* az őse a mai *-ként* ragnak, melyben eszerint két rag is van (*-n + t*). Az *ön kényén* alakban pedig az *-n* rag van megismételve (vö. *heven* > *hevenyén*, *hókán* > *hókon* > *hókonyán*, *hókonyon* Beke Nyr. 58:63). A *kényes* melléknév, amely már a XVI. sz.-ban előfordul, szintén a *kén* határozó alakból van képezve, mint a *hiányos* és *magán(y)os*, ezekből is elvontak aztán *hiány* és *magány* főnevet.

A régi *-kél* ragban (pl. *esztendőkét*, *izenket* DebrK., *naponkeelh* Kesztk., *feyenkeelh* ÉrsK., *egyenkél*, *lassankét* Mikes 8, 66. lev.) a *-t* lokativusrag közvetlenül járult az alapszóhoz. A *-kél* ragnak *-kéd* változata is van a régi nyelvben. (A *-t* > *-d* hangváltozásra nézve vö. a 2. sz. birtokragot: *házađ* s *házatok* Nyr. 58:107.)

Budenz (MUSz. 10) a *kéj* származékának tartja a *kies* és *kiellen* melléknevet, s e föltevést valószínűnek mutatják az ilyen alakváltozatok: *kijes* MA. *kijellen* GKat., *kes* RMNy. 2:6, *kiellen* PeerK. 50, *kejellen* RMK. 6:150, *küellen* Hofgr. NySz.

Némely nyelvész (pl. Räsänen MSFOu. 48:140) a *kényszer* szót összekapcsolja a *kény*-nyel (R. mindkettőt török szónak magyarázza). A *kényszer* azonban nyelvújítás-kori elvonás a *kényszerít* igéből, mely eredetileg *készert*, *kiszert*, *készelt*, *kiszelt* volt, ez pedig nem más mint a *kisz* 'ösztönöz, biztat' (Vas m. MTsz.), *kész*, *kisz* 'aneifern, antreiben' (NySz) ige műveltetője *l + it* képzővel (vö. *készlel*, *kiszlel*; *készít*, *kiszít*; *készítet*, *kiszítet* NySz.; a kettős műveltető képzőre nézve vö. *szoplat* 'szoptat' Dtúl MTsz. *kölletis* 'keltetés', *kölletik* 'keltetik' Mezőtúr MNy. 21:281, 283). A *kén(y)szert* *n*-je vagy járulékhang, vagy a *kény*, *kénytelen*, esetleg *kéntal*, *kíntal* hatása alatt keletkezett.

¹ Udvarhely m.-ben *hiuvul* és *szívuł* (Nyr. 7:324); a *hiuvul* előfordul Tamási Áron, székely író, Hajnali madár c. novella kötetében is (120. l.). Ezek *-l*-je ugyanolyan eredetű, mint a népnyelvi *nól*, *fől* igében (TMNy. 256).

² Vö. *rivujj* 'ríj' (Hszék m.) Kriza Vadr.

³ Adatok: a) *szi* Szilágy m., *szi-jártó* Ipolság, *szi-jártó* Kecskemét, *szi-gyártó* Hszék m., *szi-pörge* 'pörgetett szij' Őrség MTsz., *sziat* Decsí, *szihátn* Erd. TörtAd., *zybol* DomK. NySz., *Zy* 1517, *zablazy* 1529, *Hal zy* 1532, *szyal* 1548., *zyostol* 1587, *Zygyariho* 1498, *zyGyewplewth* 1526, *szy* övet 1544 OklSz.; — b) *sziw* Szlavonia Nyitra, talpa *sziwe* v. *sziya*. Gyergyó NyF. 20:30,49 (a *sziwa*, *sziwa* [Brassó m.] változatára nézve vö. *heja* 'hiu, padlás' (Székelyföld) Nyr. 14:276, MNy. 13:311; Beke Nyr. 58:81; a *sziwa* *-é*-jére nézve: lábszékakkal Pázm. NySz., *sziját* 1782 MNy. 10:139); — a régi adatokban nem lehet meg-

állapítani, hogy *sziv* v. *szíu*-nak kell-e őket olvasni: *Ziu*, *Ziv* 1347, 1358, *Zyw* 1398, 1474, *rab szyu* 1548, *Ziugartholaca* 1322, *Ziugyartho* 1449 OklSz., *zru* SchlSz., *ziuu* BesztSz., *siu*, *szwu*, *szvius* chypelles 'szijas cipellős' GyöngyT., *zywyalh* JordK., *zju*, *zyw*, *zjuwolk* 1555 LevT. NySz.

4 Az alábbiakban összeállítom e szók alakváltozatait:

1. *héj*: a) *hal he* SchlSz., *feyalhee* 1513, *fahe* 1531, *Wankoshe* 1533, *bordahe* 1561 OklSz., *fahé* Helt. NySz.; — b) *fahy* 1522, *Wankoshy* 1548, *parna-hiak* 1574 OklSz., *hálnak hiai* Sylv., *szeme hiai* Mel. NySz., *hal-hi* Tiszaroff MTsz. — c) *fahey* SchlSz., *borda-héj* Szfold, *hěj*, *alma-hěj*, *hagyma-hěj* Csik m. *hějj*, *szém-hějj* Bakonyalja NyF. 34: 16,33; — d) *fiualy hiy* Radv. NySz., *borda-hij* Gyimes MNy. 4: 261, *hijj*, *alma hijja*, *vánkos-hijj* Hszék m. MTsz., *hal-hij* Mezőtúr, Szabolcs m. MNy. 4: 186, 25: 237; — e) *fa hew* BesztSz., *fa hev*, *hol hew* Soprsz. — f) *derekak hyo* 1516 OklSz.; — g) *kener hay* SchlSz., *fa hay*, *parna hay* BesztSz., *zemeteknek haya* HorvK. NySz., *dwhna hay*, *feyal hay*, *derekak hay* 1530, *parna hay* 1565 OklSz., *hajattan* tsiga Misk. NySz.; *borda-haj* Zemplén m., Szatmár m., *hal haja* Komárom, *szöm-haj* Kecskemét; *meg-hajal* 'héjától megtisztít' Szatmár m. MTsz., *hajalattan* Felv., a borsót meghajazván Szakácsmest. NySz. — A *haj* alak nem hangváltozat, hanem a *héj*-nak és a 'haar' jelentésű *haj*-nak összecserélése (vö. *hejkötő* 'hajkötő' Ipolyvid. Nyr. 3: 428).

2. *ház* - *hěj* 'földél, tető': a) *hé* Ormányáság MTsz., *hazhenak* FestK., *haazheen* KesztK., *ház heara* Pont., *héat* palotáknak Tin. NySz., *heazok* 'héjazó, tetőfedő' 1549 OklSz., *béheazo* Mal. NySz., *be heazva* 1636 MNy. 4: 180; *fen heaz* 'fennhéjáz' M.A. Pázm.; *heazat* Helt., *héazat* Kár. Pázm. 'háztető'; — b) *ház hy* Kár., *palotak hiara* Cseng. NySz., *hyazo* szeg 'héjazó szeg, zsindeleyszeg' 1549 OklSz.; *hyazaton* DóbrK. NySz.; *fen-hiaz* 'fönnhéjáz' Hszék m. MTsz. — c) *fěnhėjaz* 'fönnhéjáz' (Szalonta) NyF. 69: 20; *hějjazás* 'tetőrakás az asztagnál', *hějjazat* 'az asztag tetőzete' Bakonyalja NyF. 34: 65; — d) *hij* Pápa vid. MTsz., *hijjába* ErdTört., *hijaztatik* ErdTörtAd., *fen hijazni* RendÉl. NySz.; — e) az *haz heiu*kra aluan Decsi NySz. — f) *haj* Heves m. MTsz. Otr. NySz.; *fě(i)-haj* 'félszer, kocsiszin' Palócság MTsz.; *hajaz* 'betetőz (asztagot)' Pápa vid. NyF. 17: 35, 'föliülmul' Szeged, *behajaz* 'betetőz' Kecskemét, *felhajaz* 'fönnhéjáz' Heves m. *fön(t)hajaz* Vác NyF. 10: 20,74; *hajazat*. Kecskemét, Szfold MTsz. Pápa vid. NyF. 17: 35, *hajaz* Pős., *fen hajazó* Otr. Misk. Hall., *hajazat* BécsiK. NySz.

3. *hiu* 'padlás': a) *hé*, *hě*, *hié*, *hié*; — b) *hi*, *hí*, *hi*; — *hěj*, *hěly*, *hěl*, *hiél*, *h'él*; — c) *hij*, *hijj*, *hij*; — d) *hiu*, *hiú*, *hiju* (már Benkónél 1778, MNy. 6: 86) *hiu*, *hiju*, *hijú*, *hijjú* MTsz., *hiuu* MNGy. 10: 463; — aa) *hásszé*; — bb) *ház-hěj(a)*; — cc) *ház-hia*, *hászia*, *hásszia*; *ház-hija*, *hásszia*; *ház-hijja*, *hásszija*; *ház-hija*, *ház-hijja* MTsz., *e ház hijját* MNy. 6: 308.

4. *hiján*, *hija*: egy *héján* tiz, teli van *héjává* 'egy kevés hiján' Udvarhely m., *héjja* Hszék m., Tolna m., Nyitra m., *héjjános(ság)* 'hiányos(ság)' Hszék m. MTsz. *héjja* Bakonyalja NyF. 34: 146, *hea*, *héja* LevT., *hia* Ozor., *hija* MA. *heyan* JordK., *hean* DebrK., *heános* Pázm. *héányos* Tarn., *heyános*, *hijános* Felv., *hijjánosság* Pős., *hias* Forró, *hijos* Gvad. NySz.

5. *hiú* 'leer; etel': a) *hy* TelK., ÉrsK., *hiakat* Com.; — b) *hey* KulcsK., *hei* Kulcs.; — c) *hew* JordK. Decsi, *heu* ErdyK. — d) *hiu* BécsiK. DebrK., *hyu* CornK.; — e) *heiu* AporK.; — módhatározó raggal: *hyan* MünchK. *heian*, *heuan* BécsiK., *henon* JordK. ÉrdyK., *hiuan* MünchK., *hyuan* EhrK., *hivon* MA. 'üresen, tétlenül'; — képzőekkel: *hewszag* JordK. stb., *hivság* Com. stb.; *meg hyveyt* 'aus-leeren' RMNy. II. 3, Tel.; *meg huietotta* 'vereitelt' Pécsi; *meg hivula* 'leer werden' Huszti; *henvolkodwan* JordK., *hivolkodgyéc* Zvon. (vö. *heiolkodic* BécsiK.) NySz.

5 Az o-s alakokat szerintem hosszú ó-val kell olvasni, s ezek a megnyúlt *hiú*, *riú*, *siú*, *szíu*, *viú* továbbfejlődései (vö. az *odú* ~ *odó*, *fenyű* ~ *fenyő* stb. fejlődését; Beke Nyr. 59: 16). — Utólag látom, hogy Kráuter (NyF. 44: 20, MNy. 9: 75) a *v*-tővű igék fejlődését csaknem úgy magyarázza, mint én, de szerinte a *v* eredetileg bilabialis (*w*) hang volt, s ebből egyrészt *v*, másrészt *u* ~ *o* fejlődött. Bilabialis *w* fölvétele azonban teljesen fölösleges, az *u* közvetlen fejlődött *v*-ből.

6 Budenz óta elhomályosult összetételnek tekintik az *ifjú* szót (a székegyeknél *éffu*, *éffú*, *éfiu*, *éfiú* MTsz.), melynek második tagja a *fiú*. Az *ifjú* *j*-jét úgy szokták magyarázni, hogy az *i-fiú*-ból hiátustöltővel *ifjú* lett,

majd a közbenső *i* kiestével a mai *ifjú*. A *fiú* azonban eredetileg **fiu*-nak hangzott, s itt nem volt szükség hiátustöltőre, csak akkor, mikor a *v*-ből már *u* lett. Nézetem szerint a *j* a közbenső *i*-ből fejlődött ily módon: **fiu* > *ifiu* > *ifju* > *ifju* (vö. *Kömjes* < *Kömies* Kriza Vadr. Kóm. Kelemenné). Összetételben az *u* kiesett, s megmaradt az eredeti *i*: *ifju*r, *ifju*sszony (Dtúl, saj. föl.), *ifju*ember, *ifju*legény, *ifju*leány (Hszék Nyr. 2:522), *éfi* asszony, *éfi* legény, *éfi* leány, *éfi* ember (Szföld MNGy. 3:228, 304, 243, MTsz.). Használja ezeket Tamási is: *ifi* gazda Hajn. mad. 81, *ifi* legény 106, 107, *éfi* gazda 81, *ifi* Kele Menyhért 88, 89 (de *ifiú* szív 78, *ifiú* leán 146, *éfiú* ész 40; főnévileg: *ifiú* 85).

⁷ A MA. magy.-lat. szótárából más szótárakba is bejutott *czui* sajtóhiba *czüu* helyett. Az első kiadás lat.-magy. részében *tubus* a. így is van.

HERMAN OTTÓ STÍLUSA.

Irta Dénes Szilárd.

Munkácsi Bernátnak tudományos eredményekben gazdag munkássága több ponton is érintkezik Herman Ottónak nagy jelentőségű, korszakos irodalmi működésével. Hermannak reá való hatásáról Munkácsi beszámol a Nyrnek tíz évvel ezelőtti folyamában. (49:118.) Ennek a tudományos kapcsolatnak egyik érdekes tanúbizonyossága Munkácsinak *A magyar népies halászat műnyelve* című munkája. Ez a mű az összehasonlító nyelvtudomány fáklyafényével világítja meg Herman Ottónak, *A magyar halászat könyvében* kifejtett amaz alapvető tételét, hogy az ős magyarságnak «halászó vidékről kellett jönnie». Munkácsi tanulmánya bizonyos tekintetben még tovább is viszi Herman Ottó eredményeit, anidőn arra a megállapításra jut, hogy a halászat és vízi élet magyar műszavainak alaprésze «a nyelvi s ennél fogva népi élet legrégibb korszakában, az ugor népek közösségéből való kiválás előtt keletkezett». (Az idézett munka 84. l.)

Herman Ottó több helyen is kifejezést ad Munkácsi Bernát tudományos munkássága iránt érzett megbecsülésének. Az északi madárhegyek tájáról írott szép könyvében olvashatjuk ezt a mondatot: «Quigstad megmutatta nekem a Finn-Ugor-Társaság kiadványait, amelyekben a magyarság működése kiválóan és tüzetesen méltatva van; ki vannak emelve Hunfalvy Pál, Szarvas Gábor, Budenz, Simonyi, Halász, Balassa és különösen Munkácsi Bernát.» (210. l.) A Magyar Pásztorok Nyelvkincsében is szívesen hivatkozik Munkácsi kutatásainak eredményeire.

A nagy természettudós s kiváló néprajzi író ugyanis a magyar nyelvtudományt is tanulmányai körébe vonta. A magyar nyelvfejlődés, a magyar természettudományi műnyelv mindenha bizonyítani fogja Herman Ottó ebbeli kiváló munkásságának gazdag s kétségbevonhatatlan eredményeit. Irodalmi működésének egyik főcélja: a természettudományok és a néprajzi tudomány népszerűsítése. Már pedig milyen eszközzel tudjuk a tudománynak mindenkit érdeklő eredményeit általánossá tenni, fejtegetéseit minden társadalmi réteg közt elterjeszteni? Csakis úgy, ha a nyelv, az írásmód népszerű. Az

előadásmódnak, a stílusnak fontosságát érdekesen fejtegeti egyik képviselőházi beszédében is (1889. máj. 21.) s itt annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy az Akadémiának, egyébként kétségkívül tudományos értékű kiadványai, már nyelvük idegenszerűsége miatt sem tudnak a nemzet széles köreire hatást gyakorolni.

A közlésnek módjára, írásának nyelvére mindenkor nagy gondot fordít. Ennek tanubizonyysága pl. A madarak hasznáról és káráról írott könyvében olvasható Előljáró beszédnek ez a jellemző szakasza is: «Meg is írom úgy, amint legjobban tudom; ahogyan elég hosszú életem bőséges tapasztalata reá tanított. Megírom pedig szüzen-tiszta magyar nyelven, amelyet házad táján, mezőn, erdőn, legelőn, a pásztortüzet védő enyhelyeken, cserényeidben, kontyos kunyhóidban éppen tetőled tanultam; szemlélődésed józanságán pedig kicsiszoltam, talán fényesre ki is palléroztam.» (I. kiadás, 10. l.)

A nép nyelvének oly lelkes szeretete hatja át szívét-lelkét, hogy talán Kazinczy nyelvújító munkásságának létjogosultságát is kétségbe vonja. Erre vall legalább a fent említett képviselőházi beszédének ez a mondata: «Az a rohamos törekvés, igyekvés, amely egykoron azt mondta: van paraszt nyelv és van úri nyelv és amely kimondta azt, hogy a magyar nyelvet csinosítani kell, megteremtett egy oly nyelvbeli káoszt, melynek nyomása alatt elvált a nemzet zöme a magasabb tudományos intézményektől és törekvésektől.»

Természetes következés tehát, hogy két hatalmas kötetre terjedő halászati szakmunkájában gondosan kerül az újabb eredetű műszavakat és a «csinált halneveket», mert ezeket a nyelv szellemével ellenkezőknek tartja s meggyőződése, hogy a magyar halász mester-nyelve oly gazdag, hogy ezek merőben felesleges alkotások is. (M. Hal. K. II. 760.)

A természettudománynak ugyanis — fejtegeti ugyanebben a művében, — elsősorban a népnyelv műszavait kell használni. Ha aztán új szavak alkotása elkerülhetetlen, tanítómesterünk, útbiztónk csakis a népnyelv lehet. A tudomány ugyanis akkor teljesíti hivatását, ha az élettel eleven összeköttetésben van. Az önkényes szóalkotások azonban a közérthetőség rovására mennek s így alkalmazásukkal az élet és a tudomány elveszti kapcsolatát. A természettudományi íróra tehát komoly kötelességek hárulnak. «Ezeknek pedig legelseje a nyelv szabályszerű használata, a helyes, ép nyelvrészék, melynek ismét legtermészetesebb köszörűje a romlatlan népnyelv maga». Előzően pontokba szedi halászati kutatásainak tudományos eredményeit. A 9. pont így hangzik: «Magyar halászati irodalmat, az igazít, a népnyelv alkalmazása — tehát föl kutatása — nélkül megkezdeni nem lehet.» (Bevezető.)

Herman Ottó kétségkívül — ortológus. Ámde, aki annyira egyéni módon ír, akinek annyi alkalommal kell új jelenségekről, új megfigyelésekről számot adni, természetszerűen nem haladhat kikapott úton. Úgyhogy, nyelvújítónak is kell lennie. Nyelvújítása azonban — s ez részben a fenti szavakból is következik — nem

egyéb, mint meglévő szavaknak új értelemmel való felruházása. Nála labirintus: útvessző, mimikri: alakoskodás.

Nyelvi törekvéseiben azonban nem csupán a helyes magyarság szempontjai irányítják. A magyar halászat könyvének Semsey Andorhoz intézett ajánlásában munkáját útszéli virágokból kötött szerény bokrétának nevezi, amelynek a nyelv adja illatát. A madarak hasznáról és káráról című munkája elé írott bevezető szavaiból szintén láthatjuk, hogy nyeivművészeti céljai is vannak. Ezek a célkitűzések szükségképp következnek tudományos eljárásából, előadóképességéből s írói felfogásából. A természet jelenségeit ugyanis páratlan tisztánlátással tudja megfigyelni, a lelkébe vetítődött határozott s éles képről pedig hasonló világossággal tud beszámolni. Stílusa magyarosságát, világosságát tehát ezek az okok magyarázzák.

Van aztán Herman Ottónak egy igen lényeges, egész egyéniségére jellemző hatást gyakorló lelki tulajdona: nagy természetimádása. Nem csupán azt akarjuk mondani, hogy gyönyörködik a természetben, hogy szereti, hogy tanulmányának ez a legfőbb tárgya s igyekszik titkaiba behatolni, hanem azt kell hangoztatnunk, hogy Herman Ottó a vallásos ember meggyőződésével, lelki áhitatával, felmagasztosultságával, mint imádatának tárgyát — mondjuk, — mint istenét, nézi az egész természetet.

Neki úgy tetszik, élet lüktet az egész természetben. Nemcsak az ember küzd érvényesüléséért, hanem az ő megfigyelése szerint: «A fal tövében veszekedett a licium, hogánacs és csalán az elsőbbségért; — a keskeny oldal felől pedig itt-ott behorpadt a gyeper egy kőénybokor birkózott egy korhadt tuskóval, mely valamikor fejfa volt.» (Ez is egy mérges csók. Az előláhosodásról. Vas. Ujság, 1877.) A pákásztanyában pedig «a betóduló világosság s kitóduló füst örök harcban állottak egymással.» (M. hal. k. I. 471.)

Nemcsak az emberben van törekvés az előrejutásra; hasonlóképpen a verőfényes oldalon a gyeper iparkodását látjuk (Mhegy, 164.), amott nyíres erőlködik fölfelé (Mhegy, 166.), míg aztán a fás növények... eltörpülnek. (Mhegy, 388.) A reggeli szél átható hidege, noha éppen csak érintette a tenger felszínét... s ez (mégis) mintha borzongott volna tőle. (Mhegy, 165.) Élő lény a tó vize is, amelyhez ezt a megszólítást intézi az író: Igaz, még te is szót kérsz tőlem, édes tóságom, *kiben* az égbolt minden csillagzata fürdik. (M. hal. k. I. 547.) S lelkes lény a kutya is, mert hisz a magyar pásztor olyan kutyáknak adott folyónevet, *kik* erejüknel fogva különösen veszedelmesek voltak. (A m. pásztorok nykínese, 17.)

(Érdekesen bánik Herman Ottó a vonatkozó névmással, a relativummal. Többhelyütt ugyanis ellenkezőképpen azt tapasztaljuk, hogy a személyekre mutató jelzői mellékmondatot nem *ki*, hanem *mely* névmással köti össze a főmondattal. Egy arra menő kis leányt, *melynek* arca félreismerhetetlenül a magyar típust mutatta, megszólítottam magyarul. Vas. Ujság fenti helye.)

A Budapesti Szemlével, illetve Gyulai Pállal folytatott vitájában azt írja Herman Ottó, hogy művei írásakor a közérthetőség

mellett arra is törekedett, hogy a nyelv lehetőleg tiszta legyen, továbbá elkerülje a szárazságot s így valami ismeretterjesztő műfajt igyekezzék meghonosítani. (Bp. Szemle, 1877. 131. sz., 316. l.) Ebben azonban nemcsak nemes igyekevése segítette az író. Az ő kezében a toll olykor valósággal ecset; művészi képeket fest vele, mégpedig olyanokat, amelyek az elbeszélő irodalomban is gyönyörűséget ébresztenének bennünk. De nemcsak a látottakat tudja ragyogó színekkel elképzeltetni, hanem hangképeket is fülünkbe tud varázsolni. Hallása bizonyára csak fokként rosszabbodott, mert hisz a habok susogásától kezdve, a vízesés megdöbbentő robaját és a sziklafalhoz csapódó hullámok moraját nem tudta volna máskülönben oly zengő szavakkal elképzeltetni. A madárhegy fenséges leírása közepette ilyen mondatok omlanak a természettől megihletett író tollából: «Az egész óriási víz-sík mintha iszonyú zihálásba esett volna. A hullámzás sebesen, magasra dagadozott, a dagadás tetőpontján pedig csipkés, kifehéredő tarajt vetett és megsügött; de a miriád hullám megingása folytonos, zúgó morajjá olvadt össze.» (Mhegy, 281.)

A tudós fejtegetéseket mozgalmas, novellisztikus képek teszik még elevenebbekké. Hogy csak néhányra mutassak rá, olvassuk el a Magyar halászat könyvéből azt a kis képet, amely a halak továsíklását úzás közben teszi érthetővé. (II. 585.) Másutt drámai kép szemlélteti, hogy az ellenségére támadó teremtmény, amidőn már hatalmába kerített zsákmányát végképpen meg akarja semmisíteni, maga is áldozatává lesz a még erőszakosabb ellenfélnek. (M. hal. k. II. 574—575.) Újra másutt kedves, szinte idillikus képpel festi, hogy bukkanhat fel a halastóban váratlanul egy-egy halfajta, vagy mint népesülhet meg a hal nélkül szűkölködő víz. (Uo. II. 599.) Képeiben a mozgást páratlan művészettel tudja olvasói elé varázsolni. «Már az első fokon is — írja, — föltajtékkzik a rohanó víz, mert a kiálló szirtek ízekre hasgatják, törik. A második fokon már fölszisszen s ahol szirt áll útjában, ott üstökösen ágaskodik, vagy sugárszerűen lövell a magasba s cseppekre szaggatva, ívesen esik vissza a rohanó árba. Most a könyökös fordulóba zuhanva, az ellenkező szirtfalon törik meg, hol iszonyú forgatagot alkot, ahonnan egy üstszerű szakadékba bukik alá; innen egy része már párává zúvva, száll föl a levegőbe. Az üstből egy meredek lejtőre jut, amelynek részben késéses szirtbordái ézerszeresen össze-vissza hasgatják a már úgys tájtékkzó, gőzölgő s igazán fékevesztett árt s csak ezután jut el az utolsó és legmagasabb fokhoz.» (Mhegy, 194.) Színes jelzői hasonlóképp elősegítik az elképzeltetést. A szentjános bogár az ő képzetében a nyári éj bolyongó szikrája (Mhegy, 110.); északon embert bíró kemény hó takarja a földet. (Mhegy, 211.)

Gazdag nyelve a színárnyalatokat is könnyedséggel festi. «A törpe sirály... feje tiszta fekete, dolmánya gyöngéden kékes-hamvas, alsó fele a hónál is fehérebb volt; a mellén pedig leírhatatlan finomságú rózsaszín lehellet terjedezett.» (Mhegy, 8.) «A nádi

rigónak... hátafele rozsdásan futtatott barna, szemén át világosodó csík; fületája is világosodó». (A madarak haszn. és káráról 169.) «A füsti fecske... begye és háta a szárnyal és farkkal együtt kékes zománcsal ékeskedő fekete.» (Uo. 179.)

Stílusa ott is könnyedén folyik, ahol minden dísz nélkül hangzanak szavai. Mondanivalója kényelmesen helyezkedik el meglehetősen bő mondataiban. Ha azonban az írásmű természete úgy kívánta: gondolatait tömör mondatokba is belé tudta szorítani. Kosuth Lajos temetésén mondott beszédében ilyeneket olvashatunk: «Ő tette szabaddá e földet; ő törte össze a jobbágyság rabigáját. A szoigából ember, a szabad emberből a hon polgára lett». Lambrrecht Kálmánnak életrajzi könyvében megtaláljuk 1878-i szarvasi programbeszédét. A természettudós politikai gondolatait is könnyedén fejezi ki s cikornyátlan szavai egyszerű hallgatóságának felfogásához igazodnak.

Herman Ottó stílusa azonban nem a tudományoknak tárgyilagossá s minden alanyiságtól mentes előadásmódja. Személyét nem tudja tárgyától teljesen elválasztani; fejtegetései közben mindig érezzük, hogy az eleven, mozgékony, csupa szív Herman Ottó írásával van dolgunk. A madarak hasznáról és káráról szóló művének hangját nemcsak a népies szólások, a rövidre fogott mondatok jellemzik, hanem ezek mellett bizonyos pajtáskodás lengi át. Leírásaiban *biz'*, *ám*-féle szócskákkal erősíti állításait. «No, de mielőtt hogy tovább haladnánk, jó lesz a madártojással is megismerkedni.» (33. l.) Érdekes alanyiságára számtalan példát lehetne idézni. Ilyen pl.: «A társadalom, mondjuk városi része, érezhetően elfordult a kutyától. Közbiztonságát reábizza a közrend hivatalos őreire, akik lehetnek válogatott, kötelességtudó emberek, de szimatjuk és hallásuk a kutyáéhoz képest, mint mondani szoktuk, semmi.» (A m. pásztorok nyelvkincse 16.; hasonló példa ugyanebben a könyvben 55—56. l.) Még a függetlenségi politikus is hallatja szavát a fejtegetések során. A madárhegyekről szóló munkájában a lappok érdekes történeti multjával foglalkozik. Nálunk ellenkezést lehet tapasztalni ezzel a néppel szemben; «még pedig — folytatja tovább, — azon az alapon, amelyet Barcsai Ábrahám ebben a versben rakott volt le egykoron:

*Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket,
Ki Lapponiából hurcolja nyelvünket.*

Az a «nemzeti büszkeség», mely ezt a Barcsai tollára adta, jellemző volt a rendiség korszakára; de nem állhat meg sehogyssem 1848 után; tudományos alapja sohasem volt, ma sincs; a legendákban kifejezve elfogultság, mely útját akarná állani a kutatás szabadságának.» (338. l.) Ha azonban oly természeti képet fest az író, amely teljesen elbűvöli, megfeledkezik magáról, személye háttérbe szorul s ilyenkor csak a látottak hív előadására törekszik. Ennek példája lehet a Madárhegyekből a hullám ostromának leírása. (281. l.)

Herman Ottó természetszeretetét, de amellett finom ízlését igazolja az a mód is, ahogy az állatvilág ösztönös életjelenségeit kifejti. Csak két helyet idézek ennek bizonyítására. A halászatról szóló mű II. kötetében írja, hogy az önzés bírta rá az embert arra, hogy a halat szigonnyal akkor üsse keresztül, mikor az a fajfenntartás ösztönének lüktetése közben megfedkedezik az óvatosságról. (601. l.). A madárhegyről szóló leírásban megjegyzi, hogy: «A palarétegzet ezernyi ezer párkányt alkotott, melyet a madarak tömémentelen sokaságának hullajtása szennyes fehérre meszelt» (277. l.).

Könnyedén folyó stílusának ritmusát olykor azonban megbontja vagy egy-egy feleslegesen használt szócska, pl. *az* mutató névmás, vagy más ízben egy-egy hibás szórendi használat. Erre az utóbbira meglehetősen sűrűn bukkanunk. (Már messziről tűnt föl; könnyen ismerhetők fel; Mhegy 190, 293, hamar tudtam meg, a Vas. Ujságnak már említett cikkében.) Másik sűrűn előforduló nyelvi hibája a tárgyaz igeragozásnak relatív mellékmondatban (*mellyel* kapcsolatban) való használata. Megszűnik — mondja — a magasabb kultúrának termékenyítő hatása és következik az a nagy űr, mely egy nemzetet egyáltalában nagy alkotásokhoz nem vezetheti. (1889 máj. 21-i országgyűlési beszéd.)

Gyakori idegenszerűség továbbá a páros testrészeknek többes-számban való emlegetése. Egyes szóhasználatai is ellentétben vannak a helyes magyarsággal: Pl. «Megfedkedezett az ember arról a közhaszonról, amelyet a víz a halban nyújthat, ... mely kár nemcsak pénzben, hanem egy egészséges táplálék kimaradása során a nemzet közegészségében, tehát az életben is éri». (M. halászat II. 602.) Máskor pedig oly népiességre bukkanunk, amely az irodalmi nyelv mértékét nem üti meg. [A csuszka] «őszkor rámén olajos magvakra is». (A madarak hasznáról, 115. l.) Simonyi már rámutat (Nyr. 44: 35), hogy Herman népnyelvi adatait olykor kritikával kell fogadnunk. A m. pásztorok nykíncsében Karcagról ezt az adatot közli (21. l.): *Gyerök! hóci* (helyesen hocci = hozd ide, add ide) *a lúfejemet, hadd újjek reá!* Ennek a kis mondatnak úgyszólván minden szava helytelen. De legfeltűnőbb, hogy karcagi pásztornak a *gyerök* szóalak használatát tulajdonítja.

Ezeket az apróságokat azonban csak a kép teljessége kedvéért említettem s ez nem változtat azon a tényen, hogy Herman Ottó írásait a magyar stílus fejlődésének szempontjából előkelő hely illeti meg. Ezt a kérdést már 1887-ben, a Magyar halászat megjelenése után eldöntöttnek lehetett tekinteni. A bírálók annak idején a mű stílusát is lelkesedéssel emelték ki, de szavuk helyenként szeretlenségbe tévedt. Még Frecskay Jánosnak a Nyelvőrben (16: 216) közölt ismertetése sem ment az ilyesmiktől: «Ha mindazt be akar-nám mutatni e nagyterjedelmű, vaskos munkából — mondja bírál-
latában Frecskay —, ami becses és tanulságos van benne, legalább egy évre le kellene foglalnom a magam számára e folyóirat hasábjait s még akkor se juthatnék végére közléseim hosszú sorának». Nem csoda aztán, ha Gyulai Pál mérsékelni igyekszik az elismerés

áradozó szavait. Bírálataiban (Bpesti Szemle 1887, 129. sz.) első-sorban Frecskayval vitatkozik s ha tartózkodással ugyan, de neki is vannak dicsérő szavai Herman Ottó előadása módjára. Herman O. éleslátására vall aztán, hogy Gyulaihoz intézett válasziratában megállapítja, hogy a Budapesti Szemle szigorú hangja inkább Frecskaynak, semmint öneki szól.

Ez a rövidke cikk nem mutathatott rá teljesen Herman Ottó irodalmi munkásságának nyelvtudományi jelentőségére. Meggyőződésünk azonban, hogy a nagy tudós alkotásaiban nagyon sok a nyelvtudományban is gazdagon értékesíthető kincs. Meg kellene pl. állapítani, mit köszönhet a természettudományok nyelve Herman Ottó írásainak. Milyen részük van a természettudományi műszavak megteremtésében? Külön tanulmányozás tárgyává kellene tenni a népnyelv hatását Herman Ottóra, különösen a műszavak megteremtését illetően és ismertetni kellene Herman Ottónak ily értelemben vett nyelvújítási törekvéseit, ily irányú munkásságának eredményeit. Belé kellene állítani Herman O. írásmódját a magyar természet-tudományi irodalom szerves összefüggésébe, hogy megláthassuk, miként fejlődött az előzményekből s hogy hatott tovább. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy önzetlen, lelkes munkásságának nyelvi tekintetben sem maradtak el eredményei.

Az iskolák évtizedek óta figyelmeztetik az ifjúságot Herman Ottó írásainak nemes s követendő tulajdonságaira. Az olvasókönyvek szemelvényeket közölnek tőle. Ámde mi úgy hisszük, ezeknek a munkáknak kiválóságát még nagyobb mértékben is értékesíteni kellene. Ma már nehezen lehet hozzájuk férni. Abban egyáltalán nem is reménykedhetünk, hogy a Természettudományi Társulat belőlük új kiadásokat rendezzen. Ép ezért arra gondolnánk, hogy műveiből egy kötetre való szemelvényt kellene közzétenni.

INGYEN: UMBE SUS.

Írta Kallós Zsigmond.

Ingyen szavunk, ma is közkeletű használatán kívül megtalálható a régi nyelvben, mint az *ingyen sem* és *ingyen majd(an)* (M A: mox, e vestigio, confestim) határozók első tagja is.

Simonyi (M. H. 2:365) mindegyiket más eredetűnek gondolja, de etymonjukat nem ismeri. A következőkben megkísérlem e szók közös eredetét *igy*-ben kimutatni. Ennek az *igy*-nek pszichológiai és mondattani szempontból annyira változatos szerepét Barbarics Róbert tette szóvá két értekezésben. (Nyr. 17:255. *Igy. Nem igy.* Nyr. 19:308. *Valami a vegyülékmondatokról.*)

Az első *ingyen* kfn. megfelelőjét: *umbe sus* (*umsonst*) Lexer ugyan még úgy magyarázza: «nur um dieses selbst», de már H. Paul (DWB.) helyes úton jár: «ursprünglich muss man sich wohl eine hinweisende Geberde dazu denken.»

Ha a német szónak ilyen értelmezésére még maradna fenn kétség, azt a magyar *ingyen*-féléknek alábbi fejtegetése talán képes lesz teljesen eloszlatni.

Hangtanilag semmi sem áll annak útjában, hogy az *ingyent* *imigyen*-ből keletkezettnek ne lehessen gondolni,¹ ez pedig minden ízében megfelelne a *kfn.* szónak, és már félreérthetetlenül valami gesztusra vallana. Ezt a hangtani lehetőséget pedig határozottabban igazolja majd a *másik két ingyen*, melyeket a régi nyelvből *ingyen sem* és *ingyen majdan* alakjukban sikerül kimutatni.

A gesztusok nemzetközi jellegére nézve és arra, hogy milyen gyorsan teszik meg körútjukat az egyik néptől a másikhoz, elég Wundt Néplektanára utalni (I:131.)²

A három fajta *ingyen*-nek lényegesen eltérő jelentését a mutató *így*-gyel járó különböző kézmozdulatnak más-más értelme eléggé indokolja. *Így ingyen sem*-mel a hallgató felé kinyújtott jobb mutatóujjnak tagadó mozgatása járhatott, mi kb. megfelel a fejrázás erősítésének.

Ezt eredetibb alakjában a Szabács viadala őrizte meg: Azzal Sabácnak *ígyen sem* árthattak (18.). E helynek birjuk magyarázatát Zolnaitól (Nyelveml. 147.): «am. *így sem*. V. ö. *úgyan e h. úgy*. Olvashatjuk így is: *ígyen sēm*, (ha t. i. az első *n* csak tollhibából maradt ki), s akkor azt teszi 'korántsem'». A szöveg összefüggése *ingyen semre* utal, tollhiba pedig a sok törlés ellenére is alig van a maradványban.³

Sokkal kevésbé elterjedt és rövidebb életű volt az *ingyen majd* és *ingyen majdan*. Ez azonban már a Jókai k.-ben is előfordul egyszer, még pedig eredetibb alakjában. (143.): kesedelem nélkül *ígyen mayan* el meny azysba. Volf György nem ismerte fel a szót és megkérdőjelezte a helyet. Pedig a «kesedelem nélkül» kétségtelenül mutatja, hogy a hely *ígyen majdan*-nak olvasandó: «tüstént» jelentéssel. A Szab. Viadala-beli adat után nincs semmi okunk arra, hogy az *ígyen*-ben tollhibát sejtünk *ingyen* helyett.

Hogy melyik az a gesztus, mely e határozó mellől elveszett, azt csak homályosan sejtethetjük, mint akár azt, hogy milyen volt a német *sogleich*: subito jelentésű szó mellett az eredeti kísérő mozdulat.⁴ Látni való, hogy ennek a német szónak nemcsak jelentése azonos a mi régi kifejezésünkével, hanem, hogy a szónak mind a két tagja szintén kísérő mozdulatra enged következtetni (so, gelich = hasonló). H. Paul is a «hasonló»-t jelentő *gleich*-ből vezeti le e szó fejlődését, de nem gondol gesztusra.⁵ Feltűnő azonban a *sogleich* kapcsolat, melyet régebben szerettek külön írni (Grimm D. W. B.), és amely régebb a *gleich* önálló használatánál. És annál is feltűnőbb a frappáns magyar egyezés mind a két német szónál: *umbe sus* és *sogleich*; úgyhogy bármily találónak látszik is Paul magyarázata, mégsem lehetetlen, hogy a *német* szó mellől is a fent vázolt gesztus ment feledésbe.

Korukra nézve, mint fent említettem az *ingyen majd* látszik a három közül legrégibbnek. Nemcsak azért, mert már megvan a Jókai

k.-ben is, hanem, mert a Debr. k. egyik helye már olyan alakját ismeri, (*ingiammait* 29.), melyben a szó eredete már-már teljesen elhomályosult. Nem valószínű ugyan, hogy a megfelelő gesztusok a kimutatott két XV. századbéli *ígyen* mellett még szerepeltek volna, de azért még sem kell őket a XIV.-ik századnál korábban divóknak gondolni, mert a szóknak korábról sem szójegyzékeinkben, sem egyebütt nyomuk nincsen. Mihelyt az ilyen gesztust kísérő szók úgyahogy megállapodtak, maguk a mozdulatok csakhamar elmaradhatnak mellőlük, részben azért, mert a beszélő munka közben, vagy a távolból, és a sötétben történő közlés miatt a félreértés veszélye nélkül elejtheti. Ehhez aztán hozzájárul az efajta szóknak rögzítése az írás, illetve nyomtatás révén. Csak néha tartják magukat generációkon keresztül is. Erre való példa a francia *pas ça*, melyet, holott fentebb (a jegyzetben) kimutathattam Mme de Sévigné leveleiben, gyakran még ma is kísér a jelzett kézmozdulat.

Umbe sus és *gleich* még nem mutathatók ki a XIII.-ik századbeli német irodalomban és így a megfelelő mozdulatok ottani divata nagyjában összeesik Magyarországon való feltűnésükkal. A két nyelvben való megjelenésüket és a nyomukban alakult szavakat nem igen lehet egymástól függetlenül elgondolni.⁶

Ingyen-nel körülbelül egy jelentésű az az alsó mátyusföldi *intén*, melyet Zolnai (Nyr. 19:49.) egy túlságosan merész jelentésbeli áthidalással (mérsekeltség-irány!) egy ormánságbeli *intöst* (= egyenesen) szóval azonosít. Ezen a nyomon tovább haladva igyekszik kifejteni a magyar *int* képzőnek, valamint az *intég* igének is az eredetét. E célból egy *irány* jelentésű alapszót vesz fel (**int*) és reméli, hogy a további kutatásoknak sikerülni fog ezt a tövet a rokon nyelvekből kimutatni.

Ezzel szemben kínálkozik az a lehetőség *intén*-ben is, éppúgy, mint *ingyen*-ben, összevonást sejtenuünk: *im-int-en*, és keletkezéséhez ugyanazt a gesztust képzelni. Az így összevont *inten*-ből más határozók analógiájára lett talán *intén*.⁷

¹ L. ehhez Horger, Nyr. 39:289.

² Az *ingyen*-hez az a mozdulat gondolható, melyet Wundt egyik ábrájában bemutat (I:184.), és így magyaráz: Eine symbolische (plastische) Geberde für «wenig» ist: Daumen- u. Zeigefinger aufwärts gehend, u. gegeneinander gepresst, als wollten sie eine kleine Menge e. winzigen Gegenstandes festhalten». A francia *pas ça*, gyakran jár ma is ezzel a gesztussal. L. Mme de Sévigné: elle a des arbres qu'elle a *vus pas plus haut que cela* et qu'elle s'amuse à regarder pousser. — Carco: Le roman de Villon p. 184: Ce frère-là n'est jamais embarrassé. Il a des acheteurs partout, au prix de gros, tu penses, et jamais rien *pas ça*, pas un embêtement. (Az igaz, hogy a gesztus itt másértelmű: kb. körömfeketényi.) Egy más idevágó és nagyon elterjedt gesztus a jobb hüvelykujj körmének elpattantása az egyik felső metszőfogról. Valami szemmozdulatra enged következtetni a f. *à l'oeil* = ingyen, viszont egy későbbre, vagy szent Soha napjára kitoló kézmozdulat kísérte valószínűleg a magyar *potom áron* kifejezést, (szláv «*po tom*»: aztán, később.) (L. még a rendes tagadás jelzését némely nyelvben: fr. *point*, ol. *punto*, fr. *pas.*, ném. *nicht* = *ne wícht*, stb.).

³ *Ingyen* sem igen jellemző a régi magyar nyelvre. Abból, hogy a Jókai (Ehrenfeld) kódexben egyszer sem fordul elő, viszont már megvan a többiek-

ben, némi következtetést lehet vonni keletkezése időpontjára nézve, és természetesen találhatjuk, hogy a század végén még előfordul eredetibb alakjában: bár feltűnő, hogy már a Bécsi k.-ben elválasztva találjuk: Hog'oe seregéc *ingen* megnem zamlaltathatic (18). A XIX-ik században már régieség. Ar. *Ingyen sem* véli Detre százsz, hogy feje fölött ég a ház. Pet. Ilyen Istentől elrugaskodott gyerek az aggodást *ingen* sem érdemli meg. A TSz.-ban nincs reá példa.

⁴ Esetleg a jobb mutatóujjal a levegőbe rajzolt és előre gyorsan kisebbedő néhány kör. Inkább ilyesmire kell gondolnunk, mint valami lecsapó mozdulatra a kézzel vagy a lábbal, azért, mert a magyar szónak *nemsokára* jelentése is van, és ezt támogatja a *majdan* szó is. (Vö. n. *sofort*, hol a XVI. sz. előtt *fort* magában is «tüstént» jelentésű (Grimm D. W. B.).

⁵ Gleich XVII. és XVIII. sz. = *eben*: Sie kommen *gleich* zur rechten Stunde (Less.). Ebből az ért.-ből *gleich* nach dem Mittagessen (*eben* > *bald*).

⁶ Nincsen teljesen kizárva az sem, hogy a gesztus nálunk kezdte meg útját. Hogy idegenből érkezett és kortörténeti szempontból is rendkívül érdekes kifejezések milyen mértékben honosodtak meg német földön, arról újabban H. Steinger értekezése ad fogalmat (Sievers' Beitrage 53:3: Wortmischung mit fremder Betonung in den d. Mundarten.)

⁷ *Intén* ilyenformán azonos alakú volna a még élő *imént*-tel, melyet talán szintén egy kísérő gesztus ruházott fel mai jelentésével. Alakilag azonosítható a Zolnai ormánysági *intest*, *intöst* szava is az ő *intén*-jével, úgyhogy itt is összevonást feltételezünk: *im-int-es*. Ehhez a kinyújtott jobb mutatóujj járulhatott gesztusként az irány jelölésére. Zolnai irányjelentésű *int* tövét ugyan nem a rokon nyelvekben, hanem a dunántúli nép nyelvében gondolta kimutathatónak Kertész M. (Nyr. 31:577.). De a Nyelvőrnek e szó iránt érdeklődő kérdésére Sztrokay L. (Nyr. 32:347.) által előkerült ez: «ház szüntibe: egyvonalba a házzal (házzsúnt, házzsint)». Itt az *inte* elvonás is lehet *szünté*-ből a ház véghangja miatt. Ugyancsak Kertész és Simonyi mutattak rá egy *inté*-re a régi nyelvben is. (Kertész: Nyr. 41:220. Sim. 43:191., 46:292.) Ezek a régiségbeli helyek azonban magukban is elég érdekesek, és lehetnek a Zolnai kikövetkeztetett *int*-jétől egészen függetlenek is, különösen a nagy jelentésbeli különbségek miatt.

A FŐNEVEK FOKOZÁSA.

írta Prohászka János.

A fokozás általában minden nyelvben a melléknév sajátja, s annak kifejezésére szolgál, hogy a melléknév jelölte tulajdonság két vagy több összehasonlított személy vagy dolog közül az egyikben nagyobb mértékben van meg. A fokozás azonban a magyarban meglehetősen gyakori a főneveknél is, ami nyilvánvalóan csak úgy lehetséges, hogy a főnév a melléknév szerepét veszi át. A főnévnek melléknévi szerepben használata annyira általános a magyarban, hogy Simonyi ezt az indg. nyelvekkel szemben «nevezetesebb magyar s általában uráljaltaji sajátásnak» mondja (Jel. mondatana 32.). Előtordul ugyan hasonló jelenség a görögben is,¹ az angolban is, de mivel ez a magyarban egészen általános, «különös figyelmet érdemei» (u. o.).

¹ L. Vértessy D. Egyezések a magy. és görög nyelvben, Nyr. 33:265 (κύνταρος, κύντατος = kutyább, legkutyább stb.), Simonyi MNyelv 319 (βασιλευταρος = királyabb).

A főnevek fokozása leggyakoribb a népnyelvben s a népies írók nyelvében, de előfordul a régi és újabb irodalomban is, mint alábbi példáink mutatják:

1. *Marhább, legmarhább, kódissabb, legkódissabb*, «ű érte se *károbb*», «annál *kutyább*» (Bakonyaljai nyj. NyF. 34:22); *embe-rebb, legemberebb, gyermekebb*, sőt kisebbítve is: *legényebbecske, emberebbecske* stb.: Hát bijon Jóskuca mán emberebbecske vóna, de azér csak kicsi ű még a kaszáhó (Jánosfalvi nyj. NyF. 29:20); a Jani *emberebb* má (Adavidéki nyj. NyF. 37:15); *gyöngyebb* szó (Népk. Gy. 2:80); *ökörnél ökrebbek* (Krizsa Vadr. 366); *kutyább* (Arany L. Népm. 253); *örömebb* lesz ebbe (az új házba) lakni, mint abba a régi ócskába (Orosháza, Nyr. 32:392); az üvé se *ká-rabb*, mind az enyim; ű érte se *kárább* mim másé (Adavidéki nyj. Ny. F. 37:15); *különségebb* (= inkább) másféle, csángó nyj. Nyr. 30:111); a pogánynál is *pogányabb* vén asszony (Arany L. népm.); *terhebb, kárább, lovabb, koldusabb; birkább, marhább*, medvénél is *medvébb* a tánca, *disznóbb, kutyább, ökrebb* vagy te az ökörnél is (Lehr. T. E. 227); *emberebb* ember, rózsánál *rózsább, zsidóbb* a zsidónál (Nyr. 41:140); mentül *kurtább*, annál *kutyább* (köz-m.) stb. — Nagyon gyakori a népnyelvben az ilyen fokozás: *legteteje, legfeneke* stb., ot vót a kertnek *legszőgletibe*, mink aluttunk a *legbékivé* (Adavidéki nyj. Ny. F. 37:15); ezekről azonban alább lesz szó s a példákat is ott idézem.

2. Vasnál *vasabb* falak (Pet. Adorján Boldizsárhoz);² a róka nem *rókább* tenálad (Arany TE. IV.), Csörínál miköztünk *emberebb* is vagyon (Arany N. C. I.), ki *legbajnokabb* lesz, azé legyen a lány (Arany T. Sz. I.); számárnál *szamarabb* (Gvad.), bárha rám kerülne az *angyalabbika* (Csok.), *mesterebb* titkának elfedezésében (Gyöngy.); egy se volt nála *legényebb* (Jók., az utóbbiakat Lehr T. E. 227 után idézem); méznél *mézebb, gyönyörebb* valamennyi gyönyörnél, gyöngynél *gyöngyebb* (Nogáll J. nyelvéből Ny. F. 80:20); *gazabb, királyabb, legbajnokabb* (Baksay S. nyelvéből Ny. F. 78:17); *legaranyabb* napsugár (Jókai Eppur 5:102), az a *legsehonnább* része a világnak (Jókai Teng. Hölgy 2:18, 1. Nyr. 36:136) stb.

3. Micsoda annal *harmabb* mint az ki maga dolgait elhagyvan masoknak dolgokban szüntelen foglalatás (18. századbeli naplóból Nyr. 37:320); *latrabb, fenébb* (Faludiból id. Budenz Alb. 185); náladnál *fővebb* renden vagyunk (Fal. N. E. 44), *fővebb* részére nézve (100 102), *legfenebb kísértetek* (N. U. 15), *legfenebb* oktanal állatok, «kőnél *mezebb* szív, *fenébb* ragadozóbb nyavalya, a lator rab és *latrabb* Anka (mind Faludiból id. Simonyi Jelzők mondattana 33); *térebbe, súlyabb, kárább, szégyenebb, kedvebb* (ezeket 1. alább!) stb.

4. Rózsánál *rózsább, gyönyörűbb* valamennyi gyönyörnél (Vör.), rózsánál *rózsább* ajaka a kincs (Kosztolányi, Modern Költők 109), oh kőnél *kőbb* kebel (Garay); *kuglerebb, legmilliomosabb*,

² Vö. ezeket az igazi melléknévi *szebbnél-szebb*-féllel (Ny. F. 58:20).

aranyabb (Ágai nyelvéből, Nyr. 39:307); a falu gyermeke vagyok, a minden faluk *legfalubb* falujáé (Szöllösi Zs. Ujság 1926. IX. 12); *legzúgabb* zsrnaliszták (Gábor A. Uj Idők 1915. VIII. 15); *selymebb*, *selymebbnél selymebb* (Szemere Gy. B. H. 1904. VII. 26); sok a pápua, aki *boncabb* a boncnál, *ügyészebb* az ügyésznél (Ujság 1928. VI. 27); *emberebb* ember és magyarabb magyar (egy cserkész-prospektusból); *legrokonabb* képzetek (Réger B. Nyr. 34:183); *legfő* érdeme (Zolnai Nyr. 47:105) stb.

A felhozott példák magyarázat szempontjából nem mind sorozhatók egy csoportba, de az kétségtelen, hogy a magyarázatot minden esetben a főnév és melléknév közti viszony vizsgálata adja meg. A két beszédrész között jelentésánál közelebb a szófajbeli rokonság s a két szónem könnyen mutat a nyelvtörténetben is egy-máshoz való átmenetet (vö. Zolnai Nyr. 50:5).

A beszédrészeket általában jelentésük, mondatbeli szerepük és ragozásuk, képzésük szerint szabályozzuk. E szempontok azonban a magyarra csak általánosságban vonatkoztathatók, mert igaz, hogy a főnevek jelentésük szerint a logikai tárgy, a mellékevek pedig a tulajdonság jelölésére szolgálnak, de a magyarban gyakran szerepel egyik a másik jelentésében (l. Nyr. 29:448, 33:482). Igaz, hogy mondatbeli szerepük szerint a főnév általában alany, tárgy v. határozó, a melléknév pedig jelző, de a két beszédrész minden szerepben helyettesítheti a másikat. Hogy pedig ragozásbeli, képzésbeli különbség nincs közöttük, nem szorul bizonyításra s mint példánk mutatják, a főnév még fokozható is.³

Nem lehet tehát a két beszédrész között egyik szempontból sem éles határvonalat húzni, de hogy egymás szerepét betölthetik, az csak úgy lehetséges, ha egyik a másiknak jelentését veszi föl, azaz, ha a tárgyfogalom a tulajdonságfogalom jelentéséhez jut és viszont.

Valóban a főnév is jelentésváltozáson megy át, mikor melléknévi szerepben használjuk s jelentésének köréből csak egy vagy csak néhány oly ismertető jegyet tart meg, amelyek az illető főnév jelölte személyben v. tárgyban leginkább kíválnak s melyek alapján a hasonlóság valamely más személlyel v. tárggyal megállapítható. Legvilágosabban látni ezt a jelentésváltozási folyamatot olyankor, mikor valamely állatnevet emberre alkalmazunk, mert itt az átvitel előről előre történik. Ebben az esetben az illető állatnak legjellemzőbb sajátosságát, ismertető jegyét az illető emberre viselkedésével való egyezése, szóval a hasonlóság alapján vesszük át. Mikor vmely emberre azt mondjuk, hogy *róka*, a szó nyilvánvalóan nem az állatot magát jelenti, hanem az állatnak legszembevetőbb tulajdonságát, a ravaszságot s mivel a szó ez új jelentésében már teljesen tulajdonságot jelöl (vö. rókaalakú bátya, Arany: Toldi I.), fokozható is: A róka nem *rókább* tenálád (Arany T. E. IV.)⁴ Ide-

³ A főnév és melléknév viszonyának nyelvtörténeti és lélektani fejtegetését l. Gombocz Z. Ny. F. 7:30.

⁴ Az *eb*, *kutya* szó nagyon gyakori melléknévi használatban, főleg a megvetés kifejezésére. Vö. Szabó E. A kutya a magy. szólásokban, Nyr. 23:63.

tartoznak a fenti példákból mindazok, amelyek állati nevet alkalmaznak metaforás átvitelrel emberre, és azok is, melyeknél az átvitel emberről emberre történik: *cigányabb* a cigánynál, *zsidóbb* a zsidónál, *pápább* a pápánál stb.

Ugyanezt a hasonlóságon alapuló jelentésváltozást mutatja általában minden melléknév gyanánt használt főnév. Legjobban kitűnik ez olyankor, mikor a főnevet mely melléknévnek a jelzőjeként használjuk: *kőkemény* a. m. olyan kemény, mint a kő, *sziklaszilárd* a. m. olyan szilárd, mint a szikla. Az ilyenekben a főnév a melléknév kifejezte tulajdonság közelebbi meghatározására szolgál s fokozása szinte természetes folyománya annak a gondolkodásbeli műveletnek, hogy ha azt akarjuk kifejezni, hogy keményebb a kőnél, azt mondjuk: *kőnél köbb* (Oh kőnél köbb kebel! Garay).

Teljesen ugyanez a folyamat látható akkor is, mikor a főnév főnévnek a jelzője. Mivel a haj lágyágát gyakran hasonlítjuk a selyemhez, így mondjuk: *selyem* haj, azaz olyan haj, mint a selyem s aztán fokozva: *selymebb* haj, azaz *selymebb a selyemnél*. (Hajam *selymebb a selyemnél*, feketébb az éjnél... Hát még amikor megbomlott *selymebbnél selymebb*, éjnél feketébb haja (Szemere György, B. H. 1904. VII. 24. id. Nyr. 34:474). Ide tartoznak a fenti példák közül a *vasnál-vasabb*-félék.

Az ilyen átvitt jelentésben használt főnévi jelző mellől később elmaradhat a jelzett szó, melynek tulajdonságát jelöli s annak mondatbeli szerepét teljesen a jelző veszi át, pl.: A *derék* nem fél az idők mohától (Berzs.) Itt a *derék* a. m. derék ember s a használat teljesen ugyanaz, mint mikor a rendes melléknévi jelző mellől marad el a jelzett szó s így a melléknév tölti be a főnévnek mondatbeli szerepét, pl. Száz félénktől sem fél egy *merész* (Kisv. Adag. 543; vö. Simonyi Rövid m. mondattan 8. és Klemm Magy. tört. mondattan 138). Természetesen az ilyen szerepben használt főnevet épügy fokozhatjuk, mint az azonos szerepben használt melléknévet, azaz ha a *merész* nem fél, a *merészebb* még kevésbé fél s ugyanígy, ha a *derék* nem fél, a *derekabb* még kevésbé fél. E csoportba tartoznak példáink közül a *bajnokabb*-félék.

Ennek a jelentésváltozási folyamatnak legvégső mozzanata az, mikor a főnév a gyakori melléknévi használat következtében teljesen elveszti eredeti jelentését s végleg valóságos melléknévvé válik, pl. *ravasz*, *dús*, *jámbor* (vö. Simonyi M. Nyelv² 318). Ezek fokozása tehát már nem is tartozik ide. Viszont vannak szavaink, melyek a régi nyelvben inkább járatosak voltak melléknévi használatban, de az újabb nyelvben kizárólag főnévként használatosak, ilyenek pl. a *tér* (Nyr. 27:467) és a *súly* (Nyr. 39:261), melyeknek fokozott alakjai a régi nyelvben ezzel magyarázhatók.

A fokozott főneveknek egész külön csoportját teszik azok az ugyancsak népnyelvi használatok, mikor nem jelzőül, tehát nem melléknévi értelemben használt főnevek veszik föl a középfok és felsőfok alakját: *legkelete*, *legészaka*, *legteteje*, *legfeneke*, *legközepe*, *legmélye* stb. (l. Rubinyi Nyr. 37:466 és Prohászka Ny. F.

58:39), *árnyékabb* hely, *dombjabb* hely, *tövebbre* fogd, *legtöve* gyertya, *legdombja* hely, *leglapja* szántóföld, *legágja* fa, *legsarka* rét, *legmérge* nóta, *legrőzse* fa, *legalja* v. *legeleje* liszt, *leglelke* fű, *legfészke* a kukkóknak, *legcsöge* (= legtörzsökösebb) magyar; a *leglapickámat* vívja a fájás (Csallóköz, Nyr. 1:378); *leglelke* tudományunk, *leggyöngye*, *legvirágja*, *leglángja* szeretet, *leglelke* dicsősége, Krisztus *legselyme* nyája, magasztosságát maga *leglelkében* érezte (Nogáll J. nyelvéből Ny. F. 80:12); *legszéli*, *leghegyi*, *legszegleti*, *legvígi*, *legfeneki* (Szalontai nyj. Ny. F. 69:10); *legvége*, *legteteje* (Bakonyalja, Ny. F. 34:22); *legfaltövíbe*, *legszárnyszéle*, a képe tiszta vót, csak a *legórahögye* sáros, ott van a keszkenyöm a *legfa* alatt, a *legház* fölött, *legkerítés* felű (Nagykörös, Ny. F. 57:22) stb.

Az ilyenekben a birtokos személyrag használata olyan észjárásra vall, hogy a *legteteje* a. m. a 'tetőnek a legteteje', azaz a legfelső része, tehát olyasféle használat, mint a Petőfi-féle *feleségek felesége*, *királyok királya*, *mélységek mélye* stb. (Prohászka, Ny. F. 58:37). Vö. Petőfinél: *lelkem lelkében* tartalak, Nogállnál: magasztosságát maga *leglelkében* érezte.

A fokozásnak egészen más módja az, amikor nem két személyt vagy dolgot hasonlítunk össze, hanem egy személynek vagy dolognak két tulajdonságát vetjük egybe s azt fejezzük ki, hogy az egyik nagyobb mértékű, mint a másik, pl. «ez a fiú inkább szorgalmas, mint tehetséges». E fokozási mód hozta létre a németben a *Schade, Sünde, Angst* főnevek fokozását s a mi nyelvünkben az ilyeneket: Nagy nyereségüknél *kárabb* lesz az hadaknak rendbe nem vétele (Rák. F. Lev. NySz). Váradnak elvétele teménjteni kincsénél *kárjább* s szánhatóbb (Ceglédi 1661, Nyr. 30:326). *Kárabb* vót azér (Nyr. 6:523). *Kárabb* minden csepp vér (Jókai Dekameron, Nyr. 38:322). Annál *kárabb*, ha a pap nem örömet gyónat (Nogáll J. NyF. 80:12). Annawal zegheenb *zegyönb* wlatatosb leezen az mas wylagon (Érdy K. 473). *Szégyenb* annál néktek meg nem tartanotok az ti fogadástokat (Eurialus és L. 491. vers). Annál *szégyenebb* (Madách Emb. trag.). Az isten annál is *kedveb* szerint valót ad kegyelmednek (TörtTár, NySz., vö. Nyr. 38:428). Az üvé se *kárabb*, mind az enyim; ű érte se *kárabb* mim másé (Adavidéki nyj. NyF. 37:15). *Örömebb* lesz ebbe az új házba lakni, mint abba a régi ócskába (Orosháza, Nyr. 32:392) stb.

A mondottak nyilvánvalóvá teszik, hogy fokozni csupán az ilyen jelentésváltozáson átment főneveket lehet, melyek tehát melléknévi használatukban eredeti konkrét tárgyfogalmi képzetet jelölő alapjelentésüket elvesztették. Ugyanezt mondja Szemere Pál is (Munkái 2:223: «Nomen substantivumaink adiectivális tulajdonságuk, amidőn, a közönséges grammatikának aristotelesi principiuma ellen, hogy substantia magis et minus non recipit, comparatibatur, mint: *gaz*, *gazabb*, *leggazabb*; *kár*, *kárabb*, *legkárabb*; *gyermek*, *gyermekebb*, *leggyermekebb*». (idézve Nyr. 38:428).

Ebből a megállapításból következik, hogy az olyan főnevek, me-

lyek jelzős összetételek első tagját alkotják ugyan, de eredeti konkrét jelentésüket megtartották, nem fokozhatók, így az anyagnevek (*vasszeg*), továbbá az állapotot, kort, nemet, szerepet (*halászlégény*, *cselédlány*), mértéket, mennyiséget (egy *darab* kenyér, *ma-
iék* pénz) stb. jelentő főnevek.

Hogy a fokozhatóság alapfeltétele a jelentésben való főnévvé válás, azt a határozók fokozása is bizonyítja: *messzebb*, *közelebb* stb. Mikor ugyanis azt mondták: «*által út*», akkor az *által* melléknévi jelentést vett föl s ezért lett fokozható: *általabb út* (l. Simonyi Budenz Album 55.).

A MAGÁNHANGZÓILLESZKEDÉS ZAVARAI.

Irta Balassa József.

A magánhangzóilleszkedés törvényei nagyon egyszerűek és világosak: 1. Minden egyszerű (nem összetett) szóban vagy csak magas (palatalis), vagy csak mély (velaris) magánhangzók állhatnak egymás mellett. 2. Magashangú szóhoz magashangú, mélyhangú szóhoz mélyhangú ragok és képzők járulnak. Csakhogy a magánhangzóilleszkedésnek ezt az egyszerűségét és következetességét többszörösen áttörte a nyelvfejlődés, amennyiben ma az *ë*, *é* és *i*, *í* magánhangzók, amelyek, képzésük szerint magashangok, állhatnak mélyhangú szóban is és egyes ragok és képzők, amelyeknek magánhangzója *é* vagy *i*, *í*, nem illeszkednek, hanem egyforma alakban járulnak mind a két hangrendű szavakhoz. Sőt sok olyan szó is van, amelynek magánhangzója csak *é*, vagy *i*, *í* és mégis mélyhangú. Nem csoda, ha a magyarul tanuló vagy a magyar nyelvvel foglalkozni kezdő idegen, aki megismerkedett a magánhangzóilleszkedés szabályaival, csodálkozik azon, hogy a *hív*-, *nyír*-, *szív*- igék mélyhangúak (*szívek*, *nyírunk*, *szívnek*), ellenben a *hív*, *nyír*, *szív* névszók magashangúak (*híven*, *nyírség*, *szívnek*); hogy az *íz* főnév magashangú (*íze*, *ízes*), ellenben az egészen hasonló alakú *bíz*-ik, *híz*-ik igék mélyhangúak.

Ha végignézzük az *é* és *í* magánhangzós egytagú szavakat, azt látjuk, hogy amelyekben *é* a magánhangzó, csaknem mind magashangú, akár a zártabb, akár a nyiltabb *é* van az illető szóban. Csak a *cél* és *háj* szavak mélyhangúak (*célja*, *céloz*, *hája*, *hajas*). A *háj* szó mélyhangúságát érthetővé teszi a mellette élő *haj* alak. De nagyon sajtáságos a *cél* szónak a mélyhangúsága. Mai tudásunk szerint a *cél* a középnevet *zél*, kfn *zil* átvétele (EtSz. I:632); s ép ezért magashangú alakot várnánk. Találunk is egyes adatokat, hogy a régiségben és a népnyelvben magashangú: *céle*, *célben*, *céleket* stb. (l. EtSz. uo.). Viszont a MTSz. közli Debrecenből a *cíloz* alakot s én Felső-Bácskából ismerem a *cíláz* (am. *céloz*) igét. A másik szó, amelynek mélyhangúsága nehezen magyarázható, a *derék* (*dereka*, *derekesen* stb.). A szláv *drěk* átvétele ez a szó s a régi nyelvben is mélyhangú, de ez a mélyhangúsága nincs kielégítőleg megmagyarázva (vö. EtSz. I:1323). Újabban ennél a szónál is látunk

eltolódást, amennyiben a belőle képzett főnév a szó mélyhangúsága ellenére így hangzik: *derékség*.

Az *i*, *í* magánhangzós egytagú szavak egyrésze mélyhangú, másrésze magashangú. És azt látjuk, hogy az igék csaknem mind mélyhangúak *bír*, *bíz-ik*, *dív-ik*, *hív*, *híz-ik*, *ír*, *irt*, *isz-ik*, *ív-ik*, *izz-ik*, *nyíl-ik*, *nyír*, *nyit*, *sír*, *sí(v)*, *szí(v)*, *szid*, *szít*, *vív*. A névszók közül mélyhangúak: *csík*, *díj*, *hid*, *híg*, *híj-a*, *ij*, *in*, *ip-a*, *kín*, *lik*, *nyíl*, *sík*, *síp*, *sír*, *szíj*, *szil-fa*, *tik*, *víg*, *zsír*. Az *i*, *í* magánhangzós szavak mélyhangúságát érthetővé teszi az az általános elfogadott feltevés, hogy a magyar nyelv hangrendszerében egy régiebb, a nyelvtörténetet megelőző korszakban megvolt a mélyhangú (veláris) *j* hang is, és azok a szavak, amelyekben ez a hang volt a fő magánhangzója, megőrizték mélyhangúságukat akkor is, midőn a veláris *i* elveszett, illetőleg egybeesett a palatalis *í*-vel.

A nyelvtörténet folyamán megfigyelhetünk néhány eltolódást az *í* magánhangzós szavak hangrendjében. A *hím* szó ma magashangú (*hímek*, *hímje*), a régi nyelvben mélyhangú volt: *hímja*, *hímok*, *hímot*, *hímmal*; s csak a 17. század óta találkozunk a magashangú alakokkal (vö. NySz. I : 1429). Az *ív* szó ma magashangú, az *íj*, (*íja*, *íjjal*) mélyhangú; a régi nyelvben az *íj* is magashangú volt: *yek*, *yeket* (Döbr. K.) stb., a mélyhangú alak, valószínűleg a többi *-íj* végű szó (*díj*, *híj*, *szíj*) analógiájára a 17. század folyamán csapott át a mélyhangúságba. A *sír* névszó is magashangú volt a régi nyelvben (*sérek*) s ennek a szónak a mélyhangú alakja szintén csak a 17. században tűnik fel, valószínűleg a *sír* ige analógiájára. A *nyír* ige ma a dunántúli nyelvjárásokban magashangú s a régi nyelv is csak a magashangú alakokat ismeri, tehát bizonyos, hogy a Dunától keletre eső nyelvterület mélyhangú alakja újabb fejlődés. A *szirt* szó ma magashangú (*szirtetek*, *szirtes*), a régi nyelvben állandóan mélyhangú volt (*szirtok*) s csak a 19. század eleje óta találkozunk a magashangú alakokkal.

A hangrendnek ilyen eltolódását egy-két szóban a mai élő nyelvben is megfigyelhetjük. Legérdekesebb a *férfi* szó mai használata. Mivel második része a *fiú* szó s használjuk *férfiú* alakban is, világos, hogy mélyhangú: *férfiak*, *férfival*, *férfinak* stb. S az élőnyelvben ma mégis lépten-nyomon ezt halljuk: *férfinek*, *férfivel*, *férfihez* stb., noha a többszám *férfiak*. S ez az átcsapás a másik hangrendbe feltartóztathatatlanul halad tovább s ma már igen gyakran találkozunk ezekkel az alakokkal nyomtatásban is. S ez a magashangú alak hallható a nép nyelvében is Dunántúl: *férfiket*, *férfiknek* (Székesfehérvár, Nyr 30 : 274), *förfinek*, *förfiek* (Göcsej, Nyr 13 : 307). S Vas megyéből magam is hallottam: *férfiék*, *férfinek*. A másik szó, melynek átcsapását a másik hangrendbe megfigyelhetjük, a budapesti nyelvben lett általánossá. A *Víg-színház* nevének rövidítése magashangú s ma mindenki a *Víg-be* megy, nem gondolva arra, hogy a *Víg-színház* név és a *víg* melléknév külön is mélyhangú (*vígan*).

A vegyeshangú idegen szavak ragozása is erős ingadozást mutat. Szabályul azt állítjuk fel, hogy a vegyeshangú szó hangrendjére nézve az utolsó szótag irányadó. De ha az utolsó és esetleg az utolsóelőtti szótagban is *ë, é, i, í* van, a szó mélyhangú marad; pl. *susztër-ok, kacér-ság, szomszéd-ok, tajtékos, hóhér-ok, ágyék-a, holmi-ja, jácint-ot* stb. A *honvéd* szó megtartotta az összetétel második tagjának eredeti hangrendjét: *honvédek, honvédség*. Az élő nyelvhasználat azonban nem ragaszkodik ehhez a szabályhoz s ha megfigyeljük az ilyen vegyeshangú idegen szavak ragozását a mai nyelvben, folytonos eltolódást látunk a magashangú ragozás felé. Az *é* vagy *i, í*, az utolsó szótagban, vagy szótagokban elég ahhoz, hogy az egész szó magashangúvá legyen. Ma így mondják és a napilapokban gyakran így is írják: *konzervatívebb, vegetatíven, Athénben, Fiumében, Szalonikiben, Mussolininek, poézisről, ankéten, ankétez, nitrogénnel, oxigénnel, oszétek, kupecsek*. Az *-er* végű szavak, mivel kiejtésükben az utolsó szótag a legtöbb beszélő ajkán nyílt *e*-vel hangzik, rendesen magashangúak: *októberben, novemberben, púde-rez, fráterek, obesternek* stb. Azt látjuk tehát, hogy állandó az eltolódás az *ü. n.* vegyeshangú szavak hangrendjében és hogy a mai nyelvérzék erősebben érzi azt, hogy az *é* és *i, í* magashangok s a vegyeshangú idegen szavak kiejtése a magashangúság felé törekszik.

A MAGYAR KALEVALA NYELVÉRŐL.

Irtta Zolnai Gyula.

Immár több mint két évtizede, hogy a finnek világhírű népi hőskölteményének, a Kalevalának méltó magyar fordítása Vikár Béla tollából az Akadémia kiadásában megjelent, és ma már nem is kapható többé. A finn nemzettel legújabb időben egyre közelebb fűződő kapcsolatunknál fogva igen szükséges volna, hogy ez az irodalomtörténetileg is nagy fontosságú népeposz mentől szélesebb rétegekben váljék a magyarság előtt is ismeretessé, ami csak egy újabb kiadás útján lehetséges. Erre a szükséges új kiadásra gondolva, ami talán nem is várat sokáig magára, jónak látom közzétenni a benyomásokat, amelyeket a fordítás nyelve reám, mint egyszerű olvasóra tett, abban a reményben, hogy ezek az új kiadásnak hasznára válhatnak. Nem kifogások akarnak ezek lenni, csak olyan őszinte figyelmeztetések, aminőket szép nőnek az igaz barátúnője tehet, aki jól tudja, hogy a legfinomabb metszésű tükör sem árul el néha olyan apróbb hibákat, aminőket idegen szem könnyen észrevesz az arcon.

Az első benyomás, amelyről be akarok számolni, az, hogy a fordító, mint jeles népköltési gyűjtő¹ s a népnyelvnek szorgos figyelője, olyan gazdag szókincs-ismeretet tesz föl olvasójáról, aminővel csak

¹ L. a köv. műveit: *Somogy megye népköltése*. M. Népk. Gy. VI. k. Bp. 1905. És: *A magyar népköltés remekai*. I., II. k. Bp. 1907.

ő maga rendelkezik. Az ő lelke is, mint néhai való jó Lehr Alberté,² annyira tele van a legeredetibb és legritkább népi szavak kincsével, hogy önkéntelenül és pazarul szór belőlük olvasói elé, nem is gondolva arra, hogy ezek az eredetiségek és ritkaságok az olvasóközönség legnagyobb része előtt ismeretlenek is lehetnek, s a költemény teljes megértését gátolhatják. Nézetem szerint csak az olyan nem közismeretű népi szók nem zavarhatják valamely fordított népköltemény megértését, amelyek, mint Arany *zokszava* a Toldiban, a maguk összefüggéséből, minden utánajárás, vagy fölvilágosító jegyzet, illetőleg előzetes összeállított szójegyzék nélkül is megérthetők. A merőben ismeretlen és meg nem világosított szó nem kelthet semmi képzetet az olvasóban, ennél fogva a beszéd céljának sem felel meg. A határozatlan, bizonytalan képzet pedig, aminőt némely ilyen szók mégis kelthetnek, szintén nem juttathat el az író tulajdonképpeni gondolatához. A fordító azt mondja előszavában, hogy a tájszókat nemhogy kereste, inkább kerülte (XV. l.). Ez a jellemző önvallo-más is elárulja szókincsének imént említett gazdagságát, s enyhíti azt a tényt, hogy legjobb igyekezete ellenére sem tudott sok olyan szót kikerülni, amelyek, legalább szerintem, a világos megértésnek rovására vannak. Mert az a kis tájszó-jegyzék, amelyet a fordító az most idézett helyen maga is szükségesnek tart előzetes magyarázatul adni, amint az alábbiakból kitetszik, éppenséggel nem elegendő a fordítás valamennyi ritka népi szavának és kifejezésének megértéséhez, nem is szólva arról, mennyire zavarja a költemény élvezetét az is, hogy az olvasónak az előre megmagyarázott, de természetesen észben nem tartható tájszók miatt is mindüntalan vissza kell az előszóra lapoznia.

A helyek, amelyeken az előzetes szójegyzékben föl nem világosított ritkább népi szók zavarják a népköltemény élvezetét, sorrendben a következők: Görnyedve a gabnát hintem . . . *Iperedő* irtásomba (II. l., csak dunántúli ember érti meg). Kik közül vagy nemed nézve, Milyen hadnak rongy *lendéje* (14. l., szintén csak dunántúliaknak érthető; a homályt sok más-vidéki előtt a *had* szónak népies használata is fokozza, amely itt családot, nemzetséget kíván jelenteni). Mit sirdogálsz fiam, gyöngyöm, Mit *mormojáks* ifjan szültöm (20. l.). Okom [van], melyért sirdogáljak, Csuda, melyért *mormojáljak* (uo., előfordul a 305. l. is; csak székely ember tudja, mit jelent). Fölüté fejét [a lazac] ujonnan, Jobbik vállát is azonban Őt *viheder* végeztivel (31. l., ritkább tájszó). Az osztán a kovácmester, Ácsunkára tudós egy *szer* (42. l.; nyelvész is csak akkor érti meg, ha a MTsz. címszavánál végignézi a sokféle népi jelentést, és a 4. alatt megtalálja az egyetlen adatban levő 'fajzat, fajta' értelmet). Bugabarányka-pehelyből (42. és 43. l.). Árpaszemből piczikéből, Bugabírka pihéjéből (62. és 163. l.; a Tájszótár segítségével kevesen érthetik meg). Ősz szakállú ült a *gócson* (48. l.). Banya cseflet [vö. alább] fönn a *gócson* (77. l.; csak székely ember tudja, mi). Folyó

² Vö. Nyr 40 : 24.

torkán, tő *szakáján* (48. l., a MTsz.-ral sem lehet megérteni). *Limbus*képpen ott lebzselvén, Tiszta vízkép vesztegelvén (53. l.). Láp fölibe, sár fölibe, Lengő *limbusok* fölibe (238. l.; csak dunántúliak értik meg, de őket is meglepi az utóbbi helyen a *lenge* jelző, amely pocsolyára, mocsárra aligha illik.) Jártam Lappország *csapáit*, Tál-tosságtudók határit (59. l.). Halad a szélnek útja mentén, Csipőske *csapái* rendjén (60. l.). Hogy szél útján jössz idáig Csipőskének *száncsapáin* (61. l.; szintén csak Dunántúl értik). Banya *cseflet* fönn a góczon (77. l.; a MTsz. sem ismeri; a *góc*-cal egy mondatban két homályos szó). Mentin a dombok *megdöndülnek* (92. l.). Tenger martja *megdöndüle* (143. l.). Nem a tenger martja *döndül* (uo.). Dombok *döndülnek* szaladtán (347. l.; csak székely vagy csángó értheti meg szótár nélkül). Itt [kellett] ama szavakra szoknom, Ama búvigékbe *oknom* (105. l., a helyből annyira-amennyire sejtethető, de tisztán ki nem vehetni a jelentését; l. MTsz.). Kinek [t. i. lónak] vashól a patái, Aczélból a *rúgkapái* (113. l., a *rúgkapál* igét sokan ismerjük ugyan, de ezzel a főnévvel a fordító merész szóalkotást rögtönzött). Úgy szántod föl kigyós kertjét, Forgatod föl azt a *förgest* (127. l.; bizonyára férges földet ért rajta, de ezt csak a nyelvész találja ki, tudván, hogy a *férges* szónak ilyen változata is lehetséges, noha a MTsz.-ban csak *férges* van egy adatban följegyezve). Csukabendőt végigvájja, *Ripotyánként* melle búbját (130. l.). Csukabendőt végig dúlád, *Ripotyánkint* melle búbját (uo., csak dunántúliak értik). Bizony megjött már e tájra... *Kukszéllal* a sasmadárka (131. l.). *Kukszél* jajgatott kutyául (294. l., a m. déli szél, ebben az alakjában igen ritka tájszó). *Laffog* ezt im meglátnia (143. l., csa kegyetlenegy adathól ismert tájszó, l. MTsz.). Testem sincs *degeszre* növe (147. l.; l. alább is; szótár nélkül nem minden vidék olvasója érti). A jégen *topást* se tudván (152. l., mátyusföldiek számára való kifejezés). Húgod kék *karazsiásnak* (t. i. nevezett, 153. l.; a *karassia* egyetlen egy adathól ismert tájszó). Vagy nyoszolyódnak *uszoljad* (159. l., az *unszol*-nak ritka tájnyelvi változata). Ne *hidald le* a ruhádat (161. l., dunántúli szó). Készíteni jó kenyeret, Sütni *pompost* rengeteget (162. l.). Kenyeret süt a rablegénynek, / *Degesz pompost* gyúr szegénynek... Keni a *pompost* tiszta vajjal (234. l., szintén nem általánosan ismert szavak). A fonált magad fonogasd, *Ontokot* önujjaidal (163. l. csak a székelyek ismerik). Ha ismét a házból indul, *Elkövetkezik* te tőled (164. l., nem minden vidék ismeri ebben a jelentésében). Fülét nyírfa-gyömbörűből [csinálva], Lábát kecskefűz-vesszőből (167. l.). Gyúlékony fagyöngybe dugja, / Kemény nyírfa *gyomborúba* (335. l., bizonyára csak somogyi ember érti meg, l. MTsz.). Édes íz a *káforkából* (183. l.), Kösd a kört a *káforkába* (313. l., csak kevés vidék olvasója értheti meg; l. *káferka* MTsz.). Vendégeit vígan várta... *Hupás* héjú halra, dúsra (185. l., a MTsz.-ból sem kaphat az olvasó fölvilágosítást róla). Ünge kissé fémlík, *bámlík* (186. l., a MTsz. sem ismeri). Hagyom, a földet féreg falja, Ligetet hiúz *hidalja* (211. l., szintén csak a MTsz. útján érthető; vö. fentebb *le-*

hidal 161. l.). Van hely itten Szári táján, / Föld a félsziget határán, / Hova egy *bászli* ember bujjon (212. l., jóformán csak a dunántúli ember érti). Sziget földje szét van osztva, / Szántók szeletekre szabva, / Mezők *nyíl* alá kerültek (213. l., a Tájszótár segítségével nélkül kevesen értik meg). Kiterjedt mezőim mentin, / Tágas berkeim *füventin* (234. l., csak a göcseji és a székely olvasó értheti meg; előfordul a 302. l. is: Dús termésem fel ne dülja, *Füventiben* el ne ölje). Menj gyalommal *turbukolni*, *Turbuklónak* jobb fogsz lenni (251. l., olyan különleges halászati műszó a népnyelvben, amelyet magyarázat nélkül meg nem érthetni). Csukák jöttek *máncorogva*, / Vízi ebek vánszorogva (286. l., a MTsz. sem ismeri, csak egy ritka *máncog* szóról tud, amely azt teszi: nagyon kér). Háttal fordult a szeleknek, / *Oldalkost* a förmetegnek (309. l., meg lehet érteni, de teljesen ismeretlen szóalak, talán csak sajtóhiba *oldallost* helyett?) Fátlan *gyujtovány* tövében, / Merő domb-talan mezőben (309. l., a *gyujtovány-fű* ritka palóc szó; a *fátlan gyujtovány* még így is érthetetlen). Készít fürdőt jó meleget, / Vesszőlésre fűt köveket / *Inos-finos* apró fával (311—312. l., az *in* tájszólásilag növény szárát, indát jelent ugyan, de az *inos-finos* apró fa' így is homályos). Gonosz búbját *megurusolt* (314. l., nyelvészeken kívül csak a székelyek értik, a m. megorvosolt). Hozunk híriért egy vidrát, / *Regül* ím az istenadtát (317. l., még aki a felette ritka *regül* igét ismeri is, fönnakadhat rajta hosszú ű hangja miatt). A vén ember vándorlóban, *Posztóbajkás* bujdoklóban (uo., bizonyára sokan nem értik; l. *bajka* MTsz.). Ott lőn Otszócskának szülte, / Mézesmarkúnak *menyülte* (320. l., a *menyül* igen-igen ritka tájszó). Künn a *késáلكodó* réten (321. l., a sokfelé ismert *kisáلكodik* tájszónak régies alakja, csak a népnyelvben jártas olvasó értheti meg). Apró kis koromba, *Rétümögbe* rosszalkodva (352. l., ritka dunántúli szó).

Ezekhez a ritka népi szókhöz okvetlenül fölvilágosítást kell adnunk, vagy pedig közérthető szókkal helyettesítenünk őket. Itt jegyzem meg, hogy a *ballang* szóalakot, amely nyilván a *barlang*-nak eddig ismeretlen változata, a fordító az előszóban tett figyelmeztetése szerint eddig szintén ismeretlen 'nagy erdő, rengeteg' értelemben kívánta használni, a 209. lapon azonban: Erdőbe mint ordas menj be, *Ballang* mélyibe mint medve — az olvasó önkéntelenül a rendes 'barlang' jelentéssel fogja érteni.

Vannak azonban a fordításban szerencsésen és ügyesen alkalmazott népi szók is, amelyek az összefüggésből maguktól is érthetők. Az effélék stilszerűségük mellett kétségtelenül nyereséget is jelentenek a magyar szókincsre nézve, mert a fordítás révén esetleg el is terjedhetnek, általánosabb használathoz juthatnak. Ilyenek, hogy csak néhányat említsek: Fogja szalmás paripáját, Babon hízott *paczikáját* (34. l.). A lovakat sorra cseszted, Kanczák kis csikait *cselked* (79. l.). Első ízben rugaszkodik Szemnek láthatatlan messze, Másod ízben *ippaszkodik* Fülnek hallhatatlan messze (83. l.). Engedj, Ukko új havazást, Finom *porkádat* lebecsádsd

stb. (122. l., a kifejezés világosabbá is válik a köv. helyből: Vidd el vőm lovát legottan... Frissen hullott *porkahóra*, 144. l.). Szemöldökfa följebb szökjön,... A küszöb lejjebb *csökjön* (145. l.). Tejes *bocska* táján tett-vett, Sörös féltonna fenekén (172. l.). Stb.

2. A fordításban a megértést zavaró ritka népnyelvi szók arányához képest kisebb számmal egyéb nem közismeretű, legalább is kevesektől ismert szó, illetőleg jelentés is találkozik, amelyeket jóformán csak a nyelvész érthet meg, más olvasó csak akkor, ha megfelelő szótárakat használhat segítségül. E szók, illetőleg jelentések egyrésznének használatát a régiség tanulmánya magyarázza meg a fordítónál. Ilyen helyek a következők: A bokréta szömörke nő, Borul a *telepe* fenyő (7. l.). Széles álláról pediglen Magas mellére pereg le [a könnye], Magas melléről megintlen Ő *telepe* térdeire, Ő *telepe* térdeiről Nemes lábai hegyére (287. l., a *telepe* szó teljesen érthetetlen). Pusztítják a *harmatperjét* (8. l.). Harmadikkal ott van épen A *tündevény* tölgy tövében (9. l.). Csukahalnak rút halovány [volna], Anyahalnak *röpi* híján (31. l.). Mézes pitém mesterének, Sörítalom szép *szerének* (45. l., vö. az előbbi pontban a 42. l. helyével, de a jelentése most más valami). Én a *galajföldön* voltam, Künn a sárgarépet róttam (45. l.). A *galajföldön* volt a lányka (132. l.). Lányom hozzád nem *tökélem* (80. l.). Maga indít im egy nótát, *Tökéli* a dalnak dolgát (183. l.). Az anyától szült is elszűnt Istenem ideje folytán, Alkotóm *segéde* nyiltán (114. l.). A menyasszony ád *segédet*, A kisasszony tart tanácsot (128. l.). Ad *segédet* a menyasszony, Tart tanácsot a kisasszony (uo.). Légy lapátjaim *segédje* (291. l., itt a mai jelentést gondolja az olvasó, az előbbi helyeken pedig megütközik a használatán; csak a nyelvész tudhatja, hogy a szó mindenütt segítséget jelent). Te örök fogadást tettél Igaz Istennek előtte, A mindenhatónak *orcziel* (126. l.). A mellékfal *sülc*sontokból, A fenékfal réncsontokból (145. l., csak a nyelvész tudhatja szintén, hogy a *sül* a *sündisznónak* régi neve). Úgy kell *böcsületbe fognod* [ángyodat], Sőt mélyebben meghajolnod, Mint egykor anyád lakában... Atyuskád előtt hajoltál, Szüléd *böcsületbe fogtad* (159. l.). Még ezt mindannyit megálltam, Jó viseltre vigyáztam, *Böcsületbe fognak*, — véltem, Megszeretnek majd, reméltem (165. l.). *Böcsületbe* még se *fogtak*, Szerencsétlent meg sem szoktak (166. l.; a két első helyen alig lehet az ismeretlen kifejezésnek az értelmét szabatosan kivenni, csak a harmadik helyen világosodik ez meg, amikor az olvasó a homályos pontokat már jóval elhagyta). Legüdebb *ükörkelombot* [hozva] Az üde *ükörkefáról* (181. l.). Nyírfá haját [vette] *ükörkeköről*, Mohát meg merő mocsárról (184. l., az előbbi mondatból fanév képzetet alkotott róla az olvasó, itt azonban már mint kőnév bukkan föl a szó). Komoly öreg Vajnámmójnen Magát szánja mesterének, Teszi *eltökélőjenek* (282. l., a szót a mai jelentésével itt meg nem értheti a régi nyelvet nem ismerő olvasó). Légy lapátjaim *segédje* [erről l. fentebb], A *kamósok* könnyebbsege (291. l.).

3. Vannak a fordításnak itt-ott olyan helyei, amelyeket, noha

ismeretlen szó nincs bennük, külön fölvilágosítás, vagy az eredetinek megtekintése nélkül szintén alig érthetni meg. Ilyenek: *Perdül könnye*, *perdül párja*, *Pereg könnyeinek árja* (28. l., 4-szer ismétlődve; az eredetiben: *perdül a könnye*, *perdül másik könnye*, v. i. egyre könnyezik). *Fölmene a házba onnan*, *Födél alá hajtja [mit?] nyomban* (49. l.). *Réneket lesújt karámmal*, *Mókusokat főzna számra* (103. l.). *Verj aczélból ár fejibe*, *Tedd aczélát bel-sejibe* (107. l.). *Ostor nélkül fut a Fürge*, *A ló, gyöngyöstől sem üzve*, *Megy minapi éte mellé* (108. l.). *Az aggnótól dolgoz tudva*, *Napadtól, hogy mi a munka*, *Szedj száraz szemet a kőről*, *Menj az őrlőházba mindjárt*, stb. (162. l.). *Szorgosan szítáld a lisztet*, *Födélen a házba vinned* (uo.). *Gáncs alatt ezeket hajtám*, *Sok siralmim közt sohajtám* (167. l.). *Most Pohjola haddal felkel*, *A vész-tő vonúl sereggel* (208. l.). «Bizony ebből mégis válna Halcsontbeli ékes hárfá, Csak lenne reá való szer, Csontmuzsikát gyártó mester.» *Mivel senki sem sietett*, *Nem akadt reá való szer*, *Csont muzsikát gyártó mester* (282. l., vö. e szónak az előbbi p.-ban idézett helyeivel). *Ovj meg állhatatos isten...* *A fiú hogy el ne fogyjon*, *Anyaszülte le ne rogyjon* *Teremtőnk saját sorsával*, *Isten intézete által* (300 l.). *Hogy halálra volt teremve*, *Pusztulásra kiszemelve*, *Piros tűznek bántalmiban*, *A fehérnek fájdalmiban* (328. l., az előző sorban tűzről lévén szó, a finnül tudó mindjárt gyaníthatja, hogy az eredetiben a *valkea* szó állhat, amely t. i. 'fehéren' kívül 'tűzet' is jelent.

4. Minthogy a fordítás egészben véve mai irodalmi nyelvünkön készült, érzésem szerint szükségtelennek látszanak benne némely szokatlanul hangzó népies vagy régies szóalakok is. Ilyenek a következők: *Halas vermeit kivájták*, *Mélylő mélyeit megájták* (16. l., nyilván a rím teljesebb formája miatt, de szükségtelenül, mert rímnek a *megásták* is elegendő volna, s az olvasónak, hogy megértse, nem kellene az előszóhoz visszalapoznia). *Volna még anyám csak élvén* (33. l.). *Élvén* vagy *élvén* még anyácskád (uo., ez utóbbi helyen a rendes *élve* alak a versben is jobban *perdül*). *Kalapálja nagykopogval*, *Veri, vágja sebbel-lobbal* (109. l., a nyelvész érti ezt a tájdivatos igenévi alakot, de a népnyelvvél nem ismerős olvasó bizonyára megütközik rajta). *Eljössz-e, kisasszony, hozzám...* *Hón alatt való csibellém?* (125. l.). *Dehogy is mehetnék hozzád...* *Hón alatt való csibelléd* (uo.). *Hón alatt való csibellém* (127. l.; előfordul még a 171. és 274. l. is; egészen ritka tájszó-alak; a *csibüske* természetesebb lenne). *Vászonból a lányka szűjje*, *Negyivel a nyustot nyűjje* (132. l., a *szűjje* is megfelelne és természetesebb volna). *Hazatért...* *Ösmert ősi örökebe* *Az atyai régi rébe* (210. l., e h. *révbe*). *Szállítsd el csipőske*, *szállam* (212. l.). *Fogd le a dévajfi naszádját*, *Léha Lemminkäjnen szállját* (222. l., *szálam*, ill. *szálját* h., nem is szólva kevesektől ismert itteni jelentéséről: 'talp, tutaj, szálhajó', l. CzF.). *Behallott [a zaj] a kácsmühelybe* (246. l., a köv. sor *kovács* szavából kiderül ugyan az értelem, de a furcsa népies szóalakot el lehetett volna mégis kerülni). *Arról tudja, oda érvén*, *Édesanyja nincs már élvén* (260. l., megismét-

lődvé, természetesebb: *érve — élve*). Éjszakám csak annál hosszabb, *Fölserkentem* annál rosszabb (262. l., természetesebb volna: *serkenésem*). A rézhegység *röjtökéből* (289. l.). A rézhegynék *röjtökéből* (290., 292. l.). Vas sziklának *röjtökébe* (340. l., affektáltan hangzik a természetes *rejtékéből, rejtékébe* h.; vö. rendszeren: Vasziklának *rejtékéből*, 340. l.). Csónakukba elhurczolják, Hajójukra *felrakolják* (290. l., természetesebb volna: *felrakodják*). Mellét rőzse törte össze, Hasát vessző vágta *kettő* (322. l., e h.: *ketté*).

5. Népkölteményben, főként ilyen ősi tárgyú époszban, a fordítónak nézetem szerint arra is vigyáznia kell, hogy nyelvbe ne vegyítsen olyan újszerű, teljesen irodalmias szokat és szóalakokat és általában olyan fogalmakat, amelyek a népköltő eszmevilágát meghaladják, s így a népköltés és népnyelv hangulatából teljességgel kirínak. Ilyen helyek szerintem a következők: Väjnmő, a komoly öreg, Eldegélvén *ideileg* stb. (13. l.). Hét országra szolt a híre, *Tudósítás ment* messzire, Hogy milyen a Väjnő dala... *Tudósítás ment* ki délig, Híre futott éjszakkfélig (uo.). Zöld vipera tudom csúszó [*a tudom* világosabb volna két vessző közé ékelve], Sérincz *halfaj*, vízben úszó (16. l., tudományos ízű, nem népkölteménybe való kifejezés). Megtalálja taglalóját, *Finnus* bika ő bakóját (135. l., csak deákos műveltségű embernek ajkára való). Akkor Észak úrasszonya *Meghívóit* mind meneszti (141. l., hangulat-zavaró, mert első olvasásra az irodalmi értelmet, a meghívó-nyomatvány képzetét kelti föl, s csak a következőkből eszmél rá az olvasó a fordító gondolta személy-jelentésre). Baj esett, *baleset történt* Ottan Észak udvarába (208. l., hirlapi tudósításba való kifejezés). Pohjolai putri szélén, *Homálylaki* viskó végén (223. l., mondvá csinált új családnevekre emlékeztet). Húzzam tőlem telhetőleg, Vagy *esetszerűleg* vonjam (251. l.). Vagy vonjam *esetszerűleg* (252. l., népietlen). Megtorolva szülöm vére, Megfizetve minden *sérve* (256. l., a szó rendes betegség-jelentésére gondol először az olvasó, és csak megütközése után eszmélhet rá a fordító célzatára). Oda vidd el gyöngymadarad... *Bundabírálat* okából, *Szörzsemlélet* szándokából (319. l., kirívóan népietlen, tudósizű kitételek).

6. Egyéb szokatlan és módosításra váró kifejezések: Föl a földből, szablyság népek, Ti *világkorács* vitézek (75. l., a *korács* az előszóban értelmezve van ugyan, ez az összetétele azonban erőltetett). Kardot ránt, vasát im vonja Bőrhüvelyé belsejéből, *Ökörhátbeli* övéből (108. l., ökör hátából készültet akar jelenteni). Van-e hely itt Szári táján, ... A hol *irtoványt elejtsek* (213. l.). Nincs hely itten Szári táján, ... A hol *irtoványt elejtsél* (uo., a szokatlan ige nyilván a rímelő *fejtsek és fejtsél* kedviért). Soha meg ne meneküljön, Míg nem engedem szabadon, *Meg* nem érek fölbontanom (222. l., e h.: rá nem érek). Szíve *mint a szén* oly fehér (247. l., értelmetlen hasonlat, amely az eredetinek teljes félreértésén alapszik; ez u. i. ellenkezőleg azt mondja: szíve nem volt fehérebb a szénnél, v. i. olyan fekete volt, mint a szén). Nem jól fujtatják a szolgák, Rablegények nem jól nyomják; Ilmari kovács *rühellé* (264. és 265.

1.). Amde mégis, mind a mellett, Tengeren ha úgy *rühelled*, Menjünk hát a földnek színén (273. l., vaskosan népies, ízlésbántó kifejezés *átall, röstell* h.). Bizony ebből mégis válna *Halcsonbéli* ékes hárfá (282. l.). Hangicsálni kezd gyöngyen... *Halcsonbéli* ékes hárfán (284. l., a. m. halcsontból való, vö. föntebb *ökörhátbéli*; mind a két szokatlan kifejezést el lehetett volna kerülni).

7. Végül megemlítek néhányfajta szóalakot, aminőknek következetes használata a magyar Kalevalát kétségkívül népiesebb színezetűvé tenné. Így pl. az irodalmias *-ból -ből, -ról -ről, -tól -től* ragalakok helyett megfelelőbb volna az élő művelt beszédbe is egyre jobban behatoló népies *-bul -bül, -rul -rül, -tul -tül* alakoknak használata, amire már Arany példát adott a csodaszarvas Regéjében: Száll a madár, *ágrul* ágra, Száll az ének, *szájrul* szájra. A 237. lapon pl. 10 egymás után következő soron, majd valamivel alább ismét 5 soron át egyre az irodalmias *fejéből, gyepéről, szüzétől*-féle ragos alakok rimelnek. (Itt-ott a fordító használja is a népies ragalakokat, pl.: *belsejébül, övébül* 108. l.). Így lehetne, a ritmust is dallamosabbá téve, *hajlékomba* (64., 69. l.), *hajlékába* (69., 112. l.), *hajlékokban* (106. l.) helyett bizvást *hajlokomba, hajlokába, hajlokokban* alakokat, *ajtójáig* (77. l.) h. *ajtájáig*-ot, *czincogtatják* (uo.) h. pedig *cincogatják*-ot írni. A 76. l. következő sorában: Egy nap *mén*, másnap mégyen — a *mén* nyilván sajtóhiba *mégyen* helyett, mert a vers ezt a régies alakot kívánja.

Mindezeknek a helyeknek megfelelő módosítása a remélhető új kiadásban bizonyára csak fokozni fogja a magyar Kalevala szépségét és jelességét.

NYELVTUDOMÁNYI TERMINOLÓGIÁNK TÖRTÉNETÉHEZ.

— SYLVESTER JÁNOS.¹ —

Irta: **Rubinyi Mózes.**

Nemcsak a magyar nyelvtudomány, hanem terminológiája megalapításának érdeme is a valóban zseniális *Sylvester János* nevéhez fűződik. Már a Hegendorff—Donatus-féle Rudimenta magyar kiadásában látjuk az ifjú tudós magyarosító buzgalmát. Nevezetesen, hogy e mű négy műszava közül, t. i. a főnevek négy kategóriájának neveiből: *tulaydon new, maswal allo new, maganak allo new, kewz new* (mind Sylv. HK. 1527) egyik sincs meg az 1539.-i Sylvester-grammatikában, míg ellenben Sylv. HS. 33. a *litera*-t sem mindig

¹ A magyar nyelvtudományi terminológia története c. nagyobb munkából. A vonatkozó irodalomból 1. *Szövegkiadások*: Sylvester grammatikájának kiadása a Corpus grammaticorumban (1866); a Rudimenta grammatices Donati stb. kiadta Melich János: A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány c. munkájában (1912); *Forrástanulmányok*: 1. Melich idézett munkáját s ehhez fűződő tanulmányát az *Irodalomtörténet* 1912. évfolyama 289—297. lapjain, valamint e sorok írójának *Sylvester és Donatus* c. értekezését (*Az Irodalomtörténet*, 1913. 321—325. lapján).

rúbb is lett volna s végül a „vessző” fogalmát hol *vonítás*-sal, hol meg a sajátos *linnya*-val fejezi ki.

Ha e töredéket a Sylvester alkotásaival egybevetjük, előttünk áll immár terminológiánk fejlődésének két éppen nem előnyös jelensége: míg egyrésztől keveset láthatjuk a szerves fejlődést, mert mindenki előről kezdi a magyarítást s elődeivel vagy nem törődik, vagy nem is ismeri őket (a történelmi kapcsolatot itt tudományos értelemben Gyarmathi Sámuel kezdi meg), másrésztől a nyelvtudományi fejlődés kezdetleges állapotára utal az a tény, hogy fontos terminusok elhanyagolásával nagy szerepet játszanak e törekvésekben az írásjelek neveinek a magyarosításai. Ez újabb összehasonlító forrástanulmányok megerősítik azt, amit 1913-ban írtunk Sylvesterről: «Tudós, eredeti elme volt, kinek munkája, mint ő maga is, díszre marad tudományos irodalmunknak s méltó arra, hogy a magyar kultúra első hősei közt emlegessük». (Irodört. 1913. évf. 325. l.)

AZ „ÉNEK” KÖLTÉSZE A FINN-UGOR NÉPEKNÉL.

Irta **Bán Aladár.**

Altalánosan elismert igazság, hogy a finn-ugor népcsalád aránylag igen gazdag népköltési hagyományokban. Az egyes népek között természetesen e tekintetben is nagy különbségek vannak. A magyart joggal nevezik dalos népnek, bár nem állíthatjuk, hogy a finn-ugor népek között első helyen állana népköltési termékeinek mennyiségére és tudományos értékére nézve. Leszámítva nem éppen nagyszámú ballada- és románcszerű népversünket, folklór-kincseink túlnyomó részét lírai darabok teszik, amelyek a költői és nyelvi régiségek megőrzésére kevésbé alkalmasak, mint az epikai és hitregei emlékek.

A rokon népek közül négynek, szorosb értelemben véve kétőnek a költői hagyományaiban maradtak fenn az ősi finn-ugor folklórnak kétségtelen nyomai. Ezek: a finn ágnál a finn-észt s az ugor ágnál a vogul-osztják nép. Mindkét, kétfelé osztott nép évszázadokkal ezelőtt egységes volt mind nyelvre, mint etnikumra nézve s ez mai napig szembetűnik nyelvükön és népköltészetükön. E népköltészet termékei gyakran meglepő egyezéseket mutatnak, amelyek sokszor a legkisebb részletekig nyomozhatók s a régi nép-egységen kívül a rokonnyelvű elmetermékek könnyű átöltöztethetőségéből magyarázhatók.

Jelen sorainkban egy oly folklórjelenséget óhajtok tárgyalni, amely bizonyítéka annak, hogy az említett két, illetve most már négy nép költészete megőrizte a finn-ugor népcsaládnak egy évezredes szellemi tulajdonságát: a költői ihlet és munka rendkívüli megbecsülését és kedvelését, mondhatjuk: szentnek tartását. És hogy miért ép ezeknél a népeknél maradt meg a legújabb korig ez a becses tulajdonság, azt onnan magyarázhatjuk, hogy ők őrizték meg

több-kevesebb hűséggel ősi epikájuk anyagát, amely valósággal szentnek tartott, nagy tiszteletben részesített termékekből állott, minthogy ezek a termékek tartalmazták az ősvallás emlékeit s a majdnem isteni rangra emelt hősök történeteit. Az ezen énekek iránt tanúsított áhítatos tisztelet azután átszármazott a költészet minden verses formába öltöztetett fájára. Ennek az érzésnek a folyománya az, hogy a szóban forgó népek magáról a poézisról és annak alkotásairól szebbnél-szebb költeményekben nyilatkoznak, oly költeményekben, amelyeknek egyike-másika az egyetemes népköltészet legértékesebb gyöngyei közé sorolható. Ezek a versek egyúttal azt is bizonyítják, hogy e népeknél a vers keletkezése és előadása, azaz az énekmondás és dalolás, hivatásszerű és öröklő foglalkozás volt, amelyért erkölcsi és anyagi jutalom, elismerés és díj járt. Ezzel emelkednek ezek a népek már az újkori művelődés elsajátítása előtt a valódi kultúrnépek sorába, minthogy szellemi szükségleteik voltak s ezek oly erővel törtek elő, hogy értük szükös viszonyaik közepett is készek voltak anyagi áldozatot hozni. Önként kínálkozik a gondolat, hogy ez a tulajdonság a ma már nagy virágzásra jutott finn és észti népnél máig megmaradt s ennek tulajdoníthatjuk azt a körülményt, hogy ezek a nemzetek a legszűkebb néprétegekig szükségét érzik az irodalom és költészet nyújtotta élvezetnek. Észt-, de kivált Finnországban a szépirodalmi művek aránylag igen nagy kelendőségnek örvendenek s ott az írók és költők hasonlíthatatlanul jobb helyzetben vannak, mint nálunk. Északi rokonainknál még a versszerzők is találnak kiadót, sőt tisztességes honoráriumot kapnak kötetük után.

A finn és az észti nemzet tudvalevőleg népköltése révén lépett be az egyetemes irodalom történetébe. Ezért mind maguk a finnek és az észtek, mind más európai nemzetek, köztük a magyar is, meglehetősen bőven foglalkoztak e becses szellemi termékekkel, de korántsem mondható, hogy a finn, még kevésbé az észti folklór kincseshányája érdeme szerint ki volna aknázva. Szebbnél-szebb témák és problémák várnak itt feldolgozásra s ezek közül való az is, amelyre most rámutatunk.

A finn népköltés két legértékesebb alkotása, a Kalevala¹ és a Kanteletar² — ez utóbbi csak részben — körülbelül két évtized óta le van fordítva nyelvünkre, azért most elég rámutatunk azok megfelelő helyeire. A Kalevalában az I. runo elején ott találjuk az énekes beköszöntőjét, amelyben elmondja a hagyományos énekek előadásának ősrégi módját s a költő nevelkedését, dalra kapását. Az eposz végső sorai ismét az előadó énekesről szólnak s megállapítják a népköltészet esztetikai szabályait. A Kanteletar magyar fordításában öt költemény olvasható, amely a népköltészet fontosságáról, szépségéről, keletkezéséről és követelményeiről szól. (Az olvasóhoz, A dalok forrása, Fájdalom a dal forrása, A kantele eredete, A dal vége.)

¹ Kalevala. A finn eredetiből fordította Vikár Béla, Budapest 1909.

² Kanteletar, a finn népköltés gyöngyei. Fordította: Bán Aladár. Budapest 1902.

Különösen érdekes ezek közül *A dal vége* című népies tanköltemény, amely a Kanteletar I. könyvének 9. verse. Ez valóságos ars poetica és kitűnően jellemzi a finn népköltészet elmélyedő, gondolati természetét. Pld.

Verselés a bölcshez illő,
Tanult ember legyen költő,
Ő tudja csak, mit ér a szó,
Melyik mikor helyén való...

A most említett fordításokon kívül még nagyszámban vannak a Kanteletarban olyan költemények, amelyek a dalról és a költői mesterségről zengenek. Az I. könyvben a «mindenkinek való» versekből 12, a II. könyvben a «leányok dalaiból» 8, az «asszonyok dalai» közül 3, a «legények dalaiból» 1, a «férfiak dalaiból» 24 foglalkozik az említett tárggyal.³ Ezekben bőven találunk jellemző részeket. De még világosabb és hitelesebb leírások vannak a finn s általában az egyetemes folklórtudomány Európaszerte elismert atyámesterének, Kaarle Krohn professzornak a finn ősdalokból összeállított könyvében,⁴ amelyben a tudós szerző ezer meg ezer változat alapján állítja vissza a finn daloknak valószínű ősalakját s így mintegy kihámozza az eredeti dalcsirákat. E gyűjteményből alább két dalt be fogunk mutatni.

Ez említett gyűjtemények alapján megállapíthatjuk, hogy a finn népköltésben mely fontos vonások találhatók az ének űzésére és mivoltára nézve. A dalnok születik a mesterségére, már kiskorában nótát mond, s csak úgy ömlik belőle a szó.

Csodálkoznak rajtam sokan,
Ócsárolnak minduntalan,
Hogy dalolok már mint gyerek,
Kiskoromban verselgetek
S vége-hossza nincs a dalnak,
Tanulatlan játékomnak. (Ktar, I. 2.)

De tanulnia is kell a népköltőnek, amint azt a fentebb idézett arspoetica-szerű versből láttuk. Önkéntelenül eszünkbe ötlük itt egy párhuzam. A samán szintén rászületik mesterségére, de annak menetét, eszközzeit szüleitől és mestereitől szorgalmas képzéssel kell elsajátítania. A tárgyalta csoportba tartozó versek mind azt bizonyítják, hogy a finn népköltő öntudatosan működött, magát és mesterségét, művészetét magasra becsülte s ugyanezt elvárta másoktól is, amint ezt többi között a Kanteletar I. könyvének 13. verse illusztrálja (A vers dicsérőinek és ócsárlóinak); ebben a versmondó azt kívánja, hogy a dicsérőnek derék fia szülessék, az ócsárlónak

³ Kanteletar, elikkä Suomen Kansan vanhoja lauluja ja virsiä IV. p. Helsingissä, 1901. (K. avagy a finn nép régi dalai és énekei. IV. kiadás.)

⁴ Muinaisrunoja laulusta, surusta, lemmestä, Porvoo 1920. (Ősdalok a dalról, büről, szerelemről. Alapformájukba visszaállítani megkísérlé Kaarle Krohn.) Ismertetését I. Turán, 1921. évf.

pedig lomha, rút leánya. Igen fontos vonás az is, hogy a finn népköltő ingyen nem szívesen énekel s elvárja művészetének anyagi jutalmazását is; áll ez különösen az epikai énekekre. A lírai dalokat természetesen legtöbbször saját multságára vagy enyhülésére zengi a költő; még a bölcsődalt éneklő is szükségesnek találja megemlíteni, hogy száját ingyen nem koptatja (Kanteletar, II. könyv, 172. dal). Megemlítjük azt is, hogy a finn népköltészetben igen nagy szerepet játszik az énekmondó vetélkedése a dicsőségért és jutalomért, s ez egész sor, igen szép alkotásnak adott létet. Ez a jelenség szintén egyik bizonyítéka annak, hogy a költészetet a nép igen nagyra becsülte.

Az észti népköltésben még konkrétabban vannak kifejezve az említett gondolatok. Oka ennek az, hogy az észti népköltés termékeit tudományos szempontból sokkal tökéletesebb módszerrel jegyezték fel a gyűjtők, mint a finnét. Lönnrot, a Kalevala és Kanteletar főljegyzője és egybeállítója, ugyanis számos variánst olvasztott együvé egy-egy versben, az észti gyűjtők azonban többnyire híven ragaszkodtak a népversek eredeti alakjához. Természetesen nem áll ez a mondás az észtek naiv époszára, a Kalevipoegra, melyben Kreutzwald még Lönnrotnál is szabadabban járt el.

A régibb észti népköltési gyűjtemények alapján Neus Henrik 1850-ben egy, minden tekintetben kitűnő népversgyűjteményt adott ki, amelyben gyönyörű példákat találunk arra nézve, hogy az észti nép szintén magasra becsülte, sőt majdnem isteni tiszteletben részesítette az énekmondás mesterségét.⁵ Ezenkívül már e gyűjtemény alapján is teljesen világossá lesz előttünk, hogy a finn és az észti népköltés époly közeli rokonságot tüntet fel, mint e két nép nyelve. Ez a rokonság szintén azon problémák közé tartozik, amelyekkel érdemes volna behatóan foglalkozni. A népköltészet muzsája így biztatja a zsengekorú énekest dalra:

A dalnok gyermekkora.

Dalolj, dalolj, te piciny száj,
Madárajku vigadozzál,
Derülj föl, te drága lélek,
Élj a jelen örömének!
Majd lehetsz még csöndbe', némán
Lenn a hideg hant árnyékán
Fehér deszkák rejtekében,
Ékes koporsó ölében! (Neus, 184. D.)

A következő kis dal azért érdekes, mert hű hasonmását találtam fel egyik finnországi gyűjtőutam alkalmával finnországi Karjala Noisniemi községében, ahol egy kilencvenesztendő énekes-asszony ajkáról jegyeztem fel.⁶ Az észti dal ez:

⁵ Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung, von H. Neus, Reval, 1850. I—III.

⁶ Bán A.: Népköltési gyűjtésem Karjalában. Ethnographia, 1907.

Dalból asztalt nem teríthetsz,
Nótát fazékban nem főzhetsz.
Asztal törődéstül térül,
Tál telik a veritéktül.
Több gondja van a dalosnak,
Mint arató robotosnak;
Munkás enyhül cséplés után,
Dalos búsul a más bajján. (Neus, 183. C.)

A finn változat magyar szövege a következő:

Dalból nem él meg a család,
Citeraszó enni nem ád;
A dal tavak partjain jár,
Citeraszó mezőkre száll.
Kenyeret a szántóföld ád,
Termőrégből él a család.

Az észti népdalok is gyakran kifejezik azt a tényt, hogy a dalnok, mint a sámán, rendszerint őseitől örökli tehetségét és hivatását. Így:

Dalos az én édes apám,
Dalos az én édes anyám,
Dalos az én bátyám, öcsém,
Az az ángyom, a nénikém —
Én is dalos leszek szintén! (Neus, 172. I.)

Azt a fontos körülményt, hogy a népénekes daláért anyagi jutalmat is vár, szintén számos észti népvers fejezi ki. Pl.:

Nem danolok biz én ingyen,
Potyán meg se mozdul nyelvem,
Lantom nem zeng fizetetlen.
Pénzt kívánok én a dalért,
Aranyat a szólásomért,
Ezüstöt a pengő hurért! (Neus, 188. D.)

Ennek megfelelője a finn ósdalok közül ez:

Régenten, kicsiny koromban,
Csak potyára danolgattam.
De most nem dalolok ingyen,
Pénz nélkül nem perg a nyelvem,
Ajkam néma arany nélkül,
Szám se mozdul ezüst nélkül... (Az énekes díja.)

Klasszikus példája a költészet nagy hivatása és hatása rajzának az alább következő észti dal, amelyhez hasonlóan csak a vogul nép fejezi ki a poézis magasztosságát.

Aki az én nótám hallja,
 Mikor ajkam indul dalra,
 Azt mondja, hogy vidám vagyok,
 Örömben nótázatok;
 Pedig én nem vagyok vidám,
 Nem örömet hirdet a szám.
 Búbánat bűg ajakamról,
 Enekemből szenvedés szól,
 Keserűség sir sipomról.

Hogyha ajkam indul dalra
 S szívemet a bánat hajtja:
 Megered a könnyem akkor
 Arcom mosva, mint a zápor.
 Könnyár szakad a szememből
 S halvány két orcámra gördül;
 Orcámról omol vállamra
 Vállamról keblemre folyva,
 Keblemről ömöl ölembe,
 Ölemből a térdeimre,
 Térdemről a lábszáramhoz,
 Lábszáramtól a talpamhoz,
 Talpamról a lábujjamra,
 Onnan meg a szomju hantra.
 Így támadtak folyók, erek,
 Források így credtenek,
 Järvamaaban nagy folyó sok,
 Alutagán mély források
 S kutak falvak köves földjén...
 Mindezeket úgy sirtam én
 Szőke pillám harmatából,
 Gyermekearcom könnyárjából.

(Neus, 182. B.)

Ez a vers művészien és találóan fejezi ki a haza és a nép egy-ségének gondolatát; kezdősorai közelrokonok egy kis finn ősdallal, amely a következő:

Nótáimat aki hallja,
 Figyel a sok fürge dalra,
 Azt hiheti, boldog vagyok,
 Örömben dalolgotok;
 Pedig én nem vagyok boldog,
 Dalt sem örömömben' mondok.

Szenvedéstől szól a nóta,
 Fájdalom a fakasztója,
 Öröm van az örömben,
 Bánat bűg a beszédemben,
 Gondtól talál a dalszó rám,
 Könnyharmatos az én nótám!

(Nem dalolok örömben.)

Az egész észti népben az ú. n. *szetu* (általánosan elterjedt, de hibás néven *szetukéz*) néptörzs tartotta fenn leghívebben és legnagyobb bőségben az ősi hagyományokat.⁷ Ennek mérhetetlenül értékes dalaiból a Finn Irodalmi Társaság adott ki egy háromkötetes gazdag gyűjteményt. Ebben a kezdő versek szintén az énekekről és a költészetről szólnak. Az «*Ilolaul*» (Örömdal) című költemény arról szól, hogy az Ilo (a háj nemtője) hozza a dalt s kincsét a leányokra bízva, mert ezek becsülik meg legjobban. Annak a ténynek kifejezése ez a gondolat, hogy az észteknél, különösen a szetuknál a népköltészetet leginkább a nők tartották fenn. A másik versben, melynek címe «A dal hozatala», az van kifejezve, hogy a dal olyan nagy dolog, hogy ezer ló sem bírja el, csak az énekes tudja terjeszteni, mert ennek van egy még meg nem nyergelt csodaparipája s ezen hozza a dalt hegyen-völgyön át. Ez a paripa emlékeztet a görög Pegasosra s a vogul-osztják táltos paripára.

Áttérve most a vogul-osztják népköltészetre, meg kell jegyeznünk, hogy az idevonatkozó dús anyagot és annak mesteri feldolgozását készen találjuk Munkácsi Bernát örökbecsű népköltési gyűjteményében. Az I. kötet második részében fejti ki a kiváló tudós a vogul és az ezzel szorosan összefüggő osztják népköltészet tartalmi és alaki sajátosságait. Ezt a költészetet mindenekelőtt a történeti tudat és a hagyományok megbecsülése jellemzi. A vogul énekes költői öntudattal és célkitűzéssel éneklie meg tárgyait, amelyeknek legnagyobb része a régmúlt emlékeiből származik s legtöbbször összefüggésben van az ősi pogány vallással. Az énekes fő vágya, hogy költeményét az utódok is énekeljék és gyönyörködjenek benne. Így éneklie a lozavidéki asszony:

A hátramaradó leány, a hátramaradó fiú
ezt az én nyelvbeli énekecském, ezt az én szájbeli regécském
énekelje majd szintén így énekkép, regélje majd szintén így regekép!

Tán egyetlen népnél sincs a költészetben lelt gyönyörűség oly hatásosan kifejezve, mint a vogulokéban, pl. a IV. kötetben olvasható «Tur nagyapám éneke» című remek balladában el van mondva, hogy Tur apó egykori kondai vogul fejedelem születése óta mintegy ötven éneket szerzett, de egy «szívnek tetsző éneket» még hiába igyekezett magába fojtani. Amint vízért megy a folyóhoz, «szája, nyelve résében csak úgy zümmög, zengedez az ének», amely megszületik s csakhamar faluról falura száll. Ez a költő-fejedelem meghal s eltemetik őt, de sirjában sem talál nyugalmat s egyre kopogtatja koporsója deszkáját, mígnem egy «kegyes gondolkozású asszony» kitalálja, hogy öthúrú citeráját nem tették melléje. A koporsót fölnyitják, hogy odategyék a citerát s ime, a holtat könyökére támaszkodva találják.

Önkéntelenül kínálkozik itt az egybevetés a Kalevala némely részével, különösen a Vipunenről szóló epizóddal, továbbá az I. runo következő soraival:

⁷ Ismertetését l.: Bán A. Az észtek néprajzi jellemzése. Ethnographia 1912.

Szavaim szétolvadnak számban,
 Beszédim buzognak bátran,
 Nyelvemre sietnek sűrűn,
 Fogaimra folynak folyton. (Vikár ford.)

Végezetül még egy kérdést teszek szová. Van-e valami tartalmi vagy alaki kapcsolat a finn-ugor népcsalád e két legköltőibb ágának poétikai hagyományaiban? Ezt a kérdést már többször felvetették, de alaposan még senki sem tárgyalta. Itt csupán néhány egyező vonásra mutatunk rá. A finn-észt és a vogul-osztják verselés lényegében azonos, csak hogy a finn-észt verselés, főképp az egyházi énekek hatása alatt művészibbé és szabályosabbá lett, mint az eredeti fokozatban megmaradt vogul-osztják versmondás. A gondolatritmus, mint erre Munkácsi is rámutat említett kötetében, ép oly lényeges készsége a vogul-osztják verselésnek, mint amannak. A gondolatritmusból pedig önként fejlődtek ki egyéb poétai készségek, mint pl. az alliteráció, az ismétlések s primitív formában a végím. Tartalmi szempontból szintén lényeges egyezésekre mutathatunk rá. Mindkét költészet alapjában véve epikai s ez adja meg nagy tudományos és esztétikai értékét. Az oly egyszerű, rövid, tulajdonképpen csak egy, négy- vagy hatsoros szakból álló dalok, aminők a magyar, a török-tatár s némely finn ágazatbeli nép költészetében, legalább is újabban, úgyszólván egyeduralomra jutottak, a vogul-osztják és a finn-észt népköltészetben nincsenek; csupán az újabb, idegen hatás alatt keletkezett népköltési termékek között akadnak ilyenek. Fontos találkozás az is, hogy csupán a finn, a vogul-osztják és a minden tekintetben finn hatás alatt álló lapp népnél virágzott a medvekultusz s az ezzel egybefüggő költészet. Mindezek oly problémák, amelyek még tüzetesebb vizsgálatra szorulnak.

A mi, különben szép és gazdag népköltészetünkben hiába keressünk a fentiekben tárgyalt népénekekhez hasonlókat. Ősi emlékeinket, amelyek között bizonyára voltak ilyenféle termékek, a körülmények és a hosszú századok megsemmisítették.

CZVITTINGER SPECIMENJÉNEK NÉMET VISSZHANGJA.

Irtta **Turóczy-Trostler József**

Czvittinger Dávid *Specimenje* a szatmári béke esztendejében jelent meg (1711), szimbolikus beköszöntőjeként egy alkotásra képelen hosszú korszaknak, amely jelenének szellemi-politikai némaságáért mintegy múltjának tudományos feltárásával kárpótolta a magyarságot. A könyv megírására Jac. Friedr. Reimann német tudósnek következő nyilatkozata adott alkalmat: «Wer kan mir de Scriptis et Scriptoribus Hungaricis eine Nachricht geben? Ich weiss niemand, den ich dir hierzu recommendiren könnte; Ich glaube auch nicht, dass jemahls einer von dieser Materie was geschrieben habe,

oder auch was sonderliches habe schreiben können, denn die Ungarn haben iederzeit ein solches naturell gahabt, dass sie mehr auf ein gewandtes Pferd und einen blancken Sebel, als auf ein curieuses Buch gehalten. Und ungeachtet es in dem Ausgang des Seculi XV. das Ansehen gewan, als wenn die freyen Künste daselbst zu einer höhern Ehren-Stuffe hätten sollen erhaben werden; In dem der damahlige regierende König Matthias Hunniades Corvinus nicht allein vor sich selbst die Gelehrsamkeit und die Gelehrte Leute gar hoch aestimirete; sondern auch eine unvergleichlich kostbare Bibliothèque zu Ofen anlegete, von dero Seltenheiten des Joh. Alexandri Brassicani Epistel kan nachgelesen werden, die der Herr Abt Schmidt seinem herausgegebenen Commentario de Bibliothecis p. 145. mit einverleibt hat: So dauerte doch dieser aufgegangene Glücks-Stern nicht lange; Immassen denn nach den tödtlichen Hintritt dieses Königes der appetit zu denen studiis sich bey denen Ungarn allgemählig wiederum verlohr, und die wunderschöne Bibliothèque gerieth 1526. nach der unglückseligen Niederlage des Königes Ludovici II. bey Mohaz denen Türcken meistens in die Hände, von welchen sie doch aber hernachmahls 1666. dem Römischen Kayser wieder soll ausgeliefert und einige Stückgens davon in die Bibliothèque zu Wolffenhüttel von den alten Hertzog Augusto erkaufft seyn worden... (*Jacob Friedrich Reimmans Versuch einer Einleitung in die Historiam Literariam insgemein... Hall in Magdeburg 1708. I. Dritter Abschn. 435—436*).

Látnivaló: Reimmann nyilatkozata — kétszáz év óta csak azt a pár sorát szokás idézni, amelyet Czvittinger közölni jónak látott — két részből áll: egy negatív elitélőből s egy pozitív elismerőből. Mind a kettő örökségképpen szállott Reimmannra, s az egyikért is, a másikért is csak feltételeken viseli a történeti felelősséget.

A németiség a századok folyamán nagyjában három formában ismeri s ítéli meg a magyarságot: először ellenséges etnikai-politikai egységet, Attila rossz emléké hűnjainak örökösét látja benne, aztán a keresztyénség, Európa védőpajzsaként ünnepli, hogy végül egy önálló funkciójú szellemi élet kifejezőjével s hordozójával azonosítsa. Mind a három formának megvan a maga nyugati (s benne német) irodalmi lecsapódása. Hely- és szerepcseréjük lassan, észrevétlen, mintegy a felszín alatt megy végbe. (E fejlődés történeti hátterével s szellemi feltételeivel behatóan foglalkozom a *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter* 1930-iki évfolyamában megjelenő: «Ungarns Eintritt in das literarhistorische Bewusstsein Deutschlands» c. cikksorozatomban.) A legszívósabbnak az első forma bizonyul, állandóan nyomon követi, keresztezi, elhomályosítja a másodikat, késlelteti a harmadik időpontját, s csak alkalomra vár, hogy századok múlva hirtelen újra érvényre jusson: ez történik a 17. sz. utolsó s a 18. sz. első felében, amiben igen nagy része van a fejedelmi abszolutizmus új eszményének s egyben Bécs hivatalos-félhivatalos magyarellenes propagandájának (l. a Wesselényi-féle összeesküvés, a Thököly- és Rákóczi-kor gazdag német röpiratirodal-

mát!). E forma nyomában kezdettől fogva ott lappang a kultúr-barbarizmus, az «illitterátus»-ság, a latinul irni-nem-tudás vádjá, amelyet elsőízben a Magyarországon megforduló humanisták fogalmaztak meg, ugyanazok, akik megalkották a «Magyarország Európa védőbástyája» képet. Idővel egyre gyakrabban hallani ezt a vádat, még pedig idegenek (Ludovicus Vives, Barclay), magyarok (Szenczi Molnár A., Révai Péter, Apáczai Cseri János stb.) szájából egyaránt. Úgy látszik, korán gyökeret verhetett mindenfelé, mert Bekényi Benedek magyar humanista már a 16. század elején szükségesnek tartja, hogy visszautasítsa. S mintha csak Reimmann hangjára ismernénk Fr. Lucae *Europäischer Helicon*-jában (1711): «Sonst sind die Ungarn insgemein tapffere aber auch Kriegerische Leute, die daher mehr auff Waffen als Bücher und höffliche Sitten spendiren...». Vádlók mellett azonban védőkben sincsen hiány (Lansius, A. Clamundus-Rüdiger, Ferd. Neuburger, N. H. Gundling), sőt olykor paradox egy-kézben találkozik elismerés és vád (H. Conring). Ennek a magyarelles-magyarbarát vitának van egy üdvös eredménye: a magyar kultúra kérdése napirendre került s ott is maradt most már mindvégig. Utleírások, történeti s kultúr-történeti munkák, a német iskolák magyar származású tanárai (és hallgatói) révén egyre gazdagabb magyar vonatkozású «szellem-történeti» anyag, adat és név szivárog a német irodalmi köztudatba, lexikonokba, bio-bibliografiákba. Sőt akad író, aki már összefüggő képet is ad a magyar szellemi élet egyik-másik fejezetéről (Conring) vagy lajstromba szedi a magyar történeti irodalmat (Mart. Lipe-nius). Mátyás humanista törekvései, a Corvina sorsa (a *Monatliche Unterhaltungen* c. folyóirat külön cikkben ismerteti az idevágó irodalmat, 1689. Januarius 14 s köv. II.), Janus Pannonius, Dudith András, Sambucus, Szegedi István, Pázmány, Dávid Ferenc, Szenczi Molnár Albert, Bonfinius, Istvánffy Miklós... elidegeníthetetlen alkotórészei az európai irodalomtörténet alapállományának.

Reimmann-nak természetesen tudnia kellett ezekről a nevek-ről — könyvtárának katalógusa felsorolja a közkeletű forrásokat, — csakhogy elfogultságból vagy rosszhiszeműségből egyszerűen nem akart tudomást venni róluk. Mátyás király s a *Corvina* persze szinte közhelyszámba ment, s ezért lehetetlen volt mellőznie őket. (Különben is ő rendezte sajtó alá P. Lambecius-nak, a bécsi császári könyvtár kéziratairól szóló művét, amelyben önálló fejezet foglalkozik a *Corviná*-val... *Bibliotheca Acroamatica*.. Hannoverae 1712. Lib. II. Cap. IX. 183—186). Egy ízben el is szólja magát, amikor J. Sambucust elvitatja a magyarságtól: «Wer ist der Joh. Sambucus gewesen? Und was hat er zur deutlichen Einsicht der Historie beygetragen? ... Er war zwar ein gebohrner Ungar. Denn er war aus Tyrnau einer befestigten Stadt an dem Fluss dieses Nahmens in Ober-Ungarn gelegen; allein er hat doch seine meiste Zeit in Teutschland zugebracht und daher werde ich um so viel weniger zu verdencken seyn, wenn ich ihn unter die gelehrten Teutschen mit setze, zu mal da er von denen Teutschen

Musen schon vorlängst an Kindes statt aufgenommen und naturalisiret worden...» (Versuch.. Des dritten und letzten Theils Drittes Hauptstück. Halle. 1710. S. 376.) — De soha még rossz-híszeműség ilyen termékenynek nem bizonyult: a magyar irodalom-történetírás kerek száz esztendeig állandóan ott érzi maga mögött Reimmann nyilatkozatának ellentmondásra s elhárításra ösztönző erejét. Az első, akit megszólaltatott, Czvittinger volt.

Czvittinger készen találja anyagának legnagyobb részét. Feladata lényegében abban merül ki, hogy kiaknázza a kezeügyébe eső nemzetközi életrajzgyűjteményeket, irodalmi címtárakat, hogy összegyűjti, kiegészíti az európai irodalomba tévedt szórvány, véletlen magyar adatokat. Rendszerint önállótlan másolásra szorítkozik. Az ő szemében — akárcsak a barokkban — irodalom minden, amit nyomtatott betű közvetít. Ahol nem futja írókból, ott szentekhez, irodalompártoló fejedelmekhez, egyházi méltóságokhoz folyamodik. Értékeléseiben a tekintély elve vezeti: név és név között alig ismer értékkülönbségeket. Magyar nyelvű vagy magyar írótól származó könyvet keveset látott, de adattörténeti tájékozottságban Rotaridesig nem akad párja. Csak egy dolog izgatja: a nagy szám, az anyag törvénye, csak az az egy cél lebeg előtte, hogy minél nagyobb név- és címsereggel cáfoljon rá. Reimmannra s a kultúrbarizmus vádjára. Híjával van minden elméleti iskolázottságnak, átfogó szempontnak, módszerében elmaradt korától; józanokossága nem tűr esztétikai érdeklődést, de tudja, hogy munkájával nemzeti küldetést vállalt, s ennek a tudatnak pátosza jóvá teszi minden fogyatkozását, láthatatlan belső kerettel, háttérrel látja el kísérletét. A *Specimen* történeti tett volt, elsősorban annál a visszhangnál fogva, amellyel Németországban fogadják. Ez a visszhang a kor szellemi szerkezetében találja magyarázatát.

«A tudás hatalom»! — soha még kor ilyen komolyan nem vette Bacon jelszavát, mint a korai felvilágosodás. A barokk hősi eszményét felváltja az új tudóstípus, a renaissance kultúr-solidaritása helyet cserél a tudósok új szolidaritásával. Soha még nyomtatott betűnek nem volt akkora varázsa, mint most.

Ez az igazi könyv-világ, nem a romantika. A nemzetek versenyében most első ízben jut döntő jelentőséghez a könyvtermelés mennyisége. A németiség szellemi rétegének képviselői: tanárok, papok, írók (a költő mintha kiveszett volna) szinte végletes módon testesítik meg az elméleti ember típusát. Egyfelől külső kényszerből, másfelől belső hajlamuknál fogva politikahíjas világban élnek, politikai érdekelttség nélkül, a ráció könyörtelen ellenőrzése mellett; egy céljuk van: a tudás. Hivatalból a teológiához igazodnak, szívük szerint azonban a kor uralkodó diszciplinájához, a történelemhez vonzódnak. A tudás, a könyv, a könyvtár kárpótolja őket mindenért, amit a «nagyvilág» megtagad tőlük. Áhítattalteljes kíváncsisággal vetik magukat minden új könyvre, anyagra, forrásra, s látni, hogyan élvezik ilyenkor az újság örömét. Egy-egy élő lexikon mindegyik, páratlan, de terméketlen befogadóképességgel, száz kis rekesszel.

Czvittinger könyve egy részleteiben s véletlenül ismert, de egészében ismeretlen dolgot tár eléjük: a magyarságot mint kultúrfofalmat.

Elsőnek a korai német felvilágosodás legtekintélyesebb kritikái folyóirata, a Lipcsében megjelenő latinnyelvű *Acta Eruditorum* vesz tudomást a *Specimen*-ről (1711. április. 149—153.). Ismertetése szinte történeti fontosságú: törvényesíti, polgárjogot szerez a magyar irodalomnak az európai tudomány nemzetfölötti «köztársaság»-ában; a Czvittinger anyaga alapján, ha csak dióhéjban is, első ízben foglalja össze egyetlen vezető szempontból a magyar szellemi élet jelenségeit: az alább közölt *néhány lapnyi latin szöveggel kezdődik a magyar irodalmi szellem európai története*...

DAVIDIS CZVITTINGERI NOB. HUNG. SPECIMEN HUNGARIAE LITERATAE... Dolet in Praefatione Nob. Autor, quod dum extra Patriam haec scriberet, nec libris in sola Hungaria impressis uti, nec literarum commercio inopiam suam solari potuerit, & multos se ignorare fatetur, quorum hic locus fuisset. Itaque quotquot eruditorum civium in biographis invenit, in specimen istud concessit, secundum alphabeti seriem dispositos, additis, ubi sese obtulerunt, aliorum de iis judiciis ac laudibus. Nec ad antiqua solum tempora ascendit, ita ut ipsum Abaridem celebrem Philosophum Scytham attingat; sed omnium quoque rationem habuit, de quorum eruditione non nisi ex una alterave exercitatione Academica, aut aliorum sive elogio, sive censura constitit. Ut vero nomina, ex vulgari apud Hungaros scribendi ratione expressa, imperiti istius idiomatis Lectores pronuntiare possent, subiecit tabellam orthographiae Hungaricae, quae legendi modum declararet. Pleraque cum ex fontibus non adeo incognitis hausta sint, nonnulla ex iis, quae vel Autori nostro singularia, vel non ubivis saltem obvia sunt, repetemus. Illustrant eruditam Hungariam plurimi, qui literarum studia & librorum scriptionem non infra partem sibi armis gloriam reputavere. Inter illos Michael Apaffi Transylvaniae Princeps M. F. Wendelini compendium Theologiae in Hungaricum idioma eleganter transtulit. Et Stephano Bathoreo, Poloniae postea Regi, carcer musaeum praebuit. Cum enim a Jo. Sigismundo Principe Transylvaniae, cui mortuo successit, ad Maximilianum II. missus, & quod domi interim pacis conditiones violarentur, custodiae datus esset, totum istud, quod captivus egit, biennium lectioni antiquorum Autorum impendit. Valentinus Balassae, Comes, fortitudine non minus, quam ingenii in pangendis Latinis Hungaricisque carminibus suavitate excelsit. Nicolaus Istvánfi, qui omnes ferme Europae linguas, ipsamque Turcicam calluit, inter primarios honores, magnus ad senectutem usque miles, res Hungaricas ab excessu Matthiae Corvini usque ad Matthiam II Regem Hungariae libris XXXIV scite conscripsit. Ex Praesulibus Hungariae Petri Pazmany, Cardinalis & Archiepiscopi Strigoniensis, hic ideo mentionem facimus, quia Tyrnaviae Academiam fundavit, quae A. 1635. d. XIII. Nov.

dedicata, non contemnendis subito incrementis aucta est. In prima disputatione publica, cui argumentum praebuere theorematum quaedam Logica, ipse Cardinalis opponentis officium, quod nec postea in disputationibus Logicis menstruis dedignatus est, in se suscepit. Johannes Telegdi Archiep. Colocensis in hac Academia convictum Nobilium, & Ferdinandus Pálfi Episcopus Agriensis scholas Academicas condidisse p. 310 memoratur. Georgius Borson Episcopus Varadiensis, Praepositus Szebusiensis, S. Caesarcae Regiaeque Majestatis Consiliarius Cameralis, autor declaratur funesti admodum Protestantibus in Hungaria libelli, qui istum titulum praefert: Veritas toti mundo declarata... Sanctorum, qui natales sous Hungariae debent, Martini Episcopi Turonensis, Albani, Elisabethae Landgravinae, Thuringiae, Emerici, Gerhardi, Guntheri, Hieronymi, Ladislai, Margaritae, & Stephani suo partim loco fusius memoratorum notitiam brevem exhibet, ubi de S. Martino agit, & ad Johannis Tomko, Dalmatae, Episcopi Bosnensis, Historiam Sanctorum Illyricanorum Lectorem ablegat. Ex reliqua eruditorum Hungarorum corona paucos in scenam hanc reducemus. Quae enim de M. A. Dominis, Dudithio, Jano Pannonio, Johanne Sambuco, Paulo Scalichio, Verderiis, aliisque Viris oppido clarissimis afferuntur, aliunde satis nota sunt. Hoc forte non omnes norunt, quod de Matthia Flacio, ex Hieron. Zanchii epistola ad Lavaterum refertur, moribundo negavisse sacrum viaticum ecclesiae ministros. De Christophoro Laknero J. U. D. & Cos. Semproniensi, magnoque religionis suae Evangelicae statore, qui Ferdinandi II. incredibili gratia ac pene familiaritate usus, memorabile est, a patre suo aurifabro artem illam egregie fuisse edoctum, vasaque sua argentea, propria manu artificiose elaborata, eidem Imperatori legasse. De Johanne Bayero, erudito Philosophiae Christianae assertore, sed cujus obscura hactenus notitia fuit, hinc discimus, quod Eperiesini loco tenui natus, & beneficio Senatus Patrii Vittebergae studiss circa A. 1650 operatus, Lycei in Patria Rector fuit constitutus, inde Neosolii ac tandem Varallii Ecclesiae ministerio adnotus. Inter Scriptores jurium Hungaricorum locum Noster concedit Matthiae Fronio, Saxo-Transylvano, in civitate Coronensi Notario, qui Statuta Saxonum Transylvanorum primus in ordinem redegit, a Stephano Bathoreo ac Leopoldo I. confirmata. Jus consuetudinarium Hungariae digessit Stephanus Verbóczy J. U. D. & Proto-notarius Judicii curiae Regiae, quae summa Jctorum in ista terra dignitas est, sub Uladislao II, qui hoc Juris Hungarici corpus approbavit: prodiit aliquoties, & auctius Tyrnaviae in f. Cui utique jungenda est Francisci Comitiss de Nádasd Cynosura Juristarum, Pottendorffii 1666 in octava forma divulgata. Ceterum admixta huic operi nonnulla sunt, historiae civilis amatoribus non displicitura. Nam p. 38 & seq. Bathoreorum familia, quae A. 1613 cum Gabriele intercudit, illustratur, & p. 67 seq. inseritur Johannis Deika, Gabrielis Bethleni Concionatoris aulici, ad Davidem Pareum epistola, quae Genelogiae gentis Bethleniorum lucem affundit.

Gabriel vero ille male plurimis Historicis Gabriel Bethlen Gabor appellatur, ut hac occasione Autor noster observat, cum Gabor Gabrielelem significet, & cognomini ex more Hungarorum postponatur, Bibliotheca Historicorum Hungariae in tres classes dispescitur...

Előre lehetett látni, mi történik akkor, ha a *Specimen* Reimmann kezébe kerül: nem tűri a polihisztor-tekintélyén és csalhatatlanságán ejtett foltot, iskolázott szeme tüstént észreveszi a könyv fogyatkozásait, önállótlanágát s megbántott hiúságában még azt is alig méltányolja benne, ami jó és használható: az anyagot. Csak egyet ismer el, Czw. kezdeményező jelentőségét. Lesujtó ítéletét ismerjük könyvtárának nyomtatásban is megjelent katalógusából.

Davidis Czwinggeri Hungaria literata... Primus & unicus fortassis est Czwinggerus, qui Hungaros eruditionis laude conspicuos describendos suscepit. Et iniquus fit, qui hoc non agnoscat. Dummodo fortuna nihil impedimenti objecisset hisce conatibus. Dictio enim inculta est, & aliquid Hungaricae insuavitatis habet. Structura literarum collocationem in Alphabeto sequitur, quae eo longius recedit ab arte, quo propius accedit ad casum, Scriptores plures omissi, nec pauci in hunc Catalogum conjecti, qui unica tantummodo dissertatiuncula inclaruerunt. Reliqui ex Gvilielmo Cave, Philippo Alegambe, Jac. Aug. Thuano, vel potius ex Gerhardi de Stöcken Thuano Enucleato & aliis, decerpti, vel si mavis descripti; Ad verbum sane aliunde desumpti sunt. Nec tamen nullius momenti esse existimamus, quae hac illac inserta sunt Hungarorum in ventis p. 33. 92. Libris rarioribus p. 52 MSCtis, Append. 49. Mappis Geographicis Append. p. 13. Scriptoribus rerum Hungaricarum l. e. Cantionibus p. 28., 29. Versionibus SS. p. 196.

(Bibliotheca Historiae Literariae Critica, eaque Generalis hoc est, Catalogi Bibliothecae Reimmanniae Systematico-Criticae Tomus Secundus, In quo Libri ad Historiam literariam generalem spectantes & Bibliothecae Reimmanniae partem facientes, Qua fieri potuit solertia enumerantur, Et quid in unoquoque sit asterisco vel obelo dignum, ea, quae fas est, modestia & libertate indicatur. Accedit Catalogus MSctorum & Designatio Nummorum quorundam Hildesiae 1739. Cap. II. 136. l.).

Kedvezőbben fogadja Czwinggert egy másik irodalomtörténész, Joh. Fabricius: «Davidis Czwinggeri Specimen Hungariae literatae... Exhibet virorum eruditione clarorum, natione Hungarorum, Creatorum, Slavorum, atque Transilvanorum vitas, scripta, elogia, et censuras. Accedit Bibliotheca scriptorum, qui exstant de rebus hungaricis: et in fine oculis exponitur utilissima Tabella orthographiae linguae hungaricae, e qua pariter disci potest, quomodo illa sit pronuntiatio... Dav. Czwingger, nobilis hungarus, hoc cum ederet Specimen, Altorfii Noricorum vixit inter studiosos, eoque maiorem laudem hoc labore meruit, quia primus eum subiit: optandumque, ut mitiora et pacatiora dentur tempora, quibus generosus auctor propositum suum librum hunc augendi, emendandi, ac perfectiorem reddendi, possit exsequi...» (*Historiae Bibliothecae*

cae Frabricianae. Pars V. Auctore Joanne Fabrico. Welfenbuttellii MCCXXI. 397 l.) N. Hier. Gundling, a hallei egyetem jogtanára is ismeri Czvittingert, többször idézi s az ő nyomán magyarázatot keres a magyarságnak kultúr-elmaradottságára: David Czvittinger, ein junger Mensch hat im Specimen... eine Menge Ungarn angeführt, die man nicht für Ungarn gehalten, — Weil sie sich an andere Örter begeben... Walch thut folglich sehr unrecht, wenn er sagt: unter denen Ungarn wären keine gute Latinisten. Man sehe nur Isthvanfium (Nic.) an; Und Dudithium fürchteten, auf dem Concilio alle Leute... Er hatt so gut, wie Cicero, geschrieben... Und Kurz: Die Ungarn sind geschickt genug zu denen Studiis. Aber sie wohnen zwischen zweyen Nationen, die ihnen wenig Friede und Freyheit lassen...» (D. Nic. Hier. Gundlings Historie. der Gelahrtheit... Frankfurt u. Leipzig 1734. I. 172 s köv. II.). Struve-Jugler hatalmas Bibliotheca-ja vízszont idézi ugyan Czvittingert (Plures eruditi Hungari occurrunt in Dav. Czvittingeri Specimine... Bibliotheca Historiae Litterariae Selecta. Jenae. 1754. I., 678 l. és: Hungariae doctos Viros data opera depinxit David Czvittingerus, Nobilis Hungarus... Bibliotheca 1761. II., 1247 l.), de egyébként azt találja: «haud iniquum videtur Conringii... iudicium, quando adserit, universam Europam nullum habere regnum, minus instructum viris eruditis, quam Pannoniam».

Az első döntő lépés azonban megtörtént, s nincs az a rossz-hiszeműség vagy közömbösség, amely útját állhatná a magyar irodalom- és kultúrismeret terjeszkedésének. Mindenesetre jellemző a kor fogékony és érzékeny szellemi akusztikájára, hogy a Joh. B. Mencke tervezete alapján szerkesztett «Compendiöses Gelehrten-Lexikon» (Leipzig) már 1715-ben, Mencke történeti kézikönyve (*Vollständiges Verzeichnis der vornehmsten Geschichts-Schreiber*, Leipzig) pedig már 1718-ban magába olvasztja a *Specimen* anyagát s ezzel előkészíti a 18. század enciklopédiáiba való felszívódását. S kétségtelen, hogy az új magyarbarát irodalmi érdeklődéssel függ össze a *Neuer Bücher-Saal der Gelehrten-Welt* c. lipcsei folyóirat (1714, 376 l.) következő híre: «Zu Oedenburg in Nieder-Ungarn hat Sebast. Ferd. Dobner vor Juris Hungarici privati Institutiones tripartitas ex principiis Juris aeterni & patrii nec non approbatorum sine plagii nota concinnatas & notis notabilibus illustratas drucken zu lassen, davon er in zweyen gedruckten Bogen seine Gedancken weiter eröffnet hat. — Dieser Herr Dobner hat ausser diesen auch noch zum Druck fertig liegen: Supplementa Hungariae Literatae, Conamina Linguae Hungaricae... (Következik még hat nyomdakész munka címe; v. ö. Szinyei, *Magyar Írók*. II. 95—96. D. Ferdinánd Sebestyén 1689—1730., Sopron polgármestere). — Joh. Peter Ludewig (1668—1743) híres német jogtörténész egyízben áttekinti a magyar történeti és jogtörténeti irodalmat, még pedig idegen létére meglepő tájékozottsággal és elfogulatlansággal, igaz, hogy csupa közvetlen forrásból merít s

magyar tudósokkal is érintkezik, többek közt az erdélyi Köleséri Sámuellel. Előadása (*Rechtliche Erläuterung der Reichs-Historie... Vorbericht von dem Absehen und Rechtsgelehrten Gebrauch dieser Rechtlichen Erläuterung der Reichs-Historie*. Halle, 1734. LXXI—XC l.) egyfelől apológiája a magyar kultúrának, másfelől immanens cáfolata annak a vádnak, hogy a felvilágosodás híjával van a történeti érzéknek. Már azt a kérdést is felveti, miért nincsen a közép-kornak magyar történetírója? Az erdélyi származású M. Schmeizel, akihez felvilágosításért fordul, a folytonos háborúkat, tatár-török-dúlást okolja a kéziratok elvesztéért. Schmeizelnek egyébként van egy sajtókész munkája, amely Ludewig szerint hivatva lesz pótolni mindent, «was man von Hungrischen und Siebenbürgischen Schriften und Sachen verlangen oder erwarten kan... Besonders da der gute *Czvittingerus* seine *Elogia Hungariae* illustrium virorum, im Schuld-Arrest zu Altdorff auseinander klauen müssen; folglich die Schrifft nicht so wohl gerathen, als wann der Verfasser auf freyem Fuss stehen und schreiben können.» (Jegyzetben: *Teste professore eius academiae nominatissimo, qui carceris historiam dedit ex forensibus actis. Quae fata viri docti omnino dolenda.*)

Fr. Ernst Brückmann német orvos és természettudós (1697—1753.) 1723-ban Magyarországon jár s egy sereg tudományos útleírással számol be tapasztalatairól. E levelek jórésze földrajzi, állattani, növénytani, ásványtani stb. vonatkozású, de akad közöttük sok történeti, kultúrtörténeti s irodalmi tárgyú is. Van levele Nagyszombatról, a magyar bányavárosokról, Késmárkról, Lőcséről, Eperjesről, Dobsináról, Szomolnokról, Sóvárról, a Kárpátokról, a magyar borokról (a tokaji bor dicséreti!), Magyarország néprajzáról; egyik levelébe magyar-német szójegyzéket iktat, hosszú versben cáfolja Riederer német költőnek magyargyalázó versét. Sopronról szóló második levelében (*Epistola Itineraria XXXVI.* 5 l.) felsorolja Dobner polgármester húsz művét, pozsonyi levelében (*Epistola Itin. XLVIII.* 1736. B—B₂ l.) pedig méltatja Bél Mátyást s összeállítja munkáit. A legérdekesebb azonban Bél Mátyásnak ajánlott levele: *Epist. Itin. C. Sistens Scriptores Rerum Hungaricarum... Wolfenbüttel, 1741.*: 145 magyar szerzőktől származó vagy magyar vonatkozású latin és német könyv jegyzéke. Főforrása Czvittinger *Specimenje*. Negyvenöt munka 1711 után jelent meg, ezeket Brückmann állította össze első ízben. (Természetesen Czvittinger kísérletéről sem feledkezik meg.) Rendszerint puszta címeket ad, ritka eset, hogy akad valami megjegyezni valója. De így is rászolgál arra, hogy helyet kapjon a magyar irodalomtörténetírás s bibliográfia úttörői között. Már csak új anyaga miatt is.

Czvittinger bibliográfiai fogalommal lett: része a tudományos irod.-tört. apparátusnak. Sőt van időpont, amikor órá háruul az a feladat, hogy igazolja a magyarságot a tudományos közvélemény előtt (v. ö. pl. I. J. von Einem: *Succincta in Bibliothecam Histo-*

riae Litterariae Introductio, Magdeburg 1738., 83 l.: De Scriptis & Scriptoribus Hungarorum habemus Davidis Czvittingeri Nobilis Hungari Specimen... Praeter hunc, quod ego sciam, nemo de iis egit). Hogy azonban a tárgyi-történeti érdeklődést esztétikai-történeti megértés váltsa fel, ennek az lett volna a feltétele, hogy egyre több szemléleti anyag kerüljön külföldre. Ez azonban kerek száz évig nem történik meg; továbbra is történeti, alkotmányjogi, földrajzi, természettudományi, statisztikai munkák sajátítják ki a költészet helyét.

A német irodalomban ezalatt megindul a világ és világszemlélet reirracionalizálása (Klopstock, Herder, Sturm és Drang), s ennek nyomán a történeti mult újjáépítése (romantika). A nagy alak- és lényegváltozásban a szerény magyar anyag is résztvesz. Czvittinger hatása összeolvad a módszeresebb Rotaridesével, Wallaszkyével, Horányiével, a nagy történetírókéval (Pray, Katona István, Engel, Fessler) s átalakítva, átszellemítve, J. Gottfr. Eichhorn, L. Wachler, a két Schlegel közvetítésével most már a világirodalom részeként újra visszatér Magyarországra, hogy előkészítse a hazai irodalom-szemlélet nyakörösítését (Mailáth, Toldy).

A HONFOGLALÁS ELŐTTI MAGYARSÁG ETNIKUMÁHOZ.

Írta Solymossy Sándor.

A magyarságnak ős (ugor-) és ó-(török) korával újabban az idevágó tudományok előszeretettel foglalkoznak. A sürgő munkásságnak sikerült is nem egy, eddig homályban lappangó részletet tisztázni; de még korántsem tartunk ott, hogy csak nagy vonásokban is biztos képet rajzolhassunk róla. A még nyílt kérdések kettejét teszem itt szóvá, amelyek egymással szoros kapcsolatban voltaképp egy problémát alkotnak.

Az egyik egészen populáris, némi történelmet tanult rétegekben sokszor felvetett kérdés: Mikép történhetett az, hogy míg a népvándorlás félezer éve alatt (4.—9. sz.) a Fekete-tenger fölötti nagy szármát síkságon annyi hatalmas nép (hún, avar, kazár, stb.) és vele annyi terjedelmes birodalom alighogy megszerveződött, már is tönkrement, sőt azokban a nagyarányú népmozgalmakban el is veszett nyomtalanul, addig a nyilván nem nagy létszámú magyarság, amely a korszak utolsó évszázadáig nem játszott történelmi szerepet s így bizonyára nem írgylésre méltó labdája lehetett a népforgatagok kiszámíthatatlan esélyeinek, a végén kivételképpen fennmarad és mint eléggé szerves, egy nyelvet beszélő nép képes magának tetemes országterületet hódítva, azt hamarosan államilag is megszervezni! — A népek históriájának különös szeszélye tartotta-e fenn ezt a különben éppen nem szerencsés sorsú népet? Vagy volt talán valami különleges jellemző vonása a többi tragikus sorsú tömegeségektől elütő tényező benne, ami nem engedte szétesni és

feloldódni a szüntelenül hullánczó kavarodásban? — Ez az egyik probléma.

A másik szorosabban szakkérdés. Több oldalról bebizonyított és elismert tény, hogy a vízi életre, foglalkozásra vonatkozó *halász-műszavaink és halászó eszközeink* túlnyomó többsége, főként primitívebbjei tiszta ugor eredetre utalnak vissza. Hogy csak a biztos etimológiájúakra szorítkozunk: a *hal* (Szinyei: M. Nyelvhas. 1927. 24., 49., 59., 143. ll.); *Keszeg* (Sz. 143.); *ön* (u. o.); *tat-hal* (u. o.); *háló* (Sz. 39.); *cége* (Jankó: A m. halászat er. I. 575.) *vész* v. *vejsze* (u. o.) *láp* (Kel. Szemle VII. 253.); *tat* (alattság, Sz. 143.); *hajó* (Sz. 39.); *csomó* (Sz. 28.); *halhólyag* (Sz. 158.); *fal* (gát, rekeszték, Sz. 143.); *les* (háló, Sz. 151.); *úszik* (Sz. 65., 154.); *fűz és köt* (Sz. 149., 151.); *fog* (halat, Sz. 65.), melyeket Munkácsi B. más hasonlókcal már majd négy évtizeddel ezelőtt felvett az ugor származásúak közé (l. A m. népies halászat műnyelve. Ethnogr. 4. k. 1893.) A tétel annyira elfogadott, hogy Marquardt az összet *kala* szót, melynek ott szócsaládjá nincs, a magyar *hal* szó egyenes átvitelének tekinti.

Ami viszont a *tárgyi* megfeleléseket illeti, a Herman Ottó optimizmusával szemben szinte túlzott kritikájú ifj. Jankó János (id. m.) is kénytelen elismerni, hogy halászó szerszámaink közül a *rekasztó vejsze* (I., 575.), a *varsa*, a *varsás cége*, a *gübüld*, az *ör-fonalzat* (u. o.) azonos formájúak és közös eredetűek a vogul-osztjakok ma használatos eszközeivel (l. pld. a magyar és finn *varsa* azonos képét Népr. Ért. 1926. 16. 1.).

Már most szinte egyértelműen vallott tény, hogy a magyarság a szármát sztyeppre kisodoródva — nyilván a húnoknak keletről történt beözönlésekor, — átvedlett előbbi halász-vadász életmódjából lovas nomáddá és az is maradt a honfoglalásig; vagyis félezer éven át állattenyésztő és pusztai harcos életet élő turk jelleget viselt magán. Az akkori, sőt a mostani nomád turk jellegéről pedig kimutatható, hogy halászzattal, vízi élettel, még ahol módjában lett volna is, nem tudott megbarátkozni. A húnokról szólva, a kínai források bő híradásai mellett halászatot nem említenek (Zichy Istv. 49.). Halat a keleti török most sem eszik; emiatt lenézi a Tárim és Lob-Noor dolánfajú népeit (Le Coq: Auf Hellas Spuren. 1926. 97.). A tunguz nem tud hálót készíteni; ha rákényszerül, úgy veszi készen az északi jakutoktól (Augusztinovics után Ratzel-Völk. k. II. 763.). A tatár és mongol az ázsiai nagy síkokon nem halászik; helyettük a kitelepített kínaiak végzik ezt a munkát és szállítják zsákmányukat hazájukba. M. Huc: Souvenirs d'un voyage dans la Tartarie et le Tibet. 6. éd. 1878. I. 246. «Les mongols et les tatars s'adonnent également fort peu à la pêche; les lac et les étangs poissonneux qu'on recontrent si fréquemment en Tartarie, sont devenus la propriété des chinois.») Általában ismeretes az összes nomád turk törzsekről, hogy ételük állathús és kumis.

Ezek tanúsága szerint, ha a magyarság a 4. sz. táján át kényszerült térni nomád lovas viszonyokra, a turk életmód hatása alatt

halászatot majd félezer évig nyilván nem űzhetett. De hogyan magyarázzuk meg akkor az ősi ugor halásznevek megmaradását s főképp a szerszámok és eszközök máig azonos formáit? Meg képes-e tartani bármely nép 500 éven át egy csomó nem használt eszköznek emlékéét mind nyelvkincsében, mind az eszközök régi formáit képzeletében, hogy utóbb fölleveníthesse őket? Mert, amint láttuk, kétségtelen, mihelyt turk életmódot váltott, abban a pillanatban fölöslegessé vált minden halászó eszköze, nem is említve a halneveket, amelyek ily viszonyok között föltétlenül kivesztek volna nyelvünkől mindörökre!

Itt nyilvánvalóan olyan ellentmondással állunk szemben, amely egymást kizárja s a kettő közül valamelyik feltevés módosítását, ha nem eljuttatását követeli. Az előbb felsorolt nyelvi és etnografiai tények viszont vitán felül állnak, vagyis belőlük kell, mint biztos alaphoz, kiindulnunk. Az ugor szók és eszközök máig való megléte világos bizonyosságát szolgáltatja annak, hogy a magyarság eredeti halászó életét a félezer év alatt nem hagyhatta abba, mégcsak meg sem szakíthatta huzamosabb időre. Erre különben egyéb bizonyosságaink is vannak.

A *tök* és a *sőreg* halnevek nyelvünkben bolgár-török jövevényszók. E két halfajta délibb vizekben, a Kaspi s a Fekete Tenger folyórendszereiben honos, s az északiabb őshazában még nem ismerhettük; vagyis már kívül az őshazán, az ó-bolgárokkal való huzamos érintkezés alatt tovább is kellett foglalkozni halászáttal, a két halnév csak így kerülhetett nyelvünkbe. A természeti adottságok a szármát róla egész mentén, keleten Lebédiában, valamint nyugaton Etelközben fölötté kedvező alkalmat nyújtottak a megszokott foglalkozás újeséhez. A Fekete tenger északi partszegélye a Kubán torkolatától és a Meotisz keleti csücskétől le a Duna deltájáig csupa árterület, mocsár és limány volt akkor is a betorkoló nagy folyóktól (Zichy 36. p.). Az arab írók szerint Etelköz szintén bővelkedik fában és vízben, talaja nedves. Közülök Ibn Rusztah írja: «A madsgarok téli idők beálltával levonulnak a legközelebbi folyóvízhez és ott halászáttal foglalkozva, az egész télen át megmaradnak, mert nekik ott kellemesebb tartózkodni, mint máshol» (Ethnogr. 1893. I. 1.). Gardézi majdnem ugyanezt mondja: «A magyarok tél idején folyók mellé költöznek és élelmüket ezzel (halászáttal) szerzik meg». Regino, Árpád fejedelem kortársa, a Pannoniát előzőnlő magyarokról szintén említi, hogy «átbarangolják a pannonok és avarok rónáit s ott vadászatból és halászáttól élnek». (Ethn. uo.) Az új hazába jutva, a Kárpátok hegykoszorúja akkor is egy központi síkságot fogott körül és ezt a síkot, eltérően a mai képétől, fűzes-nyíres erdőségek borították, laposait pedig nagykiterjedésű, szinte egybefüggő mocsarak, lápok lepték. A folyók rendes évi kiöntései, a Tisza, Berettyó, a Körösök széle, az ecsedi és bodrogi lápok, a Szernye mocsár, a Duna két oldala (Sárköz, a mohácsi sziget) sásrengeteggel szegélyezett tóságoknak olyan tömegét alkották, hogy a nép tetején része tovább élhetett rajta régi kedvtelésének. S ez elzárt meg-

búvó helyek, e lápközépi szállások fölött a történelem ezer éve nyomtalanul suhant el; e primitív élet, amely sem az országot ért csapásokról nem tudott, sem a kultúra, a haladás vívmányait nem ismerhette meg, zavartalanul tartott az utolsó száz évig, amikor a csikász, pákász, halász réti lakó nép alól a fokozatos lecsapolás elvonta élet-elemét, a vizet. — Ebből a szándékos kitérésből t. i. az következik, hogy a halászatnak a magyar nép régi etnikumában sokkal fontosabb szerepet kell juttatnunk, mint ahogyan eddig történt.

Mindez pedig arra vall, hogy a hosszú vándorlás alatt a magyarság átalakulása pusztai lovas nomáddá nem lehetett oly tökéletes, az egész népre kiterjedő, mint eddig gondoltuk. Valami megkülönböztette a turk elem homogén, egyöntetű pusztai jellegétől.

Az ázsiai füves rónák lovas népe társas szervezet dolgában a fölötté egyszerű természeti környezet hatása alatt ugyancsak egyszerű összetételű volt és ezt az egyszerűséget tükrözi későbbi nagyarányú hatalmában is. A családok, az egyes jurtatelek külön kis társas egysége, Radloff bő adatközlései szerint, ha ellenséggé került egymással szembe, a döntést a két családfő, vagy a két telep főnök párharcával intézték el. Ilyenkor a legyőzött félnek minden vagyona: állatai, cselédsége, családja szó nélkül átment a győztes birtokába, míg maga a megalázott, ha ott nem maradt a porondon, földönfutóvá vált. Ugyanez a hagyományos eljárás mód mutatkozott a nagyobb tömeges egységeknél is. Elég volt egyetlen elhatározó vere-ség ahhoz, hogy a vezető réteg hatalma tönkremenjen s az uralma alatt élt hűbérnépek a győztes idegenhez csatoltassanak. A megvert had széjjelszéledt, kóbor elemmé süllyedt mindaddig, míg esetleg máshol, mint jelentéktelen segéderő, oltalmat nem talált. Ezek azok a váratlan összeomlások, melyekre a népvándorlás keleti története annyi egybehangzó példával szolgál. Az ilyenkor behódolt inferioris elemnek, amely csak urat cserélt, egyebekben mi baja sem esett; közülök a győztesek csak az ellenállókat hányták kardélre. A többi megmaradhatott külön egységeiben továbbra is. Beolvadásról ez esetekben szó sincs; a hódító elem maga sem tűrte volna, hogy a zsákmányul esett, lenézett emberek velük keveredni próbáljanak. Innen van pl., hogy a családi kötelék elnevezései s a rokonsági viszonyt jelölő szavak a magyarban kivétel nélkül ugorok, közöttük egyetlen török eredetű sincsen.

Igy a kisebb népegységek, bár folyton más fölöttes hatalom alá kerülnek, integritásukat megtartják, még mesterségüket is, amelyre a bonyolultabb igényű hatalomnak szüksége van: a halász halász maradhat, a földműves természetével foglalkozhatik, megtartják nyelvüket, társas szervezetüket, nemzetségi beosztásukat. S ami fontos: ez az etnológiai különös jelenség az egész sztyepp-területen a Kárpátoktól kelet felé be Ázsiába az Altajig, a különféle századok folyamán nem változik Herodotosz szkitáitól a hún, avar, kazár birodalmakon át Dzsingiszig és az «arany horda» nagykánjaiig. A hódító elem mindenkor kizáróan lovas hadi nép, minden egyéb szükséges termelést a behódoltakkal végeztet. Amint tehát

vereség éri, egycsapásra elveszti segédforrásait, melyeket a győztes elvon tőle s vele a legyőzött hatalmának kártyavára összeomlik.

Ha most e sajátságos viszonyok közé beállítjuk a magyarságot, ez, mint a hódítóktól elütő eredetű, idegen nyelvű nép, — nyelvünk ó-bolgár kultúrszavai u. i. nyelvcsereére nem mutatnak, csak kölcsönzők voltak új tárgyak megjelölésére; — évszázadokon át kénytelen volt az alsóbbrendű tömeg alárendelt szerepét tölteni. Ez alatt életviszonyainak, foglalkozásformáinak differenciálódni kellett: tekintélyes töredéke megmaradt szívósan ugor jellegű vízi népnek, másrésze a bolgároktól ellesett földművelést űzte, ismét más, már a pusztai élethez simult eleme beletanulva a pásztorkodás módjaiba, lovassá lett, majd mint hadi vállalkozásra is alkalmasak, segédszerepeknek használtattak. Ebből alakult ki utóbb az a fölöttes réteg, amely teljesen turk életformákat: neveket, tízes beosztásokat öltve magára, az első kedvező incidens alkalmával, midőn hűbérúri fölöttesei megverettek, felszabadíthatta alárendelt helyzetéből egész népét, önállósulhatott s ezután már függetlenül folytathatta az egykori uraitól elsajátított pusztai lovas nomád harcos életet.

Vegyes foglalkozású összetételénél fogva kedvezőbb helyzetben volt, mint a pusztán hadi nomád turk elem. Ha vereség érte, kísérő segéderőik *nem hagyták cserben*, mint amazokat. Ezek a segéderők u. i. *saját vérei voltak*, a vele egy nyelvet beszélő s ezért mellette tovább is kitartó halász és földműves réteg; fennmaradhatott tehát kompakt egységben nagy csapások után is, a vérveszteséget pedig idővel kiheverhette.

Az általános etnológiai tanulságok világánál a honfoglalás előtti magyarság sorsa ilyenformán volna rekonstruálható. Vele az elől felvetett két kérdés is megoldást nyerne: a halászó foglalkozás állandó fennmaradása az őshazától az új hazáig s ebben napjainkig érthetővé válnék, valamint az a kivételes sors is, hogy annyi nagy birodalom teljes pusztulása mellett miként maradhatott fenn az aránylag nem nagy létszámú s a honfoglalásig történelmi szerepet alig játszó magyar nemzet. Fennmaradásunkat ezek szerint leginkább annak a különös körülménynek köszönhetjük, hogy eredetileg nem voltunk turk nép, hanem ettől idegen ugorfajta.

(Szeged)

A MULT IDŐNEK PASSIVUMOS KIFEJEZÉSE AZ ÚJSZÍR NYELVBEN.

Irtá Brockelmann Károly.

A sémi igék szerkezetének alapvonásai, az igemódok gazdagon kiépített rendszere (a legtöbbször tévesen tempus-oknak nevezett) aspectusoknak fölülte elhelyezkedett komplexumával, majdnem az összes sémi nyelvekben a legrégebb időktől a jelenkorig nagy szívóssággal tartották magukat, habár az aspectusok kifejezési módjai funkciójukat a történelmi fejlődés folyamán gyakran módosították egymással szem-

ben. Maga az amhari nyelv is, amelyet egy másnyelvű környezetben beszél egy majdnem teljesen nem-sémi tömeg, híven megőrizte ezt a jellemvonást, noha sokféleképp kiépítette az aspectusok rendszerét. A sémi nyelvjárásoknak csak egy csoportja tört új utakat az igekifejezés számára. Ezek az újszír nyelvjárások, amelyeket a moszuli sikságon és az ezt északnyugatról és északkeletről körülzáró hegyeken, Tur'Abdinban, valamint a kurd Alpokban a Van tóig beszélnek. Ezek mind feladták az aspectusoknak a „perfectum” és az „imperfectum” ellentéte által jellemzett ó-sémi rendszerét és az időfokozatok kifejezésének rendszerével pótolták. Ez teljes következetességgel keresztülvitte a már régibb arameusban előbb kialakult lehetőségét annak, hogy a történet leírását tisztán nominális eszközökkel fejezze ki.

Amint a legrégibb sémi nyelvben az imperativusból kinövő emotionális igealak mellett a nominális mondatból kifejlődött képzés áll, amelynek többször kellett a történet folyamán funkcióit idősebbik testvérével szemben újra elhatárolnia, úgy fiatalabb sémi nyelvek, közöttük különösen az arameus, participiumaikat belevonták az aspectusok rendszerébe, részint, hogy a durativ aspectust pótolják, amelynek kifejezése elhalványult, részint, hogy kielégítsék az új szükségletet a szubjektív jelen időpontértékének kifejezésére. Amikor az újszír nyelvjárások ezt az eszközt következetesen felhasználták és feláldozták neki az ó-sémi mondatban mindig csillogó praefixumalakot, akkor még mindig a sémi szellemtől előre kijelölt pályán mozogtak. Más uton azonban kifejezést alkottak maguknak a mult idő számára. Itt az összes sémi nyelvekben megtartott aktív kifejezési módot, amelyben a cselekvés vagy történet hordozója mint nyelvtani alany is jelenik meg, teljesen pótolja egy passzív beszédfordulat, amely a cselekvés hordozóját először mint birtokost, majd pedig mint eszközt vagy szerszámot szerepelteti. Ennek a kifejezésmódnak az előzője is megtalálható a régebbi arameusban. A szír, valamint a mandaeus nyelv gyakran fejez ki bezárt állapotokat vagy cselekvés-eredményeket participium passivumokkal és a „dativus” előljárójával, az -l-lel bevezetett logikai alannyal. Különösen szereti mindkét dialektus e kifejezésmódokat érzelmet jelentő igéknél, mint „š^e mīc lī” mihi auditum est [„nekem hallva van“], „h^e tē lī” mihi visum est [„nekem látva van,] én hallottam, én láttam. Ez szolgál a nemi élet körébe tartozó dolgok decens kifejezésére is, mint szír *gābrā lā h^e kīm lī* ἀνδρὰ οὐ γινώσκω (Luk. I. 34), *beṣnyāgā lā f^e gī^e lī* „nem éltem át nemi érintkezést” (Ephraem ed. Lamý II. 599,8) mandaeus *lā gīrlī gaurā* „nem követtem el házasságtörést” (Sidra II. 103, 3.) *al šiflā dapaḥ lā drīklī* „asszony szegélyére sohasem léptem” [Nöldeke, Syr. Gramm. 279. § Maud. Gz. 263. §] Különösen kedvelt ez a kifejezésmód állapotot jelentő igéknél, mint *qīm lī* „állottam” a babiloni zsidó arameusban, mand és szír, *h^e qē lt* „voltam” *emīr qā l^e hōn* „éltek” (Anecdota Syriaca, ed. Laud, II. 277, 14. Patrologia Orientalis XLX. 555,2.). Ez még megtartja az ó-sémi mondatban lényegét, de már egészen elejti akkor, amikor egy ilyen

participium passivum az activum mintájára *-l*-lel bevezetett tárgyat vesz magához, mint *š^e qil ūā l^e hōn lāmditta* „elfoglalták a várost“ (Anonymi Auctoris Chronicon ad a. Chr 1234 pertinens, ed. J—B. Chabot II. 119,2). Ámbár ez az egyetlen példa, amelyet a szír irodalomból ismerek, tehát ezt a szerkezetet jó írók kerülték, mégsem lehetett nagyon ritka a köznyelvben; mert az újszírban egészen közönséges (Nöldeke Neusyr. Grammatik 156. §. A. J. Maclean, Grammar of the Dialects of Vernacular Syriac 64. §. 1) és mégis csak olyan időben kerülhetett fölszínre, amikor a régi igealakok még elevenek voltak. Ennek a szerkezetnek további megmerevedése abban mutatkozik, hogy a participium passivumnak nem kell a nyelvtani alannyal megegyeznie. Bár az Úrmia nyelvjárásban találunk olyan fordulatot, mint *lā š^e qilālōn ī* „eam non ceperunt“ (Nöldeke I₁), de a törānī már le tud mondani erről az egyezésről, pl. *elvišla gulē edgaure* „férfiruhákat öltött a nő föl“ (lásd az én Grundriss-emet, II. §. 84 i).

Ha az újszír igerkezet legrégibb története alapján meg is engedhető, hogy idegen hatásoktól egészen függetlenül kifejlődhetett volna, mégis meg kell gondolni, hogy ez a fejlődés olyan területen történt, ahol a mult időnek passivummal való kifejezése már régóta uralkodik. Geiger W. kimutatta az ő értekezésében (Die Passivkonstruktion des Präteritums transitiver Verba im Iranischen, megjelent a Festschrift an R. von Roth-ban, Stuttgart, 1893, 111. l.), hogy már az ó-perzsában fellépő, a közép-perzsában egyedüluralkodó, az új-perzsa irodalmi nyelvben elhalványodó hajlam a mult időnek passivummal való kifejezésére még egészen eleven az új-perzsa nyelvjárásokban. Hozzáfűzhetne volna, hogy ez a kurd nyelvben is uralkodik. (L. Socin: Grundriss der iranischen Philologie I₂, 281. l. 177. §.) Márpedig az új-szír nyelvterület legtöbb lakója két nyelvet beszél; anyanyelvükkel csak hitsorsosaikkal való érintkezésükben élnek, mindennapi életükben általában kurdul beszélnek és tudvalevő, hogy nevezetesen az urmiai nestorianusok mennyire idomultak egész életmódjukban a kurdokhoz. Ennélfogva tehát nem lesz olyan merész, ha az ó-sémi igerendszer átalakulását az újszír nyelvben az iráni, nevezetesen a kurd nyelv hatására vezetjük vissza. Az új-szírra annyira jellemző képesség is, hogy a nominális formákon nyugvó egyszerű időrendszert a praefixumok segítségével alkalmassá teszi bonyolult időfokozatok kifejezésére, az iránban is megtalálható, valamint a kurdban is és joggal mondhatjuk, hogy ennek hatása alatt keletkezett.

A kétnyelvűség a mindennapi érintkezésben tehát bőven megmagyarázza egy indogermán nyelvnek egy sémi nyelvre gyakorolt hatását, amint itt előtűnik van és nem szükséges, hogy valamely „substratum“ pszichikai hatására gondoljunk. Egyelőre nem akarom tárgyalni azt a kérdést, vajjon az iráni nyelvnek hajlama a mult időnek passivummal való kifejezésére, amely itt az arameusra hatott, a maga részéről régebbi, a kaukázusi nyelvekkel rokon ősrétegek befolyásának tulajdonítható-e. Itten mindenekelőtt fokozott óvatosság

kíváncsi, mert a kérdés, hogy a kaukázusi nyelvekben a tárgyas igéknek szenvedő jellege van-e, melyre Schuchardt H. biztos igennel felelt (Sitzungsberichte der Wiener Akademie 139. k. 1896) az újabb kutatás előtt megoldhatatlannak látszik. (S. A. Dirr: Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen, 1928. 76. l.) (Boroszló.)

A ZENEI FOLKLÓR-KUTATÁS FELADATAI MAGYARORSZÁGON.

Írta Lach Róbert egyetemi tanár.

Az összehasonlító zenekutató, midőn áttekinti a kutatásokat és területeiket, amelyeket az ő feltörekvő fiatal tudománya a megszületése óta eltelt néhány évtizedben ápolt, fájdalmas érzéssel vesz észre egy hézagot, melyet a zenei folklorisztikai kutatás mutat. Amióta van összehasonlító zenetudomány, tehát körülbelül 50 év óta, foglalkozik a kutatás ezen a téren a legkülönbözőbb keleti művelt és félművelt, valamint a primitív népek hangrendszerével és zenei kultúrájával és a zenei folklór kutatásai körébe vonta a legkülönbözőbb európai népek népdalait is. Igaz ugyan, hogy ezek a kutatások többé vagy kevésbé voltak mélyenszántók és behatóak és igaz, hogy alkalmilag csakis a népdalok gyűjtésére és alaki kritériumaik elemző vizsgálatára szorítkoztak, mégis meg kell adni nekik azt az érdemet, hogy anyagot gyűjtöttek, megrostálták és egyes esetekben kritikailag fel is dolgozták. Ha tehát elvégezték az ilyen előmunkálatokat a legtöbb európai kultúrnép számára, a román és germán népek számára épúgy, mint a szlávok számára, annál őszintébben kell sajnálnunk, hogy Magyarország zenei folklórjáról egyetlen egy nagyobb munka sem jelent meg, amely a részletkutatás eredményét az összehasonlító zenetudomány és fejlődéstörténet módszerével egységes szempontból összefoglalta volna és a magyar népdal fejlődéstörténetét, valamint fejlődéstörténeti összefüggéseit más rokonságú népek és törzsek népdalaival a kutatás tárgyává tette volna, amint ez a magyar és finn-ugor nyelvtudomány terén olyan kitűnően és mintaszerűen megtörtént. Annál sajnálatosabb a magyar népzene egy ilyen összehasonlító zenetörténeti kutatásának hiánya, mert hisz ép a magyar nép az ő nagy kulturális jelentőségénél és kultúrtörténeti missziójánál fogva Kelet-Európában, valamint minden kulturális területen megnyilatkozó mintaszerű és önzetlen áldozatrakész odaadásánál, végül még kiváló zenei tehetségénél és nagyszerű teljesítményeinél fogva a népzene, valamint általában a zene területén, jobban megérdemli, mint sok más európai nép, fejlődésének és kulturális életének beható méltatását.

Reméljük tehát, hogy a legközelebbi évek vagy évtizedek összehasonlító zenetudományi kutatása ezt a «tartozás-számlát» majd «követelésé» fogja változtatni és a magyar nép kultúrszámláján az ő zenei teljesítményeit mint fontos értékeket fogja elkönyvelni.

Természetes, hogy azok a feladatok, amelyek az összehasonlító zenekutatóra a magyar zenei folklór területén várnak, nem csekélyek, és nem szabad kevésre becsülni egy eredményes és sikeres munka előfeltételeit. Mindenekelőtt egyesítenie kell a magyar zene, nyelv, költészet, történet, irodalomtörténet és néplélek ismeretét a legkisebb és a legapróbb részletekbe menőleg, a rokonfajú népek és törzsek, tehát a finn-ugor és a török fajú népek zenéjének, nyelvének és népi jellemének mélyreható ismeretével, továbbá ismernie kell az ő antropológiai, etnográfiai, szociológiai, földrajzi, etnológiai, kultúrtörténeti és történeti viszonyait. Mindezen előfeltételek gondos és pontos ismerete nélkül nem remélheti a kutató, hogy munkájához a siker reményével foghat. Mik legyenek az ő kutatómunkájának tulajdonképpeni feladatai? Természetesen nem várhatják tőlem, hogy ennek a néhány oldalra szorítkozó dolgozatnak keretében ezeket a csak futólag és röviden vázolható pontokat részletesen kifejtssem. Arra kell szorítkoznom, hogy csak jelezzem a kutatóra váró problémák főcsoportjait és legfontosabb osztályait. Ilyeneknek látom elsősorban a következőket:

1. Gondos és beható gyűjtése a legrégebb egyházi és világi magyar daloknak és népies táncoknak, amennyiben a múltba visszafelé követhetők.

2. Beható összehasonlítása a bennük feltűnő formális típusoknak, valamint a melódikus és ritmikus felépítési elveknek a rokonfajú finn-ugor és török-tatár népekéivel.

3. Beható, a legkisebb részletekbe menő vizsgálata a magyar népdal és népies tánc fejlődésének, a legrégebb kezdettől egészen a jelenkorig.

4. A magyar történet folyamán kimutatható a gyakori ellenséges és barátságos érintkezés és kereskedelmi kapcsolat más népekkel és ellenséges betörések is. Természetesen elkerülhetetlen, hogy ezek hatása alatt az évszázadok folyamán különböző keveredések, összevegyülések, vonzások és taszítások, áthatások és összenövések ne fordultak volna elő, amelyeknek nyomai és maradványai azután a különböző kultúrrétegekben és részben még a mai korban is tovább élő és kimutatható jelenségekben, szimptomákban fennmaradhattak. Ezeket a különböző kultúrrétegeket, korszakokat stb. világosan kiárazni, egymástól elválasztani és a kölcsönös egymástáthatás zürzavarából gondosan és sértetlenül kiemelni épúgy, mint ahogy a fiziológus vagy anatómus preparátor az ő műszereivel az egyes idegeket kiválasztja az idegnyalábok tömegéből, ez lesz a zenei folklórkutatónak a további, a legközelebbi magasabb és legnehezebb feladata.

5. Ha így egyenként megoldotta az itt futólagosan vázolt feladatokat, akkor hozzáfoghat, hogy ezekből az egyes megismerésekből felépítse a magyar népdal és népies tánc fejlődéstörténetét és ezzel olyan művet alkosson, amely nemcsak egy művészettörténeti fejlődésnek képét tárja elénk, hanem egy épületekkel járul a ma-

gyar nép biológiájához és egyúttal fontos adalékkal szolgál egy népszichológiai tipológia és karakterológia felépítéséhez. És ily módon a maga részéről értékes módon hozzájárul az utolsó, legfontosabb és legnemesebb munkához, amely kell, hogy minket, kultúr-népeket egy közös munkásságra egyesítsen: ahhoz a nagy és szent törekvéshez, hogy egymást megértsük, becsüljük és szeressük.

(Bécs.)

TÖRÖK NYELVÚJÍTÁS.

Írta Kúnos Ignác.

Az oszmán nyelv, a keleteurópai és kisázsiai törökök nyelve, a legsajátosabb multú és összetételű nyelvek közé tartozik. Azzá tette az iszlám hit ráhatása folytán az arab, irodalmi kultúrája fel-sőbbisége folytán a perzsa nyelvvel való mesterséges és századokon át tartó összekeveredése. És míg a török köznyelv, a *ruméliai* és *anatóliai* egyaránt, tisztára törökönek, teljesen a nép nyelvének ma-radt meg, addig az irodalom, a tudomány és a közműveltség nyelve oly egyveleggé alakult át, hogy az írásnemtudók, az iskolázatlanok előtt majdnem idegennek és meg nem érthetőnek hangzott. Az *urál-altái* török nyelven *sémi-arab* és *indo-perzsa* elemek áradata hőm-polygott keresztül és hosszú századokon át, majdnem napjainkig, ezen a három-egy-nyelvvé lett mű-idiómán írtak az oszmán-törö-kök tudósai, költői és törvénytudói.

A nyelve gyermekded korát élő oszmánság szinte áfiomos kábu-lattal szívta magába az arab és perzsa szólásoknak jóval gazda-gabb, jóval fejlettebb nyelv-kultúráját, melyet a vallás közössége iszlám egységgé magasztosított. Az arab nyelv, ők úgy érezték, adta a formai erőt, a perzsa nyelv a költői szépséget; az egyik az időmértékes verselés dús mesterkélttségét, a másik a rózsák és füle-műlek költészetének édeskés választékosságát, együttesben pedig a cikornyás mondatszerkezeteket és két nyelv szókincsének pompázón pazar gazdagságát. És ebben a műstílusban szinte művészeti vé tudtak emelkedni és a mesterkéltségnek mintha mesterei támadtak volna.

A török irodalmi élet hatszáz esztendeje ebből a hármas egy-ségű nyelvkeverékből sarjadzott elő, hatása alá kerülván idegen né-pek hitéleti és irodalmi gondolatvilágának, írói divattá fejlesztvén idegen nyelvelemek rokotalanságát és kiejtésbeli különösségeit. És míg e mesterségesen felépült nyelv üvegházi virágai egyre szem-fényvesztőbben kápráztatták az ő hamis színeiket, a Hamupipőke-sorban élő köznyelv, a népnyelv, az iskolázatlanok nagy tömegének süllyedt durva (*kaba*), szinte paraszti nyelvvévé. Egyesegyedül azért, mert arab és perzsa szóelemek nem tarkították, mert megmaradt az ő nyelvtörténeti folytonosságában és érintetlen egyszerűségében. Pedig az ő népeleti kertjében is nyiladoztak a népies költészet szí-nes hajtásai és az ő himes *gülisztán*-jában is szálldos az elárvult fülemüle.

Az én akkori célkitűzésemnek adatott meg, hogy az eleddig teljesen ismeretlenné kényszeredetett és világ elől rejtőzködő török folklórnak százszín virágait és dúsan változatos termékeit napvilágra ébresszem és más földön, idegen betűkkel meg is szólaltassam. Mert saját anyaföldjén, csacska fecsegésnek gúnyolták és mert tiszta török nyelven, nem arab-perzsa keveréken szólalt meg, megvetéssel és lenéző mosollyal sujtották. Durva nyelv volt a törökök népnyelvének a neve.

Zavaros korok vészes fergetegének, országmomboló eseményeknek kellett elővíharozniuk, hogy a török nép, az oszmánság, ne csak iszlámnak érezze magát, de török voltára is ébredezni kezdjen. A lelkiek szabadságának nagy elnyomásában, kívülről előtörő veszedelmek eszméltették rá a nemzeti életet eddig nem élő törökséget a *vatan* (haza) szóra, a *millet* (nemzet) fogalmára és egy nemzeti nyelvnek, a *türk dili*-nek derengett elő némi homályos gondolata. Mélybe látói támadtak az új eszmének és *Kemâl bej*, a lánglelkű és lángszavú lírikus, *Ahmed Midhâd*, a csodás termékenységgű regényíró, *Sinâsi efendi*, a nyelv rejtett kincsei után kutató nyelvtudós, életre szólították a haza és a nemzeti nyelv nagy gondolatát és írásaikat, költeményeket, regényeket, színdarabokat, melyek már-már megérthetőbbekké váltak, szinte lázas mohósággal és vágyakozással kezdek olvasni. Kevesebb volt bennük az *arab-perzsa* elem és hová-tovább nőtt a népiességük, a köznépnek eddigelé megvetett szókinccse. És szinte csodálatos módon lobogott fel a lelkekben, a múlt század nyolcvanas éveiben, az újabb eszmék után való vágyakozás. Kezdetét vette a török nyelvújítási mozgalom első kísérlete. Írók ragadtak tollat, akik az idegennek kikiáltott arab és perzsa szóelemek helyett török kifejezéseket kezdtek használni, ujságok, folyóiratok indultak meg, melyek az idegen mondat szerkezeteket törököskébbé változtatták és olvasóknak keletkeztek táborai, főleg az ifjúság körében, napilapoknak betűzői és előfizetői. A törökség kezdte magát nem csak iszlámhitűnek, hanem elsősorban török fajúnak, török anyanyelvűnek érezni és főleg *türk* nyelvben kereste és találta nemzet voltának erős tudatosságát. Színházak kapui nyíltak meg és a tiszta török nyelven beszélő színészen saját életének, saját gondolatainak a megszólaltatóját látta. Nem kellett könyvből tanulnia a nyelvét, amúgy is megértette.

Am rövid ideig tartott a nemzeti felbuzdulás. Politikai sötétség feküdt meg az országot és az erőre kapott szultáni erőszak mindent elfojtott ami népi, ami nemzetivé akart lenni és megint csak az iszlám együvértartozás gondolatát erőszakolta nemzetére. Tollak hullottak ki írói kezekből, fásult dermedtség ülte meg ismét a lelkeket. A nemzeti eszme hősei számkivetésben sínylődték és az arab-perzsa nyelvkeverék, ha kissé benuktan is, taposott utakon haladt. Allegóriákba rejtőztek a gondolatok és csak madár, ha szólhatott a fiaihoz.

Ez időtájt kezdtem meg népköltészeti gyűjtéseimet. És szinte loppal, szinte gyanut keltően kellett a népnyelv szólásait, éneklők-

nek dalait, mesemondóknak szavait ellesnem és óvatos vigyázvást, itt-ott zárt ajtók megett, ha sikerült a néplélek sokszínű, sokfajtajú megnyilatkozásait feljegyezni és a feledésbe borulástól megmen-tem.

Irtó világháborúnak, belső és külső forrongásoknak, padisák bukásának és kalifátusi hatalom porbahullásának kellett elkövet-keznie, hogy a parázsló faji és nemzeti tudatosság lángra lobogjon. A szabadabb lett Törökország vált a török nyelv megszabadítójává. Az iszlám közösség gondolata elhomályosult és a több százados álmát alvó Hamupipókének előragyogtak a cipellői. És a megújho-dott ország, mintha nyelvében kezdené meg életét, lázas sietséggel lát hozzá az irodalmi és köznyelv purifikálásához és kezdeteét veszi a török nyelvújítás újabb és ezúttal véglegesnek tetsző munkája. Kemáli hev és buzgalom szállja meg a lelkeket és a köztársasági Törökországnak törvénybe iktatásával szinte erkölcsi törvénné eszményesül a nemzeti nyelv kialakulásának kérdése. Nap-nap után oldódnak a gúzsba kötött nyelvnek arab és perzsa szó- és mondatbeli kötelekei, szabadon szárnyal a nyelv géniusza, a há-rom-egy-nyelv barbarizmusa egy nyelvvé tisztul, egy nyelven írnak és beszélnek, a nép nyelve az irodalmi olvad és az irodalmi nyelv a nép életébe vonul. Nemcsak írók, hanem olvasók is csinálják a nyelvújítást. A népi idiómáknak már-már feledésbe menő szavai, szólásai és fordulatai elevenbe szöknek és az írás nyelvében keresik elhelyezkedésüket. Rosta alá kerülnek az idegen, főleg az arab és perzsa kifejezések és csak azoknak szól a kegyelem, ame-lyek még egyelőre nem pótolhatók és idők folyamán vagy alakilag, vagy tartalmilag némi formai és jelentésbeli változáson mentek keresztül. Az elvont fogalmak látszanak a legszívósabbaknak, nem-különböztet az iszlám ritus kifejezései. Az iszlám-egység meglazultá-val az arab nyelv is veszít az ő mindenekfelett valóságából. A szent nyelvű könyveket, a Koránt arabról törökre fordítják le s legott meg is jelentetik. A török szókincs egyre gazdagodik, ám az arab és perzsa szóelemek idegenné válnak benne. A török nyelvújításnak pedig legdúsabb, majdnem egyedül való forrása az népnyelv, elásott kincseknek eddigelé észre sem vett tárháza. És részint egyesben, részint többedmagukkal kisázsiai térségekre hajtja őket a kutatás vágya, hogy a különböző és még teljesen ismeretlen nyelvjárások sok ezernyi szavát és szólásait, az *anatóliai* népköltészet vadvirá-gait egybe szedegessék és a nemzeti kultúra televényébe átültessék. Egyesületbe tömörülnek a megújuló nyelv őrei, hogy a nemzeti nyelv nagy szótárát megalkossák és a hozzá való anyagot összehord-ják. És szinte újjongva fogadják a magyar kutató félszázados gyűj-téseit, melyek javarésze szinte nyelvemlékké kövesedett.

A több esztendő háború, főképp a görög megszállás, temérde-ket pusztított Anatóliának még ki nem zsákmányolt nyelvterületein. Tövestül pusztultak a népdalok rózsahajtásai és végképp elnémultak mese- és legendamondó ajkaknak színes beszédességei. Ám folya-matban a gyűjtés munkája és főképp tájszókából, útszéli szólásokból

gazdagodik a már-már irodalmivá lett köznyelv szókincse. Új szokat se faragniok nem kellett, se meglevőket újabbakká csonkítaniok. De mintha kissé kapkodó lenne a nyelvújító mozgalom, főképp pedig tudósi felkészültség nélkül való. Nem tudósok az irányítók, mert hisz európai értelemben vett nyelvészek alig is vannak. A nyelvtörténet mélyeiből alig merítenek, ismertebb írók elavult, vagy feledésbe ment kifejezéseit nem kutatják. A hatás azonban így se marad el. Gazdagodik a szókincs, mondatszerkezeteik rövidebbekké válnak, az arabos körmondatok és arab-perzsa, úgynevezett *izáfcetes* szóösszetételek tűnőben vannak és versformáikban nem a keleti időmértékes, hanem a ritmusos verselés kezd meghonosodni. A *sárkinak* nevezett műdal helyét a népdalhoz hasonló *türkü* foglalja el és Thespis-nek még rozoga kordéja a török népeletnek lesz a visszatükrözője.

Írók és tudósok figyelme nem csak dalok, hanem melódiák felé is fordul. Mert karöltve a népnyelvvel, a zenében is nem a megotthonosodott arab és perzsa dallamokat, hanem a törököt, a népiest kezdik immár kutatni. Amilyen a különbség az irodalmi és a népnyelv közt, azonmód különbözik az arab és perzsa zene a népies töröktől. És a népdalok gyűjtésével karöltve jár a népies melódiák gyűjtése, nyugati források után is kezdenek kutatni és latinbetűs átírásból hámozzák ki népköltészetük régibb feljegyzéseit.

A latinbetűs átírás kérdése szintén belekapcsolódik a török nyelvújítás mozgalmasságába. És az a *kemáli* gondolat, mely a török közművelődés jövőbeli útjait nem az iszlám kelet, hanem az európai nyugat felé akarja irányítani, az arab írásjeleknek latin betűkkel való felcserélésére vezetett. Annál is inkább, mert az urál-altaji eredetű török nyelv jóval alkalmasabbnak látszott a latinbetűs átírássra, mint az iszlám népek szentté avatott írása, a sémi eredetű arab. Ám a latin átírásnak, úgyszólván máról holnapra, minden átmenet nélküli kötelezővé tétele, vajjon nem jelenti-e a török irodalmi kultúra hatszázéves múltjával és általában a keleti világ szemlélettel való szakítást és nem járhat-e oly művelődésbeli megrázkódtatással, melynek a nyugati kultúrához történő hozzásimulása se állhatja útját? Párhúzamos, vagyis kettős írásnak lett volna a helye, hogy a szem is hozzászokjék, a kéz is hozzá alkalmazkodjék. Az átírás egyes fogyatékosai is kikerülhetők lettek volna, ha hozzáértő filológusoknak is szó adatik.

A török nyelvújításnak, főképp tudományos szempontból, messze kiható a művelődésbeli fontossága. A nyugati tudás, keleti nyelvanyagban való gazdagodáshoz, a keleti ismeret pedig tudományos módszerekben való gyarapodáshoz juthat. Kölcsönösen kiegészíthetik és gazdagíthatják egymást. Fordulót jelent jövőbeli szellemi életükben és megújítandó világfelfogásukban. Mert oly mértékben tudott eltávolodni nyelve hatszázéves múltjától és téves irányú fejlődésétől, mint amely mértékben közeledni is tudott nyelve hatszázéves múltjához, annak eredendő forrásához.

A PERZSA TŰZIMÁDÁS, FEHÉR LÓ ÁLDOZÁS, INCESTUS.

Irta **Krausz Sámuel.**

A pogány magyarok vallásában méltán keresik kutatóink a perzsa-zend kapcsolatot. A Szilágyi Sándor szerkesztette Magyar Nemzet Története (I., 59.) helyesen mondja, hogy «maguk a vallásos fogalmak egy része is átszármazhatott a zend népektől. A tűzimádás szertartásainak számos nyoma található ma is a kirgizeknél és más török nomádoknál. A fehér ló áldozata megvolt a perzsáknál is». Szól aztán a tudós kutató a vallási dualizmus tanáról, melynek nyomai föltalálhatók a magyar nyelvben.

Mindezzel tőzsomszédságába jutunk a perzsa népnek. E népnél igen gyakori a fehér ló kultusza, de első helyen áll és igen jellemző a tűzimádás. Részemről hozzátenném még az incestust is, mert a régiek el nem mulasztják, hogy ezzel jellemezzék a perzsa népet, és épp e vonás hiányzik az ősmagyarok jellemzésében. Mi lehet ennek az oka? Talán a tudósítások már keresztény szellemben vannak átdolgozva? Avagy hazai kutatóink szándékosan borítják a feledés leplét erre a nem éppen épületes vallásos nézetre?

Tény az, hogy a nyolcadik és kilencedik században, midőn a magyarok a perzsákkal érintkeztek, az incestus éppúgy hozzátartozott a perzsa tűzimádók szokásaihoz, mint a fehér ló kultusza és egyéb, amit e részben feljegyezni szoktak. Vegyük a dolgokat sorjában. Nagyszerűen tájékoztat bennünket egy német mű: *Carl Clemen, Die griechischen und lateinischen Nachrichten über die persische Religion*, Giessen 1920. A szerző ugyanaz, aki korábban a kérdéses forrásokat latinul állította össze: *Fontes religionis Persicae*. A majdnem egykorú zsidó tudósításokat azonban nem találjuk e műben sem; értem különösen a zsidó utazó Eldad ha-Dáni írását, akinek korában (VIII. század) a perzsa tűzimádás még javában dí vott. Lásd: *Eldad ha-Dani, seine Berichte über die X Stämme und deren Ritus, von A. Epstein*, Pressburg, 1891. (Egy másik feldolgozás D. H. Müllertől való, mely a bécsi Akadémia kiadványai közt jelent meg.)

Eldád jelentése több recensióban van meg, melyek közül az egyik így hangzik: «Közelükben a (zsidó törzseknek) tűzimádó gonoszok lagnak, akik anyáikat és nővéreiket veszik el feleségül» (24. l.). E törzseknek sok nyájuk (teve, szamár) van és sok rabszolgáljuk, *de lovakat nem tenyésztenek*. Ez utóbbit az író annak illusztrálására hozza fel, hogy e törzsek békés természetűek, de világos, hogy nem találta el a valót, hanem a lókultuszt űző tűzimádók mellett egyszerűen lehetetlen volt nekik lovakat tenyésztetni, vagyis, mai műnyelven szólva: a ló e népeknek *tabu* volt. Más helyen (59. l.) így szól a tudósítás: «Az a nemzet azonban tűzimádó volt, és kultuszuk közel áll a (bibliai) Moloch-kultuszhoz». Aztán következik efféle nagyobb elbeszélés: Az év bizonyos napján összesereglenek egy nagy síkságra, ott egy igen gyönyörű szűz leányzó felmászik egy fára, kezeit egymáshoz és combjaihoz ütven, lármát csap,

melynek hallatára mindnyájan megrendülnek és arcukra borulnak, amire rögtön futva egy pogány templomba mennek, mely azon a síkságon van, ott férfiak és nők összevegyülnek, bezárják az ajtókat, eloltják a lámpákat, mindegyik férfi magához ragad egy nőt, nem törődve azzal, hogy a fiú teszi anyjával, a fivér nővérével, az atya leányával; már most az első nő gyermekét, aki lebetegedik abban az évben és akár himet, vagy nőtényt szül, elégetik és abból a hamuból hintenek (lustratio-képpen) magukra. Szóval, oly dolgokat művelnek, minőket tenni nem szabad és nem hallottunk soha. Hogy található mása e szörnyűségeknek más népeknél is és hogyan függ össze e dolog azokkal a vádakkal, melyekkel az őskeresztényeket illeték, l. *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*-ban a következő helyeket: 16:623. és 23:620—629).

Az úgynevezett Elhanan-recenzióban (Ed. Müller 43. l.) világosan olvasható, hogy e népek a *fehér* lovat szolgálják; ezzel két dologgal jutunk tovább, t. i. hogy *fehér* volt a ló és hogy *kultusz* tüztek vele.

Hogy a perzsák tisztelték a fehér lovat, tanítja Hehn is ismert művében *«Kulturpflanzen und Haustiere»* (7. kiadás, 32. l.). De sokkal többet hord össze e részben Clemen fent idézett művében, pl. azt, hogy Herodotos szerint (3:84.) Darius ménje először nyert és ez volt a jel, hogy ő legyen király, vagy hogy a kilikiaiak 360 fehér lovat szolgáltatottak a királynak, azaz az év minden napjára egyet. A mágusok (Xerxes paracsára) a Strymon folyóba fehér lovakat áldoztak. A félig perzsa, félig görög Mithridates egy ízben úgy áldoz az isteneknek, hogy kocsival együtt fehér lovakat süllyeszt el a tengerben. Van arra is eset, hogy jelképesen ércből készült lovakat állítanak fel az istenek tiszteletére (Magier, mondja Clemen i. h. 178).

E lovaknak nagy kozmológiai jelentőségük van. Ahura Mazda szekere előtt, mint már maguk a perzsák magyarázták, a négy ló a négy világelemet jelenti: az étert, levegőt, vizet és földet. Anahita női istenség négy lovát a szélre, esőre, felhőre és jégesőre magyarázták (i. h. 153). E dolgok már rég kapcsolatba hozták Zakharias próféta víziójával (I., 8.; VI. 1.), és e próféta Darius második évében lépett föl, tehát perzsa befolyás alatt áll.

E kultusz korántsem szűnt meg az iszlám hódításával; mert valamint nem szűnt meg a tűzimádás maga, úgy nem szűnt meg a vele járó egyéb hit, tehát a fehér ló kultusza sem. Tanu rá egyebek közt a magyar ősmonda.

És mi van az incestussal? Erre nézve a források lehetőleg még bővebben folynak. Sok igen jellegzetes és régibb tudósítástól eltekintve, itt van, mihozzánk legközelebb állóan, alexandriai Philo megjegyzése (De specialibus legibus III., 3., 13), hogy a perzsáknál a legmagasabb körök anyjukkal lépnek házasságra és az ily frigyból született gyermekeket tartják igen nemeseknek és méltóknak. Q. Curtius Rufus, aki Claudius császár alatt írt, ezt latin rövideggel így fejezi ki (VIII., 2., 19.): *apud eos parentibus stupro*

coire cum liberis fas est. Clemens Alexandrinus egyházatya szintén világosan mondja (Paed. I., 7., 55.), hogy a perzsa királyok fiai vegyülnek tulajdon anyáikkal, nővéreikkel és egyéb asszonyokkal. Messzebb megy, túlságos messze, Hieronymus, midőn azt mondja (adv. Jov. 2., 7.), hogy a perzsák vegyülnek anyáikkal, nagyanyáikkal, leányaikkal és ezek leányaival, amint azt egyébként médek, indusok és aethiopsok is teszik. Még Agathias is, aki 600 körül írt, ugyanazt mondja (c. 24.), hogy a perzsák nőül veszik nővéreiket, leányaikat és anyáikat.

Ennyi mutatvány, úgy hiszem, elég annak bizonyítására, hogy ama zsidó utazó nem nagyított és igazat beszél. Ha közelebbit meg akarunk tudni, arra kell ügyelnünk, hogy hova helyezi a kérdéses «törzseket». Jezsajás (XVIII. 1.) szava szerint divatos nála e mondat: «túl Kús folyamain». Tudjuk, hogy a zsidóknál «Kús» némelykor Indiát jelenti; pl. Salselet ha-Kabbala ed. Velence 116. l. Kolumbus «túl Kús folyamain» keresett földet, ez pedig világos, hogy más nem lehet, mint az ázsiai India. (V. ö. művem: Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai, Budapest, 1898., 45., 1.). Ebből viszont az következik, hogy az utazó oda helyezi e tűzimádókat, ahova tényleg valók: Indiába, azaz alkalmasint Perzsiának Indiával közös határára. Ebben az időben ugyanis már csak a Perzsiából menekült tűzimádókkal lehet dolgunk.

Ezzel egyezik az, amit egy másik zsidó könyvben olvasunk. A Bacher Vilmos által kiadott «Héber-perzsa Szótár» a XIV. századból (Gurgani Salamon ben Samuel műve, Budapest, 1900. 11. l.) egy kis anekdotával szolgál: a «Tammuz» (Ezekiel, VIII., 14.) szót kommentálva, azt mondja, hogy van egy bálványtemplom, ahova oly nő folyamodik, aki nem bírt terhességbe esni; a papok már most csinálnak vele valami bűvös ceremóniát, és ime az asszony terhes lesz, «amint Jugur- és Chatai-ban magam is láttam». Szó van az ugurok és chataiok országáról, és a kérdéses papok, kiket «tuinan» névvel illet, ugyanazok, kiket máshonnan az ugurok nyelve szerint mint buddhista lámákat ismerünk. Maga az elbeszélt történet nem valami jellegzetes ugyan — tudjuk, mily csalások lehetségesek a nevezett helyzetben, — de ezt is hozzávéhetjük a fent vázolt erkölcstelenségekhez, és ez már a XIV. századból való; maga a dolog pedig most már csakugyan indiai kultúrkörbe tétetik át.

Csodálni való dolog, hogy éppen e nemű vad életmódot nem mondanak el az ősmagyarokról; a nyugati írók sok mindenféle szörnyűséget találnak bennök — de ezt nem. Úgy látszik, mire a magyarok ide nyugatra kerültek, az említett incestus már nem volt észlelhető rajtuk, azaz elérték a műveltség bizonyos fokát, mely a szörnyűségeket kizártta tette. Ez állapot csakugyan megfelel a többi kultúrvonásnak, melyet a honfoglaló magyarokon észlelnünk lehet.

EMLÉKEZÉS PÁPAI KÁROLYRÓL.

Irta **Lenkei Henrik.**

Régi, negyvenöt-negyvenhatéves irományaim közt kotorászva, elem akadt egy akkoriban készült bádoggyorsfénykép, melyet egy zugligeti gyorsfényképező művész kapott le öt kiránduló, jókedvű filozopterről. Az egyik a szelíd, szőkebajuszú Fodor Gyula volt, aki mint a mesteruccai gimnázium igazgatója halt meg. A másik hetyke, barnabajuszú Pruzsinszky János, mint a Gyakorló-gimnázium igazgatója vonult nyugalomba. A harmadik germántípusú, pirosarcú, a képen is látható aranyóraláncával már akkor jelezte a soproni országoshírű Lähne-intézet boldog várományosát. A negyedik jó magam voltam, aki puha művészkalapommal és Lavalliere nyakkendőmmel iparkodtam kifejezni a bennem lobogó poéta-bohémet. Az ötödik pedig, aki puritán egyszerűségben állt közöttünk s rezignált mosollyal nézett a világba, Pápai Károly volt, aki a magyar tudományos világ és barátainak őszinte fájdalmára nagyon is korán távozott az élők sorából.

Már az egyetemi padokon feltűnt nekem piros-barna arcával, mély tekintetével, karcsú magas alakjával. Azokban a termekben, ahol Budenz magyarázgatta a finn-magyar szórokonságot, sűrűn cifrázva megszokott «háden»-jeivel (hát igen), ahol Simonyi állapította meg Krisztusi arccal a magyar mondatfűzés törvényeit, ahol az örökifjú Gyulai pattogtatta briliáns ötleteit Petőfiről és Vörösmartyról, ahol Heinrich Gusztáv fűszerezte pompás adomákkal Lessing és Schiller életrajzainak előadását, gyakran jelent meg a voltaképpen földrajzot, természetrajzot és különösen antropológiát hallgató Pápai, úgyhogy már akkor is ahhoz a körhöz tartozott, mely kitűnő évjáratok értékes termékeként Négyesy Lászlót, Petz Gedeont, Némethy Gézá, Munkácsi Bernátot, Balassa Józsefet, Kardos Albertet, Radó Antalt, Kunos Ignácot adta a magyar tudománynak és irodalomnak.

Mindezek közt a leghallgatagabb és legszerényebb Pápai Károly volt. Valami borongós előkelőség ömlött át egész lényén, mint azokon a pillangókon, akik erdő mélyében töltik el életüket és nehezen mozgó szárnyuk sötét hímporával teljesen elütnek a napfényben játszadozó tarka lepkék lenge röptétől.

¹ Pápai Károly, a korán elhunyt kiváló etnográfus (szül. 1861. megh. 1893.) Munkácsi Bernát utitársa volt oroszországi tanulmányútján. Ő maga is gyűjtött nyelvi anyagot az osztjakok között, de érdeklődésének és tudományos munkásságának főtárgya a folklór és az etnográfia volt. Főbb munkáinak jegyzéke: A Csepel-sziget és lakói. (Fölldr. Közl. 1890). A Karancs és Karancsalji palócok (1891). Az ugor típus. (A bpesti VI. ker. áll. reáliskola Értesítőjében, 1893—94.) A vogulok- és osztjakoknál. (Etnográfia I.) Finn néprajzi tárgyak. (uo.) Párta-felköszöntés. (uo. II.) A néprajz a prágai kiállításon. (uo. II.) A palóc faház. (uo. IV.) Déli-osztjak szójegyzékét Munkácsi Bernát adta ki. (Ny K. 1896, Ugor füzetek 12. sz.) Kéziratban maradt a szibériai út naplója, egy nagyobb műve a palócokról, egy másik a vogulokról, osztjakokról, zürjénokről és samojédokról és nagy műve: Az urálvidéki rokon népek antropológiája.

Talán éppen ez a szokatlan komolysága volt az a varázs, mely engem mind erősebben vonzott hozzá. Viszonyairól csak annyit tudtam, hogy szép hónaposszobában lakik, jól öltözködik, könyveket vásárolhat és színházba jár, amikor kedve van. Semmikép sincs rászorulva arra, hogy kondíciókért törje magát és vizeszsömlyékkel tömjé meg a gyomrát, úgy mint legtöbb kollegája. Viszont azt is korán észrevettem rajta, hogy nincs meg benne az a kitörő életkedv, az a nyugtalan érvényesülnivágyás, az a féktelen dac és magahittség, mely legtöbbünk lelkét szinte állandó lázzal hevítette.

Nem volt benne semmi túlfűtöttség, semmiféle fiatalos hóbort, semmiféle hivalgó kérkedés. Huszonötéves korában olyan leszűrődött volt a viselkedése és világfelfogása, mintha negyvenéves volna. S noha örömet vett részt szórakozásainkban s szívesen ült velünk órákhosszat kávéházban, soha gáncsolódó szót nem ejtett, s az elnéző és megértő bölcs pillantásával kísérte a mi sokszor időtlen szellemi és testi kiruccanásainkat.

Soká tartott, míg ennek a szokatlan higgadtságnak nyitjára jöttem. Akárhogy gúnyolódtam korai öregességen, bármennyire próbáltam kiugratni a nyulat a bokorból, őt nem sikerült felbosszantanom, de még kevésbé magyarázatra bírnom.

Egyszer azonban — azt hiszem, valamelyik Csiky-premier után, — a Fiume-kávéházban találkoztunk s elköltvén vacsoránkat egy palack sör mellett, így fordultam hozzá:

— Mégis csak furcsa, hogy te minden szépet, amit az élet nyújt, teljes odaadással tudsz élvezni. De a legszebbet, a fiatal-ságot, a könnyelmű vig kedélyt mint valami felesleges terhet kidobtad magadból! Ha már most ilyen meggondolt minden lépésed, minden szavad, mi lesz belőled, mire hatvan éves leszel?

Pápai rámnézett és remegő hangon felelt:

— En sohasem leszek hatvan éves!

— Jó, hát mondjuk ötvenhat! — tréfálkoztam.

— Annyi sem leszek. Én a harmincadik évemet se fogom elérni!

Megdöbrentem ezen a komor egyszerűséggel kimondott kijelentésen.

— Hogy beszélhetsz ilyen bolondot? Ki tudja előre, mikor patkol el? S különben is, a mi korunkban a halálra gondolni tiszta együgyűség!

— Igazad van! Én se gondolnék rá, ha nem volnék kénytelen vele.

— Rébuszt adsz fel nekem. Nem foglalkozom talánymegfejtéssel.

— Mingyárt megértesz — eredt meg végre Pápai szava. — Emlékezel az Iphigeniára, mikor Thoasz király kérdezi, mely nemzetségből származik?

— Igen. Azt feleli, hogy Tantalosz az ősapja. S Thoasz erre szinte magánkívül válaszolja: Jelentős szót mondtál ki nyugodtan!

— Úgy van! Én is hasonlót adok tudtadra. Elátkozott az én

egész családom. Apám, anyám, testvéreim mind tudóvész áldozatai. Egyikük se lett harminc éves. Nekem is legfeljebb még két-három évem van hátra. Ebbe az időbe bele kell sűrítenem férfikoromat és öregségemet. Be fogod látni, hogy nincs módomban példátokat követnem és játszanom az élettel!

Pápai mindezt oly könyörtelen bizonyossággal tárta ki nekem, hogy utolsó porcikáimig megrendültem s a rémület végigborsozott a hátamon. Nem találtam szavakat s hebegni kezdtem.

— Lehetetlen, Károly... Olyan jó színben vagy...

— A tudóvészesek színe... Nem fogom elkerülni azt a hálót, amit a sors rám kivetett. Már régen tisztában vagyok ezzel s ehhez képest rendeztem is be életemet.

— Mennyiben?

— Annyiban, hogy azt a pár ezer forint örökséget, ami szüleimről rám maradt, pontosan beosztottam huszonnyolc, legfeljebb huszonkilenc éves koromig. Akkor éppen kifogyok a pénzből s annyit hagyok, hogy tisztességesen eltemethessenek.

— Úgy tárgyalod ezt a rettenetes ügyedet, mintha idegenéről volna szó.

— Képzelheted, mennyi küzdelmembe került, míg idáig eljutottam! Mennyi bánat, kétségbeesés, lázadás, dühroham vonaglott át rajtam, amióta tudtára ébredtem annak, hogy korai halálra vagyok ítélve. Az első években az a gondolat kerekedett bennem felül, hogy mámorba fojtom keserűségemet s vagy gyorsítom vele a vég eléréését, vagy akkor, ha tele leszek undorral, magam vetek véget életemnek. De a jó szellemem megóvott ettől a köznap, méltatlan elintézésztől. Épp az ellenkező elhatározás győzte le ezt a szándékomat. Nem ásom alá az egészségemet korhelykedéssel, hanem megőrzöm, amíg csak lehet. S a halál gondolatával szemben azzal vértettem fel magamat, hogy mindent magamba szívok, amit lehet. Nyelveket tanulok, utazásokat teszek, olvasok, gyönyörködöm a művészetben, irodalomban, természetben, tudományban, bölcselethez és próbálok valami alkotással kifogni az enyészeten. Úgy segítek magamon, mint a légy, ha a pók hálójába pottyant és látja, hogy nem szabadulhat onnan. Zümmög utolsó rebbenésig. Én is zümmögni akarok, amíg erőmből futja. Hogy mi alakul ki bennem, lesz-e módom valamit nyélbe ütni, nem tudom. Nyomorult porszem vagyok a világot intező legfőbb akarathoz képest, amit nevezhetsz Istennek, Vakkesetnek, Gondviselésnek, vagy Fátumnak. De felül-emelkedem a megsemmisíteni törekvő Hatalmon, ha törhetetlen lelkemet szegzem a törékeny testem elé! Most megismerted a mulatam s a jelenemet. Ha érdekel a személyem, kísérd figyelemmel hátralévő éveimet.

Mélyen meghatódva hallgattam végig barátom fejtegetését. Szavaival annyira megrázott, hogy egy vígasztaló megjegyzés se futott ki a számból. Némán búcsúztunk el egymástól és sokáig hentegettem álomtalanul az ágyamon. Levert az a kegyetlen végzet, melyet a görögök Moira néven tiszteltek. De büszkévé tett az az

érzés, hogy minden csapással diadalmasan veszi fel a harcot a törpeségében is nagyszerű ember.

A következő években mind gyakrabban érintkeztünk s én mindig fokozódó elégtétellel vettem észre, hogy Pápai nem csak teljes egészségnek örvend, hanem programját minden pontjában vaserővel hajtja keresztül. Tanári képesítést szerzett földrajzból és természetrajzból és doktori oklevelet az esztétikából, bölcsletről és antropológiából. Aztán én Pozsonyba szakadtam, hogy az ottani kereskedelmi akadémián megkezdjem tanári működésemet. Mikor 1888 augusztusában visszakerültem a fővárosba, legnagyobb bámulatomra értesültem arról: Pápai ugyanaz év márciusában útnak indult Munkácsi Bernáttal, hogy Reguly nyomdokain haladva Szibériában tanulmányozza a velünk rokon népek geográfiai, etnográfiai és antropológiai sajátosságait.

Tehát valóban leküzdte teste törekenységét és sikerült eszmét adnia életének! Kitétte magát leírhatatlan fáradságnak, nélkülözéseknek, veszélyeknek, hogy szolgálva a hazai tudományt, ne tűnjön el nyomtalanul a köztudatból!

Ez a páratlan akaratra valló tett, ha egyrésről szorongó aggodalmat keltett is valamennyiünkben, másrésről megnyugtatót, hogy talán mégis csak gyötrő rémkép volt, amely Pápaít fenyegette s talán kimenekülhet a korai halál karmaiból.

Mikor másfél év múlva a két tudós visszakerült közénk s tarsolyukban alig felbecsülhető kincseket hoztak, nem is szólva a nagy élményekről, melyek mind a kettőt a tudomány igazi bajnokává fejlesztették, az első alkalmat, mikor Pápaival egyedül voltam, megragadtam s kifejeztem neki szerencsekívánatomat s azt a meggyőződésemet, hogy most, mikor 40—50 fok hidegben kiállotta a tűz-, azaz a jégpróbát, a nyomorúságos táplálkozás sem törte meg, biztosra veheti hosszú életét.

Pápai kissé zavarba jött s fanyarkodva felelte:

— Meglehet, hogy igazad van. Talán életben maradok. Magam csodálkoztam legjobban, hogy semmi se ártott az egészségemnek. De akkor — neked megsughatom, — csöbörből vödörbe jutok.

— Hogyhogy?

— Mivel biztosra vettem, hogy mostani koromban már a föld alatt leszek, úgy osztottam be kisded vagyonomat, hogy e pillanatban — utolsó garasaimat élem fel. Soha pénzt nem kerestem. Nem is értek hozzá. Így könnyen lehet — toldotta ki savanyú humorral, — hogy nem tudóvészben, de éhen halok meg.

— Már megint túlzol öregem! — nevettem megkönnyebbülve. — Két diplomával a kezeden, annyi új tudományos anyaggal a fejedben és feljegyzéseidben, ne legyen megélhetési gondod! Szerencsés lesz az az iskola, ahol tanítani fogsz s az a tanuló, akit te vezetsz a tudás útjára.

Rövidesen sikerült is nevelő-társalgói minőségben egy gazdag és előkelő családban elhelyezkednie, ahol megbecsülték s minden anyagi gond alól felmentették. Nem sokkal később — egyelőre mint

óradíjas, — az akkori Lovag-, most Bulyovszky-utcai főreáliskolán nyert alkalmazást s mindkét állásában a legnagyobb buzgósággal felelt meg kötelességének.

Ez a korszak Pápai pályájának delelője. Az a három év, melyet így töltött el, a termékeny gazdag nyárnak boldog ideje volt. Ekkor kezdte feldolgozni kutatásainak eredményeit, melyek egymásután jelentek meg, feltűnést keltve, a szaklapokban. Ekkor feledkezett meg arról a Damoklesz-kardról, mely oly sokáig csüngött feje felett. Ekkor élte a mi társaságunkban, mely az «Élet» című modern irányú havilap körül csoportosult, igazi fiatalságát. Jókedvű volt, mókázott, kacagott, mesélt patkánypecsenyéiről és egyéb előtűnk éppen nem kívánatos kalandjairól, melyeken Munkácsyval együtt átesett. Majd megkapta helyettes tanári kinevezését s félredobva régi fekete szemüvegét, rózsás optimizmussal nézett a jövőjébe, annál is inkább, mert, amint szívesen bátorította magát, soha még náthát se fogott s tüdeje megedződött minden támadás ellen.

S éppen most érte váratlanul és orvul a kegyetlen kórság. Lapangó lázzal kezdődött, mely az 1893-iki tanév elején lekapta lábáról. Mivel nem köhögött, nem is gondolt arra, hogy a családi vész más helyen is beférkőzhetett testébe. Délvidékre akart utazni, Szicíliába, esetleg Egyiptomba. De Görznél tovább nem bírta. Itt a szállóban eleinte még részt vett a közös ebédeken s mindenki megszerette műveltségéért és kellemes modoráért. De napról-napra legyengült a szervezete. Ágyba dőlt s az orvosok gyógyíthatatlan, gyors lefolyású béltuberkulózist állapítottak meg nála. 1893 november 25-én alig harminckét éves korában lehelte ki nemes lelkét.

Sírja felett a baráti kegyelet méltó emléket állított a görzi temetőben, mely remélhetőleg túlélte a világháború alatt rommá lőtt város szomorú sorsát. Azóta ez a volt osztrák hely is az olasz birodalomhoz tartozik s a magyar születésű tudós, aki Észak-Szibériától az Isonzóig, Londontól Moszkváig vitte nagy szíve ábrándos lobogását, talián földben alusza örök álmát és piheni ki tragikus élete gyötrelmeit.

Az élők azonban, mint minden igazi tragédiából, tisztulást és lelkesedést meríthetnek belőle a sorssal való viaskodás győzelmes megállására. Csonkamagyarország magyarjainak erre a hitre, erre a mostoha körülményekkel szembeszálló bátorságra szívszorosan van szükségük. S ezért Pápai emléke nemcsak műveiben lebeg előttünk, hanem példaadó jellemében és halálmegvető hősiességében.

A MAGYAROK 922. ÉVI ITÁLIAI KALANDOZÁSÁNAK ELBESZÉLÉSE EGY XIII. SZÁZADI BIZÁNCI KRÓNIKA- TÖREDÉKBEN.

Írta: Czebe Gyula.

A honfoglalókra következő második magyar nemzedék gyakran avatkozott be az itáliai eseményekbe. I. Berengár római császár 921-ben elégedetlen alattvalói, köztük saját veje, Alberich ivreai őgróf leverésére fordult segítségükhöz. Feladatukat sikeresen elvégezték. Alberich a pártütők ügye vesztét látva ruhát cserélt, foglyul esve közembernek mondta magát s így olcsó pénzen kiváltva megszabadult.¹ Alberich és a magyarok ilyen kapcsolata mellett feltűnő, hogy az egykorú *Annales Beneventani*², a *Chronica S. Benedicti*³ s még mások⁴ szűkszavú értesítése mellett némely források a magyaroknak délitáliai területeken, közelebből Tuscia földjén 922 februárjában folytatott dúlásait bőven beszélve el ezeket a dúlásokat Alberich őgróf személyével, az őgróf és X. János pápa közti, eleinte barátságos, utóbb meghasonlott viszonyral hozzák kapcsolatba. A szaracénok elleni szerencsés közös hadjárata után összezőrdült a két szövetséges és a pápa Alberichet küldte Rómából. Alberich Orta várába vette magát. Szorultságában a magyarokhoz fordult, rávette őket a római területekre intézendő becsapásra. A magyarok el is mentek, egész Tusciát végigportyázták. Emberben s ingóságban tömérdek zsákmányt vittek magukkal. Az elbeszélést három közlés zárja. A magyarok évenként megismételték pusztító útjukat. Alberich őgróf áldozatául esett a rómaiak dühének. X. János pápa is katonai zendülésben vesztette életét.

Ennek az eseménynek, az esemény egyik szereplője különbségével, legrégibb forrása, melyet a magyar történelemírás ismert és felhasznált⁵, a Soracte hegyén épült St. Andrea klostrombeli *Benedictus* nevű szerzetesnek, Wattenbach szerint 968, Pertz szerint 1000 körül (hajmeresztő latinsággal) írt krónikája.⁶ Ebben a krónikában azonban, aki a pápával viszállyba kerülve a magyarokat behívja, *Petrus marchio* nevet visel. Nagy dolog volna, e miatt a fontos ténykülönbség miatt is, ha ennél régibb forrásra lehetne találni, de ilyen nincs. Migne a *Patrologia Graeca* CXI. kötete 405—6. hasábjain „Anno Domini 929” felírásával nagy várakozást kelt fel egy Angelo Mai, *Spicilegium Romanum*, VI. (Róma, 1841) 598. s köv. lk.-ról újra lenyomatott görög töredékszöveg iránt, de a hozzáfűzött reménységet a tények nem igazolják. Ez a görög szöveg későbbi korú. De, mint gyakran történik, a vesztett haszon helyett kárpótlást ad. Világot vet olyan összefüggésekre, amelyeket eddig nem láttunk.

A. Mai bíboros a vatikáni könyvtár 3 kéziratában, a *Vatic. lat. 7143, Ottob. gr. 77 és Vat. gr. 1455*-ben⁷ azonos szövegekre talált s miután helyesen megállapította, hogy a legutóbb említett kéziratbeli szöveg az eredeti⁸, ezt a f. 24r 25r -ről lenyomatatta. A töredék címének azt adta, amit a kéziratban talált: *Περὶ τῶν πάπων ἀπὸ τοῦ χρονικοῦ*, azaz „A pápákról, a krónikából”. A címadás azonban nem helyes. A birtokomban levő fényképről Mgr. Mercatival egyetértésben megállapíthatom, hogy az eredeti cím: *Ἀπὸ τοῦ χρονικοῦ, α περὶ τῶν πάπων-τ* csak egy későbbi, kb. XVI. sz.-i kéz később írta a lap tetejére. Ez a hozzáírt megjegyzés tárgyilag helyes, mert a töredék a Formosustól a X. János után becsempészett (számnélküli) Jánosig trónolt 13 pápának 891—929 terjedő uralmát írja le (innen cred Migne 929-es számadata), de nem tartozik az eredeti fogalmazványhoz. Mai ezt a jellemzést adja a darabról: „hoc fragmentum, bonum sane atque pretiosum” s

felveti az alapproblémát is: „Quodnam fuerit illud Graecum chronicon, unde hoc ἀποσπασμάτων sumptum est“. Valóban, ez a kérdés. A 3 kézirat közül egy se ad erre felvilágosítást.

A cod. Vat. gr. 1455 XIII. századvégi vegyes kézirat. A f. 176^{vn} ez a bejegyzés van Mgr. Mercati közlése szerint: ἐταλειώθη ἡ παροῦσα βιβλος διὰ χειρὸς ἐμοῦ Ἰω. τοῦ ἱερέως, μὴνὶ μαρτίῳ ἔνθ. ὁ ἔτους ζω΄ (= 1299).⁹ A mi szövegünk azonban nem ettől a kéztől származik. Ez az aránylag rövid szöveg 3-féle írást mutat, nem tudni, egy következtetlen kéz írása-e vagy csakugyan háromé, mindhárom fajta írás jellege XIII–XIV. sz.-i. A szöveg eredetijét tehát legfeljebb az 1300-as évek kezdetén vagy még valószínűbben ezek előtt kell keresnünk.

Ahhoz kétség sem fér, hogy csakis ugyanilyen pápai jegyzékről lehet szó mint forrásról. De kérdés, Mai feltevése szerint „Graecum chronicon“ volt-e ez vagy csak latin. Azaz: kivonatos másolat-e ez görög eredetiből vagy latin eredeti görög fordítása s ez esetben is ez-e az eredeti vagy csak másolat? A kérdésre nehéz, majdnem lehetetlen választ találni. Az a körülmény, hogy a rövid szöveget 3 részletben írta (egy kéz) vagy írták (többen), kész szöveg másolására is engedne következtetést, de ebből még ebben az esetben sem következik az, hogy ezen a 13 pápán kívül többet, előzőket s ezekre következőket is tárgyaló nagyobb görög mű kivonata volna ez a darab. A leíró vagy leírók született görögök, az bizonyos, de hogy csak másoló(k), esetleg kivonatoló(k)-e, vagy az első fordító(k), azt nem lehet megítélni határozottan a palaeographiai tényekből. Másrészt nagy, terjedelmes görögnyelvű pápai krónikát, amelyből kivonat volna ez a darab, nem ismerünk, sem ez a darab máshol nem fordul elő. Így én inkább választanám azt a lehetőséget, hogy ez a darab eredetileg ebben a terjedelemben készült fordítás latin eredetiből, még pedig vagy ugyanilyen terjedelmű, ugyancsak önálló darabnak vagy egy nagy latinnyelvű pápai krónika összefüggéséből alkalmilag kiragadott résznek a fordítása. Az ἀπὸ τοῦ χρονικοῦ cím mindkét esetben érthető. A τοῦ-t („a“ krónika) csakis akkor érthetjük, ha nagyon ismert mű az, amelyből ez a részlet való. Ilyen csakis a pápák történetét latinul feldolgozó mű lehet.

Itt nem tehetem, ez máshol történik, hogy az egész töredéket elemezzem s az idevágó latin anyaggal összevegyem. Mostani célkitűzésem szerint egyetlen részletére szorítkozom, t. i. a magyarok 922. évi itáliai kalandjának benne előforduló elbeszélésére. Ez egyenesen döntő fontosságú részlet.

Görög szövegünk emez elbeszélése ugyanis a pápai krónikáknak csak egy részében van meg. *Flodoardus*¹⁰ versében, aki VII. Leó pápa (936–939) alatt, tehát az eseményhez legközelebb élt, szívesen hallanánk erről az esetről, de nem beszél róla. *Pandulphus* XII sz.-i szűkszavú feljegyzéseiben¹¹ természetesen nincs semmi.

Nem magáért, hanem forrása miatt volna tanulságos hallani az esetről *Amalricus Augeriust*¹² (1362 körül), de ő is hallgat. Csak két hely van még görög forrásunk mellett, amely tárgyalja ezt az eseményt. Az egyik a kezdetben főforrásnak jelzett *Benedictus* St. Andrea klostrombeli szerzetes a X./XI. század fordulójáról. A másik a római egyház egyik franciaországi nagysága, az albigenensis-üldöző nagy inquisitor, *Bernardus Guidonis* (1260–1331) különböző, de leginkább *Flores chronicorum* címen idézett műve. Álljon itt mindhármuk értesítése:

Benedictus :¹⁴

Statimque nuntius transmisit ad Ungarorum gens, ut veniret et possideret Italia; quo peracto omnia Ungarorum gens in Italia ingressi sunt. Simul cum Petrus

marchio in urbem Romam ingressus est. Ungarorum gens depradata tota Tuscia igne gladio consumpta, multos populo simul cum femine, et quicquid manum capere poterat asportaverunt. Cumque nullus fuisset qui illorum impetum resistere potuisset, a propria sunt reversi. Romani in ira commoti, unanimiter ad palatium Lateranensis properantes, interfecto Petrus marchio, ad apostolicos nullus adtingit. Unde consuetudo per singulos Ungari Romanis finibus depraedantur deinceps.

Görög krónika : 15

Πέρμπει δὲ καὶ πρέσβεις πρὸς Οὐγγρους, ἵνα ἐλθοῦν καὶ κτήσωνται τὴν γῆν Ῥωμαίων, οἱ ἐλθόντες πᾶσαν Τουσκίαν κατέδραμον καὶ παῖδας καὶ γυναῖκας καὶ εἴ τι ἕτερον φέρειν ἠδύναντο λαβόντες εἰς Οὐγγρίαν ἀπήγαγον. Διὸ οἱ Ῥωμαῖοι παραχθέντες ἐπὶ τούτῳ τὸν εἰρημνέμον μαρκίωνα διεχρήσαντο. Οἱ μέντοι Οὐγγροι ὕστερον ἐκάστη ἔτσι κατὰ πολλοὺς δὲ χρόνους ληστεύοντες Ῥωμαίους κακῶς διέθεντο.

Bernardus Guidonis : 16

et nuncios ad Hungaros ut terram romanam possiderent misit, qui venientes totam Tusciam depopulando, mares et feminas et quicquid tollere potuerunt, in Hungariam deportarunt. Propter quod Romani commoti praedictum marchionem trucidarunt. Hungari vero deinceps singulis annis per multa tempora fines Romanorum devastare solebant.

A görög krónika, világos, nem Benedictus fordítása. Ezt már a *Petrus* név eleve is kizárja. Ellenben úgyszólván szóról szóra egyezik Bernardus Guidonis-szal, de mégsem tökéletesen. A latin *Hungari-Hungaria*-val szemben természetesen görög *Οὐγγροι—Οὐγγρία* áll,¹⁷ a mondatkezdés bizonyos tekintetben eltér s a *mares et feminas* görög megfelelője *παῖδας καὶ γυναῖκας*. Fordítása-e hát a görög Bernardus Guidonisnak? Annak, hogy ezt feltegyük, nincsen időrendből eredő akadálya. A latin mű előbb meglehetett a görögénél. S mégis lehetetlen ezt állítani. Mai, aki a két szöveg összefüggését már látta („valde mireque congruit cum Latina Bernardi historia“, mondja), nem merte kimondani, csak annyit jelent ki, hogy nem ad latin fordítást, mert „Bernardus interpretis loco erit“. Valóban, Bernardusnak a görög szöveget fedő egyéb részei sem tökéletes megfelelések, tehát nem tartalmazzák a görög alapszövegét. A görög szöveg címének τῷ szava és Benedictus egészen otromba szövege arra mutat, hogy itt egy nagy *közös anyag* évszázadokon át tartó folytonos gyűjtésével állunk szemben. Maga Bernardus is utal erre. Ő pl. a pápák uralkodási ideje számadatainál többször két variánszt is ad és a másodikat bevezető „in quadam vero chronica“ kifejezésével jelzi, hogy az anyagnak több feldolgozását is ismerte s használta. A legnagyobb valószínűsége annak a feltevésnek van, hogy a pápai történet anyaga feldolgozásainak egyes csoportjai vannak. Ez a három szöveg összefügg, rokon, de úgy, hogy a görög töredék és Bernardus Guidonis egyazon csoportnak magukban önálló, kései, Benedictus pedig néhány századdal előbbi tagja. Közös jegyük, hogy a magyarok 922. évi itáliai kalandjának úgyszólván azonos elbeszélését tartalmazzák, ellenben eltérésük az őgróf neve különbsége (Petrus — Alberich). Ez a görög töredék csakugyan „jó és értékes“, mint Mai mondta róla, de nem tárgyi okokból, mert hiszen semmi újat nem lehet belőle tanulni, hanem azért, mert a forrásrokonság megállapításához segít bennünket.

¹ Pauler Gyula, A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900, 56. s. köv. l.

² Pertz, MG. SS. III. 175. l.: (ad a. 922) Intraverunt Hungari secundo in Italiam mense Februario.

³ U. o.: Quarto die stante mente Februario adventus Ungarorum in Apuliam indictione 10.

⁴ V. ö. Szabó Károly, A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Budapest, 1869, 172. l. 2. j.

⁵ Pauler, i. h. 167. l. 94. j. és Szabó Károly, i. h. 173. l.

⁶ A szöveg Pertz MG. SS. III. 714. s. köv. l., a mű datálása 695. l.

⁷ Meg kell jegyezni, hogy Migne számadatai hibásak. Mai eredeti szövege mellett Mgr. Giovanni Mercati, a vatikáni könyvtár igazgatója lekötő szíveségének köszönhetem, hogy én helyes adatokat közölhetek.

⁸ Mgr. Mercati közlései megerősítették Mai megállapítását. „Vat.- lat. 7143 — írja nekem — . . . manu saec. XVII. exeuntis, nisi fallor, Stephani Gradi Ragusini bybl. Vaticanae custodis . . . ‘Ex cod. Vat. Gr. 1455 pag. 23’, quemadmodum ipse librarius adnotavit initio . . .” „Ottob. gr. 77. codex est saec. XVI . . . Totus codex inde a f. 5 certissime ex Vat. gr. 1455 descriptus est.”

⁹ A 25—176. lk. másolójának neve Ἰωάννης ὁ ἱερακίτης, v. ö. Marie Vogel — V. Gardthausen; Die griech. Schreiber d. Mittelalters und der Renaissance. Leipzig 1909, 172. l.

¹⁰ Muratori, Rerum Italicarum scriptores. III. 2., Mediolani 1734, 324. h.

¹¹ U. o. 325. h.

¹² U. o. 322. h.

¹³ V. ö. Potthast, Biblioth. med. aevi (1862) 166. l.

¹⁴ Pertz, MG. SS. III. 714. l.

¹⁵ Migne, P.G. CXI. 411 A. h.

¹⁶ A. Mai, Spicil. Rom. IV. 220. l.

¹⁷ Vö. G. Moravcsik, Byz. Ztsch. 30 (1930) 247. l.

A MODERN IDEGEN NYELVEK TANÍTÁSÁNAK MÓDSZEREI.

Irta Altai Rezső.

Ha végigtekintünk azon az óriási irodalmon, mely 50—60 év óta az idegen nyelvtanítás módszereivel foglalkozik, csodálkozással kell megállapítanunk, hogy a módszerek iránya nem felfelé ívelő, előre haladó, — hanem inkább vissza-visszatérő körforgást végez.

A XVIII. század végéig úgy tanították az idegen nyelveket, mint a latint. Nem a nyelvet tanították, hanem a nyelvtant.

Már az is nagy haladást jelentett e téren, mikor fordítási módszerrel magát a *nyelvet* kezdik tanítani és a nyelvtan háttérbe szorul. Az *elemző* módszer hívei pedig kész szövegből indultak ki; összefüggő olvasmányt adtak a tanuló kezébe és ezen tanulták az idegen nyelvet, kiejtését, nyelvtanát.

A szemléltetésen alapuló ú. n. *direkt* módszer alapját *Louwier* és a *Lehmann* testvérek vetik meg (1860 után). Ez abból áll, hogy a környezet könnyen szemléltethető tárgyait a megtanulandó idegen nyelven nevezik meg, anélkül, hogy az anyanyelvet is segítségül vennék. Később a szemléltetés képekké történik. A direkt módszer alapelve az, hogy úgy tanulja meg a tanuló az idegen nyelvet, mint ahogyan az anyanyelvét tanulta. Nagy előnye, hogy a *beszélt* nyelvből indul ki; a fül elejétől kezdve hozzászokik az idegen nyelvhez, idegen kiejtéshez; a nyelvtant a lehető legkisebb mértékre korlátozza. Ehhez a módszerhez azonban kitűnő tanerők kellenek, akik a megtanulandó nyelvet nagyon jól tudják és akik pedagógiai

képzettségük és módszertani jártasságuk révén ennek a módszernek jó oldalait érvényre tudják juttatni.

A közvetlen módszer követőjéhez tartozik *Gouin*, ki a *belső szemléletből* indul ki, úgyhogy kis cselekménysorozatokat mond el a tanulóval, aki azt egyszersmind meg is cselekszi. Itt tehát a cselekvések, ezek egymásutánjának a szemlélete történik. Azt tapasztaltam, hogy a tanítás kezdő fokán a tanulók nagy igyekezettel és elég ügyesen reprodukálták a cselekménysorozatok elmondását. A beszélni tudás öröme, a siker boldogsága is hozzájárul, hogy a tanulók nagy figyelemmel követik az ilyen módszerű tanítást. De csak az első 3—4 héten jár sikerrel; mert hiába: «*verba volant*» — és a tanítást azután komolyabb alapokra kell fektetni.

A *Berlitz-módszer* is a szemléltetés és direkt tanítási elveken épül fel. Nagy reklámmal dolgozik és a tanítás elején elég szép sikert ér el. De a tanítás későbbi fokán az egész direkt módszer csődöt mondott. A nyelvtan hézagos, bizonytalan; a szókincs megszerzése és főleg megőrzése nagy nehézséggel járt. *Schidlof* úgy akar segíteni a bajon, hogy a szókincs nagy rengetegéből csak a legszükségesebb ezer szóra akarja tanítani tanulóit. Abból indul ki, hogy a parasztember szókincese nem nagyobb 400—500 szónál, a polgáré pedig 1000—1200. De már a kiindulás helytelen. Hiszen tudjuk, milyen gazdag a nép szókincese. Jókai száz kifejezést közöl a verekedésről, Bánóczi ugyancsak százat a butaság rokonértelmű szavairól (Magyar Nyelvőr 7. évf.). És Munkácsi Bernát meg tudná mondani, hogy azoknak a primitív népeknek, melyeknek finn-magyar rokonságát kereste, milyen gazdag a szókincsük. Igaz, hogy idegen nyelvek tanulásánál ki kell válogatnunk a szókincs nagy rengetegéből azokat a szavakat és azt a szólamkincset, mely a beszéd szempontjából a legfontosabb. De ez a kiválasztás felette nehéz, és az újabbkori idegennyelvi tanítás egyik főfeladatát éppen abban látom, hogy egy gondosan kiválasztott szókincset úgy közöljön a tanulóval, hogy azt biztosan meg is tartsa, teljesen lelki sajátjává tegye.

A grammatizáló módszert erősen megtámadták a direkt módszer hívei, és most, hogy a direkt módszer hibái is szembetűnők voltak, ezt is elleneztek sokan. *Viëtor*, marburgi tanár «*Der Sprachunterricht muss umkehren* (1882)» c. könyvében nagyjelentőségű reformot indít meg. Főirányelvei: 1. A kiejtés gondos és tervszerű begyakorlása a fonetika eredményei alapján. 2. A szemléltetés legyen a tanítás középpontja. 3. A grammatika nem öncél, hanem az olvasmányokkal kapcsolatban tanítják elemző-induktív módszerrel. 4. A nyelvérzék fejlesztése azért, hogy a tanulót az idegen nyelv szellemébe beleviszik. 5. Az anyanyelvet kirekesztjük és az idegen nyelv szóbeli használatát erősen hangsúlyozzuk.

Ezt a módszert *közvetítő módszernek* (vermittelnde Methode) nevezték el. A régi szintetikus módszerek (Seidenstücker, Mager) és a fonetikus — analitikus — direkt módszerek áthidalása. Mindkettőből azt veszi át, ami benne hasznos, célravezető. Nem veti el

teljesen a fordítási gyakorlatokat, amint ezt a direkt módszer tette, hanem főleg az anyanyelvől fordított az idegen nyelvre. Az olvasmányok anyagát direkt módszer alapján (szemléltetés) közli és beszédgyakorlatokat fűz hozzá. De már nem a *beszéd* az idegen-nyelvtanítás főcélja. A kiejtést magán az olvasmányi anyagon, nem pedig egyes szavakon tanítják. A nyelvtant nem tekintik öncélnek, de nem is vetik el teljesen, hanem induktív módon tanítják, úgy, mint a direkt módszer hívei, de alaposabban; minden olvasmányban egy-egy részt szemléltetnek és gyakoroltatnak be és nem bízzák a tanítóra, hogy a nyelvtant mikor és hogyan tanítsa.

A gyakorlati készség elnyerése háttérbe szorul. Belátják, hogy iskolában nem lehet megtanítani idegen nyelven beszélni. Így tehát észszerű grammatikai képzés és főleg az irodalmi olvasmányok kiválasztása lép előtérbe. Nagy irodalom fejlődik ki egyrészt az olvasmányok közlésének módszereire, másrészt az olvasmányok kiválasztására vonatkozólag. Legújabbán nagy reformmozgalmat jelent az ú. n. «*Kulturkunde*» (kultúrtani ismeretek) eszméje. Már a tanítás kezdetétől olyan olvasmányokat vesznek fel, melyek az idegen nép szokásait, társadalmi berendezését, művelődését, főleg pedig gondolat- és érzésvilágát tükröztetik vissza. Alkosson magának a tanuló ítéletet arról a népről, és hasonlítsa össze önmagával, saját népével, ami által úgy önmagát, mint az idegent helyesen ítéli meg és értékeli. A «*Kulturkunde*» célja tehát nem annyira ismeretek közlése, mint inkább ítéletek alkotása. *Eduard Schön* (1925) körülbelül így definiálja a «*Kulturkunde*» lényegét: «Idegennyelvi «*Kulturkunde*» egy tanítási módszernek célja, amely egyes személyeknek, avagy egy egész népnek ismertető és jellemző tulajdonságait fel akarja ismerni, hogy saját lényét mélyebben felfoghassa és hogy elhatározóbb akarata legyen.»

Schön tehát azt ajánlja, hogy csak olyan olvasmányokat vegyünk fel, melyek alkalmasak az idegen nép szellemének a megismerésére, tükröztessék vissza annak a népnek sajátos egyéni, más népek szellemétől eltérő strukturáját. Ha nem érzi ki a tanuló az olvasmányból, hogy az a nép tőlünk teljesen elütő gondolkodású és érzésű, hogy mások a nemzeti vonásai, lelki sajátosságai, — akkor nem való az olvasókönyvbe.

A «*Kulturkunde*» eszméjének túlkapásaira rámutat *Schücking* (1927); «Nemzeti elfogultságot, sőt gyűlölködést szülne a németeknél az olyan téma, mint ez: «A franciák Rajnapolitikája, mint a francia népjellem kihatása». A nagy írók műveiben nem annyira a nemzeti jelleg, mint inkább az általános emberi tükröződik vissza. Eszerint a nagy írók művei a «*Kulturkunde*» hívei szerint már nem valók az olvasókönyvbe. Az bizonyos, hogy a jelenkor írói alkotásai nagyszerűen tükröztetik vissza az illető nép érzés- és gondolatvilágát: Galsworthy és H. G. Wells az angolokét, Wassermann és Stefan Zweig a németekét, Romain Rolland és Anatol France a franciákét, stb. De mindezek művei nem a tanuló-íjjáságnak valók. A «*Kulturkunde*» követelményeinek egyébként

is csak olyan fokon lehetne helyet adni, ahol a nyelvi nehézség már nem áll fönn: Az idegen nyelv tudásához, megtanulásához vajmi kevés köze van.

Az utóbbi években a közlekedési eszközök tökéletesedése, idegen országok és földrészek beutazása, főleg pedig Európa és Ázsia politikai földrajzának teljes megváltozása folytán óriási mérvet öltött az idegen nyelvek tanulása mind az iskolákban, mind pedig magánúton. Nálunk is a középiskolák egy részéből kivonul vagy háttérbe szorul a latin, és helyét elfoglalják a modern nyelvek. Így tehát a módszerek és nyelvkönyvek száma is óriási módon szaporodik. Egyetlen tudományágnál sem olyan divergáló a cél, eszerint tehát a módszer is, mint az idegen nyelvek tanulásánál.

Másképpen és mást tanul a spanyol nyelvből az a munkás, aki Délamerikában akar elhelyezkedni, mint az, aki eredetiben óhajt megismerkedni a spanyol irodalommal, vagy aki nyelvtudományi céllal tanulja a nyelvet. Egy világ választja el ennek a két embernek a célját, tehát spanyol nyelvtanulásuk anyagát és módszerét is. Az a könyv, amely nagyszerű a kivándorló számára, teljesen hasznavehetetlen a Cervantes olvasójának.

Vagy vegyük tekintetbe a tanuló korát és képességeit is. Annak a kis iskolásgyerekeknek, akinek anyanyelvi szókincse és kifejező-képessége csekély, másképpen kell hozzáfognia az idegen nyelv tanulásához, mint a fejlettebb és műveltebb felnőtteknek. A direkt módszer hívei azt hozzák fel érvül módszerük csallhatatlansága mellett, hogy egy 2—3 éves gyermek *bonne-jától* félév alatt «tökéletesen» megtanul franciául, angolul, vagy németül, míg egy reáliskolai tanuló hét-nyolc évi, kiváló tanárok által vezetett tanítás után alig, vagy rosszul tudja kifejezni gondolatait francia nyelven. Ennek igen érthető oka van. A 2—3 éves gyermek valóban úgy tanulja az idegen nyelvet, mint az anyanyelvet; sokszor, elég helytelenül, előbb is tudja az idegent, amikor anyanyelvi készsége még teljesen fejletlen. De miből áll a kicsikének a nyelvtudása? 8—10 folyton ismétlődő igéből, 2—2 személynévmásból, mutató- és kérdőnévmásból, 5—6 melléknévből és 20—25 főnévből; végül abból a képességből, hogy azt a pár szót mondattá tudja alakítani, ami a legértékesebb tudása. Hiszen nem tanult ő különálló szókat, hanem elejétől kezdve frázisokat hallott és mondott is. (És helyesen teszi az idegen nyelvek tanára, ha a tanítás kezdetén csak mondatokat — sohasem egyes szavakat — mondat el tanulóival.) Azt a szó- és szólamkincset, amit a 2—3 éves gyermek tud, azt az iskolában is hamar elsajátíthatja a tanuló. De ezzel a 10—11 éves tanuló még nem tudja kifejezni gondolatait, hiszen hároméves kora óta messze túlnőtt ezen a kifejezésbeli és szellemi kereten.

Itt is sokféle a cél, sokféle az út. De bármely út célhoz vezető, ha a tanulóban erős akarat, a tanítóban pedig munkájának tudatos és átfogó ereje él.

ADALÉK AZ UGOCSA NÉV SZÁRMAZTATÁSÁHOZ.

Irta FENYVESSY LÁSZLÓ.

Az Ugocsa név eredetét már többen próbálták megmagyarázni.¹ Legutóbb *Bátky* a *Föld és ember* egyik számában. (IX. évf. 5. sz. 1929.)

Ezek a fejtegetések vagy más magyar személynevekkel hozzák vonatkozásba, vagy — mint *Bátky* — szóösszetétel jelentését, értelmét kutatják. *Bátky* a köztörök *ok* (nyíl) szóból vezeti le.

Valószínű, hogy Ugocsa eredetileg személynév volt, mert ilyen minőségben régi okiratokban többször is előfordul. Egyik változata az *Ugacsa* alak, amely fokozott mértékben mutat hasonlóságot a kalmük (turgut) *Ubacsával*. A *b* és *g* a magyarban felcserélődhetik, pl. *ugorka*, *uborka*. Hogy a kalmük *Ubacs* név összeegyeztethető-e a magyar Ugocsával, ennek eldöntése a nyelvtudományra tartozik, magam részéről csak egy pár oly — nyelvtudományon kívül leső — adalékot kívánok e lehetőség mellett felhozni, amelyek engem e kérdés felvetéséhez vezettek.

Ugocsa és *Talabor* meglehetősen közel esnek egymáshoz Magyarország térképén, majdnem olyan közel, mint a kalmükök történelmében *Ubacs* és *Talapor* törzsfőnökök szereplése. Már pedig valószínű, hogy a *Talabor* folyó szintén egy régi személynévet őrzett meg számunkra. Emellett szólnak *Talabér* és *Talaba* egykori, talán ma is létező családnevek.

Ubacs és *Talapor* törzsfőnökök történelmi szereplését külföldi források alapján *Jókai* is feldolgozta „Görög tűz” c. kötetében („Samyl fiai” c. elbeszélés). *Jókai* szereti kiforgatni a neveket, *Ubacs* nála *Ubaka* néven fordul elő.

Az *Ubacsára* vonatkozó történelmi adatokat megtaláljuk még ezen kívül *Lóczy Lajos*: *A Mennyei-birodalom története* (Lampel) c. könyvében (156 old.), ahol e nevet helyesen *Ubacs* alakban találjuk. Előfordul Dr. Josef Nusbaum-Hilarovitz: *Der Krieg im Lichte der Biologie* c. művében is. (Jena. 1916. 11-12 l.). A szerző az adatokat Quatrefages: *L'espèce humaine*, c. művéből vette. Mindkét helyen *Oubach*-nak van írva, de hogy a *ch* cs-nek olvasandó, azt kétségtelenül teszi egy másik kalmük törzsfőnök, *Zebeh-Dorchi* neve, amely szintén *ch*-vel íródott és amelyről biztosan tudjuk, hogy *Dorcsi*-nak vagy *Dorácsi*-nak kell ejteni.

Hogy nem megyünk nagyon messze, túlmerész távolságokba, ha kalmük és magyar személynevek közt keresünk megegyezéseket, arra önmegnyugtató — csak úgy „kapásra” — a következőket hozhatjuk fel:

A Mongol köztársaság pénzegységét *turul*-nak nevezik a rávert turulmadárról, mely nemzeti címerük. Kis híja, hogy a pengő helyett a mi pénzegységünk neve is nem *turul* lett, mert ez a megoldás a legkomolyabb kombináció tárgya volt annak idején.

Árpád egyik unokáját szintúgy *Tevel*-nek hívták, mint Dzsingiszkhán egyik egyik unokáját. (Stanley Lane Poole: *The History of the Mongols*. P. XXXI. „*Tevel*, Nogai Chiefs and Siberian Khans.”)

Bartucz Lajos több mongoloid típusú honfoglaláskori koponyán talált egyes jegyekre nézve nagyfokú megegyezést kalmük (turgut) koponyák megfelelő jegyeivel. (Honfoglaláskori magyar koponyák. Népr. Muz. kiadása.) Mindezen meggondolások igazolják, hogy a vonatkozás lehetősége fennáll és nem tartozik a fantasztikumok birodalmába.

¹ *Komáromy András*: *Ugocsa vármegye keletkezése*. Értekezések a tört. tud. köréből. Akad. kiad. 1896.

MUNKÁCSI BERNÁT IRODALMI MUNKÁSSÁGA.¹

A) Önállóan megjelent művek.

Nyelvőrkalauz. (Kúnos Ignác és M. B.) Budapest, Pesti Könyvnyomtató R. T. 1883. VII. + 183 l.

Votják nyelvmutatványok. Magyar fordítással és szójegyzékkel. Votják nyelvtanulmányok. I. rész. Bevezetés. Idegen elemek a votják nyelvben. (Ugor Füzetek 5. szám.) Különnyomat a NyK. XVII. és XVIII. k.-ból Budapest, M. Tud. Akadémia, 1884. 197 l.

A belviszonyragok használata a magyarban. (Dr. Kúnos Ignác és M. B.-tól.) (Ertekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XII. köt. IV. szám.) Budapest, Akadémia 1884. 84 l.

Votják népköltészeti hagyományok. A M. T. Akadémia megbízásából gyűjtötte és fordította M. B. Budapest, Akadémia, 1887. XV+335 l.

Vogul népköltési gyűjtemény.

I. kötet. Regék és énekek a világ teremtéséről. Vogul szövegek és fordításaik tárgyi és nyelvi magyarázatokkal. Bevezetésül: A vogulok népköltése s ősi hitvilága. Saját gyűjtése s Reguly Antal hagyatéka alapján közléstesi M. B. Budapest, Akadémia, 1892—1902. (I. füzet 1892. 172 l. Kiegészítő füzet 1902. CDIV+173—291 l.)

II. kötet. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. 1892. IV+431 l.

II. kötet. Második füzet. A vogulok ősi hitvilága: Bálványistenségek. A természeti jelenségek mythikai alakjai. Mythikai állatok és növények. A samán istenidézés és bűbájosság. Áldozat és imádság 1910. 01—0497 l.

II. kötet. Harmadik füzet. Vogul—osztják hősköltészet és hőselet. Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Szómutató. 1921. XII+0497—0756+435—772 l.

III. kötet. Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. 1893. IV+539 l.

IV. kötet. Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. 1897. VIII+440 l.

Néprajzi Füzetek 1. szám. A magyar népies halászat műnyelve. Budapest, Boruth E. 1893. 98 l.

A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve. (Ugor Füzetek 11. sz.) Különnyomat a NyK.-ból. Budapest, Akadémia, 1894. 297 l.

¹ A bibliográfiában nem szerepelnek a lapszámváltoztatás nélkül megjelent különlenyomatok, a hivatalos úgyiratok (jegyzőkönyvek, felterjesztések stb.), valamint a füzetek borítéklapjain közzétett felhívások, értesítések stb. A szögletes zárójelbe tett cikkek cím nélkül jelentek meg.

- Déli osztják szójegyzék. Dr. Pápai Károly gyűjtései alapján összeállította M. B. (Ugor Füzetek 12. sz.) Különnyomat a NyK-ból. Budapest, Akadémia, 1896. 58 l.
- Budenz József emlékezete. Olvastatott a M. T. Akad. 1895 dec. 16-án tartott összes ülésén. Budapest, Akadémia, 1896. 65 l.
- Lexicon linguae Votiacorum. A votják nyelv szótára. A M. T. Akad. megbízásából szerkesztette M. B. Budapest, Akadémia, 1896. XVI+836 l. (1. füzet 1890, 2. füzet 1892, 3. füzet 1893, 4. füzet 1896.)
- Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet. Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története. Budapest, Akadémia, 1901. VII+672 l.
- Emlékbeszéd Hunfalvy Pál rendes és ig. tag fölött. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XV. köt. 11. sz.) Budapest, Akadémia, 1912. 120 l.
- A Pesti Izr. Hitközség vallásoktatásának egyetemes tanterve és ifjúsági istentiszteletének szabályzata. Kiadja a Pesti Izr. Hitközség. Budapest, 1891. Pesti Könyvnyomda R. T. 80 l.
- Gesamt-Lehrplan für den Religionsunterricht der Pester Isr. Cultus-gemeinde. Aus dem Ungarischen übersetzt von Bernhard Mandl. Wien, 1894. Oesterreichische Wochenschrift. 45 l.
- A zsidó vallásoktatás tanterve a VI. izr. községkerület felekezeti elemi és polgári, községi elemi és polgári, úgyszintén közép- és kereskedelmi iskoláiban. Budapest, Pesti Lloyd Társulat, 1900. 30 l.
- A magyarországi izraeliták vallásoktatásának egyetemes tanterve. Az izr. községkerületek kiküldötteinek megbízásából többek közreműködésével szerkesztette. M. B. Budapest, 1906. Pesti Lloyd Társulat. 80 l.
- A Pesti Izr. Hitközség vallástani iskolakönyv-kiadványai. Szerkeszti M. B. (Eddig 16 szám.)
- A Pesti Izr. Hitközség oktatásügyi intézményeinek értesítője. Közli M. B. (1891—1919, 1921.) (Eddig 30 füzet.)

B) Folyóiratokban, lapokban stb. megjelent cikkek.

Magyar Nyelvőr.

8. kötet (1879): Az „áldás” és „átok” szók családja. (Áld, átok; ajánl, ajándék; alít.) Nyelvtudományi Közlemények. Szerkeszti Budenz József. XV. kötet I. füzet. (Ismertetés.) 9: Pázmány nyelve. Irta Kiss Ignác, megjelent a Nyelvtudományi Közlemények XV. k. (Ism.) Nyelvemlék-tanulmányok. I. A Veszprémi codex hosszú mássalhangzói. II. A Kazinczy codex hosszú mássalhangzói. III. Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexben. Nyelvtudományi Közlemények. Szerkeszti Budenz József. XV. kötet II. és III. füzet. (Ism.) A moldvai csángók nyelvjárása. (9, 10). Az *ecsel* és *fésű* viszonya. 10: Szláv kölcsönszók. 11: Török kölcsönszók. Helyreigazítások. Magyarázatok. Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. (11—13.) A magyar nyelv eredete. (11, 12.) Kalmár „Prodromus”-áról *Fattyú, varjú, liszt*. 12: Hosszú magánhangzók. *Zsidó. Tolvaj*. 13: Szómagyarázatok: *Zamat*. Adalékok a magyar nyelv török elemeihez. Adalékok a magyar szókincs

szláv elemeihez. **14:** A Magyar-Ugor Szótár. **15:** Szomak. **16:** *Áld. Válu*. **19:** Szómagyarázatok. **22:** *Galiba. Szápa-keszeg*. **23:** Szómagyarázatok. **24:** A 'hód, honcsok' és még valami. A mindnyájunkat érhető baleset. *Farkas*. **25:** Törökségek a magyar nyelvszerkezetben. Még néhány szó a *hol-val, ta-val*-féle határozók végzetéről. *Azonnal, ezennel*. **26:** Szómagyarázatok. **29:** Kaukázusi hatás a finn-magyar nyelvekben. **31:** A *hambár* szóhoz. **32:** Válasz Asbóth Oszkár legutóbbi vitacikkére. **41:** Asszír nyomok finn-magyar nyelvekben. **48:** Budenz és Simonyi. **49:** Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor élete és kora. Irta Lambrecht Kálmán (Ism.) **51:** Néhány szó a „lóhere“ magyarázatához. **52:** Lélekmadár. **54:** *Tér és tér. Hóka, Nyir*. **56:** Újabb votják irodalom. Újabb votják kiadványok. (1926—27.) Állati testrésznevek. **57:** A *tehén* szó eredete. *Olcsó és ócsárol. Bóda*. **58:** *Túró*. Pótlék a *túró* magyarázatához. *Hál, tehál*. Munkácsi Bernát beszéde [Simonyi Zsigmond emléktáblájának leleplezésekor].

Nyelvludományi Közlemények.

16. kötet (1881): Csuvás és kazáni tatár nyelvmutatvány. Ugor szókezdő media. **17:** Magyar elemek a déli szláv nyelvekben. A jakut genitivus. Votják nyelvmutatványok. **18:** Votják nyelvstanulmányok. I. Idegen elemek a votják nyelvben. **20—21:** Újabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez. **21:** Csuvás nyelvészeti jegyzetek. Pervuchin Miklós: Vázlatok a glazovi kerület idegenajkú lakóinak [a votjakoknak] hagyományai és életmódja köréből. (Ismertetés.) A vogul nyelvjárások szóragozása. **(21—24.)** Weske Mihály: A cseremisiz nyelv dialektusaira vonatkozó nyomozások. (Ism.) **22:** [Megjegyzések Szmirnov Ivánnak Munkácsi Votják Szótáráról írt ismertetéséhez.] **23:** A vogul *khqls*. Adalékok az ugor-szamojéd nyelvhasználatához. Magyar műveltségi szók kaukázusi nyelvekben. A vogul-osztják 2. személyrag. *Kutya* s más magyar kutyanévek. A vogul evangéliom *niute* szava. Egy 'epe' jelentésű szó az ugor nyelvekben. Altagi elemek a szláv nyelvekben. **24:** A felső-lozvai vogul nyelvjárás. A *lapu* és *nap* szók magyarázatához. Ősi török-árja nyelvérrintkezés. Az *ember* szó magyarázatához. **25:** *Valaki*. Végző a *nap* és *vidra* magyarázataihoz. A *hajnal* szó újabb etymológiájához. A magyar magánhangzók történetéhez. Néhány egytagú igénk eredetéről. („—B.—“ névjelzéssel.) Helyreigazítás (*ki* és *mi*). Az *est* eredete. A vogul „isten-nyila.“ Néhány műveltségi szó eredetéhez. Iráni elemek finn-ugor nyelvekben. **26:** Déli osztják szójegyzék. Még néhány szó az *est* megvilágításához. A vogul 'figura etymologica' kérdéséhez. **27:** Zárszó [az *est* szó vitájához]. A finn-magyar *d o l* és *d o z* hangmegfelelésekről. **28:** Egy déli osztják hősenek. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. **(28, 29.) 29—32:** A vogul nép ősi hitvilága. **32:** Adalékok a magyar nyelv régi török és mongol elemeihez. A samán csuvás neve. **47:** *Szongor. Olló. Szekér. Kén. Tokhal*.

Ethnographia.

A folyóiratot szerkesztette az 5. évfolyamtól a 21.-ig, 1894-től 1910-ig; a 9—21. évfolyamokat (1898—1910) Sebestyén Gyulával együtt.

1. kötet (1890.): A „magyar“ név eredete. **2:** Vogul imádság. [Vikár Bélával együtt.] **3:** A votjakok közt. **4:** A vogulok pogány ősvallása. Elnöki megnyitó. A magyar népies halászat műnyelve. Egy magyar mesevégi szólás eredete. **5:** A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai. Dr. Jankó János: Népies építkezés a Biharhegységben. (Ismertetés.) Adalékok az iráni műveltség hatás magyar nyelv-hagyományaihoz. Dr. Pápai Károly. Dr. Müller Frigyes. Internationales Archiv für

Ethnographie. Vajkészítés. A felkai Tatra-múzeum. Szibériai kiállítás. A hún-magyar rokonság kérdéséhez. Az ugorok legrégibb történeti emlékezete. Adalékok a magyar történeti és összehasonlító néprajzhoz. A nászadomány szokása a régi magyaroknál. A szegedvidéki magyar világteremtési regetőredékek változatai. Magyar Leviátán-regék. A nőrablás nyomaihoz a rokon népeknél. A régi osztják társadalom: S. Patkanov: Az osztják hős típusa osztják regék és hősi mondák alapján. (Ism.) Régi magyar népénekese. **6:** Török eredetű-e a magyar nemzet? Az árjak és ugorok érintkezései. Néhány szó Fiók Károly „Őstörténet és kritika” című cikkéhez. Farkaseskü a régi magyaroknál. Egy „szellemes” hadtörténeti felfedezés. A „magyar” nemzetnév. A magyar nemzet törökségéhez. A török műveltségátadás kora. Ad „Magnum Hungariam”. Ethnológiánk áprilisi hajtásai. (Hunföldi Lehel név alatt.) [Megjegyzés Jakab Elek helyreigazításához.] Elnöki megnyitó. A népismeret barátaihoz. Kolozsvári gombok. Az „ugor” népnév eredete. A régi magyar „turul” madárnév. A regös énekek. **7:** Néprajzi eredményeink és törekvéseink. A „magyar” nemzetnév ősi hangzásához. Adalékok a magyarok pogánykori vallásos képzeihez. A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai. Még egy szó ad „terram Evilath”. Aki nem tud arabusul. A honfoglaló magyarok természetrajzi ismereteihez. Elnöki megnyitó. Alsó-Fehér vármegye magyar népe. Irta Lázár István. (Ism.) A magyarság keletkezésének legújabb elméletéhez. A régi magyar *Jenő* személynév. **8:** A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei. Szív és máj. „Kritikát kérünk.” Thury József: a magyarok eredete, őshazája és vándorlásai. (Ism.) Lakatos Károly: Vadászhit. (Ism.) A Dnjeper folyónak hun *Var* neve. Régi bolgár-magyar népszokásbeli egyezések. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útjáról. Kandra Kabos „Magyar Mythologia” című műve. Az ugor-törökség szláv nyelvemlékeihez. Eltorölt népszokás. Zichy Jenő gróf kaukázusi és középpázsiai utazásai. Strausz Adolf: Bolgár néphit. (Ism.) A kaukázusvidéki magyar kutatás történetéhez. Egy becses kaukázusi szó. **9:** Az irtisi osztjakok néprajza. Újabb adalék ad „Magnum Hungariam”. A régi magyarok farkasesküjéhez. Véres kardnak körülhordozása. Herman Ottó: Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorelet. (Ism.) Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. (Ism.) Der Urquell. (Ism.) A kaukázusi „Hunság” és „Hunib” helynevek. **10:** Pongrácz Sándor: Tibet-magyar nyelv tanulmányok. Turáni nyelv- és néptanulmányok. (Ism.) Die Donauländer. (Ism.) A magyar-ugor nyelvrokonság legelső említése. A „lengyel” népnév eredete. A honfoglaló vezérek vérszerződése. *Kutyecz*. A feketévé változott fehér holló. A honfoglalás-előtti magyar-szláv érintkezés bizonyítékaihoz. A néptudomány mai állása s főbb módszertani elvei (**10, 11.** Ism.) **11:** Menyét, mint a menyasszony jelképe. „Huszár” szavunk eredete. Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz. Megnyitó beszéd. **12:** A kazáni csász. egyetem régészeti, történeti és néprajzi társaságának közleményei I—XV. és XVI. 1—4. (Ism.) Száldob. A székely „Csik” helynevek. Finnisch-ugrische Forschungen. (Ism.) Hun nyelvemlékek szókincsünkben. **13:** K. Shiratori: Über die Sprache des Hiung-nu Stammes und der Tung-hu Stämme. (Ism.) A bab, mint jósló eszköz. A kigyókőhöz. Baskir helynevek. A moldvai csángók eredete. **14:** A moldvai csángók eredetéhez. A volgai bolgárokról. (Ism.) Czambel Samu: A cseh-tót nemzetegység multja, jelene és jövője. (Ism.) A harmentszedéssel való kuruzslás és rontás. Liszt Nándor: Népies gyógymódok és babonák Hajdu megyében. (**14, 15.** Ism.) **15:** Alán nyelvemlékek szókincsünkben. Néhány szó a sumir rokonság védelméhez. Balassa József: Magyar Hangtan. I. Magyar Fonetika. (Ism.) Jókai Mór. Smirnov Nikolajevics Iván. Dr. Fritz Hommel: Grundriss der Geographie und Geschichte des alten Orients. (Ism.) **16** (Új folyam **1**): Folyóiratok

szemléje: Magyar Nyelvőr. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. (Ism.) Keleti típusú magyar varázsige. A magyar őshaza kérdése. A keleti törökök ősi rovás-írásáról. A kuruzsló bájtala. **17** (új f. **2**): A vajda halála. **18** (új f. **3**): A törökök-„Szerda asszonya“. Adalékok a rontó bábuval való varázsláshoz. Másik atyám. **19** (új f. **4**): Csuvas tanulmányút. Tunguz tanulmányút. A jakav forgalma az őstársadalomban. Dr. Kolumbán Samu. Wlilocki Henrik dr. Barátosi Balogh Benedek. **20** (új f. **5**): Tündér- és ördögféle mythikai lények a vogul néphitben. A „jugor“ népnév élő emléke. A nyilvetéssel való sorsolás a régi perzsáknál. Votják varázsige egy volgai bolgár esküben. A honfoglaló magyarság „kende“ méltóságneve. Keleti tanulmányutak. **21** (új f. **6**): A samán istenidézés és bűbájosság a vogul-osztjak hitéletben. A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége. Irta Szinnyei József. (Ism.) Kaukázusvidéki tanulmányút. Keleti néprajzi kiállítás. Zürjén-votják nyelvű hettita feliratok.

Keleti Szemle.

A folyóiratot szerkeszti: még pedig az I—XVIII. kötetet 1900-tól 1918/19-ig Kúnos Ignáccal együtt, a XIX. kötettől kezdve F. Takács Zoltánnal és gróf Teleki Pállal együtt.

1. kötet (1900): Törekvéseink. Kaukasischer Einfluss in den finnisch-magyarischen Sprachen. (1, 2.) Arische Sprachdenkmäler in türkischen Lehnwörtern. Todesdaemon *Aina* der Altaier = Todesdaemon *Xjü* der Wogulen. „Baum“ als Benennung des Sarges. Der Kaukasus und Ural als „Gürtel der Erde.“ Árja hatás a finn-magyar nyelvek számszavain. Gemeinsames Wort für „Käse“ im Ossetischen, Tschuwaschischen und Ungarischen. **2:** Mitteilungen der archaeolog., historischen und ethnogr. Gesellschaft der Kais. Universität zu Kasan I—XV., XVI. 1. (Ismeretetés.) Hunnische Sprachdenkmäler im Ungarischen. Finnisch-ugrische Forschungen I, 1—2. (Ism.) Zu den Sagen über Kaukasus und Ural. Zur Benennung des „Quecksilbers.“ „Hajnal hasad.“ **3:** Komanischer Ursprung der Moldauer Tschango. Ältere Berichte über das Heidenthum der Wogulen und Ostjaken. (3—5.) **4:** Über die Sprache des Hiung-nu-Stammes und der Tung-hu-Stämme von Dr. K. Shiratori (Ism.) Ungarisch *szírony*. Ung. *dió*. Verschiedenheit in den arischen Lehnwörtern der finnisch-magyarischen Sprachen. **5:** N. Th. Katanov: Versuch einer Erforschung der urjanchajischen Sprache. (Ism.) Anmerkung zu der Etymologie des ung. Wortes *kígyó*. Iwan Nikolajewitsch Smirnow. Alanische Sprachdenkmäler im ungarischen Wortschatze. Dr. Fritz Hommel: Grundriss der Geographie und Geschichte des alten Orients. (Ism.) Über die „uralten armenischen Lehnwörter“ im Türkischen. Ungar. *teker*-. Ung. *szapu*. A Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságának... szabályzata. **6:** Seelenglaube und Totenkult der Wogulen. Graf Dr. Géza Kuun. Nikolai Anderson. „Hahn“ als „Sänger“ und „Schreier.“ Ung. *házas*. Čuwaš. *kił* 'Haus'. Die Urheimat der Ungarn. Beiträge zu den alten arischen. Lehnwörtern im Türkischen. Ung. *gyaláz*-. Ung. *gyártl*-. Ung. *özön*. **7:** Götzenbilder und Götzengeister im Volksglauben der Wogulen. Die Weltgottheiten der wogulischen Mythologie. (7—10.) Ung. *vék* „Wuhne“ und *vátu* „Trog“. Ung. *láp*. Ung. *csök*. Ung. *csök*-. Spuren eines altgermanischen Einflusses auf die ostfinnischen Sprachen und auf das čuwašische. Ung. *szék*. Ung. *szeplő*. Ung. *kötél-verő*. Türk. *kılıç* 'Schwert, Säbel'. **8:** Ein altes wogulisches Kostüm. Ung. *űk*, *ik*. Syrjen. *akan* 'Puppe'. Ung. *csök*. Das anlautende *h* im Ungarischen. Ein altungarischer Falkenname. Ung. *zsezse* und *süseték*. „Pilz“ und „Rausch.“ **9:** Ein altpersischer Monatsname bei den Süd-Wogulen. Das altindische Fabeltier *carabhas*. Ung. *szesz*. Ung. *lályog*. Ung. *orvos*. Ung. *gyűr*-

Ung. *dió*. Ung. *taraj*. Ung. *csök*. **10**: Der Würdentitel *kündü*. Ung. *siket*, *süket*. Ung. *seb*. Ung. *csak*. Ung. *tarang*. Karäisch-tatarische Hymnen aus Polen. Ung. *térd* 'Knie' und *térdepel* 'knien'. Ung. *tökél*- und *tökéletes*. Ung. *gyomor*. Ung. *szaka*, *szak*. Ung. *üröm*. **11**: Dr. Hermann Brunhoffer: Arische Urzeit. (Ism.) Die Benennung des „Speiseopfers“ im Wogulischen und Ostjakischen. „Stadt“ in den ostfinnischen Sprachen. Das syrjänisch-wotjakische Wort *piž*, *piž* 'Mehl'. Ung. *ólál*-, *ólálkod*-. **12**: Die „skythischen“ Namen der Maiotis. Der „skythische“ Name des Tanais. Der altungarische Vogelname *bese*. Der osttürkische Vogelname *baša* 'Sperlingshabicht'. *Jer*, *jere* oder *gyer*, *gyere*. Egy kiveszett régi magyar szó. Studienreisen zu ural-altaischen Völkern. Vámbéry Ármin. Spuren eines assyrischen Einflusses auf finnisch-magyarische Sprachen. Albert v. Le Coq: Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan. (Ism.) 'Das Gesicht des Schwertes': *qılıçın jüzi*. Ung. *gyanla*. Ung. *madár*. Ung. *küllő*. **13**: Syrjän. *röm* 'Farbe'. Wotjak. *ıştır*, *ışter* 'Fusslappen'. Osttürkisch *uçar* 'Markt'. Die Beschwörung der Götzengeister. Ung. *ingyen*. Das Sternbild des Grossen Bären. Ung. *hél-fő*. Ung. *béke*. Ung. *som*. Ung. *tok*. Das tschuwaschische Wort für 'Esche'. **14**: Der „Alpdämon“ im Ungarischen und Türkischen. Ung. *bakcsó*. Ung. *botor*. Der Ausdruck 'Gesicht des Schwertes'. Zum Problem der Székler Runenschrift. Glossza az Ethnographia „újabb glosszához.“ Türkisch *burun* 'Nase'. **15**: W. Bang: Osttürkische Dialektstudien und Der komanische Marienpsalter nebst seiner Quelle. (Ism.) Das ungarische Wort *tapló*. Ung. *borz*. *Sérény*. Das türkische Wort für 'Faust'. **16**: W. Bang: Zur Geschichte der Gutturale im Osttürkischen. (Ism.) Hans Stumme: Türkische Lesestücke; Hans Stumme und Halil Fikret: Türkische Lesestoffe. (Ism.) Zu *ingyen*. **17**: Ung' *gyopár*. **18**: A Keleti Szemle jellegje. Néhány szó a *bú* szóról. W. Bang: Vom Köktürkischen zum Osmanischen. (Ism.) **19**: Sechzigerrechnung und Siebenzahl in den östlichen Zweigen der finnisch-magyarischen Sprachfamilie. **20**: Blüten der ossetischen Volksdichtung. A „*dió*“ szó. Szalag.

Akadémiai Értesítő: **3** (1892): A magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő feladatai. **4**: A vogulok pogány ősvallása. **5**: A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai. **6**: Török eredetű-e a magyar nemzet? A magyar magánhangzók történetéhez. **7**: Az „ugor“ népnevezet eredete. **8**: A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei. **11**: Jelentés a Lukács Krisztina-féle jutalom nyelvtudományi pályázatáról [a magyar nyelv török elemei]. **15**: Jelentés Somogyi Edének „Szumirok és magyarok“ c. könyvéről. Alán nyelvemlékek szókinszünkben. **27**: Jelentés az esztergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és néprajzi tanulmányairól. **31**: Jelentés a Fáy András-pályazatról [a sumir kérdés története és jelen állása].

A *M. Tud. Akadémia Értesítője* 19 (1885): [Jelentés a votják tanulmányútról.]

A *Nemzet* 1886. márc. 18. és márc. 19. A földkisasszony násza.

Budapesti Szemle: 1889 (60. kötet): Nyelvészeti tanulmányutam a vogulok földén. 1892 (71): A magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő feladatai. 1896 (87): Budenz József emlékezete. 1912 (149–150): Hunfalvy Pál emlékezete. 1915 (162): Vámbéry Ármin tudományos munkássága. 1918 (176): Radloff Vilmos emlékezete.

Budenz-Album (1884): Az altaji nyelvek számképzése.

Die Donauländer 1 (1899): Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai. (Ism.) Die Anfänge der ungarisch-slavischen ethnischen Berührung.

Egyenlőség: 1892. jan. 1. és jan. 8.: A pesti izr. hitközség vallásoktatásának tanterve és kritikusai. 1911. jún. 1. Régi nyomok, új ösvények. 1911. jún. 18. A kazár-elmélet. 1930 január (jubileumi szám): Zsidó képzetek pogány hitvilágban.

Egyetemes Irodalomtörténet IV. kötet (1911): Az urál-altaji népek.

Egyetemes Philologiai Közlöny: **4** (1880): Budenz József: Nyelvtudományi Közlemények XV. 1—2. (Ism.) **5**: Genetz Arvid: Versuch einer karelischen Lautlehre. (Ism.)

Esti Ujság 1914 jan. 10. Felelnek a szerkesztők. — A székely-kazár probléma. 1914 jan. 21. Egy kis magyarázat és végszó Sebestyén Gyula és Babinger Ferenc vitájához. [L. Ethnographia 25 (új f. 10): 69, 75.]

Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn: **2** (1891—2): Kosmogonische Sagen der Wogulen. **3**: Über die heidnische Religion der Wogulen. **4**: Prähistorisches in den magyarischen Metallnamen. Die älteste historische Erwähnung der Ugrier. **5**: Ursprung des Volksnamens „Ugor“. Analogien alter bulgarischer und magyarischer Volksbräuche.

Finnisch-ugrische Forschungen: **12** (1912): Zum chasarischen Würdentitel *Išad*.

Hunfalvy-Album (1891): A medveeskü népszokása a voguloknál. Függelék Goldziher Ignác cikkéhez [: Az istenség közreműködése a vogul hőseinkben.]

Izr. Tanügyi Értesítő 1925: Pályám kezdete.

Kőrösi Csoma-Archivum: **1** (1921—25): Die Bedeutung des Namens der Türken. Kapubálvány. Foglalkozott-e szállóműveléssel a keleti magyarság? Über die Namen der Flüsse Don, Wolga und Ob. Zur Bildung der Zehner-Zahlwörter im Türkischen. A vogul-osztják hőseinek kora. Warum 'finnisch-magyarisch' und nicht 'finnisch-ugrisch'? Kalmükische Namen der Wochentage. Eine altertümliche Zählung der Monatstage bei Türken und Wogulen. **2**: Die heidnischen Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Wolga-Uralgebietes. Nachtrag zur Erklärung der heidnischen Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Wolga-Uralgebietes.

Magyar Kritika: **1** (1897): Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai.

Morijah 1930: Az izr. vallásoktatás újabb országos rendezésének előmunkálatai.

Pesti Napló 1832 szept. 23. Küszöbön a háború. (Vámbéry új könyve.)

Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, philosophisch-historische Klasse, 203. Band 5. Abhandlung: Wotjakische Volkslieder.

Tanulmányok az Egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság köréből: **1** (1881): A moldvai csángók nyelvjárása.

Ungarische Revue: **10** (1890): Bericht über meine linguistische Studienreise im Lande der Wogulen.

Ungarische Rundschau: **3** (1914): Professor Hermann Vámbéry, 1832—1913.

Összeállította: Fokos Dávid.

FESTSCHRIFT

ZUM 70. GEBURTSTAG BERNHARD MUNKÁCSIS.

Inhalt.

David Fokos: Bernhard Munkácsi.

Würdigung der sprachwissenschaftlichen und ethnologischen Tätigkeit Munkácsis: seine ersten Arbeiten, Studienreisen, sowie Forschungen auf dem Gebiete der Lehnbeziehungen (assyrisch-babylonische, arische und kaukasische Einflüsse, die alten türkischen Lehnwörter) und der Urgeschichte der finnisch-ugrischen und uralaltaischen Völker; ethnographische Studien.

Béla Vikár: An Bernhard Munkácsi. (Gedicht.)

Emil Setälä: Ungarisch *ér*-(*elér*).

Das ung. Verbum *ér*- in der Bedeutung 'erreichen' wird nach einer kritischen Übersicht der bisherigen etymologischen Versuche mit dem finnischen Nomen *erä* in Verbindung gesetzt.

Yrjö Wichmann: Ein alter Fischname.

Der tscher. Fischname *müktö* wird zusammengestellt mit syrj. *mik*, ostj. *megder*, wog. *meuték* usw. Die Bedeutung *Cyprinus dobula* dieses Fischnamens muss ziemlich alt sein.

Artturi Kannisto: Beiträge zur Etymologie von fi. *kontti*.

Im Fi. müssen zwei Wörter *kontti* von einander unterschieden werden. Das eine bedeutet 'Schenkelbein', dial. 'Fuss von leblosen Gegenständen, Fuss des Tieres oder des Menschen usw.' Diesem Worte entspricht estn. *koit* Knochen. Ein zweites Wort fi. *kontti* ist auf dem ganzen finnischen Sprachgebiete in der Bedeutung 'Gefäss zum Aufbewahren von etw.' gebräuchlich.

Heinrich Winkler: Finnisch-ugrische Kasusbildung.

Weist in einer Übersicht der Kasusbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen nachdrücklich auf die innigen Beziehungen des Finnischen zu den anderen altaischen Zweigen und auf die unüberbrückbare Kluft zwischen Finnisch und Indogermanisch hin.

Ernst Lewy: Zum Lautsystem der indogermanischen und der finnisch-ugrischen Sprachen.

Vergleich der Lautsysteme der beiden Sprachfamilien und Hinweis auf die Verschiedenheiten ihrer Lautsysteme und Lautveränderungen. Die Veränderungen des urgr. Lautsystems zeigen, dass das ung. Vokalsystem

fast völlig dem der nordwestlich benachbarten Indogermanen, dem deutschen ähnelt. Das Konsonantensystem ist besser bewahrt. Es ist augenscheinlich, dass das ungarische und das finnische Lautsystem sich in hohem Maasse an das indogermanisch-europäische angenähert hat.

Y. H. Toivonen: Wogulisch-ostjakisch-samojedisch *num*.

Das wog-ostj. Wort *num* ist mit einem *m*-Suffix gebildet aus dem Stamm *nu*-. An eine Entlehnung aus dem Samojedischen können wir nicht denken, und sam. *numom* > *nop* kann auch nicht aus dem Sogdischen stammen. Als Quelle der Entlehnung können nur die Ob-ugr. Sprachen in Betracht kommen.

Jalo Kalima: Wogulisches und ostjakisches Lehngut im Syrjänischen.

Etymologie der syrj. Wörter *sirp*, *syrp* 'Fischgerät', und *t'sumpel* 'Trinkgefässchen aus Birkenrinde'.

Kai Donner: Eine samojedische Benennung des Renntiers.

Erklärung der samojedischen Benennung des Renntiers *yn*.

Aurélien Sauvageot: Zu den idg. Lehnwörtern in den uralischen Sprachen.

Behandelt das syrj. Wort *sił* und bringt es in Zusammenhang mit einem tocharischen Worte. Er erwägt zugleich für die uralischen Sprachen die Möglichkeit einer Entlehnung aus alten, jetzt unbekannten idg. Sprachen.

Vassilij Lytkin: Die Pluralsuffixe *-jas* (*-jos*) und *-jan* in den permischen Sprachen.

Behandelt diese beiden Pluralsuffixe. Das erste hängt mit syrj. *jex* 'Volk' zusammen, das zweite wahrscheinlich mit dem in geographischen und ethnischen Benennungen vorkommenden *-j. n* (griechisch *jon*-).

Gedeon Mészöly: Ursprung der wog. Postposition *vuil* und ihrer Varianten.

Behandelt eingehend den Ursprung und die Bedeutungsentwicklung der wog. Postposition *vuil*.

David Fokos: Beiträge zur syrjänischen Dialektkunde.

Der permische Dialekt des Syrjänischen zerfällt in eine, in einem kleineren Teile des permischen Sprachgebietes gesprochene *v*-Mundart und eine im weitaus grösseren Teile des perm. Sprachgebietes verbreitete *l*-Mundart. Der Udora-Dialekt gehört zur Vyčegda-Gruppe, die Vym-Mundart zur Ižma-Gruppe. Der Pečora-Dialekt zerfällt in zwei Gebiete.

Anton Horger: Über die Verbalformen *várjad* und *várd*.

Eine neue Erklärung des gegenseitigen Verhältnisses der Imperativformen *várjad* und *várd*.

Albert Kardos: Der letzte Verfechter der ung.-hebräischen Sprachverwandtschaft.

Über die sprachwissenschaftliche Tätigkeit des reformierten Seelsorgers Bálint Kiss (1772—1853)

Em. Kertész: „Meine bescheidene Meinung.“

Schilderung der Geschichte jener Bescheidenheitsausdrücke, mittels welcher der Sprechende die Minderwertigkeit seiner geistigen Fähigkeit oder Leistungen betont, Nachweis, dass diese und ähnliche Ausdrücke infolge der Wirkung des deutschen Barock sich in der ung. Sprache einbürgerten.

Ödön Beke: Zur Lautgeschichte der ung. Wörter *hěj* und *szíj*.

Im Székler Dialekte lauten diese Wörter *héju* und *sziju*: dieses -u am Wortende ist aber kein ursprünglicher Auslautvokal, da die alten Auslautvokale im Ung. bis zum Anfang des 13. Jhs verschwunden sind. Die ursprüngliche Lautformen waren *hiv* und *sziv*, deren *v* entweder verschwunden ist, oder sich in ein *u* verwandelte, zwischen den Vokalen entwickelte sich ein hiatusfüllendes *j*. Zur Stützung dieser Auffassung folgt eine Reihe von Belegen.

Szilárd Dénes: Der Stil Otto Hermans.

Charakteristik des Stils des grossen Naturforschers und Ethnographen.

Siegmond Kallós: Ingyen: umbe sus.

Ingyen: 'umsonst', *ingyen majd* 'sofort' und *ingyen sem* 'beileibe nicht' lassen sich nach einem ung. Lautgesetz aus ein und demselben Worte: *imigyen* 'so' abgeleitet denken, und schon dieses modale 'so' lässt je nach den verschiedenen Bedeutungen dieser Umstandswörter auf drei Gebärden folgern.

Johann Prohászka: Komparation der Hauptwörter.

Reiche Belege zu den Komparationsformen der ung. Hauptwörter.

Josef Balassa: Störungen in der Vokalharmonie.

Beleuchtung der Störungen in der ung. Vokalharmonie, hervorgerufen durch die doppelte Funktion der Vokale *é, í, i*.

Julius Zolnai: Über die ungarische Kalevala-Übersetzung.

Eingehende Besprechung der Kalevala-Übersetzung Béla Vikárs.

Moses Rubinyi: Zur Geschichte der grammatischen Terminologie in Ungarn.

Bespricht die Leistungen auf diesem Gebiete von Johannes Sylvester, dem Verfasser der ersten ung. Grammatik (16. Jh.).

Aladár Bán: „Lied“-Dichtung bei den finnisch-ugrischen Völkern.

Eine Charakteristik der Liedform in der Volksdichtung der fugr. Völker.

Alexander Solymossy: Zum Ethnikum des Ungartums in der Zeit vor der Landnahme.

Beleuchtet die wesentlichsten Züge des ethnischen Charakters des ung. Volkes.

C. Brockelmann: Die Herkunft des Passivausdrucks der Vergangenheit im Neusyrischen.

Erklärt die Entstehung des Passivausdrucks der Vergangenheit im Neusyrischen durch fremden Einfluss. „Die Doppelsprachigkeit im täglichen Verkehr erklärt die Beeinflussung einer semitischen Sprache durch eine indogermanische, wie sie hier vorliegt, ausreichend.“

Robert Lach: Die Aufgaben der musikalisch-folkloristischen Forschung in Ungarn.

Skizziert in 5 Punkten die wichtigsten Aufgaben der musikalisch-folkloristischen Forschung.

Ignaz Kúnos: Türkische Sprachneuerung.

Beleuchtet die Richtungen der türkischen Sprachneuerung der Gegenwart.

Samuel Krausz: Persische Feueranbetung, Weisses-Pferd-Opfer, Inzest.

Zusammenhänge zwischen der Religion der heidnischen Ungarn mit der persisch-zendischen.

Heinrich Lenkei: Erinnerungen an Karl Pápai.

Erinnerungen an den frühverstorbenen Forscher und Reisegefährten Munkácsis.

Josef Turóczi-Trostler: David Czvitingers Specimen Hungariae literatae (1711) und seine deutschen Nachklänge.

Begründung der ung. Literaturwissenschaft durch den Altorfer Universitätshörer D. Czvittinger als Abwehr gegen deutsche Verkennung. Lebhaftige Nachwirkung seines bibliographischen Versuchs in Gelehrtenkreisen der deutschen Aufklärung. Er ist für Jahrzehnte die Quelle aller, die sich für ung. Literatur interessieren oder darüber berichten.

Julius Czebe: Erzählung der Streifzüge der Ungarn in Italien, im Jahre 922 in einem byzantinischen Chronik-Fragment.

Rudolf Altai: Die Methoden des modernen fremdsprachlichen Unterrichtes.

Nach einer kurzen Übersicht der verschiedenen fremdsprachlichen Unterrichtsmethoden, befasst sich der Artikel eingehender mit der vermittelnden Methode, kennzeichnet die Richtungen der fremdsprachlichen Kulturkunde und weist auf die Verschiedenheit der Zwecke, der Bildung und des Alters der Schüler hin.

László Fenyvessy: Zur Etymologie des Namens Ugocsa.

Bibliographie der Schriften Bernhard Munkácsis.

TARTALOM:

Fokos Dávid: Munkácsi Bernát	33
Vikár Béla: Munkácsi Bernáthoz	58
Setälä Emil: Magyar <i>ér-</i> (<i>elér</i>)	59
Wichmann György: Egy régi halmév	62
Kannisto Artur: Adalékok a finn <i>kontti</i> szó etimológiájához	63
Winkler Henrik: A finnugor névragozás	66
Lewy Ernő: Az indogermán és finnugor nyelvek hangrendszeréhez	68
Toivonen Y. H.: Vogul-osztják-szamojéd <i>num</i>	69
Kalima Jalo: Vogul és osztják kölcsönszók a zürjénben	72
Donner Kai: A rénszarvasnak egy szamojéd nevééről	73
Sauvageot Aurélien: Az uráli nyelvek indogermán kölcsönszavaihoz	74
Lytkin Vassilij: A többesszám <i>-jas</i> , <i>-jos</i> és <i>-jan</i> képzői a permi nyelvekben	76
Mészöly Gedeon: A vogul <i>vuił</i> névutónak és változatainak eredete	77
Fokos Dávid: Adalékok a zürjén nyelvjárások ismeretéhez	80
Horger Antal: A <i>várjad</i> és <i>várd</i> típusú igealakok viszonya	83
Kardos Albert: A magyar-zsidó nyelvrokonság utolsó bajnoka	86
Kertész Manó: Szerény véleményem	92
Beke Ödön: A <i>héj</i> és <i>szij</i> szó hangtörténetéhez	97
Dénes Szilárd: Herman Ottó stílusa	102
Kallós Zsigmond: Ingyen: umbe sum	108
Prohászka János: A főnevek fokozása	111
Balassa József: A magánhangzókilleszkedés zavarai	116
Zolnai Gyula: A magyar Kalevala nyelvéről	118
Rubinyi Mózes: Nyelvtudományi terminológiánk történetéhez	125
Bán Aladár: Az „ének” költészete a finnugor népeknél	127
Turóczi-Trostler József: Czvittinger Specimenjének német visszhangja	134
Solymosy Sándor: A honfoglalás előtti magyarság etnikumához	143
Brockelmann Károly: A múlt időnek passivumos kifejezése az újszír nyelvekben	147
Lach Róbert: A zenei folkór-kutatás feladatai Magyarországon	150
Kúnos Ignác: Török nyelvújítás	152
Krausz Sámuel: A perzsa tűzimádás, fehér ló áldozás, incestus	156
Lenkei Henrik: Emlékezés Pápai Károlyról	159
Czebe Gyula: A magyarok 922. évi kalandozása	164
Altai Rezső: A modern idegen nyelvek tanításának módszerei	167
Fenyvessy László: Adalék az Ugocsa név származtatásához	171
Munkácsi Bernát irodalmi munkássága	172

Erdélyi Lajos: A moldvai csángók nyelvjárásának tanulmányozásához és történeti értékesítéséhez c. dolgozatot a Nyelvőr legközelebbi számában fogjuk közölni.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

T A R T A L O M:

Erdélyi Lajos. — A moldvai csángók nyelvjárásának tanulmányozásához és történeti értékesítéséhez	187
Balassa József. — Francia tudós a magyar nyelvről	190
Kosztolányi Dezső. A magyar nyelv helye a földgolyón	191
Balassa József. — Az egységes magyar helyesírás bírálata	195
Fokos Dávid. — Munkácsi Bernát hetvenedik születésnapjának megünneplése az Orsz. Néptanulmányi Egyesület közgyűlésén	199
Munkácsi Bernát válasza az üdvözlésekre	200
Irodalom. — A legnagyobb finnugor népköltési gyűjtemény. (Beke Ödön.) — Könyvek és folyóiratok	207
Gyászjelentés. Czebe Gyula. 1887—1930. (Dercsényi Móric) ...	208
Nyelvművelés. — Hogyan írjuk a „vitéz” szót a név előtt? (B. J.) — Öt vak utas és a kegyetlen hajóskapitány. (K. L.) — Az uccanevek magyarságához. (Zolnai Gyula) — Felesleges betű? Felesleges kötőjel? (Kelemen Béla.) (B. J.) — A rádió magyar műszavaihoz. (Zolnai Gyula.)	210
Magyarázatok. — Frászkarika. (Zolnay Vilmos.) — Az orgonafa neve. (Beke Ödön.) — Füge. (Beke Ödön.)	214

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1930. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A Magyar Nyelvőr legközelebbi száma december havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.— pengő; a Nyelvőr előfizetői részére 10.— P.

A Magyar Nyelvőr régebbi évfolyamai (1—48. évfolyamok) közül csak egyes kötetek kaphatók; áruk egyenként 10.— P. A 49—58. évfolyamok ára egyenként 5.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön. A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Árú egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Rubinyi Mózes. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből (1 P 50); A hangutánzás problémájának történetéből (1 P); A nyelvfilozófia mai állása és jövő feladatai (1 P); Kant és a nyelvtudomány (50 f.); Az erdélyi magyar nyelv-művelő társaság története (1 P 50). A világnyelv kérdése (3 P). A Nyelvőr előfizetői részére 30% engedmény.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala

Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

B U D A P E S T

KÖNYVKERESKEDEŚ ÉS ANTIKVÁRIUM

V, GRÓF TISZA ISTVÁN UCCA 9. SZÁM (TELEFON: 800-75.)

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK
ÉS KÖNYVTARAK ÁLLANDÓ
SZÁLLÍTÓJA. VÁLOGATOTT
NAGY RAKTÁRKÉSZLET

C A T A L O G U S

NO. 7. HISTORICA. HISTORIOGRAPHIA
NO. 8. ETHNOGRAPHIA. FOLKLORISTICA. LINGUISTICA
NO. 9. HUNGARY AND EASTERN EUROPE

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

A MOLDAI CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSÁNAK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ ÉS TÖRTÉNETI ÉRTÉKESÍTÉSÉHEZ.¹

Irta Erdélyi Lajos.

Nyelvjárásaink tanulmányozásáról szóló cikkeimben eddig nem szólhattam külön Munkácsi Bernátnak „A moldvai csángók nyelv-járása” című értékes tanulmányáról, amely a M. Nyelvőr 9—10. kötetében (1880—81) és különnyomatban a Simonyi Zsigmondtól kiadott „Tanulmányok az egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság köréből” c. füzetekben (I. köt. 2. füzet) jelent meg Budapesten, 1891-ben. Most megragadom az alkalmat, hogy erről az értékes, nyelvtörténeti szempontból is becses dolgozatról, s vele kapcsolatban a székely és a moldvai csángó nyelvjárások viszonyáról meg a moldvai csángók eredetéről, valamint a Bécsi és Müncheni kódex nyelvjárására vonatkozólag egyet-mást én is elmondjak. Egyben Munkácsinak a vogul nyelvjárásokra vonatkozó nagybecsű munkáit a magyar nyelvjárások története szempontjából is figyelembe ajánlom.

Ismeretes, hogy Munkácsi azok közé a nyelvészek közé tartozik, akik nagy készségükkel a magyar nyelvtudománynak úgy szólva minden területén dolgoztak és a nyelvészet eredményeit a történet, sőt őstörténet és a néprajz számára is értékesítették. Az *áldás és átok* szók családjának elmés etimológiájától kezdve (Nyr. 8:433) a m. nyelvtörténeten keresztül a szláv és török kölcsön-szókról, az ugor összehasonlító nyelvészetről és Budenz szótáráról, a m. nyelv eredetéről írt nagy cikkek és tanulmányok, egy csomó érdekes szövegtan, csuvas, kazáni tatár, votják, jakut, vogul nyelv-tanulmányok és nyelvjárásleírások, altaji elemek, sőt árja és kaukázusi elemek kutatása a finn-magyar nyelvekben, Vogul népköltési Gyűjtemény, majd őstörténeti és néprajzi eredmények a magyar nyelv-tudomány világánál — jelzik e kutatások irányát.

E nagyarányú, gazdag tanulmányok elejére esik *A moldvai csángók nyelvjárása* c. dolgozata, amelyet ezelőtt 50 esztendővel írt és amely ma is igen becses leírás módszerénél, megbízhatóságánál és történeti értékénél fogva. Módszere már akkor nyelvtörténeti, adatai földolgozásánál az addig kiadott nyelvemlékek adataira is

¹ Munkácsi Bernátnak hetvenedik születésnapja alkalmából, a Munkácsi Emlékkönyvbe (vö. Nyr. 59:183).

hivatkozik. Ez abban az időben annál nagyobb dolog volt, mert nem volt sem Nyelvtörténeti Szótár, sem Magyar Tájszótár, sem — tegyük hozzá — Oklevél- és Etymologiai Szótár. Munkácsi abban az időben (1880) bejárta a keleti székelység területét is, hogy a csángó nyelvalakokkal való egyezéseket megfigyelje. Ez volt első nyelvészeti tanulmányútja, amely mintegy kezdő kísérlete volt a későbbi nagyobbszabású tanulmányutaknak. Méltán jutalmazta a M. T. Akadémia akkor e dolgozatot Sámuel-díjjal. Meglátszik rajta már Budenz és Simonyi hatása; minden eddigi nyelvjárásleírásunknál módszeresebb és ma is megvan jóformán minden kelléke ahhoz, hogy számbavehető minta legyen. A különféle csángók helyes megkülönböztetése után a szerethvölgyi moldvai csángóság összes vidékeinek feltűnőbb nyelvi sajátosságait tárgyalja, az északi csángókéit is Szabófalva vidékéről, valamint ennek messze délre fekvő gyarmatai nyelvsajátosságait a Szereth túlsó partjáról (pl. Ploskucén falucsakából). Előtte Szarvas Gábor is 1873 őszén csak a Bákótól délre fekvő, már nem is annyira őseredeti csángó falvaknak, Klézsének és vidékének a nyelvét figyelte meg és írta le a *Nyelvőr* 3. kötetében (A moldvai csángó nyelvről, két közlemény, 1—2. füzet). Munkácsi anyaga teljesebb, módszere összehasonlító, adatait más nyelvjárásokra is vonatkoztatja, főként a keleti székelysége, amelynek leánynyelvét látja a moldvai csángóban. Ha a tudomány mai szempontjából nézzük, akkor itt-ott talán téved az ifjú kutató, pl. az az névelő helyett használt *ez* névmás névelői magyarázatánál, a *miénk* < **mivénk* (vö. HB. *miv*) származtatásánál és talán részben az ú.n. sziszegő hangok leírásánál (vö. Wichmann cikkét NyK 38: 149—163)² — de bizonyos, hogy a tudomány akkori színvonalán szépen fejtegeti a hang-, alak-, jelentés- és mondattani sajátosságokat, a tájszavakat és a nyelvjárás idegen szavait is. És érdekesen igyekszik megállapítani ezek alapján, hogy a moldvai csángóság magyar földről került ki, mégpedig alapjában a Haubsburgház uralma előtt való időben.

Huszonegy évvel később, 1902-ben, ismét visszatért Munkácsi e tárgyra. A moldvai csángók eredete c. cikkében az *Ethnographia* 13. évfolyamában Weigand Gusztáv kiváló romanistának egyik rumun nyelvjárastanulmánya alapján — mely a lipcsei egyetem rumun szemináriumának kilencedik kiadványában (Neuntes Jahresbericht etc., Leipzig 1902, 131—37. l.) jelent meg — tovább halad és a moldvai csángókat elszékelyesedett kunoknak próbálja bizonyítani (433—40). Később a Keleti Szemlében is tárgyalta e kérdést (Komanischer Ursprung der Moldau Tschango, id. f. i. 3. k.) s még később a székely rovásírás magyarázatában is próbálta értékesíteni ez eredményét az idézett folyóiratban.

Mint azelőtt, azóta mások is írtak a moldvai csángók eredetéről.

² Bár másoknak is vannak Munkácsiéhoz hasonló megfigyelései nemcsak Szabófalváról; magamnak is, ki kétszer jártam a moldvai csángóknál, 1907- és 1910-ben, az északi és déli csángóknál is. Vö. most A csángó miatyánkot is Csüry B. közlésében MNy. 26: 170.

ról. Pl. Horger Antal „A csángó nép és név eredete“ c. dolgozatában az Erdélyi Múzeum 1905. évi folyamában (1—2. füz.) és pár kihagyással a brassói áll. főreáliskola 1904/5. évi Értesítőjében (3—39. l.) az összes csángókat együvé veszi és mint a hétfalusi, halmágyi és zombori (Udvh. m.) csángókra, a moldvai csángóságra is azt igyekszik kimutatni néhány nyelvi sajátosság alapján, hogy eredetileg Háromszék megye keleti részéből való székelyek s a *csángó* név a **csammog* igéből eredve „kóborló, vándorló, nomád életet élő“ jelentésű volt. (vö. Zolnai kritikái ismertetését M. Nyelv. 1: 400—403. Századok 1907, 274 egyszerűen elfogadva.) 1914-ben meg Karácsonyi János „A moldvai csángók eredete“ c. cikkében történeti adatok és a *cs*, *s* helyett használt *s* ill. *sz* alapján az egykori kazirkabaroktól származtatja őket, akik valaha a Szerémségben laktak és mint huszita üldözöttek menekültek az egykori Kamenicből az akkori Moldvába. (Századok id. évf. 546—61.) E kérdést ilyen alapon próbálta fejtegetni azután Losonczi Zoltán is. (Nyr. 1915. 60—66.)

En már 1908-ban, Karácsonyit megelőzőleg, a huszita menekülőkre, Tamás és Bálint híveire gondoltam elsősorban és így láttam nyelvjárásilag is bizonyíthatónak a szabófalvavidéki csángó nyelvjárás eltéréseit a Klézse-vidéki, inkább székely ejtésű déli csángók nyelvjárásától. Így is szándékoztam megírni ezt a M. Nyelv. 1908. évi folyamában. (vö. 257. l és A csángók eredete nyelvjárásaik alapján c. cikkeimet Nyr. 1908. 1—2 füz. és kny., bevezetés.) Csakhogy akkor közbejött külső akadályok miatt ez elmaradt. Viszont legrégibb bibliánk nyelvjárásához c. cikkemben (Nyr. 1912.) már éreztettem a Bécsi, Müncheni és Apor kódex nyelvének a mai alsóbaranyai és szlavóniai nyelvjárással való történeti és nyelvtörténeti alapú egybevetése szükségességét, valamint azt, hogy hogyan függhet össze e kódexek nyelvével és a szlavóniai nyelvjárással a moldvai csángók nyelvjárása is, és hogy lehet történeti alapon a székelység nyelvével is annyi egyezése e kódexek nyelvének (Nyr. id. k. 146—48). Azóta székely nyelvjárás-tanulmányaimban is értékesítettem az eredményeket. (Vö. M. Nyelvi Tanulmányaim II. k. 1929 és A székelyek eredetéhez nyelvjárásaik alapján c. kny. 1928.)

T. i. Szarvas G. idézett nyelvjárásleírásában, de meg Munkácsi tanulmányában is olyan adatok is vannak, amelyek a székely nyelvjárásokból, különösen a keleti székelység nyelvjárásából nem érthetők meg. Vö. pl. az ú.n. sziszegők használatát: ennek ez a *szora* (szék. sora), *mëg-szajnált* (megsajnál), *sz máász* (s más), *nincsen szok* (nincsen sok), *zidó* (zsidó) stb. Továbbá: *akarhoa*, *ii*, *szovukat*, *élt* (itt), *è-temettem* (eltettem), *embërečkëmet mëgôték* (embërecskémeket megölték), *ükemët*, *bëgdánfaliák*; *tellik*, *jó adott a szöllő*, *aggyig* (addig), *rikócса kü* (ki), mikor *telëm* el e világról, nem *mették* e szöllőt, *öbreküdütt*, *mellik*, *mëllen* (milyen), *loat*, nem nagyobb 17 *esztendőtü*. Mitől tovább; *abbul találja*. Nem *birik* (birják) el aszt *ükemék*. *Aggyig* mind *sziratik* (siratják); *um* (úgy) mënnek stb. (Nyr. 3:1—5.) E sajátosságok általában nem székelyek, főként nem

keleti székelyek s így nem talál Szarvas G. állítása, hogy e nyelvbeli adatok kétségtelen tanuskodása szerint a moldvai csángók s a székelység egymástól közvetlen elszakadt részeknek bizonyulnak. (Id. h. 6, 49 és 54. l.)

Ezek az alakok dunántúliak és szlavóniaiak, amire nézve itt helyszűke miatt csak Balassa M. Nyelvjárásaira (55—57), A szlavóniai nyj. leírására (Nyr. 23. k.), sőt Szarvasnak A slávoniai tájszólás c. leírására (Nyr. 5 : 9—13, 61—65.) utalok. Vö. továbbá Rubinyi M. Adalékait és Tanulmányait a moldvai csángók nyelvjárásához, kny. Nyr. 1901, 1902., Simonyi Zs. Tréfás Népmesék 87—89. l. szövegeit és Munkácsinak a tanulmányában levő adatok egy részét. Sőt Hunfalvy Pálnak Az oláhok története c. műve II. k. jegyzeteit az egykor Prágában tanult szerémségi stb. délvidéki tanulókra (XIII—XIV. l.). Így megérthetjük, hogy a moldvai csángók nyelvjárása miért nemcsak székely, hanem szlavóniai, drávamelléki eredetű is. Ez magyarázza meg szerintem a Bécsi és Müncheni kódex eredetére vonatkozó eddigi eredményeket is (vö. Balassa, Codexeink és a nyelvjárások, Hunfalvy Album 9—11 és az én eredményeimet Nyr. 1912. id. h.). Mindezekről s így a déli és északi moldvai csángó nyelvjárás viszonyáról és különbségeiről, a moldvai csángók eredetéről, a Bécsi, Müncheni és Apur kódex nyelvjárásáról is valamikor másutt kell részletesebben szólnom. Bizonyos, hogy Munkácsi tanulmánya ezekben a kérdésekben is olyan becses adatokat szolgáltat nekünk, amelyeket egykor talán maga sem vett észre különösebben. Éppen olyan becsesek ilyen tekintetben is ezek, mint a népnyelvre vonatkozó egyéb dolgozatai is (pl. A népies magyar halászat műszavai). És a magyar nyelvjárások szempontjából is becsesek örökérdemű rokon nyelvi gyűjtései, amelyek a magyar nyelvjárások hangtörténeti és alakitani sajátosságai megértéséhez is igen tanulságosak (vö. pl. az *özés* és *ízés* történetéhez stb. e gyűjteményeket). Általában a magyar nyelvjárások történeti alapú feldolgozásához is értékes adatokkal szolgálnak.

FRANCIA TUDÓS A MAGYAR NYELVRŐL.

A. Meillet, a kitünő indogermanista, a Collège de France tanára 1924-ben az egész világ nyelveiről egy érdekes, áttekintő könyvet adott ki (*Les langues du monde*). Nemrég újra, teljesen átdolgozva becsátotta közre egy régebben, 1918-ban megjelent munkáját Európa nyelveiről: *Les langues dans l'Europe nouvelle*. Meillet nagy tudományos tekintélye megköveteli, hogy érdeklődéssel várjuk, hogyan látja a nyelvtudós szemével Európa nagy átalakulását a háború után. Művét nem egyoldalú nyelvtörténeti vagy nyelvhasználati szempontból írta meg, hanem az egyetemes emberi kultúra iránt fogékony gondolkodó felfogását tárja elénk. Kiindulva Európa prehisztorikus korszakából végigkíséri az európai nyelvek elterjeszkedését a történeti fejlődés folyamán. Előbb az indogermán nyelvek helyezkedtek el Európában, majd később nem indo-

germán nyelvet beszélő népek is megtelepedtek itt, különösen Európa keletén. Beszél a nyelv és a faj, a nyelv és a nemzet, a nyelv és a civilizáció viszonyáról. A nyelvek szempontjából Európában háromféle helyzetet különböztet meg. Nyugaton egységes az egyes nagy országok nyelve (angol, német, francia, olasz, spanyol, portugál): a magasabb társadalmi osztályok és a polgárság ugyanazt a nyelvet beszéli, mint a falusi, földművelő lakosság. A középső területen, amely Finnországtól a Balkánig húzódik, már különböző nyelvek keverednek. A városok nyelve gyakran különbözik a falusi lakosság nyelvétől s az uralkodó többségek gyakran ellentétbe kerülnek a jelentékeny s néha magasabbrendű civilizációval bíró kisebbségekkel. A harmadik területen, Európa keletén, a mai Oroszország, egész új nyelvi állapotot teremtett azzal, hogy a politikai propaganda céljából önállósította az egyes fajokat s irodalmat adott az eddig műveletlen nyelveknek és népeknek.

Meillet alapgondolata az, hogy az emberi művelődés az egység felé halad, csak a nyelvek őrzik meg a nagy különféleséget. Pedig a civilizáció egysége megköveteli a nyelv egységét is. A nyelvek mindig akkor differenciálódtak, amidőn a civilizáció egysége megtört és akkor törekedtek egység felé, midőn egy és ugyanazon civilizáció terjeszkedik. Csakhogy maga Meillet is elismeri, hogy a világ nem érett az olyan teljes egységre, amely a civilizált Európa és Amerika közös elemein nyugodva az egész világ közös érintkezésének javára szolgálna.

Nagyon sok értékes és nagyon sok vitatható gondolatot fejt ki Meillet könyvében. Bennünket elsősorban az érdekel, hogy hogyan látja a magyar nyelv helyzetét Európában. És megdöbbenéssel látjuk, hogy milyen elfogult, valahányszor a magyar nyelvről beszél. Ez a könyv is ríktó példája annak, hogy mennyi igazságtalanság kerülhet a tudós könyvébe, ha politikai elfogultság vezeti őt, nem pedig a tiszta igazság keresése.

Meillet könyvéről Kosztolányi Dezső igen érdekes cikket írt (Meillet-hez intézett nyílt levél alakjában) a Nyugat július 15-iki számában. Ebből a cikkből közöljük a magyar nyelvről szóló részt.

BALASSA JÓZSEF.

*

A magyar nyelv helye a földgolyón.

A magyar nyelven ugyancsak elveri a port. Minden nyelvre, irodalomra talál valami dicsérő szót, legalább mentséget. A magyarra semmit. Olykor egyenesen úgy rémlik, hogy gyűlöli a finn-ugor nyelvcsalád e csodálatos árváját, akinek korán elhaltak a szülei, atyjafiai a világtörténelem zűrzavarában messze idegenbe költöztek, de ő megélt a jég hátán is, rokontalanul és testvértelenül. Egy okkai több volna ez arra, hogy az összehasonlító nyelvészet gyöngéd tudósa annál kíváncsibb legyen, annál elnézőbb iránta. Ő azonban kegyetlen hozzá és mostohább, mint volt hozzá a sorsa.

Vele szemben még a német nyelvet is oltalmába veszi, mely előbbi nyilatkozata szerint nem kell sem testének, sem lelkének. Ezt írja:

«Ha a német az egész osztrák-magyar monarchia nyelve maradt volna, legalább megőrizte volna azt a tekintélyét, hogy a császárság nyelve; de azzal, hogy a magyart a kettős monarchia egyik felében hivatalos nyelvül fogadták el, megtört a német nyelv kiváltságos helyzete. A német telepesek és a zsidók, akik Magyarországon számosan vannak s a háború előtt nagy szerepet játszottak, kénytelenek voltak megtanulni magyarul. amennyiben érvényesülni akartak a magyar államban s ezáltal elveszték a közhasználatú német nyelv befolyása számára. Mert Magyarországon az uralkodó rend erőszakkal terjesztette nyelvét.»

E «tárgyilagos» történelmi jellemzés után a nyelvészeti jellemzés következik, ép ily tárgyilagosan.

«Egyébként a magyar nem régi civilizációs nyelv. Szókincsében mindenféle külső hatás nyomát viseli; telistele van török, szláv, német, latin kölcsönszókkal s ő maga alig gyakorolt a szomszéd nyelvekre tartósabb hatást.»

Civilizációnk gyökerességére vonatkozólag fölhozom, hogy budai nyomdánkban 1473-ban már két könyvet nyomtak s Apáczai Csere János, Descartes tanítványa, 1653-ban magyarul írta bölcséleti prózáját, akkor, mikor egész Európában csak Cartesius merete megszólaltatni a nemzeti nyelvet s a többi tudós és író latinul írt. Kölcsönszavaink tekintetében is téved. Minden modern, európai nyelvész azt hirdeti, hogy egy nyelv eredetisége a szellemén mulik, a szerkezetén és nem azon, vajjon hány kölcsönszó hullott beléje a különböző népekkel való érintkezés közben. A fönti alapon bizvást elvethetjük az angolt is, mely felesen román és germán elemekből áll s angol-szász szókincese oly parányi, hogy alig mérhető. Az ön állítása egyébként adatszerűen is hamis. Ha egy leírt magyar szöveget, vagy egy uccán hallott magyar beszédfoszlányt találomra elemezzünk a szavak származása tekintetében, mindig az az eredmény, hogy az előforduló szavak kilenczederésze régi-ősi, finn-ugor eredetű. Ezt beigazolták. Akadémiánk legutóbb kiadott címszójegyzékében, mely közel se teljes, 122.067 szót tüntet föl a magyar nyelvkincs. Ebből 330 régi-török, 756 szláv, 1393 német eredetű, de ezek az utóbbiak napról-napra senyvednek a köznyelvben, csak egyes dunántúli tájnyelvekben használatosak, úgyhogy német meghonosodott kölcsönszavaink száma ma már a felére se tehető. Latin kölcsönzésünk elenyészően csekély.

A francia nyelv 604 szót vett át a germánból, 154 szót az angolból, 15 szót az oroszból — elismerem jogosan — az indogermán atyafiság alapján, afféle rokoni kölcsönként. De kölcsönvett 146 szót a semita-hamita arabból is, 99 szót az ázsiai nyelvekből, 44 szót a mi török rokonainktól s tőlünk is 4 szót, a hussard-t, a shako-t, a sou-tache-t (sujtás) és a cocher-t. Valahányszor önök a kocsist emle-

getik — és hányszor emlegetik — öntudatlanul is XVI. századbeli iparunk szegény diadalának hódolnak, a komárommegyei Kocs községnek, ahol akkoriban földött «kocs»-i szekereket gyártottak, melyek külföldön is divatba jöttek. Ezeket a számokat H. Stappers nyomán közlöm (*Dictionnaire Synoptique d'Étymologie Française*). Ha azonban én az önök nyelvét egy franciául még nem tudó, tájékozatlan magyar fiucskának mingyárt ezzel kezdeném jellemezni s úgy akar-nám feltüntetni, mint holmi szedett-vedett szarkafészket, akkor — azt hiszem — nem volnék jóhiszemű.

Vajjon más nyelveket is így vet ön latra? Ugyanebben a fejezetben ezt olvassom:

«A cseh nyelv multa tekinthet vissza és a XIX. században civilizációs nyelvvé vált. Törhetetlen erővel tökéletes civilizációs nyelvet teremtettek maguknak a csehek. A románoknak fölöt-tébb fejlett irodalmi nyelvük van, mely a román nyelvcsoporthoz tartozván, egyenrangú a nagy nyugateurópai nyelvekkel. A horvátok Európa egyik legigézőbb irodalmi nyelvével rendelkeznek.»

Ez a jellemzés más, mint az előbbi, nemcsak az értékelése, hanem a hangja is más. Az értékelésén semmi kivetnivalót se találhatunk. Egyetlen nyelv szépségében és kifejező erejében se kétkedünk. Nem is volt eddig nyelvészünk, aki ócsárolta volna a cseh, román, vagy horvát nyelvet azért, mert különbözik a miénktől s ha akadna ilyen nyelvész, — azt biztosra veszem — komoly tudósaink nyom-ban kirekesztenék a tudományos közösségből.

Hogy ez a jellemzés mennyire más, mint a rólunk szóló, csak akkor látjuk igazán, mikor tovább olvassuk azt a vádbeszédet, melyet nyelvünkről ír:

«A magyar nyelv nem tartozik ahhoz a nyelvcsaládhoz, mint a legtöbb Európában beszélt nyelv, különösen Európa ezen a táján; szerkezete bonyolult, senkise tanulja meg könnyű-szerrel. Magyarországon kívül teljesen ismeretlen. A magyar alattvaló, aki nem tud más közhasználatú nyelvet, mihelyt túljut Magyarország határain, nem képes magát megértetni, sőt alig képes valahol még tolmácsot is találni. Egy magyarul megjelent tudományos munka, bármi is az értéke, arra van kárhozthatva, hogy ismeretlen maradjon; le kell fordítani vagy kivonatolni kell egy nagy idegen nyelvre.»

Kérdezem: tudományos értékelés-e az, hogy «egy nyelv szerke-zete bonyolult» és nyelvészeti szempont-e az, hogy «egy nyelvet senkise tanulhat meg könnyűszerrel?» Kérdezem: az ön andalítóan zenei és tündöklatosan tiszta anyanyelvét olyan könnyűszerrel tanul-ják-e meg az idegenek? Kérdezem: nem önök maguk ámulnak-e el legjobban, mikor csak tíz perc múlva veszik észre, hogy az a vendég, akivel társalogtak, nem született francia volt és nem önök maguk mutatják-e csodaként azt a nem-franciát, aki tökéletesen és művé-szien ír franciául?

A magyar nyelv millió fogyatékosága kényszerképzetként üldözi e francia nyelven megjelent tudományos munka szerzőjét. 43 lap múltán, amikor tisztán elvont alapon a nyelvek elszigeteltségéről elmélkedik, szóról szóra ismétli önmagát.

«Európában a civilizációs nyelvek szaporodó sokasága oly kényelmetlenséget okoz, mely nőttön-nő. A kis népek polgárai, akik nem tanultak meg egy másik civilizációs nyelvet s csak nemzeti nyelvüket beszélik, megnémulnak, mihelyt elkerülnek hazulról. Egy magyar, aki csak magyarul tud, seholse képes megértetni magát a világban; ha ki akar menni országából, tolmácsot kell vinni magával. Az európai, aki Magyarországon van átutazóban, mégha több nyelvet is beszél, zavarba jön, mert itt minden magyarul folyik (tout s'y fait en magyar).»

Lám, megint a magyar a csattanós példa a nyelvi nyomorékságra és nem a litván, vagy a baszk, vagy akármelyik más nép. Mindig csak a szegény magyar kukul meg a határain túl, csak az kapkod fűhöz-fához, csak az bömböl tolmácsért, bár tolmácsot is «alig» képes valahol találni. Hát a francia, aki a francián kívül nem beszél más nyelvet, olyan végtelenül otthonosan tart-e előadást Chicago és Peking proletárnegyedeinek? Vagy a más nyelvet nem tudó portugál — mondjuk — Varsóban és a más nyelvet nem tudó lengyel — mondjuk Liszabonban annyira beszédes-e? Aztán miért olyan szánandó az a soknyelvű, káprázatosan művelt európai, aki «kínos» zavarba jön Budapesten, ahol már minden nebuló selypeg egy-két nyelvet és mért oly ámulatos, oly hátborzongató a gondolat, hogy «itt minden magyarul folyik», holott nekünk nem ámulatos, nem hátborzongató, hogy Szófiában minden bolgárul folyik; Tokióban minden japánul folyik és igen öröndetesnek, érthetőnek tartjuk, hogy Párizsban minden franciául folyik. Számunkra csak az érthetetlen, hogy ezt az összehasonlító nyelvészet tanárja érthetetlennek tartja.

De minden érthetővé válik, mihelyt elveti a tárgyilagosság álarcát s vádbeszéde halotti beszéddé lesz:

«Azon a napon, melyen Magyarország oligarchikus szervezete engedett volna a világon végigsöprő népies mozgalomnak, a magyar nyelv elsőpródott volna a főúri rend romjaival együtt, mely ezt a nyelvet erőszakkal kényszerítette másokra. Mert a magyar nyelvet csak ennek a rendnek politikai ereje védelmezte. Ez a nyelv nem rejt magában eredeti civilizációt.»

Racionalizmus ez? Vagy nacionalizmus? Nem: ez nyelvészeti oligarchia. Sírnunk kellene, de elkakagjuk magunkat. A történelmi tények ily bohózatossá ferdítésével még nem igen találkozunk komoly munkában. Eszerint nyelvünket nem nincstelen jobbágyaink tartották fenn, kik a százötvenéves török hódoltság alatt is hívek maradtak hozzá, nem a kisnemesség, mely a németesítő Habsburgokkal élet-halálharcot vívott a magyar iskolákért és a magyar

törvénykezésért, nem nyelvújítóink óvták és istápolták ezt a nyelvet, nem ők, akik a népies szavakat fémjelezték és irodalmivá nemesítették, nem is *Kazinczy*, a mi *Malherbe*-ünk, aki a francia szabadságeszmék miatt hét évig raboskodott és nem is a mi *Litrénk*, *Czuczor* Gergely, első nagy szótárunk szerkesztője, egy ágrólszakadt földműves fia, akit halálra ítélték, mert a népért és a nyelvéért szállt síkra, aztán kegyelmet kapott és hat évig ülte a császári börtönöket — nem, nem ők ojtogatták, dugványozták jobb századokba, nem ők szökkentették virágjába és emelték föl az évig ezt a mindig taposott és szent nyelvet, ezt a legdemokratikusabb nyelvet, melyben szenvedő népünk mintegy megdicsőült, — nem, nem és nem, — hanem az oligarchák, akik csak németül és franciául tudtak, a főurak, akik agarásztak, a gerinces és nemes grófok, akik Bécsben hajbókoltak a lakájoknak és Párizsban mulattak nemzetközi szövetségeseikkel, a gazdagokkal.

Ugy látszik, hogy ön épp annyira nem ismeri nyelvünket, mint amennyire nem ismeri az osztrák-magyar monarchia történelmét.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

AZ EGYSÉGES MAGYAR HELYESÍRÁS BÍRÁLATA.

Egy éve, hogy Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai c. könyvem megjelent azzal a céllal, hogy megkönnyítse a szerzők, korrektorok és könyvnyomtatók munkáját. Azt nem is várhatam, hogy egyszerre megszüntessen minden ingadozást, hisz éppen a legtöbb napilap ragaszkodik egy-egy különösségéhez, nem az elveket tekintve, hanem egyes kisebb részletekben. Vártam a könyv bírálatát is, de igazi, komoly hozzászólás nem igen akadt. A legrészletesebb bírálat a Prágai Magyar Hírlapban jelent meg (1930 ápr. 27 és május 4). Evvel érdemes foglalkozni, mert a cikkíró, Darvas János, komoly szándékkal fogott munkájához s jóhiszeműleg adta elő és védte kifogásait.

Darvas nem helyesli a hosszú *i*, *ú*, *ü* magánhangzók írását. Ugy adja elő a dolgot, hogy a hosszú *i*, *ú*, *ü* hangok jelölésének mellőzése nagy nyeresége volt a magyar helyesírásnak. Megemlékezve az iskolai helyesírás újításairól, így folytatja:

«Ezzel az újítással párhuzamosan a napi sajtó bizonyos nyomdatechnikai gazdaságosság érdekében igyekezett még jobban egyszerűsíteni a helyesírást. Így fejlődött ki a sajtó külön helyesírása. Egyszerűsítései főleg abban álltak, hogy az egytagú szavakból és a többtagú szavak meg szógyökök utolsó szótagjából következetesen száműzte az írásban a hosszú *ú*, *ü* és *i* magánhangzót. Ez a rövidítés nemcsak nyomdatechnikai előnyt, vagyis munkaegyszerűsítést és vele szedésbeli időnyerést jelentett, hanem véletlenszerűsége dacára nagyszerű nyelvfejlesztő újításnak is bizonyult. Az irodalmi köznyelvben rövidesen rövid magánhangzókat ejtettek ki ott is, ahol a jó népi nyelvérzék minden ingadozás nélkül hosszú hangzót használt, ez azonban

nem vált kárára a nyelvnek, sőt beszédünk hangképét zeneibbé, elevenebbé, gyorsabbá, európaisabbá tette. Így fokozatosan kezdtünk már megszabadulni a nehézkes, hosszú, avult -úl, -ül, -ít igei képzők és az -ú, -ű melléknévi képző terhétől, mely különösen akkor teszi lomposzá kiejtésünket, ha előtte és utána is hosszú magánhangzó következik, pl. építés, átszállítás. A szóvégi ú, ű, í önkényes rövidítésében rejlő finom kis poetica licentiát a versfaragók különös hálával köszönhetik, mert a rimelés is könnyedébb lett a nyomdai helyesírás jóvoltából.»

«A régi nyomdai írásmóddal szemben az első nagy visszatesztet jelenti Balassa szabályaiban az, hogy ő a hosszú «ú, ű, í» betűket ismét visszaiktatja régi jogaikba, de még nagyobb baj, hogy csak részben hozza vissza őket. Éppen ezért nem is nagyon hiszem, hogy ez a komplikált írásmód következetesen végrehajtható legyen a napi gyakorlatban. Újítása szerint ismét hosszú ú, ű-t írunk a melléknévek végén: szomorú, keserű, nagyszájú, kiskezű, ellenben rövid az u, ü az áru, falu, hamu, daru eskü főnevek végén. Ezzel a szabállyal nem mondja meg elég világosan, hogy bizony most már a főnevek végén levő ú, ű is mindig hosszú s az itt föl sorolt öt főnév csak kivétel, amit külön meg kell jegyeznünk magunknak. Sajnos, ebben a kivételezésben is pontatlan, mert például batyu, ocsu, odu, kapu, lapu, nedű, saru, satu, szaru, vályu, zsalu szintén rövid véghangzóval szerepel a szótárában. Ez a bizonytalan felemás szabály csak azt fogja eredményezni, hogy a laikus magyar, aki nem filológus, most már minden szóvégi ú, ű-t hosszan fog írni, vagy mindegyiket röviden. Vagy összeviszza.

«Az egykor száműzött hosszú hangzók közül visszakerül még az -ít igeképző is, például tanít, építész, csábító. Ezzel szemben az -ul, -ül igeképző meg melléknévi határozórag, továbbá a -stul, -stül társhatározórag is rövid marad, pl. tanul, ámul, alul, repül, rosszul, vitézül, mindenestül. Ez igen örvendetes dolog, de viszont kár elhallgatnia Balassának, hogy az egytagu szavakban nagyon is visszakerül a hosszú ú, ű, í uralma, pl. írok, út, úr, így, úgy, túl, bűg (zug-iroda, zűgőmalom), híd, hűsz, nyűg, pír, rűg, sűly (ellenben sujt), szűj, szűk, hűl, fűl, gyűl, (de szűl), tiz, új, ún, tyűk, ellenben nem tudni miért: ür.

«Balassa a régi nyomdai helyesírás vívmányait itten a mindenáron való egységesítési cél kedvéért kétségtelenül elalkudta. Ezzel csak komplikáltabbá, nehezebbé tette az új helyesírást. Nem hiszem, hogy reakciós újításait a nyomdászok — főleg a napilapok nyomdászhai, akik számára a könyv íródott — nagyon jó lelkesedéssel fogadnák.»

Ez a kifogás valóban meglepett. Minden komolyan gondolkodó és a magyar kiejtés szépségével törődő ember kárhoztatta és támadta az ú. n. rövid helyesírást, melyet néhány nyomda és napilap csakis kényelemszeretetből és költségkímélésből fogadott el. S dicsé-

retére legyen mondva a szedők és korrektorok testületének, hogy amióta szóba került az egységes helyesírás kérdése, ők maguk egyhangúan követelték a hosszú *i, ú, ü* pontos jelölését. És eddigelé senki sem akadt, aki más okkal védte volna a hosszú *i, ú, ü* elhanyagolását, mint azzal, hogy szedőgépekben nincsenek meg ezek a betűk. A «rövid» írásmód, s ezt a legerélyesebben kell hangoztatnunk, merénylet a magyar kiejtés szépsége és tisztasága ellen. A magyar nyelvben van rövid *i, u, ü* és hosszú *i, ú, ü* s az olyan törekvés, hogy megfosszunk egy nyelvet az élő beszéd néhány hangjától, lelkiismeretlenség, de lehetetlen is. Évtizedek óta mellőzi néhány napilap és néhány kisebb nyomda (ma már alig egy-kettő) a hosszú *i, ú, ü* jelölését s ezek a hangok mégis élnek s aki szépen és helyesen akar beszélni, az nem is hanyagolja el. S téved Darvas, ha azt hiszi, hogy «az irodalmi köznyelv» rövid magánhangzót ejt ott is, ahol «a jó népi nyelvérzék minden ingadozás nélkül hosszú hangzót használt.» Dehogy ejt rövid magánhangzót. A helyes magyar kiejtés hosszú magánhangzót ejt (és ilyet írunk) mindenütt, ahol a magyarság nagyobb része így ejti az *i, ú, ü*-t.

S azt is elfelejti (vagy nem tudja?) Darvas, hogy a hosszú és rövid *i, u, ü*-vel írt szavak között gyakran jelentésbeli különbség van s az írásnak nem szabad ezt elhanyagolni. Pl. más a *birtok* főnév és *ti birtok, ivás* (az *iszik* igéből) és *ívás* (a hal ívása); a dalnok *búja* mást jelent, mint: a dalnok *buja*; *szurok, huzat* (főnév) és *szúrok, húzat* (ige), *hurok* (egyesszámú főnév) és *húrok* (többszámú), *bugás virág* és *búgás, burok* (egyesszámú főnév) és *búrok* (népnév, többszámú), *szüret* (főnév) és *szűret* (ige). Ezeket a példákat még lehet szaporítani.

A nyelvtörténeti ismeretek hiánya miatt lát következetlenséget Darvas abban, hogy szó végén vagy egyes képzőkben és egyes szavakban hosszú magánhangzót írunk, másokban rövidet. Ennek mindig megvan a maga oka, s a magyar nyelvtörténetnek egy nagy részét elő kellene itt adnunk, ha Darvast fel akarnánk világosítani minden egyes kifogásának helytelenségéről.

Az *ë—ö* váltakozó használata tetszik Darvasnak és kifogásolja a sok *e* monoton túltengését, ellenben a hosszú *i, ú, ü* hangok eltűntetésével keletkező monotonyságot nyereségnek tartja. Nem tetszik neki az sem, hogy egyes szavakban megtartom a *dz*-t: *harapódzik, kéredzkedik, kapálódzik, akaródzik* stb. A magyar nyelvben megvan ez a képző, s a helyesírási szabályok összeállítójának nincs joga a nyelvet egy képzőtől megfosztani. A helyesírás nem parancsoló ura a nyelvnek, hanem engedelmes szolgája s arra kell törekednie, hogy minél alkalmasabban és tökéletesebben másolja látható jelekkel az élő beszédet.

Sok kifogása van Darvasnak az idegen szavak írása ellen is. Arra nincs helyünk, hogy minden egyes szó írását megvédjük. Az idegen szók magyaros írásában mindig lesz némi ingadozás, mert annak az elvnek az alkalmazása, hogy a meghonosodott szavakat írjuk magyarosan, a még meg nem honosodottak tartsák meg idegen

köntösüket, alkalmat ad az ingadozásra. Tudományos művekben bizonyosan több szó tartja meg idegen alakját, szépirodalmi és népszerű művekben általánosabb a magyaros írásmód. Ezért van szükség minél gazdagabb szótárra, hogy a laikus könnyen eligazodhasson, ha kétsége van, hogy hogyan írjon egy szót.

Darvas bírálatában felvet egy ránk nézve új kérdést is, a cseh és szlovák nevek írását.

«Ugy az akadémiai, mint a mostani egységes helyesírás: is adós nekünk a cseh és szlovák nevek írásának kérdésével, illetve annak egészséges és félre nem érthető megoldásával.

«A nem latin betűket használó nyelvek (orosz, szerb, görög, török, perzsa, szanszkrit, japán stb.) és a román, horvát nyelv szavait a magyar kiejtés szerint kell átírni: cár, cárevics, verszt, szultán, sejk, zsivió, cine mintye stb.» — írja Balassa az Akadémia szabálya nyomán. A cseh és a szlovák nyelvről nincs nála említés. De mivel e két nyelv betűrendszere époly mértékig latin, mint a horváté, következtethető, hogy ugyanolyan elbírálás alá is esik, mint ezek a nyelvek. Helytelen tehát az a szokás, hogy a cseh és szlovák szavakat félig átírjuk magyar betűrendszerre, félig pedig nem. Amily helyes, hogy a cseh népvét nem «čech»-nek, hanem cseh-nek írjuk, époly helytelen, amikor a «szlovák»-ot «slovák»-nak betűzzük le.

«Am a magyar helyesírás ezen pontja további, részletezettebb tisztázás alá tartozik és nem elég az ilyen általános elintézés. Hiszen emiatt tizenegy éve valóságos káosz uralkodik a csehszlovákiai magyar sajtóban. Könnyű az olyan szavak leírása, melyekben nincsenek speciális csehszlovák betűk (č, ž, ř), pl. vybor, Tiso, Svehla, melyeknél ragaszkodunk az eredeti betűkhöz, vagy el lehet hagyni a csehszlovák ékezeteket anélkül, hogy a betű hangértéke megváltoznék. De mindjárt bekövetkezik ennek az átírásnak a csődje, mihelyst egy szóban összekerül az š meg az s, pl. Hrusovský s az ember nem tudja hirtelenjében, hogy Hruovskýt vagy Hrusovskýt írjon-e, éppígy nagy fejtörést okoz egy ilyen címnek a leírása, mint a «Rižská Stráž», vagy «Pražský Večerník». Persze a dolgok mai állása szerint a leghelyesebb teljesen a magyar fonetika szerint írni: Hrusovszky, Tiszo, Svehla, Rizsszka Sztrázs, Prazsszky Vecsernik, amellet vizsont fennáll az a csehszlovák miniszteri rendelet, mely a hivatalos iratokban a községek és hivatalok «lefordíthatatlan» nevének a csehszlovák ortográfia szerinti írását követeli meg. Kár, hogy Balassa ezek előtt a kérdések előtt lehunyta a szemét.»

Nem húnytam le ezek előtt a kérdések előtt a szememet, csak-hogy számunkra ez nem volt kérdés. A mi szempontunkból az a helyes eljárás, amit Darvas is ajánl, hogy a cseh és szlovák neveket a magyar hangjelölés szerint kell írni. Ha a cseh-szlovák miniszteri rendelet ezt eltiltja, ez nem változtat a mi felfogásunkon és következetes állásfoglalásunkon.

BALASSA JÓZSEF.

MUNKÁCSI BERNÁT

HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPIJÁNAK MEGÜNNEPLÉSE AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET KÖZGYÜLÉSÉN

Azt a tartalmas és díszes emlékkönyvet, melyet Munkácsi Bernát 70. születésnapja alkalmából adott ki folyóiratunk, az Orsz. Néptanulmányi Egyesület f. é. június hó 1-én tartott közgyűlésén adta át Balassa József az ünnepelt tudósnak. Üdvözlő beszédében rámutatott azokra a nagy érdemekre, melyeket Munkácsi az összehasonlító urál-altaji nyelvtudomány és az összehasonlító néprajz terén szerzett, kiemelte, hogy mennyit köszönhetünk a magyar őstörténet és a magyarság ősi műveltsége felderítése terén végzett kutatásainak. Rámutatott arra a széleskörű, a nyelvtudomány nagy területeit átfogó munkásságra, mely lehetőséggé tette, hogy a magyar nyelv legrégibb idegen elemeinek feltárásában oly nagy eredményeket ért el s annyi új utat tört. A legelrejtettebb kapcsolatok intuitív meglátása jellemzi etimológiáit s az etnológia és etnográfia kapcsolatba hozatala a nyelvtudománnyal tette olyan termékenyvé kutatásait. A tudománya iránti rajongás vezette nehéz, fáradságos tanulmányútjaira a vogulok közé s az ott gyűjtött gazdag nyelvi anyag teljes feldolgozása lesz az eljövendő évek legszebb feladata.

Azután átadta az Emlékkönyvet, melyben 30-nál több hazai és külföldi tudós egy-egy dolgozatával a Munkácsi iránt érzett nagy tiszteletének kívánt kifejezést adni. Megemlítette, hogy több tudós az Emlékkönyv szerkesztőse útján kimentette magát, hogy a rendelkezésre állott idő rövidsége miatt nem szerepelhetnek az ünnepi füzet cikkírói között. Végül közölte, hogy a választmány javaslatára a közgyűlés Munkácsi Bernátot és Setälä Emilt az Országos Néptanulmányi Egyesület tiszteletbeli tagjaivá választotta és a jelenlévő nagyszámú közönség lelkes tapsai közt tolmácsolta Munkácsi tisztelőinek és barátainak jókívánságait, hogy Munkácsi Bernát még sok éven át zavartalan boldogságban alkothasson, dolgozhasson tudományunk hasznára és dicsőségére.

Balassa után szerencsekívánataikat fejezték ki azok a testületek, melyeket Munkácsi 40 éven át mint tanfelügyelő oly nagy hivatottsággal és szeretettel vezetett: a pesti izr. hitközség iskoláinak tantestületei és a hitközségi vallásoktatók. Üdvözlését tolmácsoltatta a pesti izr. hitközség előljárósága is, mely másokkal együtt áldozatkészségével lehetővé tette az Emlékkönyvnek nagyobb terjedelemben való megjelenését.

Munkácsi meghatottan köszönte meg az üdvözléseket, különösen pedig az emlékkönyvet, mely «aere perennius» — úgy mond — élete munkájának egyik legszebb elismerése, munkásságának nem remélt kitüntetése, azután tanulságos visszaemlékezéseket elevenített fel tudományos pályája kezdetéről.

Az érdekes előadást alább egész terjedelmében közöljük.

Itt említjük meg, hogy a Néprajzi Társaság ez évi közgyűlésén Hóman Bálint elnöki megnyitó beszédében igen meleg hangon

méltatta Munkácsi nagy érdemeit a Társaság alapítása és a magyar néprajz és őstörténeti művelése terén. Az Ethnographia ez évi I. számában S. S., a Magyar Nyelvben Zsirai Miklós, az Ungarische Jahrbücher-ben Lewy Ernő, a Nyugatban Kúnos Ignác emlékezett meg Munkácsi jubileumi ünnepléséről.

FOKOS DÁVID.

*

Munkácsi Bernát válasza az üdvözlésekre.

Nagyrabecsült, kedves barátaim!

Igen tisztelt Közgyűlés!

Fogadják mélységes hálám kifejezését a megható jóindulatért, mellyel igénytelen személyemről hetvenéves életkorom alkalmából megemlékeztek s kiváló becsű szellemi munkáiknak remek csokrával megtiszteltek.

Merész álmaimban sem mertem volna elképzelni, hogy viszonytagságos életpályám valamikor napjaim alkonyán ily kitüntetéshez vezethet. Hiszen nekem nem volt egyetemi tanszékeim, melyen tanítványokat nevelhettem és képezhettem volna; kiktől remélhettem volna, hogy majd félszázados tevékenységem után körülállnak s elhalmoznak szeretetük nyilvánításával.

Magas méltóságom s tisztségem sem volt, melyből kegyeket s állásokat osztogathattam volna, hogy ennek alapján a hálás elismerés és köszönet jeleit várhatnám. De még egy erősen megszervezett társaság sem állott mögöttem, hogy ezzel szaktársaim munkásságának teret és módot biztosíthattam volna.

Az én barátaim köre egy szerény kávéházi asztaltársaság, az előítélet száműzöttjeinek telepe, melyet hármaskapocs tart szilárdan össze: a tudomány kiirthatatlan s puritán önzetlenségű szeretete, a közös sors a szaktársak társadalmában s a hú kegyelet közös nagyérdemű mesterünk, *Simonyi Zsigmond* iránt.

«A hármaskapocs» — mondja az Írás, — «nem egyhamar szakad szét» (Eccles. 4., 12.) s ez a mi hármaskapcsú kis társaságunkra is vonatkozik, mely eredete szerint áldott emlékü *Budenz József* mesterünk társaságának folytatása s az ő szellemének is hű öre és örököse. Az a tudományos erkölcs vezérel bennünket, melynek Budenz József volt előttünk ragyogó mintaképe, mely a tudományos munkásságot a maga értéke és érdeme szerint méltatja s nem az alkotó személynek leszármazását és vérsajtjeinek összetételét vizsgálva. Az a tudományos erkölcs, mely arra buzdít bennünket, hogy a tudomány oltárát lelkes szeretettel szolgáljuk, ha nem is nyújt számunkra kenyeret és méltóságot, sőt akkor is, ha érette bántó dást, keserűséget és megalázást kell elszenvednünk.

Ennek a tudományos erkölcsnek köszöni létét a most nekem átnyújtott becses emlékkönyv is. Semmi egyéb, mint a tudomány megbecsülése s a baráti jóindulat az alapjai. Ismervén a viszonyokat, jól tudom, hogy megalkotása nem könnyű feladat volt a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének, Balassa József régi kedves barátom-

nak s a belső munkatársaknak, kik őt ebben a munkában is teljes igyekezettel támogatták. Igaz köszönetem illeti őket ezért, épúgy mint a Nyelvőr körétől távolabbálló szaktársakat, kik ez emlékkönyvben alkalmilag csatlakoztak folyóiratunkhoz.

«Monumentum aere perennius» ez az emlékkönyv nemcsak magam, hanem egyszersmind társaságunk számára; nemcsak tudományos értékével, hanem épúgy erkölcsi jelentőségével!

*

Most pedig, minthogy már hivatalosan is «öreggég» vagyok avatva, leülök s elmondok egyet-mást ifjúságomról, illetve tudományos pályám kezdeteiről.

A szellemi életpálya, ha nem gyakorlati irányú, ritkán halad egyenes vonalban; sőt gyakran hasonlít folyó útjához, mely kisedd forrásokon kezdődik, majd patak medrében omlik, utóbb, mint a vogul énekek mondják, «lúdbél, récebél módjára kacskaringó folyóvá» alakul s így siet végcéljához. Az a forrás, hol legrégibb emlékezetem szerint érdeklődésem a nyelvtudomány iránt kezdődik, Jókainak egyik regénye, melynek címe Galileinek emlékezetes mondanása: «*Eppur si muove*» — «*És mégis mozog a föld*» (1870). Ennek első fejezete a debreceni kollégium diákjainak a múlt századokban nemzedékről-nemzedékre átörökölt s rejtegetett, képzeletbeli kéziratgyűjteményéről, a «csittvári krónikáról» szól, melyet a vezető társadalmi osztályoknak kellemetlen s részben forradalmi tartalma miatt üldöz a hatóság s kiszolgáltatni igyekeznek a hírneves intézet békeszerető, tudós tanárai; de ez a törekvés az őrizettel megbízott diákok szilárd jellemén s titoktartásán hajótörést szenved. A regény leírja az e tárgyban folytatott szigorú fegyelmi vizsgálatot, melyben az egyik vádlott diák, *Barkó Pál*, kitűnik nagyszerű keleti nyelvtudásával. E tanulmányainak célja annak az ősmagyar ázsiai népnek felkutatása, melyről IV. Béla király idejében Julián szerzetes hozott hírt s melynek eredeti magyar betűit fenntartotta napjainkig a székelv rovásírás. Mikor a diákok vallatásában reákerül a sor s a rektor azt a kérdést intézi hozzá: «Van-e kendteknek adott szava, egy-mást el nem árulni?» — ő törökül felel:

— *Vermis szözündin gecsen, kendi dsánindin gecsen* (I. köt., 33. l.).

A rektor, szintén jeles orientalista, megérti a kérdést s lefordítja a jegyzőnek: «Aki adott szavától elválík, saját lelkétől válík el.» Egy másik kérdésben a rektor arra figyelmezteti, hogy «a titkos conspiratio által magát a legfőbb hatalom üldöztetésének» teszi ki, mire Barkó Pál perzsául felel:

— *An ki eszdeszti merdumán guright, szeres der dsezei Hakk azikht.* A rektor ezt is megérti s lefordítja: «Aki az emberek kezétől megmenekült, az fejét az Isten büntető hatalmába akasztotta.» A harmadik kérdésre Barkó Pál tatárul felel:

— *Teviz birle beklik tözide oturmaktin szever birle csikailik tözida jatmak jekdir,* mi szintén szólásmondás s ezt jelenti: «Többet ér baráttal a szegénység porában feküdni, mint ellenséggel együtt

a hatalom trónján fényleni». A rektor ezt is megmagyarázhatja, de tovább már nem folytatja a vallatást, mert attól tart, hogy a következő választ szanszkrit nyelven fogja kapni, ennek megértéséhez azonban nem volt elég önbizalma.

Ezt a derék és tudós diákot többi vádlott társaival együtt kicsapják a kollégiumból s Barkó Pál elindul ábrándjai útjára. Bejárja Perzsiát, Tibetet, Kínát, Szibériát; világhírű emberré lesz (I., 59.), leveleit közli a Tudományos Gyűjtemény s ezek tartalma lelkesítő. «Egy merész, vasakarátú ifjú férfinak élményei voltak azok», — írja Jókai, — «ki egyedül, segélytelenül, utasítatlanul nekiindult a kietlen világnak, melyet európai utazó be nem járt soha, hogy nemzete hátrahagyott nyomdokait kövesse, hogy népét oly szerzeményekkel gazdagítsa, miről azt a nagyvilág majd megemlíti. Hős az! Oroszlánszívű Richard, annak a szívével, annak a kardja nélkül; ... egy örült, kinek tébolyodása tudomány; egy próféta, kit az Úr kettős tüzesnyelvei megszálltak.» (I. 193.)

Ebből a Barkó Pálból előkelő angol tudományos társaságok tagja, az angol kormány pártfogoltja s Tibet kiváló tudósa lesz (II., 238.). Majd 12 év múlva hazajön Tibetből az iskolatársak megfogadott találkozójára, eltemeti itthon holtan talált egyetlen társát s aztán visszamegy «haza L'Hasszába, a Dhavalagiri hegy alatt» (II., 260.). A búcsúzásnál kérdik tőle: «Vannak-e tehát még Magyarországon kívül magyarok?» — s ő ezt feleli: — «Még nem találom meg őket; de én hiszem, hogy vannak.» Erre ő, a tudós fordul a kérdezőhöz: «Hát Magyarországon belül vannak-e még magyarok?» S a kérdezett kézműves válaszol: «Nem találom őket; de én hiszem, hogy lesznek» — «Szálem!»

Mély nyomot hagyott lelkemben Jókai itt bemutatott regényalakjának története. Mily magasztos életcél volna, gondoltam magamban, ez ifjút követni s eszméjét megvalósítani! Tizenötéves lehettem, midőn a nagyhatású művet olvastam és sejtelve sem volt arról, hogy Barkó Pál alakjában Jókai a magyar nyelvtudomány és őstörténeti kutatás két dicső hősenek, *Kőrösi Csoma Sándornak* és *Reguly Antalnak* képét mintázza s hogy a csittvári krónika ügyében szereplő kollégiumi rektornak alakja is történeti személynek, a múlt század híres debreceni orientálista tudósának, *Lugossy Józsefnek* ábrázolása. Tanulmányaimban egyelőre szórványosan mutatkozott Barkó Pál hatása. Tizenötéves koromból máig is megőrzött jegyzetkönyvemben ott találok a fent idézett török közmondást, aztán Teleldi székely ábécéjét (nevem székely betűs aláírásával), a germán runáknak egy jegyzékét,¹ az óegyiptomi hieroglífák s a belőlük szár-

¹ Hogy Barkó Pál regénybeli szerepében egyes részletek Reguly történetéből valók, mutatja, hogy amaz országok között, melyeket Barkó keleti utazásai-
ban bejár, Szibéria is említve van (I, 59), hol tudvalevőleg csak Reguly s nem Kőrösi Csoma járt. Továbbá hogy Barkó összehasonlító nyelvi tanulmányai a *vogulokra* és *dzungároknak* is vonatkoznak (I, 194), mely utóbbi nép említésével Jókai nyilván Regulynak egyetlen értekezésére, „A' dzungár nép és annak a' magyarral állított fajrokonsága“ című kis munkájára utal. Végül a szentpétervári tudományos akadémiától felajánlott 2000 rubel a gyűjtött tudományos kincsek átengedéséért (I, 194) szintén csak Reguly történetére való célzás lehet.

maztatott ógörög betűk sorát s valamely régi könyvből kiírva első nyelvhasonlító följegyzéseimet héber-görög szóegyeztésekkel. Nagyobb arányt öltött a magyar nyelv keleti rokonsága iránt való érdeklődésem 1877 őszén, mi az akkori orosz-török háborúval állott szoros kapcsolatban. Hazánkban nagy örömmel fogadták a törökök időnként való győzelmeinek hírére s különösen Plevna várának szept. 12-én történt felszabadulását mindenütt vígsággal ünnepelték. Szülővárosomban, Nagyváradon nagyszerű kivilágítást rendeztek s transparent-lámpák feliratai hirdették a nagy eseményt: «Világosért Plevna, Plevnáért világosság!» A színházban Fatinicát játszották s az érettebb ifjúság fezzben jelent meg, lelkesedtek Krecsányi Sarolta primadonna szépségén s bűvös játékán s a kórossal meg zenekarral együtt énekelte a török indulót.

En hazafias verset írtam az «Ibolyafűzér» című litografált diáklapba szokott «Munkácsi» költői nevem aláírásával.

Mosolyogva szemlélték hazafias, jó premontrei tanárain, amint több társam s főleg a jogakadémiai hallgatók példájára feztakarta büszke fővel lépegettem az intézet komoly falai közé; de nálam a török-magyar barátság eszméje nem volt merő szalmaláng. Elhatároztam, hogy megtanulok törökül s megkezdem Barkó Pál mintájára a keleti tanulmányokat. Első lépés volt, hogy megrendeltem Pestről Erődi Béla oszmán-török gyakorlati nyelvtanát s mohó kíváncsisággal törtem magam át a kezdet nehézségén, mely az arab írásjegyek képében meredez a tanuló előtt. Igen meglepett mindjárt az első leckékben a török nyelvnek feltűnő hasonlatossága a magyarhoz, mert a szerző céltudatosan mindjárt a mű elején mintegy kirakatba helyezte a török eredetű magyar jövevényszavak mutatónyait. Látni azt, hogy az 'alma' törökül *alma*, az 'árpa' = *arpa*, a 'bicsak' = *byčak*, a 'balta' = *balta* s megtanulva, hogy a törökben épúgy van hangrendi illeszkedés, mint a magyarban; hogy a képzők és ragok ott is kettős alakúak, a *-ban*, *-ben* ott *-da*, *-dä*, a *-ból*, *-böl* ott *-dan*, *-dän*, sőt egyes nyelvtani elemek hangzásban is egyeznek: *atyá-m* ott *ata-m*, *söpör-tem* ott *süpur-düm*, erős hittel gyökerezett meg bennem a felfogás, hogy a sokat hangoztatott török-magyar «testvériség» nemcsak politikai gondolat, hanem tudományos tény nyelvi és faji szempontból is. Persze azt akkor nem tudtam, hogy a nyelvrokónak nem a szőröstül-bőröstül való szoros hangmeg egyezés, hanem a szabályos eltérésekkel jelentkező hangmegfelelés a bizonyossága. Különben, nagy fájdalomunkra, Plevna 1877 december 10-én elesett; a fezz lekerült a magyar ifjak fejéről s én, amúgy is az érettségre való előkészülettel lévén elfoglalva, egyelőre Erődi könyvét is félretettem. Maradandó következménye a török-láznak nálam csak az volt, hogy végkép eltökéltem magam a tanári pályára, nem éppen kedvére áldott emlékü édesatyámnak, ki nem nagyon bízott kiszemelt pályám sikerében s jobban szeretne volna, ha az orvosi szakot választom.

A következő 1878-ik év augusztus havában jöttem föl Pestre s első dolgom volt Virág Benedek, Vörösmarty Mihály, Toldy Ferenc

s irodalmunk más nagyjai sírjainak felkeresése kegyelet jeleképpen, mert az ő műveikből alakult ki szellemi életem. Az egyetemen jutottam tudatára a finn nyelv kiváló fontosságának a magyar nyelvi tanulmányok szempontjából s kezdettől fogva nagy buzgalommal igyekeztem lépést tartani Budenz tanárom előadásaival. Ez eleinte nehezen sikerült, nem annyira Budenz többször leírt idegenszerű kiejtése és akadózó előadása miatt; hanem mivel nem volt tekintettel arra, hogy tanítványainak nagy része a nyelvtudományban avatatlan kezdő s már az első órákban bevezető magyarázat nélkül forgatta ajkain az «explosiva»-, «spirans»-, «media»-, «muta»-, «inessivus»-, «lativus»-féle tömérdek műszót, melyeknek értelme a legtöbb hallgató előtt homályos volt. Szerencsére Budenz tanítványai rendszeren Simonyi óráit is látogatták, melyeken csakhamar tisztába jöttek a Budenz-től ismertnek föltételezett fogalmakkal s erre Budenz előadásai a legnagyobbfokú érdekességet nyerték. Nem kívánok e helyt részletesen foglalkozni a dicső Mester tanári és tudós egyéniségének jellemzésével, sem a rendkívüli hatással, mellyel szinte elbűvölte lelkemet. Utalhatok ezek tekintetében Budenz Józsefről írt emlékbeszédemre, melyet a Magyar Tudományos Akadémia 1895 december 16-án tartott ülésén adtam elő s mely a Budapesti Szemle 1896-ik évfolyamában látott napvilágot. Ugyanitt kegyelettel emlékszem meg azokról a különös, megbecsülhetetlen jótéteményekről, melyekkel személyileg elhalmozott, midőn évekig tartó magánelőadásokkal bővebb tudományos kiképzésemen munkálkodott s tömérdek fáradalommal tanulmányútjaim előkészítéséről s anyagi alapjairól gondoskodott. Röviden összefogva, czentül ő volt a nap, mely körül életem pályája keringett. Ő volt az, ki ifjúi hevületemnek Barkó Pál képzetével gomolygó, ködös ábrándját reális eszmévé alakította s jövőre vonatkozó terveimet célirányos, határozott útra térítette.

Másik kiváló tanárom az egyetemen, ki jótékonyan hatott tudományos törekvéseimre, *Vámbéry Armin* volt. Ő megegyezett abban Budenzzel, hogy szintén jólelkű, kedves ember volt s szívesen támogatta tanítványait; de egyébként nagyon eltért urál-altaji szakos kartársának egyéniségétől. Mint maga is többször beismerte, ő a törökség ismeretében nem volt igazi tudós; hanem inkább bő tájékozottságú műkedvelő. Ezenkívül tanítani sem igen szeretett s tanítványok képzésére súlyt nem helyezett. Mikor 1879 elején két más hallgatótársammal együtt hirdetett óráira jelentkeztem, ő nem akarta aláírni indexünket, azt adván okul, hogy ő csak komoly szándékú tanítványokat akar s «lehet az ember becsületes török nyelvtudás nélkül is». E nyílt elutasítás ellenére a következő órán mégis jelentkeztem, de most már egyedül s előadtam, hogy komolyan szándékozom a tárggyal foglalkozni, mert «magyar nyelvészeknek készülők» s a «törököknek, mint urál-altaji rokonnyelvnek tudása a magyar nyelv tudománya szempontjából hasznos lehet». Erre a tanár szigorúsága engedett s azt felelte: «Ez igaz!» De az órát most sem tartotta meg, hanem arra utasított, hogy szerezzem meg Szentkatolnai Bálint Gábor török nyelvtanát. A harmadik órán sem hal-

lottam előadást, a tanár csak a leckét adta fel, melynek képtelen mértéke a török-arab írás s a nyelvtannak első fele (főnév, melléknév és számnév) volt. E szertelen leckének is nyilván a visszariasztás és elkedvetlenítés volt a célja; de nagyon meglepődött Vámbéry, midőn harmadnapra a feladott tananyagának mégis teljes tudását igazoltam, mi jól érthető abból, hogy azt már diákkoromban megtanultam. A kihallgatást Vámbéry otthon, pamlagán végigheveredve, feketekávé szűrőszelése mellett végezte, mert előadás tartása céljából sohasem járt az egyetemre. A további órákon szintén ily nagyarányú leckék következtek: A nyelvtan másik fele (az egész igeragozás egyszerre), aztán közmondások s szemelvények az oszmán történeti irodalomból. Még a félév vége előtt sorra kerültek a kazánitatór nyelvtan s szövegek, aztán a következő félévekben a «csagataj olvasmányok», «a délszibériai török-tatár tájbeszéd» s az ujjur nyelv a Kudatku Bilik olvasásával. Minde tanulmányokban a tanár szerepe alig volt több a buzdításnál; mert folyékony, rendszeres előadást sohasem tartott s az igen rövidre szabott órákon többnyire saját folyó irodalmi munkásságáról beszélgetett. Noha ily módon ugyancsak rendszertelen volt a Vámbéry óráin való tanulás, volt azért ennek is kellő eredménye: amennyiben megismerkedhettem ezúton a törökségnek egész körével, hozzávéve kiegészítésképp azt az alapos és módszeres oktatást, melyet a jakut, csuvas és mongol nyelvekből Budenz privatissimum-óráin nyerhettem.

A harmadik egyetemi tanár, kinek jelentős hatása volt tudományos pályám alakulására, *Simonyi Zsigmond* volt, mind haláláig szívvel-lélekkel hű barátom. Ő volt az, ki az irodalomba bevezetett. Ez 1879 október havában történt, alighogy második egyetemi évemre beiratkoztam. Egy alkalmi találkozáskor átnyujt nekem félívnnyi papírlapot, teleírva Budenz vogul, zürjén s egyéb rokonnyelvi adataival meg jegyzeteivel s felszólít, hogy készítsek ebből a Nyelvőr legközelebbi füzete számára bevezető cikket, úgy amint ő is formált régebben Budenz Magyar-Ugor Szótárának cikkeiből a Nyelvőr számára közleményeket (pl. a III. kötetben «*Hajt és rokonai*», «*Fut és rokonai*», «*Támad és rokonai*» címekkel). Kissé meghökkenem e korai dicsőségen, de Simonyi bátorított s pár nap múlva átadtam »Az áldás és átok szók családja« című első nyomtatásra került cikket (Nyr. VIII., 433.) alájegyezve diákkoromban fölvetett írói nevemet. Nagy volt az örömem, midőn Budenz is megdicsért a helyes feldolgozásért s hogy ennek nyomán Simonyi a Nyelvőr állandó munkatársává avatott: eleinte könyvismertetéseket bízva reám, 1880-tól pedig önálló fejtegetéseket is közölve tőlem. Ez utóbbiak sorozata «*Nyelvemléktanulmányokkal*» kezdődik, aminők: «*A Weszprémi codex hosszú mássalhangzói*», «*A Kazinczy codex hosszú mássalhangzói*» és «*Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexekben*», melyek eredeti szerény igényű colloquiumi dolgozatok voltak. Csakhamar megindult munkásságom a Nyelvtudományi Közleményekben is, hol első dolgozatom «*Csuvas és kazánitatór nyelvmutatvány*» címen «Sz. Ábrahám életéről» szóló két kis

nyomatvány szövegeit állítja párhuzamba magyar fordításai. (Nyk. XVI., 313.); második cikkem pedig «*Az ugor szókezdő media*» máig is rejtélyes kérdésének kísérli meg megoldását. Ha ma, több mint egy félszázad után, szakértő e cikkekre bepillant, bizonyára mosolyog egyik-másik naiv észrevételen; de a maguk idejében ezek a tudomány színvonalán álló gondolatok voltak, melyeket legjelesebb nyelvtudósaink, mint Budenz, Hunfalvy, Szarvas Gábor és Simonyi becsüléssel méltattak.

Mialatt ez események előhaladásom útját egyengetik, állandóan szemem előtt lebeg mint távolabbi cél a Barkó Pál-féle eszme, a rokon népek és nyelvek helyszíni tanulmánya. Korán tisztában voltam azzal, hogy ehhez az egyetemen szerzett elméleti képzettségen kívül még gyakorlati jártasság is szükséges. Hogy néptanulmány és élő nyelvanyag gyűjtése csak úgy lehet sikeres, ha a kutató megtanulta a föld egyszerű népével való helyes bánást, ha ért bizalmának meggyeréséhez s hangoltni tudja közlékenységire és szolgálatkésztségre. Erre való előkészületül a számomra adott körülmények közt legalkalmasabb módnak az országrészekén át való gyalogvándorlást s a néppel való érintkezés keresését tartottam. Evégből már első egyetemi évem befejeztével gyalog kerekedtem útnak Budapestről Debrecenbe, megnyervén útítársnak *Guttenberg Pált*, ki később a slöjd tanításával és terjesztésével szerzett országos hírnevet. Debrecenbe az vonzott, hogy hírért vettem az ottani kollégium egy érettségiző diákjának, ki a régi könyveket búvárolta s érdeklődéssel olvassagta a Döbrentei kiadásában megjelent nyelvemlékeket. Az volt a célom, hogy ezt a diákot rábeszélem a tanári pályára s a magyar meg rokon nyelvek tanulmányára. Ez az ifjú az én későbbi kedves, jó barátom s több tudományos vállalkozásban hűséges társam, Kunos Ignác volt. Még azon a nyáron ő vele együtt megjártam az utat Nagyvárad és Nagykaroly közt s a következő nyáron ismét Guttenberggel Nagyváradtól Bánffy-Hunyadig. Legnagyobb vándorútam volt a Kunossal együtt végzett székely és moldvai csángó tanulmányút 1880 nyarán, melynek gondolatára Jerney János «Keleti utazás a magyarok őseredeti helyeinek kinyomozása végett» (1852) c. művének hatása alatt jutottam, amennyiben Jerney is, mielőtt a Kaukázusba utazott volna, meglátogatta a moldvai csángó falvakat. Ez az útunk teljes egy hónapig tartott; Brassónál kezdődött s a hétfalusi csángók falvain át Kézdivásárhelyig, majd onnan keletre fordulva, az ojtózi szoroson át a Szeret-folyó mellett fekvő Bákó városig vezetett. Innen tovább délfele indulva, végigjártuk a Szeret innenső és túlsó partján fekvő összes csángó községeket egész az Ágyúdon túl eső, rendkívül érdekes nyelvű Ploskucén faluig; majd felkerültünk Román városába s itt is bejártuk a környék népesebb «északi csángó» falvait s a gyimesi szoroson meg Csik-Szeredán és Benedek Elek lakóhelyén, Kisbacon-on át érkezünk haza. Sok fáradalom, nélkülözés és szenvedés teszi előttem emlékezetessé ez utat, mely azonban gyakorlati tekintetben kitünő előiskolája volt a későbbi nagyobb tanulmányutaknak s ahhoz a nem

várt erkölcsi eredményhez is vezetett, hogy «A moldvai csángók nyelvjárása» című tanulmányomat (Nyr. IX. és X. köt.) a M. Tud. Akadémia Sámuel-díjával tüntette ki. Akkor még harmadéves egyetemi hallgató voltam s míg vizsgáimat elvégeztem, még kétszer ért ez elismerés «Török kölcsönszók» (Nyr. XI.) és «Votják nyelvtanulmányok» (Nyk. XVIII.) c. munkáimért.

Közben mind fényesebb ragyogással bontakozott ki lelki szemem előtt Barkó Pál árnyyszerű vonásaiból *Reguly Antal* képe, mely az ő egykori önfeláldozó munkásságának színtere, a Volga, Káma és Ural tájai felé irányította vágyaim útját az életem céljának fölismert magyar tudományosság érdekében. Midőn Budenz szándékom bejelentésével az Akadémia elé lépett, itt bizalommal fogadták előterjesztését s a Nyelvtudományi Bizottság felajánlott 600 frt. segélye 1985 április 10-ikén lehetővé tette elindulásomat a votjákok földére.

*

Tisztelt közgyűlés! Ez volt a kezdet. A folytatás nyitott könyv, melyet mindenki olvashat. A befejezés Isten kezében, mint a bibliai Példabeszédek igéje hirdeti: «Sok a szándék az ember szívében; de ami az Úr végzése, az teljesül» (19, 21).

IRODALOM.

A legnagyobb finnugor népköltési gyűjtemény. *J. Qvigstad*, Lappiske eventyr og sagn. I—IV. (Instituttet for sammenlignende Kulturforskning. Oslo, 1927—1929.)

Két évvel ezelőtt ünnepelték Észak nyelvészei és etnográfusai Qvigstadot születése 75. évfordulóján, s ez alkalommal tartalmaz „Festskrift“-et nyújtottak át a kiváló norvég lappologusnak. Az ünnepelt pedig egy nagy, négykötetes lapp népmesegyűjtemény kiadásával adja a tudományos világ értésére, hogy számára még nem érkezett el a pihenés ideje s továbbra is számíthatunk értékes munkásságára. 52 évvel ezelőtt kezdte meg Qvigstad tudományos működését, mint a tromsöi tanítóképző intézet tanára, 1878-ban tett első lappföldi tanulmányútjával. (1912-ben ugyanitt igazgató lett s 1920-ban vonult nyugalomba.) Ezt követték a többiek, amelyekre legtöbbször a nyári nagyszünetet használta föl. 1881-ben adta ki első tudományos munkáját, mely a finn és lapp nyelv szókincsét hasonlítja össze. Foglalkozott a lapp nyelv északi jövevényszavaival, a lapp helynevekkel, a csilagok, növények, állatok neveivel, összefoglalta a norvég-lapp nyelvjárásokat, megírta a lapp nyelvi kutatások történetét, s Wiklunddal együtt kiadta a lapp irodalom bibliográfiáját. Nagyfotosságúak Qvigstadnak a lappok történetére és ősi vallására vonatkozó forráskiadványai. Új anyagot is gyűjtött *Lappischer Aberglaube* (1920) és *Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen* (1926) c. munkáiban. 1922-ben kiad egy kötet lapp közmondást és találós mesét, 1925-ben pedig összeállítja a lapp mesék és mondák változatait. A nép-

mesék gyűjtését már pályája elején elkezdte. 1887-ben jelenik meg első mesegyűjteménye, melyet Sandberggel együtt adott ki. Ez a kötet a következő évben német fordítással is megjelenik Helsinkiben. Két kisebb szöveggyűjteménye: *Lappische Erzählungen aus Hatfjelldalen*, 1924. és *Lappische Texte aus Kalfjord und Helgöy*, 1925. Újonnan megjelent negykötetes népmesegyűjteménye méltó betetőzése tudományos munkásságának. Hogy ebben a négy kötetben micsoda rengeteg anyag van, azt eléggé megvilágítja annak a közlése, hogy az I. kötetben 195 mese van 560 lapon a II. kötet 193 darabot közöl 736 lapon, a III. és IV. kötetben 120, illetve 65 mesét találunk 511, illetve 566 lapon. S e nagybecsű anyagot legnagyobbbrészt maga Qvigstad jegyezte föl az évek során Norvégia különböző vidékein, de természetesen fölhasználta lapp tanítványait és más Tromsöbe került lappokat is. A szövegek átírásában Nielsen egyszerű jelölését fogadta el s a meséknek norvég fordítását is adja. Az egyes kötetek végén közli a mesékre vonatkozó tudományos jegyzeteket. Valóban csodálattal kell megállnunk e munkabírás előtt, mely vetekszik a nagy német tudósoknak, Brugmannak, Delbrücknek, Wundtnak tudományos teljesítményével. Reméljük, hogy Qvigstad még sokáig megőrzi testi erejét és szellemi frissességét s a finnugor nyelvtudományt és folklórt még számos becses munkával fogja megajándékozni.

BEKE ÖDÖN.

Könyvek és folyóiratok.

Csorba Ferenc: Idegen szavaink szófejtő magyarázatokkal. Athenaeum.

Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. M. T. Akadémia.

Farkas Gyula: A magyar romantika. M. T. Akadémia.

E. Lewy: Die Heimatfrage. [Zeitschrift für vergl Sprachforschung. B. 58. H. 1—2.]

Moór Elemér: Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás. Szeged, 1930. Szerző kiadása. Kókai Lajos bizománya. Ára 3 P.

Csefkó Gyula: Szállóigék, szólásmódok. Budapest. 1930. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Ára 6.— P.

Zsirai Miklós: Jugria. (Finnugor népnevek. I.) Budapest. Hornyánszky V. 1930.

Sajó Aladár: Egy ujságíró jegyzőkönyvéből. Szöllősi Zsigmond kiadása, Budapest.

Le Monde Oriental. Vol. XXII. Fasc. 1—3. *Zellerstéen*: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala.

Ungarische Jahrbücher. 3. *W. Bang* und *A. v. Gabain*: Uigurische Studien. *E. Lewy*: Bernhard Munkácsi zum 70. Geburtstag.

Revue des Études Hongroises. VII: 1—3.

GYÁSZJELENTÉS.

CZEBE GYULA. 1887—1930

A magyar byzantinológusok kicsi csapatát, a magyar őstörténelem kutatóit, hozzátehetjük, az egyetemes filológiát nagy és fájdalmas veszteség érte. Czebe Gyula, legtehetségesebb filológusaink egyike meghalt szörnyű váratlanul július 13-án, élete 43. évében.

A pesti egyetemen Pecz Vilmost hallgatta a legszívesebben, Berlinben Wilamowitz-Moellendorffot, Münchenben Heisenberget, a világhírű byzantinológust. Heisenberg képezte tudóssá és személyes barátságával is kitüntette. Egy egész évet tölthetett Athénben Byzantium politikai és egyházi történetének tanulmányával és a legkiválóbb tudósok és írók barátságának örülhetett. A budapesti Gyakorló Főgimnázium tanára lett. Nem sokkal utóbb (1915) a budapesti egyetem magántanára, majd a forradalmak alatt nyilvános rendes tanára. Ezért azután elmozdított és ezzel a tudomány igazi műhelyétől és éltető levegőjétől távol esett. A méltatlan félrevetettség fájdalmánál azonban még nagyobb csapás is érte Czebet, szeretett feleségének két évvel ezelőtt lett halála. Mégis a lelki szenvedés e tizenegy esztendeje alatt nem csökkent, de erősödött a tudományban való szent hite, dolgozott és erőt vevén magán mind újabb és szebb tervekre készülődött. Nagyon föltűnt és kíváló megbecsülést szerzett számára már első komoly dolgozata: «Az athéni társadalom Alkiplon leveleiben», a budapesti egyetemen pályadíjat nyert értekezése (Egyetem. Phil. Közl. 33. évf. 1909). Nevezetes érdeme volt Sztripszky Hiadossal szemben az a megállapítása, hogy a Halotti Beszédnek, meg a Könyörgésnek semmi köze sincs a kel. egyházhoz. (EPhK. 37. évf. 1913 és 39. évf. 1915). Legjelentékenyebb, bár igen vitatható munkája: «A veszprémi öklelél görög szövege (Értekezések a történ. tudom. köréből XXIV. 3.) Bp. 1916.» De a magyar őstörténet kérdései vonzották elméjét kezdettől fogva a legerősebben és ezért érdeklő a Magyar Nyelvőrt is közelebbről Czebe Gyula tudományos működése. Eless kritikai képességét, irodalmi jártasságát és nem kis leleményét tanusítják e folyóirathoz írt cikkei: *a)* A magyar «görög» szó ősei (49. évf. 1920), *b)* De filio ducis Leonis. Új adat 1023-ból a bizánci Ὀγγρος népnévre (56. évf. 1927), *c)* A magyarok 922. évi itáliai kalandozásának elbeszélése egy XIII. századi bizánci krónikatöredékben (59. évf. 1930) kitűnő forrástanulmány. Igen értékes dolgozata Turco-byzantinische Miszellen I—II. (Kö-rösi—Csoma: Arch. I. 1921). Munkatársa volt a Byz.-Neugriech. Jahrb. jeles folyóiratnak, 1921-től kezdve irodalmi tudósítást írván bele. Neve megtalálható továbbá a Byz. Zeitschrift, Philologus, a Századok, Történelmi Szemle, Nyugat lapjain. Az Irod. Lexikonba több cikket írt az ókori görög irodalom köréből, a Zenei Lexikonban a byzantiumi zenét ismertette.

Értett a filológia minden eszközéhez és csaknem minden tárgyhöz. Igazi tudós volt. Ha meglátta a problémát, egyszerre látta át egész bonyodalmát és nyomban átvágott rajta gondolatának élével és tűzével. De nem hitt azonnal önmagának. Minden oldalát megfogta a témának, leásott gyökeréig és mindenik látható vagy csak sejtethető gyökérszálat is fölkutatta és a lehetőség szerint végigkísérte. Az igazságot kereste és amit igazságnak vélt, azt lírai megindultsággal vallotta. Kutató útjában valamely paránynak is észrevette nagy fontosságát és akárhány tetszetős bástyának meg-

mutatta porszemnyi erőtlenségét. Ritkán vett erőt rajta a hiúság; merő agyarkodásból nem ellenkezett, csak a tudomány igazsága szeretetéből. Egyáltalán csodálatos, mennyire szabad volt minden elfogultságtól, ha szabad így szólni, babonától a tudományban is, azon kívül is. Érdeklődése egyetemes, szemlélete szabad, elméje rendkívül eleven és fogékony, emlékezőképessége erős. Alapossága és gondos analízise mellett sem tapadt meg egy ponton; fölötté szárynalt tárgyának és e szálldosása zenei lendület volt és zenei öröm.

Ily természetű lévén Czebe Gyula, megjelenése nagy ígéret volt. Letörte és elvágta a sors csúf vihara. Mégis úgy kell gondolni rá, hogy keményen megharcolt az élettel és keserű elégtelensége ellenére is azt kell mondani, szép élet volt az ő élete, mert tudás, becsület, meggyőződés és céltudatos tevékenység töltötte meg.

DERCSÉNYI MÓRIC.

NYELVMŰVELÉS.

Hogyan írjuk a „vitéz“ szót a név előtt? Az Egységes magyar helyesírás szótára és szabályai c. könyvben (XVIII. 1.) azt írtuk, hogy a „vitéz“ megjelölést nagy kezdőbetűvel kell írni. Erre a Vitézi rend főszéktartóságától a következő helyreigazítást kaptuk:

„A m. kir. honvédelmi miniszter úr, a m. kir. belügyminiszter úrral egyetértőleg kiadott 11083/eln. 8. — 1930. számú rendelete szabályozza a neveknek mikénti írását, mely szerint a „Vitéz“ jelző, úgy mint gróf, báró és nemes rangjelző szócskák, kisbetűvel írandók, ellenben a nemesi előnév, mely a családi névvel együtt alkotja a család nevét, nagybetűvel. Ennek megfelelően kérem a fent hivatkozott munka idézett részének helyesbítését.“

Szíves készséggel adunk helyet ennek a helyreigazításnak s a könyv új kiadásában ennek megfelelően fogjuk a szöveget kijavítani.

B. J.

Öt vak utas és a kegyetlen hajóskapitány. A „Magyar-ságnak (1930. VI. 22.) Oslóból megírták, hogy a „norvég vizeken egy a nemzetközi kiméletlenséget rikító színekkel jellemző eset történt.“ Archangelszkben *öt vak utas*, az ottani büntető kolónia öt tagja, lopózkodott a hajóra. A kapitány, amint hármat észrevett közülük, kitétette őket a partra, kettőt a hajó bárkájára tett és sorsukra bízta őket. Részletesen megírta a lap a vak utasok további szomorú sorsát. S szívünk elszorulna e kegyetlenség és embertelenség hallatára, ha nem jutna eszünkbe, hogy a lapnak a német nyelvben nem nagyon jártas munkatársa, valamely német lapból fordította le ezt a hírt s ott ezt olvasta: *fünf blinde Passagiere*. Aki tud németül, az azt is tudja, hogy a *blinder Passagier* nem más, mint *potya utas*. Tehát a kegyetlen kapitány nem vakokkal bánt ilyen kegyetlenül, hanem öt menekült fogollyal, akik mint potya utasok bűjtak el a hajón.

K. L.

Az uccanevek magyarságához. A Nyr. szerkesztője szerint helyesen cselekedett a Közmunkák Tanácsa, mikor legújabbán, néhány városról adva nevet Budapest uccáinak, az *i* képzőt nem tette hozzá az illető városnevekhez (Nyr. 59:5). Az én nyelvérzésem sem ütközött meg ezen az eljárásán. A régi nyelvből erre csak egy biztos adatunk van eddig, a Bartha krónikájából (1666) idézett *Várad-utza*. A mai nyelvből idézett debreceni *Hatvan ucca*, *Cegléd ucca* igazoló példákhoz én is idézhetek néhányat. Az egyik a nagybányai *Szatmár ucca*, amelyet emberemlékezet óta így hívnak, noha határozottan onnan kapta nevét, hogy Szatmár felé vezet. Igaz ugyan, hogy ezt a hangzókivetés jelenségével eredetibb *Szatmári uccá*-ból is lehetne magyarázni (vö. Csűry értekezésében a tiszahati *álmás' út*, *palád' út*, *Csiür* uram adatokkal, MNy. 25:166), azonban nincs semmi biztos fogódzónk ehhez a magyarázathoz, annival kevésbé, mert a Felsőbányára vezető ellentétes irányú uccát mindig *-i* képzős alakkal *Felsőbányai uccá*-nak nevezték s maguk között bizonyára a mai oláh név dacára is így nevezik idegenbe szakadt földijeim. Más, nevezetes adatok, hogy Kolozsvárt, Szinnyi József értesítése szerint, régebben két *Torda ucca* (Bel-Torda u. és Kül-Torda u.) és két *Monostor ucca* (Bel- és Kül-Monostor u.) volt, Zilahon pedig, Petri Mór emlékezései szerint (Budap. Hírl. 1930 ápr. 20-i sz.) egy *Kraszna ucca*. Újabbán Pécsen, még a Közmunkák Tanácsát megelőzőleg, 1926—27-ben kapott néhány ucca a Trianon elszakította városok emlékére ilyen neveket: *Pozsony u.*, *Szabadka u.*, *Marosvásárhely u.*, *Nagyvárad u.*, *Arad u.*, *Kolozsvár u.*, *Kassa u.*, *Brassó u.* stb.

ZOLNAI GYULA

Felesleges betű? Felesleges kötőjel? Kardos Albert a Nyr 59:25—26-ik lapján megírja Kozma Andort, hogy néhány műveltető (Kardos szerint műveltető) igében kettős *t* betűt ír: *érillet*, *hajllat*, *sejltet*. Amint mondja: „véges észével nem tudja ellátni” ennek az okát. „Ha ezek a szók *hajlat*, *sejlet*, *értet* formában fordulnak is elő, akkor is tudnia kell mindenkinek, akár szemmel, akár szájjal olvas, hogy ezek szabályszerűen képzett műveltető igék” — mondja Kardos. Szerinte ezek egy *t*-vel sem veszélyeztetik az értelmet s így a kétértelműségtől való félelem sem teszi megokolttá a felesleges betűpazarlást.

Kardosnak csak részben van igaza. Amikor ezt olvassuk vagy halljuk: „A főváros utasította a középítési ügyosztályt, hogy a régi piarista házat mielőbb *bontassa* le” — semmi kétségünk nem lehet. Épigy világos a *hajlat*, *rontat*, *tartat* stb. is. Még tovább mehetünk. Világos a magashangú igékből képzett műveltető alakok egy része is: *festet*, *rejtet*, *sejtet* stb. Baj csak akkor van, amikor ezeket a mult időben és tárgyas alakban akarjuk használni. Már *A magyar helyesírás kis szótára* c. könyvecském első kiadásaiban rámutattam arra, hogy „*Ő sejtlette*, hol a hiba, más mint ez: *Ő sejtette*... A Nemzeti Ujság (1924. 69.) szintén így írta a szót! Az író a vihart és a megalkuvásokat csak *sejtlette*. A Pesti Naplónak egy színházi bírálatában ezt olvastam: A női főszerepet egészen megértette és megértette az ábrázolója. Egy nemzetgyűlési képviselőnknek az 1924 március 19-iki ülésen az egyik ujság szerint ezt kiáltotta oda az ellenzék: Azért *mentette* föl magát! — pedig a többi lap szerint a közbeszólás így hangzott: Azért *mentette* föl magát:

Hogy ezt a kettős *t-t* nem lehet kimondani? Dehogyan nem. Alkalmam volt megfigyelni, hogy ilyenkor a beszélő a két *t* közt kis szünetet tart. Kettéroppantja a szót. Különböztetve az is megkönnyíti a szétkülönböztetést, hogy a cselekvő igében közép *é* (sejtette) van, a műveltető képzőben nyílt *e*.

Érdekes a Fejérmegyei Napló 1924 február 19-iki számában megjelent következő közlemény:

Helyesbítés. Vasárnapi számunk *Magyarország műemlékei* c. cikkébe értelemzavaró sajtóhiba csúszott be. Ugyanis az ötödik bekezdésben említett freskót nem Szilágyi Erzsébet festette, hanem ő *festette*, valószínűleg olasz festővel.

Szolgálhatnék még egy csomó példával (Gárdonyi írásaiból is), de azt hiszem, ennyi is elég annak bizonyítására, hogy ezekben az esetekben nem lehet szó felesleges betűpazarlásról és tollforgatóinktól nem vehetjük rossz néven, ha úgy kerülük el a kifejezés kétértelműségét, ahogy éppen lehet. A szükség törvényt bont.

Nem adhatok igazat Balassának sem abban, hogy az *uccanevekből* el akarja hagyni a kötőjelet (Nyr 59:5—6). Érveit nem találom helytállóknak. A francia és olasz nyelv szokás és írásmód reánk nézve ebben alig lehet irányadó, hiszen egészen más szerkezettel élnek, mint a magyar nyelv: előre teszik *rue, place, via* stb. szokat, kötőjelre tehát nincs szükségük, hogy a kifejezésnek megfeleljen az egységes képe. Az angol ezt azzal éri el, hogy a *Street* szót nagy kezdőbetűvel írja: *Oxford Street*. A németben a rövidebb uccaneveket egybeírják: *Wilhelmstrasse, Luthergasse, Hindenburgplatz*, de már kötőjelet tesznek az ilyenekbe: *Friedrich-Wilhelm-Strasse, Rhein-Mainz-Donau-Kanal*. Így hát mégsem lehet azt mondani: hogy „kötőjelet egy nyelv sem használ”.

Ha nem használna is, a magyarban annyira hozzászoktunk a kötőjeles írásmódhoz, hogy nehezünkre esnék ezzel szakítani. Nem tartozom azokhoz az öregekhez, akik minden újítástól visszariadnak, de már következetesség szempontjából sem tudok megbarátkozni azzal a helyesírási rendszerrel, mely így ír: *Erzsébet körút*, de *Erzsébethíd* és *Ferenc József híd*. Az akadémiai helyesírás következetesebb, amennyiben az uccák, terek, hidak, tengerek stb. neveit kötőjellel kapcsolja össze. (Én a következetesség kedvéért a megyeneveknél is szívesen visszaállítanám a régebbi kötőjeles írásmódot, bár ezeknél a különírást elősegíti az, hogy sok megye neve önállóan is szerepelhet mint földrajzi elnevezés: Somogyban, Zalában, Vasan, Biharban stb.) Nem látom tehát semmi szükségét, hogy a kötőjelet kiküszöböljük onnan, ahol annak használatát nemcsak az Akadémia tekintélye, hanem évtizedes megszokás is szentesítette. Ez pedig nagy hatalom. KELEMEN BÉLA.

Tisztelt dolgozóársunk mindkét megjegyzéséről már többször volt szó a Nyr-ben s kifejtettük, hogy miért tartjuk helytelennek *hajlat, vonlat, tartat, festet, rejtet, sejtet* stb. műveltető igák írását két *t*-vel. Mivel ezekben az igékben a műveltető képző *-at, et*, semmi ok sincs arra, hogy két *t*-t írjunk. Igaz, hogy az írásban néha, de csak igen kevés igénél, kétértelműséget okozhat, mint pl. az idézett *festette* igénél, vagy ebben: *rejtette, sejtette*. (A kiejtésben nincs kétértelműség, mert az egyik alak *festítte, rejtítte, sejtítte*, a műveltető pedig *festelle, rejtelle, sejtelle*. De a *t* ejtésében nincs különbség a két alak között. Csak erőtetett affektált ejtés hallat kettős *t*-t.) Az írásban máskor is akad kétértelműség, ezért még nem változtatjuk meg a szó írott alakját, hanem az íróknak úgy kell szerkesztenie a mondatot, hogy a kétértelműséget elkerülje. Az említett esetben az illető cikk írója azt írhatta volna, hogy Sz. E. készítette a freskót.

Az uccanevek kötőjeléről is gyakran volt már szó a Nyr-ben s rámutattunk arra, hogy ez a kötőjel egészen fölösleges. S mivel az az elvünk, hogy írásunkból maradjon el minden szükségtelen írásjel, áldozatul kell esnie ennek a kötőjelnek is.

Budapesten, az új uccajelző táblákon már el is tűnt a kötőjel, mert a felsősorban csak az ucca neve van és külön sorba kerül az „utca” „tér” „körút” szó. Tehát lehetetlenné vált a kötőjel elhelyezése.

VÖRÖSMARTY
TÉR

ARANY JÁNOS
UTCA

FERENC JÓZSEF
RAKPART

Itt említjük meg azt is, hogy a Közmunkák Tanácsa legújabban figyelembe vette azokat a nyelvtörténeti adatokat, amelyek megmutatják a helyes, magyaros elnevezés módját s az új nevet ebben az alakban adta: *Szent Imre herceg útja*. Ez esetben is lehetetlen a kötőjel használata.

B. J.

A rádió magyar műszavaihoz. Ahhoz a kis összeállításhoz, amelyet a rádió magyar műszavairól a Nyr. ez évi 1—2. sz. füzetében Jozefovics Sári adott, néhány észrevételt kell tennem.

Az egybeállító előre bocsát egy pár olyan nemzetközi műszót, amelyeket szerinte, mint pótolhatatlanokat, meg kell tartanunk. Ezek közül én egyet egész könnyedén magyaríthatónak vélek, a *transzformátor*-t. Illetékes szaktudóstól kapott fölvilágosításom szerint ezt máris pótolják jó magyar szóval, az *átalakító*-val, nincs tehát okvetetlenül szükségünk az idegen névre. Megjegyzem, hogy akár *átformáló*-nak is nevezhetnők, ami azért volna célszerű, mert a latin műszóhoz való hasonlósága és azonos terjedelme könnyebbé tenné a megszokását és elterjedését. A jegyzékbe foglaltak közül máris van használatban levő jó megfelelőjük a következő műszóknak: az *indukció*-nak, amit *áramgerjesztés*-nek, illetőleg *áramgerjedés*-nek nevezgetnek; az *interferenciá*-nak, amit *hullámtalálkozás*-nak mondanak; a *frekvenciá*-nak, amit igen jól *szaporaság*-gal fejeznek ki ('a hullámok szaporasága'); és a *kondenzátor*-nak, amelynek természetes és egyszerű magyar megfelelője, a *sűrítő* szintén divatban van. Szerintem a *kapacitás*-t is bátran pótolhatnók *befogadó képesség*-gel vagy akár rövidebben *befogadósság*-gal is.

A többire ha nem tudunk is hirtelen megfelelő és alkalmas nevet kigondolni, nem szabad föladnunk a reményt ilyenek kitalálására. Ehhez azonban szükségünk volna olyan intézményes szervre, amely a nyelvművelést kellő szakértelemmel irányítsa és vezesse, s amely minden tudományszak műnyelvét fölülvizsgálva, a még megmagyaríthatóknak magyar neveket gondolna ki és ezeket kötelezően használatba hozatná. Ilyen szervünk van is, de mint sok egyéb üdvös magyar intézmény, csak — papiroson. Ez a szerv ugyanis az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága, amelynek az akadémiai Ügyrend 46. §-a szerint egyik föladata: „a *műnyelv alakulását szemmel tartani s általában az irodalmi nyelvművelést . . . ellenőrizni*.” Ez a nagyérdemű bizottság azonban a műnyelv és általában a nyelvművelés ügyét évtizedek óta ölbe tett kézzel nézi.

ZOLNAI GYULA.

MAGYARÁZATOK.

Frászkarika. Gyakran hallott mondás a mindennapi beszédben „*eh, frászkarika*“, vagy „*nem ér frászkarikát sem*“, és jelentése körülbelül annyi, mintha azt mondanók, hogy „mesebeszéd“, vagy „fabatkát sem ér“. Elítélőleg, kicsinyítőleg használt kép, hasonlat.

A mondás egy Magyarországon is, főleg a Dunántúl alkalmazott babonás népszokásból ered.

A gyermekkori rángógörcsnek a „frász“-nak (ném. *Frais, Fraisz*, többes *Fraisen*) gyógyítására a népbabona két módot is ismer. Az egyik a „Fraisz-Segen“-nel való gyógyítás, a másik a „frászkarika“ alkalmazása. Amíg az előbbi a Dunán-

„Frászkarika“

túl sváb lakosainál divatos, addig a „frászkarikával“ való gyógyítást inkább a magyar falvak lakossága úzi. Főleg a Dunántúl ismeretes ez a babona (Budakesz, Budaörs, Budakalász, Pomáz, Pilisvörösvár, Tát, Dorog, Csolnok, Esztergom, Tata és lejjebb Veszprém tájékán és a Bakonyban) az Alföldön nem találkozunk vele, sem a felvidéken.

Érdekes, hogy az évszázadok óta együtt élő két nép, a magyar és német ebben a népszokásban is mennyire kimutatja eredetének különbözőségét. Amíg a sváb keresztényi hitével kevert babonás szokással és imával akarja gyógyítani, addig a magyar szimbólum alakjában a természet erőt hívja segítségül, mintegy ezzel is jelképezve hitének ősi pogány eredetét. A magyar szokásban is keveredik egy kisebb, a kereszténységgel felvett szokás motívuma, de ez oly elenyészően kevés a némettel szemben, hogy az ősi pogány eredet tündöklőn fénylik mellette.

Nézzük először a sváb „Fraisz-Segen“-nel való gyógyítást. Ez nem egyéb, mint egy szentképes (Krisztus a kereszten és a dicsfényes Mária) németnyelvű

nyomtatvány (régebbi, újabb, s a szükséghez képest mai nap is újból nyomtatva), melyen imák és utasítások vannak az alkalmazására. Az imák elmondása és az ördögűzésszerű szöveg felolvasása után összehajtogatva a beteg mellére teendő a cédula, melytől azután — mint a szövege is mondja — „vagy meggyógyul, vagy meghal”.

A svábok hetvenhét-féle *frais*-t ismernek. Frászcédulájukon azonban csak tizenhármát sorolnak fel. Ezek: rángatódzó-frász, a veres-, az aszaló-, a rezgő-, a hideg-, az ejtő-, a futó-, a feszítő-, a csendes-, a kiabáló-, a dühöngő-, a dagadt- és a lököfrász. Érdekes jelenség, hogy itt épügy, mint minden babonás szokásban, a számok babonája is közrejátszik (babonás szám a hetes, ennek kétszerese és a tizenhármass).

Amíg a dunántúli sváb a frászáldásával felnőtteket is gyógyít, addig a magyar csak gyermekgyógyításra használja frászkarikáját. Ez a frászkarika nem egyéb, mint egy kilenc napon át kilenc helyről kért lisztből, szenteltvízzel gyúrt tésztaból süttött, hosszúkás alakú akkora pereg, hogy azon egy újszülött gyermek könnyen átfér. Ezen a perecen bujtatják át a frászos gyereket és hitük szerint ettől meggyógyul.

Szimboluma a szokásnak az újraszületés. Erre mutat a pereg alakja; a kilenc helyről, kilenc napon át kért liszt a születés előtti anyaméhben eltöltött kilenc hónapot, az átbujtatás az újraszületést. Ezzel az átbujtatással és (itt keveredik bele az ősi pogány motívumokba az új hit) a szenteltvíz segítségével mintegy újraszületvén, megtisztul a gyermek minden földi szennytől és így bajtól, betegségtől is. Újraszületik, épen, egészségesen. (A számok szerepe itt is szembeeszkö, de amíg a németsegnél a 7, 77, 13 pusztán babonás számok, addig itt a 9 a természeti törvény ismertének és ezzel a magyar nép nagyobb műveltségének bizonyítéka.)

Amíg a svábok „Frais-Segen”-nel való gyógyítása mindennapos dolog (az egykor híres Bagó Márton budai nyomdájában készült e nyomtatványok legtöbbje), addig a „frászkarika” alkalmazása kezd kimenni a szokásból. Egyre ritkábban találkozunk vele, ami józan magyar népünk felvilágosodására jellemző. Még ott, ahol szokásban van, sem igen hisznek benne. Így került a nép szájáról a mi nyelvünkbe a lekicsinylő mondas, a „frászkarika”. A mondást a nép alkalmazta először, látva a szokást és tudván, hogy mitsem használ: „eh, frászkarika”, „frászkarikát sem ér”.

ZOLNAY VILMOS.

Az orgonafa neve. A *syringa vulgaris* *orgona* nevét Diószegiék jegyzik föl először a Magyar Fűvészkönyvben s az ország nagy részében ma is így hívják (vö. Flatt Károly, Melyik a syringa-cserje leghelyesebb magyar neve? Erdészeti Lapok 1886: 698). Egyéb elnevezései: *pálmafa* Szalonta NyF. 69: 38, *szelence* Dtl, *borostyán*¹, *boroszlán*² Erdély (az utóbbi Tolnában is), *orgovány* Baranya m. (első adat Veszelszki 1798), *járdovány*³ Fehér m. Sárszt-

¹ Pallas-Lexikon szerint *spanyol borostyán* is; vö. Pritzel-Jessennél az Erdélyben följegyzett *lilbeerbaum* (lilbeerbaum) nevet, melyhez megjegyzendő, hogy a *lilbeer* nemcsak babért, hanem borostyánt is jelent mint a latin *laurus*.

² Kazinczynál *boroszlánlugos* 'eine Laube von Hollunder-Gesträuch' (id. Simonyi Nyr. 45: 296). A *Hollunder* itt valószínűleg orgonát jelent.

³ Már Gombocz (MNY. 2: 150) rámutatott arra, hogy ezzel azonos az erdélyi *járdovány*, *járdovány-szöllő* (Kisküküllő MNY. 11: 238), *járdány* (Beregszász, Munkács), *árdány* (Nagyszőlős), melyek az orgonavirág illatára emlékeztető szőlőfajtának a nevei.

mihály MNy. 2:279. Az *orgovány* a török-perzsa-arab *ergevân* szóval azonos, de hozzánk szláv közvetítéssel került (vö. szerb *jergovan*, *jorgovan*, tót *orgovan*)⁴. Az orgonát sokan kapcsolatba hozták az orgovánnyal, de nincs hozzá semmi köze. Az orgonavirág az ismert hangszertől kapta nevét, de nem azért, — mint Fialovszki, a jeles botanikus gondolta, — mert „különböző hosszúságú és vastagságú hajtásai párhuzamosan mennek fölfelé” (Nyr. 9:63), hanem „mivel bodzanemű ágai székbeleszek és sippá alakíthatók” (CzF.). Tudományos nevét is ezért kapta a görög σῦγγῆς ‘cső, sip’ szótól s a német *flötenrohr* (Salamons Wbuch d. deutschen Pflanzennamen 1881), *pfeifenstrauch*, *spanischer pfeifenbaum* (Pritzel-Jessen, Die deutschen Volksnamen der Pflanzen 1882), az angol *pipe tree* (McKelvey, The Lilac New York 1928) név is erre utal. Német irodalmi neve ma *flieder*, *spanischer flieder*, de eredetileg ez a *bodza* neve volt s a nép az orgonát is hívja *holler*, *spanischer holunder*, *türkischer holunder*-nek. A magyarban is van *spanyol bodza* (Mátyusföldre, már Veszelszkinél), *tengeri bodza*, *-borza*⁵ (Balaton m. Mátyusföldre, Komárom m. Szigetköz MTsz. NyF. 38:34, CzF.), *szentgyörgyi borza* (Sopron és Vas m. MTsz.), *lila-*, *török-bodza* (Jávorka Magyar Flóra) neve⁶.

BEKE ÖDÖN.

Füge. A régi és a népnelyvben *fige* alakban is előfordul, s ez kétségtől eredetibb a *fügénél*. Fontos, hogy a régi nyelvben nemcsak a gyümölcsöt jelentette, hanem a fát is, s így a latin *figus* ‘fügefa’ szóból fejlődött olasz *fico* északitáliai *figo* változatával azonosíthatjuk. Az olasz jövevénytörök -o-ja a magyarban lekopott (vö. Beke Nyr. 58:103), mi tehát az olasz *figo*-t először **fig*-nek ejtettük, ebből azután -e járulékhanggal lett a *fige*, majd a mai *füge* (vö. *fiz* ~ *füz*, *fül* ~ *fül*, *figg* ~ *függ*, *csipke* ~ *csüpké*, *piszke* ~ *büszke*). A gyümölcs jelentés elvonás folytán keletkezett a *fügefá*-ból (vö. *tölgy* ~ *tölgyfa*, *cser* ~ *cserfa*, *bükk* ~ *bükkfa*), ebből aztán a *meggyfa* ~ *meggy*, *almafa* ~ *alma* mintájára következtették ki a *füge* gyümölcsnevet (vö. *csipke* ‘a csipkerózsa termése’ < ‘csipkebokor’ Beke Nyr. 59:31). Megjegyzem még, hogy Csík m.-ben a *füge* egrest is jelent, Gyergyóban a *borfüge* vadribizskét (MTsz. NyF. 20:47). A növénytanban az *egres* ‘grossularia’ s ez a latin *grossus* szóból származik, melynek jelentése: ‘késői v. korai füge, amely ritkán ér meg és lehull’ (vö. Cal.-nál: *grossus* — *Eretlen füge*, *grossulus* — *Eretlen füge*tske).

BEKE ÖDÖN.

⁴ Az OKLSz.-ban 1451 és 1523-ból között *Orgowan* családnév, s a pest-megyei *Orgovány* pusztája neve más szó, s jelentése Wagner Phraséologiája szerint: ‘tágas hely, térség, lapos hely, sík mező, locus spaciosus’, BSzabó Kisded Szótára szerint ‘ter v. sík hely, lapos, egyenes mező v. föld’.

⁵ A *tengeri* jelző az idegen származást tünteti föl, vö. *tengeri füge* ‘füge’ Gyergyó, *tengeri szőlő* ‘ribizske’ Rimaszombat, Hegyalja NyF. 20:47, MTsz.

⁶ Cikkem megírásában nagy segítségemre volt Kümmerle J. Béla dr. urnak, a M. N. Múzeum növénytára igazgatóőrének lekötelező szívessége, ki az orgonafát tárgyaló összes szakmunkákat számomra kikérte és rendelkezésemre bocsátotta.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

LEBKE ÉS LEPKE

Irta Kardos Albert.

Ez a két szó elég szembevetőn elválk egymástól leírás szerint és főképp szótani szempontból. *Lebke* melléknév, a nép- és köznyelvben egészen vagy majdnem ismeretlen, az irodalmi és közelebbi a költői nyelvben is csak nagynéha előforduló melléknév. *Lepke* főnév, a tudományos műnyelvben és azonkívül a magyar nyelv és stílus minden területén igen gyakran használt főnév. De amennyire leírásban elválk, kiejtésben legalább annyira összefolyik ez a két szó, mert a *lebké*-t is csak *lepké*-nek hangoztatjuk a mássalhangzohasonulás következtében. Azonban tovább megyek, szerintem származásában is azonos ez a két szó. Mert hogy származtathatjuk a *lebke* melléknévet? Bizonyára a *lebeg* igéből, amellyel Arany is összekapcsolja etymologica figurát használva:

«Lebke szellő lebegteti

Tengerzöld ruháját.» (Rozgonyiné.)

A származás menete pedig ez: *lebegő*, *lebege*, *lebge*, amely részint a *ka-ke* kicsinyítő képző hatása alatt, részint és még inkább a számos rövidült participium példájára kemény mássalhangzós, vagyis *lepke* alakot öltött és így terjedt el. A példakul szolgálható igei mellékevek közül hadd említsek néhányat: *locsogó-locska*, *csacsogó-csacska*, *szusogó-szuszka*, *cincege* (bizonyára *cinegő*-ből) *cinke*, *fecsege-fecske*. Ide sorozható még mint rövidült participium a *szöcske* is, amelynek fejlődési menete: *szököső*, *szököse*, *szökcse* (ez az alak él is a népnyelvben), továbbá a *bökcse* (vö. Földi, Az állatok országa, Stechfliege), amelynek fejlődési menete: *bököső*, *bököse*, *bökcse* és amely nem tette meg a *szököső*-vel együtt az utolsó, a metatezises lépést és nem lett *böcské*-vé; valószínűen azért nem, mert ez a *bökcse* inkább látszik Földi tudatos alkotásának, mint a népnyelv önkéntes termésének.

Az igei melléknév szabályos képzőjének: az *ó-ö*-nek *a-e*-vé változása ne akasszon meg bennünket; hiszen ha nem hivatkozunk is a kódexek nyelvére, amelyben közönségesek az *idvezíté* alakok, elég példa kínálkozik a mai nyelvben is az *ó-a* és *ö-e* váltakozására,

mint *hintő* és *hinta*, *hulló* és *hulla* (Göcsejben *hulla* = széna-szalma-hulladék), *csúszó* és *csusza*, *lengő* és *lenge*, *pengő* és *penge*, *szülő* és *szüle* páros alakok mutatják. Ha pedig az igei melléknévek köréből kilépünk, még további ilyen páros alakokra találunk: *szánkó* és *szánka*, *Benkő* és *Benke*, *Csekő* és *Cseke* stb., stb.

A *lepke* etimológiájával rendben is volnánk, ha . . . Ez a *ha* nagyon sok szószármaztatáshoz hozzákapcsolódik és sajnos, itt sem kerülhető el. A *lepke* ugyanis majdnem olyan joggal származtatható a *lep* (meglep, rászáll) igéből, mint a *lebeg*-ből. A *lepke* és a pillangó ugyanis nemcsak lebegni, ide-odaszállani szokott, hanem szokta a növényt, virágot megszállni, tömegesen ellepni, amint azt egy Nyelvtörténeti szótári példa is bizonyítja. «A *lepentyűk* (mert a *lepkének* ilyen neve is van) igen szeretik a virágokat, akikre estefelé sereggel ülnek (II. 582.). S mintha Vörösmarty is a *lep*-hez kötne a *lepkét*, mikor a *Szép Ilonkában* ezt a figura etymologicát használja:

«Tarka *lepke*, szép arany pillangó!

Lepj meg engem, szállj rám kis madár.»

De a *lep*-hez köti minden figura etymologica nélkül a népnyelv is, amelyben a *lepké*-nek a következő *p*-hangos változatai élnek: *lepe*, *lepencs*, *lepencsék*, *lependék*, *lepentyű*, *lepicke*, sőt van *lipe* is. (Heves, Jászág.) Czuczor—Fogarasi, aki különben a *lepke* származása menetét éppen úgy tünteti fel, mint ez a cikk a *lebké*-ét, t. i. *lebegő*, *lebege*, *lebge*, *lebke*, *lepke*, könnyen túlteszi magát a *b* és *p* miatti nehézségen, midőn hivatkozik a minden nyelvben és így a magyarban is közönséges *b-p* hangváltózásra és az összes *p-s* alakokat úgy tekinti, mint amelyekben eredetileg *b* volt, e szerint *lependék* és *lepke* (*lepével* nem foglalkozik) eredetileg *lebedék* és *lebke* volt. Szerintem a kérdés nem intézhető el ilyen könnyedén, mert bár magam *lebeg*-párti vagyok, nem utasítom el mereven a *lep*-ből való származtatást sem, amint hogy Czuczor—Fogarasi is felmerült ennek a lehetősége, midőn így nyilatkozik: «E szónak (*lependék*, *lepke*) gyöke inkább a lebegést jelentő *leb*, mint a lapos *lep*». Hogy a *lep*-et mi teszi lapossá, azt már nem magyarázza Czuczor—Fogarasi. (IV. 1428.)

Visszatérve a *lebke* és *lepke* szópárhoz, én abban a meggyőződésben vagyok, hogy *lebke* szava nem is volt a magyar irodalmi nyelvnek és hogy a népnyelvnek ma sincsen. Bizonyíték emellett, ha nem is teljes értékű bizonyíték, hogy a *lebke* nem fordul elő sem a Nyelvtörténeti, sem a Tájszótárban. Ezt sejteti velünk Czuczor—Fogarasi is, midőn a *lebke* szóról, mint melléknévről etimologizálva így szól: *Lebke* . . . a lebeg igének módosított részesülője: *lebegő*, *lebege*, *lebge* s könnyebb kiejtéssel *lebke*, melynél még könnyebb az ugyanazt is jelentő *lepke*, mely saját (mai kifejezéssel: főnévi) értelemmel is bír. (IV. 1329.)

Valóban igaza van Czuczor—Fogarasinak; a *lepke* a nyelvújítás előtt egyaránt volt főnév is, melléknév is és csak a 19. század első

felében válhatott alakban is ketté, hogy a *lebke* melléknév legyen, a *lepke* pedig főnév maradjon. Ezt a kettéválást nagyban előmozdította Arany példája és tekintélye a már idézett verssorral:

«Lebke szeilő lebegteti.»

Ezzel hiában állanak szemben Kölcseynek ezek a sorai:

«Hogy *lepkeként* szép álmaimnak
Rózsavirányi felett *lebegjek*»,

pedig a figura etymologicát ez a sor is eléggé érezteti. A magyar hangtan törvénye szerint *lebke* nem lehetséges szó a kiejtésben, de azért csak hadd maradjon meg írásban és nyomtatásban, nemcsak Arany iránti kegyelethből, hanem a nyelv differenciáló fejlődése kedvéért is; legyen a magyar szótár egy szóval gazdagabb, annyival inkább, mert így esetleg, mintegy salomoni ítélettel, az etimológusok két tábora is kielégíthető lesz: a *lebeg*-pártiaknak jut a *lebke* melléknév, a *lep*-pártiaknak a *lepke* főnév.¹

(Debrecen.)

A MAGYAR DIÁKNYELV.

Irta Vajthó László

Minden társadalmi osztálynak megvan a maga nyelve, a diákságnak is. Mert a diákság társadalmi osztály, még pedig a legérdekesebb összetételű, minden társadalmi réteget magába foglaló. Egy egész társadalom tükörképe. Ahogy ezek a fiúk nyolc osztályra tagolva feltűnnek, évről-évre kibontakoznak, mindinkább rá lehet ismerni, honnét jöttek. A szülei ház döntő befolyással van rájuk, sokszor egész jövőjükre. Itt vannak miniatűrben a jövő kereskedői, iparosai, tanárai, orvosai, főispánjai, miniszterei, írói, művészei. Egy-egy karrier vagy összeroppanás már előre veti fényét-árnyékát s a predestináció szelleme kísért az osztályokban. Itt vannak a konzervatívok és radikálisok minden árnyalatukban. Egyesek feleletéből már nagy politikai beszámolók hangsúlya érzik, másokéból egy új irodalom ritmusa villan elő. Eredetiség még szinte semmi, annál több utáztat. A gyermek finom lemez, mindent vissza tud adni, egész környezetének képét, s ez a kép mozdulatban, hangban sajátos jelleget kap a közvetítő fejlődő egyéniségén keresztül. A diáknyelv híven kifejezi ezt a folyamatot.

Az a nyelv, melyen a diák az irodalmi nyelven kívül beszél, minden társadalmi osztály argot-jának összetétele. A diák hallja és ismételi. Olyan szó, mely iskolai fogalmakat fejez ki, kevés van. Fz érthető. A diák a felnőttek beszédére törekszik s tipikus szerelmese az öregségnek, érettségnek. Azt hiszem, hamar megszámlál-

¹ Arany *lebkéje* kevés követőre talált. Tömérdek költeményben kerestem és tettem mostanában számtalan *lepkét*, de *lebke* csak egy akadt elém Palágyinál: „Ti boldog bolygók, lebke csillagok. (Atlas monológja).

hatjuk az efféle iskolavirágokat: *diri* (direktor), *az öreg* (tanár, előjáró, apa), *magol*, *biflál* (sokat tanul), *oszi* (osztályfőnök), *daci*, *pöce* (négyes), *tiszi* (főtisztelendő), *suli*, *sulaj* (iskola), *doli* (dolgozat) *föci* (földrajz), *terivajz* (természetrajz), *elzúg*, *elzúgat* (megbukik, megbuktat), *beszed*, *becokázik* (négyesre felel).

Sokkal inkább virágzanak azok a kifejezések, melyek iskolán kívüli eredetűek. Jassz-szó sok van a legműveltebb ember beszédében is. Bizalmas körben szívesen beszélünk pongyolán: pihenünk. A legtöbb magyartalanságnak, törmelékszónak, torzkifejezésnek ez a pihenés egyik szülőanyja. Benne van a levegőben. Ez a pongyolaság tökröződik könyvekben, lapokban, az uccán, mindenütt. A diák finom füle, szeme mindenre reagál, szereti, ami torz, éles, groteszk, kannibáli. Szereti a rendkívülit, a nyakatekertet, a diszharmoníát: üdülés ez neki a csendes, szabályos órák, erőpróbák után. Ez a nyelv sokszor a durvaságig nyers, de nem trágár. Ártatlan, tiszta lelkekben minden rombolás nélkül megfér, mert játék. A diák erőfölöslegét adja ki benne. Felsorolok néhányat a nagyon közkeletű diákargotból: **Klassz*; **ilyen vas*; *tuti*; **stramm* (nagyszerű, gyönyörű); **srác*, **klapec* (kisfiú); **muri*, **zri*, **grimbusz* (móka, felfordulás, zavar, baj); **link* (nem igaz, rossz); **linkel*, **kólizik* (becsap); **kóli* (hazugság); **lógni* (órát mulasztani); **meglógni* (elmenekülni); **bliccelni* (mulasztani); **megcsapni* (ellopni); **elhappolni* (elkaparintani); **begyulladni* (megijedni); **szorulni* (kikapni); **pofa*, *alak*, *pasi* (ember); *plé pofa* (flegma); *plére csúszik* (póruljár); *leégetni*, *plére vagy plüre csusztatni*, *lecsusztatni* (kifogni valakin); **dilis*, *dilínós* (bolondos); **középrohadt* (tűrhető); **felszívódott* (elfogyott, eltűnt); *zenél* (kiabál); **büdös* (nehéz); **staulbolni* (cigarettazni); **szenzi* (szenzációs); **kitólni valakivel* (elbánni valakivel); **bekáfolni* (ierészegedni); **rá-mászni valakire* (megtámadni, nyugtalanítani); *kár a gőzéért, a benzínért* (úgyis hiába!); *Szizsé* (Margitsziget); *Lizsé* (Városliget); *jó bőr* (csinos lány); **zsugázni* (kártyázni); **zsuga* (kártya); *laposra pofozni* (nagyon megverni); **lúke* (nagyon ügyű); **zsaru* (rendőr); *megrakni* (elverni); *durmolni* (aludni); **kajálni* (enni); **piálni* (inni).

Honnét valók ezek a szavak? Nagy részük a jassz nyelvből. (Ezeket csillaggal jelöltük meg.) A jassz beszédmodor van bennük, melyet az általános, hétköznapi beszéd szívesen utánoz és továbbfejleszt. A diák is ezt teszi. S azt hiszi az átvett szókincsről, hogy tőle ered. A diák minden utánzást eredetinek hisz. Kedves, meghatározó önzése és elfogultsága a huszadik év felé közelgő ifjúságnak. A diákok büszkéek a nyelvükre. Szegények, milyen mártiroknak érzik magukat, ha néhanapján egy-egy ilyen „eredeti” szóvirág miatt raportra kerülnek. Ha tudnák, hogy csak miattunk, bölcs felnőttek miatt bűnhődnek a legtöbbször!

A MAGYAR RÁDIÓNYELV

Irta Nékóly Kurt

A Magyar Nyelvőr idei első számában — beékelve a sok érdemes, tudományos értekezés közé — egy darabka eleven életre bukkantunk: a fejlődő rádió fejlődő „magyar műszavai”-ra.

Örömmel teszek eleget a folyóirat szerkesztője megtisztelő kérésének, amikor e tárgyhoz, amely nemcsak bennünket, rádiószakírókat, hanem a rádiózóknak egész táborát is szerfőlélt érdekli, érdemben hozzászóllok. Még nagyobb örömünkre van, hogy ílymódon az a mozgalom, melyet néhány éve a magyar szakirodalom megindításakor kezdtünk, visszhangra talált olyan körökben is, ahol a magyar nyelv ápolásával, a nyelv tisztasága feletti őrködéssel hivatásszerűen foglalkoznak.

Az a veszély, amely a nyelvet új technikai vagy tudományos területek feltárásánál fenyegetni szokta, különös mértékben állott fenn — és áll fenn még ma is — a *rádiónál*. A rádió oly hirtelenül tört utat az általános érdeklődés széles körébe, oly hihetetlenül nagy tömegeket mozgósított, a nagy rádiólelkesedés első idejében — írásban s élőszóval — annyian szóltak a tárgyhoz, hogy a magyartalan kifejezések, rossz szöfordítások, nyelv- és szakmabeli kisiklások kikerülhetetlenek voltak.

Ebben az időben, amikor a cikkíróknak, az ipari és kereskedelmi propagandanyomtatványok, árjegyzékek szerkesztőinek a rendelkezésükre álló német és angol szakkifejezéseket gyorsan át kellett ültetniök magyarra, keletkeztek a még ma is itt-ott felbukkanó szörnyszülöttek, mint a „*hangosan beszélő*” (*Lautsprecher*), a „*háromlámpos gép*” (háromcsöves készülék), a „*fülhallgató*”; műszaki kisiklások, mint pl. az „*előfűlés*” (*Vorspannung*); fölösleges szótagok, mint „*fel*”vevő és „*le*”adóállomás; magyartalanságok, mint a *magas-* és *alacsony*frekvencia. Élőszóban pedig rendszerint az eredeti német kifejezéseket használták. „*Van egy gépem egy „Hoch”-hal és két „Nieder”-rel*”: ez volt a négycsöves készülék közelebbi körülírása. A „*Drossli*”-t (fojtótekerces) és a „*Gleichrichter*”-t még ma is hallani.

Némely kifejezés gyors meggyökeresedésének semmi akadályja sem volt. Hogy a „*Gitter*” ~ *rács*, a *Gitterstrom* ~ *rácsáram*, mindenki egyformán eltalálta. Akadtak is mingyárti kezdetben — csak úgy kapásból — helyes magyaros kifejezések, amelyek gyorsan elterjedtek, győzelmesen kiszorítva magyartalan vagy erőltetett magyarosságu szavakat. Ily szerencsés régi kreáció a „*hangszóró*”. Más kifejezéseknek, mint, *nagy-* és *kisfrekvencia* (szerző: Molnár János, *rádió és hangfrekvencia*), már több időre volt szükségük, míg a németes „*magas*” és „*alacsony*” frekvencia-szavakat divatjamulttá tehettek. E kifejezések terjesztésénél már magyarázatokra volt szükség: a frekvencia rezgésszámot jelent, a magyar pedig nem magasnak vagy alacsonynak, hanem kicsinek vagy nagynak mondja a számot.

Miközben az ilyenfajta új kifejezéseket és fogalmakat terjesztgettük, érdekes nyelvészeti tapasztalatokra tettünk szert, amelyek, azt hiszem, érdekelni fogják e lap olvasóit is. Gyakorlati betekintést nyertünk nyelvünk lélektanába, alkalmunk volt e behatárolt és ellenőrizhető területen az új szaknyelv fejlődését tanulmányozni, míg végre az új kifejezések keresésében határozott rendszer alakult ki. Ez érdekes és hasznos segédeszköznek bizonyult, mert hiszen a rádiószaknyelvnek állandóan szüksége van új szavakra. Az ipar gyors ütemben új gyártmányok, új cikkek garmadát küldi a piacra, amelyek keresztelődjéről gondoskodni kell; az elmélet, az állandó kutatások folyvást új fogalmakat vetnek felszínre, amelyeket pontos,

rövid szavakba kell formálni. Annál is inkább, mert a rádióról naponként sok-százezer ember beszél s azok a szavak naponként sokszázezer ember ajkán hangzanak el.

Általában szomorúan tapasztaltuk — és ez okoz ma is lépten-nyomon nehézséget, — hogy *a magyar nyelvben igen gyéren akadnak oly különösen színezett, szinte festői hatású szavak, amilyenekkel az angolok, amerikaiak elárasztanak bennünket.* Emellett a magyar nyelv szelleme nem engedi meg, hogy műszavainkat oly könnyed pongyolasággal válasszuk meg, mint ők.

Példa: adókészülékeknel nagy szerepe van a kondenzátorból és önindukciós tekercsből álló rezgőkörnek, amelyben a nagyfrekvencia-energiát állítjuk elő oly célból, hogy az antennának kisugároztatás végett átadjuk. Az amerikaiak ezt a kört egyszerűen „*tank*”-nek mondják. A rövid szónak kettős értelmében nagy a szemléltető erő. *Tartály* is jelent, meg *harckocsit* is. Az előbbi a berendezés lényegére világít, az utóbbi az elméleti kapcsolási vázlatot érzékelteti képiesen, mely jellemző vonalaival valóban valami *hernyószerű* benyomást tesz.

Egy másik idegennevű, teljesen szabadon választott kifejezés az általánosán ismert „*pick-up*”, az a kis készülék, melyet hanglemezzel való hangszórón való közvetítésére használunk. E kifejezésről önkéntelenül a *szemlélgető csirke* jut eszünkbe s hasonlít is a kis készülék a csirke csőrös fejéhez. De a magyar nyelv mégsem engedhet meg annyi szabadságot, hogy a „*pick-up*”-öt egyszerűen „*csirkecsőr*”-rel, vagy „*kakasfej*”-jel fejezzük ki, hanem kénytelenek vagyunk szépen komolyan azt mondani, hogy: „*hangszedő*” (szerző *Jozefovics Sári*), holott köznyelvünk régi szókincséből ma is számos ilyen szemléltető kifejezés él; az iparban beszélnek *fecskefark*-ról, *kecskeláb*-ról, *csikó*-ról, *bak*-ról, *kos*-ról, puszkán *kakas*-ról stb.

Idetartozik többek közt az angol „*broadcast*” szó is. Hallatára szinte látjuk a magvető széles mozdulatait. A mi szavaink mennyivel szegényesebbek, szürkébbek a rádióhírszórás e kitűnő kifejezésénél.

Föltétlenül egyetértünk az első cikk szerzőjével, *Jozefovics Sárral* abban, hogy a már általános használatba átment összes kifejezéseket nem kell mindenáron magyarosítani. Az *anódot*, *kalódot* a németek sem bántották. A *transzformátor* szó lefordítása sem igen sikerülhet. Ha a szó eredeti jelentésére nyulnánk vissza, „*átalakító*”-nak kellene nevezni. De ez már nem azt a nyugvó kis alkatrészt jelentené, ami a rádióban használatos, hanem egy dinamóból és elektromotorból álló gépegységet, amely egyenáramot váltóárammá alakít át (*mótor-dinamó*). A németek is a szó fordítását, az „*Umformer*”, ilyen értelemben alkalmazzák. A „*Stromwandler*” vagy „*Übertrager*”-szóból kiindulva, amellyel a németek újabban a transzformátort helyettesítik, sem jutunk közelebb a magyar megoldáshoz.

Tapasztalataink általában azt mutatják, hogy az erősen mesterkéltszavak, bármily helyesnek látszanak is, bajosan terjednek el. Ilyen pl. a középiskolai könyvekben található „*sűrítő-kondenzátor*” helyett. Ha a szó így magában áll, talán még kibékülhetnének vele! Mihelyt azonban a szükséges összetett szavakat képezzük vele, s a blokkondenzátort pl. „*blokk-sűrítőnek*”, a forgókondenzátort „*forgósűrítőnek*”, vagy a neutrokondenzátort „*kiegyenlítő-sűrítőnek*” nevezzük, már ferdeértelmű szavakat kapunk, amelyek születésük után el is halnak, nemszólva arról, hogy a gőzt lehet kondenzedényben *sűríteni*, az elektromosságot azonban nem.

A váltóáramú és nagyfrekvencia technikában pedig a „*sűrítő*”-szó egyenest *félrevezető*.

Minden új szó képzésénél figyelemmel kell lenni tehát arra, vajjon az elő-

fordulható összetételekben is megállja-e a helyét. Ha végigpróbáljuk, vajjon minden párosításban is alkalmas marad a fogalomra, e köteles gondosság sok sikertelen munkától kimélhet meg.

Már megszokott kifejezéseket, hacsak nem ríktóan magyartalanok és bántók, nehéz úgy helyettesíteni, hogy általános használatba is kerüljenek. Igaza van pl. Frommer Rudolf vezérigazgató úrnak abban, hogy az angol „shielding” inkább „vértelést” jelent, mint „árnyékolást” (de nem „ernyőzést”, mint ahogyan tévesen az „abschirmen”-szót fordítja, amely a „Schutz u. Schirm”, meg a „beschirmen” szavak fogalomkörébe tartozik). És mégis nézetem szerint nehéz lesz már az irodalomban, iparban, kereskedelembe egységesen „árnyékoltrácsnak” nevezett csöveket „vértelzett”-rácsuaknak magyarosítani, vagy az, hogy „árnyékoló” doboz helyett „vértelő” dobozt mondjunk. Az az érvelés sem fogja elősegíteni az új kifejezés meghonosítását, hogy az árnyékolás-szó „egyébként már a rajzolás számára le van foglalva”, mert pl. rádióvétel szempontjából árnyékoló területnél nem gondolhatunk arra, hogy azokat puha ceruzával besatírozták.

Külömben sem lehet minden esetben gátló körülmény valamely új szó elfogadtatásánál az, hogy azt már más szakma, iparág, vagy tudomány használja. Ahogy az amerikai és angol szópéldákon kimutattuk, éppen ily módon teremnek a szemléltető kifejezések, amelyek tapasztalataink szerint hamarosan és biztosan megnyerik a tudományosan kevésbé képzett nagyközönség rokonszenvét.

Általában: a bírálatnak a műszavak terjedése érdekében óvakodnia kell attól, hogy azok elemzését *logikailag túlfeszítse*. A túlságba vitt analízist a köznyelv sem valamennyi szava állja ki.

Fontos vezérelvnek tartjuk, hogy a szavak simák és rövidke legyenek, éppen azért, mert — mint fentebb is mondtuk — a műszavakat nemcsak tudományos értekezésekben használják, hanem az élőnyelvben élnek, azokat naponként sokszor ki is mondják. Tanulságos példája e fontos elvnek az „izzítás” szót terjesztő kísérletünk. Abból indultunk ki, hogy *fűteni* a *kályhát* szokták, az elektroncső szálát azonban *izzítjuk*. A rövid és jóhangzású „izzószál” a korábban használt *fűtőszál* helyett szépen elterjedt s megmaradt. Ellenben az „izzítótelep”, vagy „izzítóakkumulátor” szavakban az élőnyelv már terhesnek érzi az egy szótag-többletet és szívesebben mond *„fűtőtelepet”*.

Hogy mennyire kedvelt a rövidség, mutatja az „akku” szó gyors elterjedése (németben is) az „akkumulátor” helyett.

Igen érdekes tanulságokkal szolgált nyelv- és felfogáspszichológiai szempontból a rádióskörökben általánosan ismert, u. n. *cső-lámpaharc* is, amely szerző kezdeményezésére két évvel ezelőtt hirtelen hevességgel robbant ki. Határozottan megállapítható, hogy a közönség különbözőképpen értékeli egy-egy szót. *Vannak, akik gondolkozáva, logikailag is feldolgozva foglalkoznak a kifejezésekkel.* Ezek a megindokolt, inkább a tudományos szavak pártján állanak. *Vannak ellenben mások, akik inkább impresszionistamódon érzékelik a szavakat s jobban szeretik a szemléltető kifejezéseket.* Előbbiek a cső-, utóbbiak a lámpapárthoz tartoztak. Felvevettük u. i. annak idején azt a kérdést, vajjon magyarul egységesen csőnek, vagy pedig lámpának nevezzük-e azt az alkatrészt, amely a rádió lelke. Ha végigkutatjuk az idegennyelvű kifejezéseket, úgy tűnik föl, mintha a kétféle felfogás más nemzeteknél is érvényesülne. A német tudományos alaposággal azt mondja, hogy „Elektronenröhre”, vagy röviden „Röhre”, az angol is „Tube”-nak nevezi, míg a temperamentumos francia és olasz „Lampe”-nak, illetve „Lampada”-nak

mondja. Szerző úgy találta, hogy ennél a valaminél lényeges az, hogy az elektron-áramlás, melyen a kívánt hatás alapszik, teljesen mentesítsük a környezet zavaró hatásaitól s ezért elengedhetlenül szükséges, hogy azt a teret, amelyben szabályos, törvényszerű elektronáramlást fenntartani kívánunk, a külvilágtól teljesen elzárjuk. A csőnek pedig rendeltetése a vele kötött fogalom szerint éppen az, hogy a tér egy részét a külvilágtól elzárja, oly célból, hogy abban valamely áramlás zavartalanul és biztosított sikerrel végbemehessen. E nyomos érvelés nem bizonyult elegendőnek az impresszionistákkal szemben, akik váltig azt hangoztatják, hogy ez a valami a lámpához hasonlít s hogy — különösen az első típusok — még *világítottak* is. A harc maig is eldöntetlen s mind a két kifejezést használják.

Sokan kifogásolni szokták, hogy némely magyar rádiókefejezés német vagy angol szó fordítása. Ezek határozottan túloznak. Ha a fordítás jó és magyaros, nem lehet kifogásunk használata ellen. Szerző egy alkalommal, mikor a meglevő szavak forgalombahozatalát rendezni kívántuk, felvetette a kérdést, nem lehetne-e az „antennát” német mintára „*légvezetőnek*” mondani. Ám, mint annak idején a klasszikus nyelvújítás korszakában túlbuzgó nyelvészkedők — akárhányszor túllőve a célon — a fura szavak egész sorát termelték ki, most is jelentkeztek, akik a *légvezetőt* magyartalan fordításnak minősítették s javasolták, mondjuk magyarul ezt, hogy „*kapéla*”, mert hiszen az a drót nem tesz mást, mint „*kap*” az „*éter*”-ből. Stb.

Minthogy sok kifejezésnek, különösen az idegennyelvűeknek — mint láttuk — egész különös, finom színezetű értelme van, amelyet sokszor sikertelenül próbálunk megtalálni nyelvünkben, hasznos volna megkísérelni, hogy valamely megfelelően választott új szó állandó használat alatt nem vesz-e föl a magyarban is a kívánt értelemszínezetet?

*

Jelen szerény hozzászólásommal arra törekedtem, hogy azt a je'entős és igazán időszerű kérdéstömeget, mely elé a gyakorlati élet állított, nagyjából megvilágítsam. A részletes feladatok megoldása még sok munkát kíván. Igen örvedetesnek találnók, ha e célból rádiósok és nyelvészek intézményesen együttműködnének, mert meg vagyunk győződve arról, hogy a magyar nyelv iránt mindinkább mulatkozó szeretet értékes eredményekkel fog járni.

EGRES, PISZKE, KÖSZMÉTE.

Irta Beke Ödön.

Mind a három szó ugyanakkor a gyümölcsnek a neve. *Egrös*-nek hívják a Dunántúl nagy részén, pl. Pápán, Komáromban, Dunaadonyban, Kaposvárt, a Tiszántúlról a biharmegyei Tárkányról, Fogarasról van följegyezve (Nyr. 43:165, 39:236) és a Székelységről (*egris*), s ez fontos adat lenne a székelyek dunántúli eredetéhez. Az *egres* azonban eredetileg az éretlen szőlőt jelentette, még pedig nemcsak a régi nyelvben, hanem ma is Hatvan vidékén (Nyr. 27:44), a pest-megyei Apostagon, Törökszentmiklóson, Nyírgelsén, Makón (saj. föl.), Érmelléken (Nyr. 29:334), Nagyszalontán (NyF. 69:18), Torontálvásárhelyen (*egrös* alakban MNy. 6:332), a Bácskában (Nyr. 20:455, vö. még: *egres-leves* savanyú szőlőből főzött leves Baranya m. MTsz.). A szó mindenestre azonos az olasz *agreslo*-val, mellyel Asbóth egyeztette (Nyr. 26:113). Ez a szó egy csomó európai nyelvbe

behatolt, mi azonban nem közvetlen az olaszoktól vettük át, hanem a németektől, kiknél *agrest*-nek hangzik, s szintén éretlen szőlőt jelent (az *s-re* nézve vö. *borosla* < ném. *borste*; a BesztSz.-ben még *sz-szel*: *egrez*). A német *agrest* *t-jét* már tárgyragnak érezték, azért hagyták el (másképp magyaráztam Nyr. 57:115, de vö. uo. 26:17). A németben az egrest *agras*-nak is hívják; a Révai-Lexikon *agress* alakot is idéz, de ezt a szótárakban nem találom.

A *köszméte* nevet Keletmagyarországon használják. Én Nyirgelséről és a szatmár-megyei Csengerről jegyeztem föl, közlik még az Érmellékről (Nyr. 29:334), a szilágymegyei Tasnádról és *pöszméte* alakban Zemplén m.-ből (MTsz. A *p-re* nézve vö. *kucik*, *kuckó-pucik*, *puckó* MTsz.) A régi Tsz. szerint a Székelyföldön is ismerik a *köszméte* nevet, még pedig Erdővidéken, s már MA. szótározta. Szarvas Gábor mutatott rá a szó szláv eredetére, vö. cseh, lauzici *kosmatka* 'rauchbeere', lengyel *kosmalki* 'ribes grossularia, ribes uva crispa', szlov. *kosmača*, lauz. *kosmačka* 'stachelbeere' (Nyr. 14:50, 31:12). Mindezek a szláv *kosmatn*, -a, -o 'szőrös' melléknév kicsinyítői, s a szlovénban *kosmalo grozdjiče* szószertint 'szőrös szőlőcseke'. A magyar *köszméte* a semlegesnemű alak átvétele; a szóvégi -o hangtörvény-szerűen lekopott (vö. Beke Nyr. 58:106), az -e pedig járulékhang. A német *rauchbeere* is voltaképp 'szőrös bogyó', mert *rauch* 'szőrös, bolyhos', *rauchware*, -werk 'szücs- v. prémáru', s a palócoknál is az 'egres' *szőrös pizske*. (Vö. *koszmacska*: szőrös köszméte Rozsnyó Nyr. 33:222.) A székelyek fügének is hívják az egrest, s az egyik egresfajta neve *szőrös füge* (MTsz. NyF. 20:47), *szőrös fügefá* 'vadon termő egres' Nyr. 28:143.

A *pizske* Középmagyarországon ismeretes. Így mondják már a Dunántúl is Komárom m.-ben (Nyr. 39:38), Somogykéthelyen, Baranya, Tolna m.-ben Pakson, azután Kiskúnhalason, Kecskeméten, Cegléden, Rimaszombatban, Miskolcon, Hónt és Nógrád m.-ben (MTsz. Nyr. 33:302). Alakváltozatai: *pické* Bars m. *biszke* Eger, Sajómedgye (Nyr. 39:37), *büszke* Eger, Tiszaroff, *brüszke* Rozsnyó vid., *bickéce* 1841. MTsz., *bickiéce*, *bicküőce* Nyr. 28:495, Nyitra m. Régibb nyelvmé-
keink nem ismerik. Az EtSz. már tárgyalta a *biszke* szó alatt, de nem tudta magyarázatát adni. Véleményem szerint ez a gyümölcsnév azonos a következő szóval: *biszke* Szeged, *bicke* Szentes 'szolgabot (hegyes vasalású, néha csak kihegyezett, erős, karószerű bot, amelyre a laptáros hálólúzáskor támaszkodik)', *büszke* Szeged, *pizske* Szeged, Győr, 'a hajósok kajmós rudja vagy meghegyezett dorongja, amellyel a hajót vagy talpat a parthoz húzzák' (MTsz. 1832. MNy. 12:237). CzF. szerint némely vidéken *horgas* a neve arról a rúdról, amely az egyik vége felé van. A komárommegyei Dunaradványban és Pakson a *pizske* 'farúd, melynek egyik vége hegyes vasban végződik, hogy a földbe lehessen erősíteni. A rúdon vaskapocs van. Ebbe akasztják a kötélcsatot, amikor a malom le- vagy felszállítása alkalmával a malmot ideiglenesen, rövid időre megerősítik' (MNy. 8:45, Nyr. 30:547). A Szigetközben 'kampós végű kikötőfa' (NyF. 38:41). Mohácson 'hegyes végű csáklya' (Nyr. 33:56). *Pizskevas* 'a szolgabot végének hegyes vasa-lása' (Komárom MTsz.). A *pizske* eredeti jelentése szerintem 'hegyes ág, bot, tüske' lehetett, s *pizskebokor*, *pizske-szőllőnek* nevezhették az egresbokrot és gyümölcsét, s ebből keletkezhett elvonás útján a *pizske* gyümölcsnév. Nagyon jó analógia erre a *csipkebogyó csipke* neve. A *csipke* szó is eredetileg tüskét jelen-tett, s csak a *csipkebokor* összetételből kiválva kapta gyümölcs jelentését. Érdekes, hogy a fehérmegyei Csákváron (saj. föl.), azonkívül Tolna és Veszprém m.-ben az egrest *csipke-szőllőnek* hívják, s hogy itt is a *csipke* eredeti 'tüske' jelentése

maradt meg, bizonyítja az egresnek somogymegyei *tüske-szöllő* (MTsz., Bakonyalján is *tüske-szöllő* NyF. 34:75) neve (vö. német *stachelbeere*¹ nevét, továbbá *pünkösti-szöllő* ua. Sárköz Nyr. 32:463; *boronatüske* uo. 461, *tövísfa* Udvarhely m. MTsz. 'kőkenyfa', *disznókörti-tüskefa* 'galagonyafa' Felsőőr NyF. 9:11, *disznó-tövísfa* 'Ligustrum vulg., fagyalfa' Vas m. Nyr. 29:540).

Az egresen kívül a *piszke* egy hálnak is a neve² (a Duna és a Balaton mellett), még pedig az 'alburnus lucidus'-nak, melyet leginkább *kisz*, *kűsz* néven ismernek.³ Paksról ennek az apró hálnak *pisze*, *pise*, *piszle*, *pisle* nevét jegyezték föl, (Baján is *pisze* Nyr. 30:440, 31:283), a szintén tolnamegyei Báltán pedig *piszla* változata van⁴. A paksi közlő 'horgas hal'-nak értelmezi a tájszót (Nyr. 19:579)⁵, s ez a *piszke* halászszerzőm CzF. említette *horgas* névre hívja fel figyelmünket. Herman O. azt írja könyvében, hogy a kűszt horogra szokták fűzni halétkül (360, 396), lehet, hogy innen a neve⁶. A *pisze* változat azt a gondolatot kelti, hogy a *piszke* ennek a kicsinyítője⁷,⁸. A *pisze* orrot fitosnak is mondják, ez pedig eredetileg görbét jelentett (pl. *fitos kard* Göcsej 1841), s a Székelyföldön görbelábút is jelent (1843 MTsz.). A *pisze* eredetileg mélyhangú szó volt, a régi Tsz. idézi is (hely nélkül) *pisza* változatát, s a szolnokdobokamegyei Magyarlápósról is följegyezték *Pisza* (pisze) gúnynevet (Nyr. 26:480, vö. még a hálnév *piszla* változatát). Nem lehetetlen, hogy a *pisza*, *pisze* olyan igenév, mint a *csusza*, *szüle*, *pilla*, *pille*, *lepe* (vö. Beke Nyr. 58:15. 51), s alapszavából képződött a *piszkál*, *piszkint* 'piszkálva megérint', *piszkilol* Szföld, *piszkutál* 'bizgat, piszkál' Nagykúnság (vö. *piszkoti* 'piszmozgó ember' Hszék), *piszmál* 'piszkál, turkál, vajakál' uo., *piszzant* 'könnyedén megpiszkál, megérint' Baranya m., *meg-p.* ua. Eszék, *felpisztlani* 'odafagyott kötelet a cibék villásbotjával fölszabadít' Bfüred, *piszog* 'piszmozg' Pozsony MTsz. *pisz*, *megpisz* 'megérint, gyengén meglök' Vas m. MNy. 9:284.

¹ Ballagi magyar-német szótárában a *piszke* jelentése: 1. wegdorn: 2. stachelbeere. A 6. kiadásban az első jelentés már hiányzik.

² Vö. *bucok* 'egres' Hont m. és *bucok* 'aspro vulgaris' Zala-Tapolca, más néven *bucó* 'sügerféle hal, melynek kopolyúfedői tövisesek'.

³ A NySz nem idézi, pedig a régiségben is van rá adat (*köszhal* 1639–43 Századok 1900: 639).

⁴ Vö. még: *peszmetke-hal* ua. Tiszaföldvár, *peszmege* 'keszeg' Heves m. 1840, Hegyalja, Szeged MTsz.

⁵ Szerinte a *pisle* már Mikesnél is előfordul, ott azonban *pislen* van (140. lev.) s ez csirkét jelent.

⁶ Unger Emil dr. úr, a Halélettani Állomás adjunktusa, a Halászat szerkesztője szíves levélbeli közlése szerint *horgas-hal*-nak azért mondhatják, mert „a legkönnyebben jár horogra; minden gyeiek meg tudja fogni, még gombostűből készített horoggal is, ha legyet tesz rá csalinak”.

⁷ Vö. *lészá~lészka* 'vesszőből font kerítés', *pösze~pöske* 'szőke', *posza~poszka* 'satnya, vézna, gyenge, beteges' MTsz. (vö. Nyr. 58:144). A váci nyelvjárásban a szóvégi *-a e* elmaradása általános a kicsinyítő képző előtt, pl. *galyka*, *kutyka*, *cicka*, *cédulka*, *kamulka* (*kamilla* 'székfű, pipitér'), *káponka* (*kápona* 'kápolna'), *pecsenke*, *koronka* (a NySz.-ban is), *szalonka* 'szalonnácska', *katunka* 'katonácska', *Borinka* (*Borina* 'Borbála'), *Kalka* NyF. 10:24.

⁸ Vö. még: *piszke* 'orrcimpa' Nyitra vid. Nyr. 43:140.

ÚJ ZÜRJÉN IRODALOM.

— Harmadik közlemény.*) —

Irta Fokos Dávid.

A Nyr. 54. és 55. évfolyamában már ismertettük az új zürjén irodalom több termékét és örömmel állapíthattuk meg, hogy amióta e testvérnépünk bizonyos politikai önállóságra tett szert és nemzeti nyelve a zürjén *oblast* hivatalos nyelvvé lett, lelkes írói tartalmilag is értékes, mennyiségileg is számottevő kiadványaikkal megvetették a zürjének nemzeti irodalmának alapját.

E változatlanul eleven irodalmi élet az irodalmi nyelvnek soha nem sejtett gazdagodásához vezetett. A különböző nyelvjárásterületekről való írók magukkal hozták anyanyelvjárásuk szókészletét, szólásait és polgárjogot biztosítottak ezeknek az új irodalomban. Az új nyelvi elemeknek a feltűnése azonban mégsem ment a mű érthetőségének rovására, minthogy azokat a szavakat, amelyek az irodalmi nyelv rangjára emelt usztszyszolszki nyelvjárásban ismeretlenek vagy kevésbé ismertek voltak, vagy orosz fordítással vagy zürjén körülírással iparkodtak megmagyarázni.

Az irodalom fejlődésének, gazdagodásának kapcsán természet-szerűleg már elvi kérdések tisztázása vált szükségessé: meg kellett állapítani, hogy az egyes nyelvjárások szavainak mennyi és mily tér biztosítható az irodalmi nyelvben, állást kellett foglalni nyelv-újítási törekvésekkel szemben és megállapodásra kellett jutni az egy-séges helyesírás kérdésében. E kérdések tisztázása sürgőssé vált már csak azért is, mert az usztszyszolszki zürjén könyvkiadó vállalat mellett, melynek vezetői a náluk megjelent kiadványokban természetesen érvényre juttathatták a maguk elveit, egyre több könyvet adott ki a moszkvai központi kiadvállalat, és így fontos volt, hogy az írók között a moszkvai kiadványokra is kiterjedő megállapodás jöjjön létre.

Dicséret illeti a zürjénség szellemi vezéreit, hogy ezek a meg-állapodások minden különösebb nehézség nélkül létrejöttek és hogy azok az elvek, melyekben megállapodás történt, józanok és általában helyesek.

A zürjén írók és tudományosan képzett zürjének tanácskozásan elfogadott alapelveket az *Ordym* (Erdei ösvény) c. havi folyóirat 1929. évi aug.-szeptemberi száma (a folyóiratnak fennállása óta 35-36. füzete) közli; a fontosabbakat a következőkben ismertetjük.

Minthogy ezelőtt új fogalmaknak zürjénül való kifejezésére sokszor az orosz elnevezésnek, az orosz *szónak* pontos fordításával, a megfelelő zürjén szó továbbképzésével elégedtek meg, most alap-elvként kimondották, hogy az új elnevezésnek mindig a *fogalom* lényegéből kell kiindulnia. Az új szó alkotásánál e szerint megfontolandó: 1. milyen értelem visszaadására kell az új szó, 2. a meg-lévő zürjén szavak közül melyek állanak jelentésüket tekintve leg-

*) Vö. Nyr. 54 : 139 és 55 : 86.

közelebb a kifejezendő új jelentéshez és 3. hogyan lehet a jelentésbelileg közelálló szó értelmét a kifejezendő új értelemhez még közelebb hozni. A gyakorlat mutatja, hogy új képzések és összetételek útján törekszik a zürjén irodalom az új fogalmak kifejezésére; önkényesen alkotott új szóra még csak gondolni sem mer senki sem.

Bár az usztszysz. nyelvjárás lett az irodalom nyelve, mégis elvben valamennyi zürjén nyelvjárás egyenlőrangúnak tekintendő és így ezek egyformán járulhatnak hozzá az irodalmi nyelv szókincsének és nyelvtani alkatának kialakításához; tehát bármelyik nyelvjárásból nemcsak szavak vehetők át, hanem esetleg csak egy-egy nyelvjárás területén használt képzők is. Egyenesen kíváncsúnak mondják különböző nyelvjárásokból rokon- vagy azonosjelentésű szók átvételét az irodalmi nyelv szókincsének gazdagítása céljából.

Ha egy szó valamelyik dialektusban a többi nyelvjárásától eltérő alakban, más jelentésben használatos, az a szó differenciált alakban differenciált jelentésében felvehető az irodalmi nyelvbe. Pl. *vetš-* 'csinál', *P. votš-* 'csinál; kijavit, foltoz'; az irodalmi nyelvben alak- és jelentésbeli különbséggel mindkét alak szerepel, még pedig *vetš-* 'csinál', *votš-* 'kijavit, foltoz' jelentésben. Ahol azonban az egyes nyelvjárások közt csak hangtani eltérések mutatkoznak, az usztszyszolszki (középvyecsgdai) alak használandó irodalmi alakul.

Olyan alakpárok közül, melyekben (magas hang előtti) *k* és *t* (helyesen *k'* és *t'*), *g* és *d* (*g'* és *d'*) váltakozik, mindig a palatálizatlan mássalhangzós alakot használják az irodalomban.

Már az eddig említett elvek alkalmazása is az irodalmi nyelvnek az élő nyelvhasználattól való eltávolodására (esetleg egy új, mesterseges nyelvjárásnak, művelt köznyelvnek a kialakulására) vezet; de még messzebb megy ezen a téren az a megállapodás, hogy ahol (különböző nyelvjárásokban) *-jt*, *-jd* (*-it*, *-id*) *t*, *d*-vel váltakozik, mindenütt egységesen *-jt*, *-jd* irandó. Irodalmi alakul tehát *kvaĭt*, *naĭt*, *koĭd*, *doĭd* stb. használandó. Csakhogy ezek az alakok csak az udorai és az alsóvyecsgdai nyjárásban hangzanak így, a vycsgdai (usztszysz.) nyelvjárásban azonban *kvaĭt*, *naĭt* mellett *kođ* és *dođ*, a luzaiban, szyszolaiban és a permiben viszont csak *kvaĭ* és *kođ* használatos. (L. Wichmann, Studienreise 22. 1. és Lytkin V., Materialy po komi grammatike 12. 1.)

Az itt felsorolt elvek, valamint még egy-két másik, hasonló törekvés, amelyek a gyakorlatban máris érvényesülnek, természetesen hozzájárulnak az új irodalmi nyelvnek egységessége mellett gazdagságának és változatosságának emeléséhez, másfelől azonban azt eredményezik, hogy ez az irodalmi nyelv már nem hű tükre többé az élő nyelvnek; egyes szabályoknak nehezen elkerülhető helytelen alkalmazása pedig esetleg semmiféle nyelvjárás-területen sem létező hangalakokat vihet az irodalomba. Így azután tisztában kell lennünk azzal, hogy az új zürjén irodalom termékei hangtani (sőt esetleg alaktani) kutatásokban csak az említett körülmények figyelembevételével használhatók fel. És bár az új zürjén irodalomnak a nyelvjárások szókincsének feltárása körül is igen nagy érdemei vannak,

irodalmi szempontokon kívül a nyelvészeti kutatások érdekében is kíváncsi lenné minél több népnyelvi és népköltészeti anyagnak eredeti alakjában való feljegyzése.

Egészen hasonló a helyzet a permi irodalmi nyelv tekintetében. Ott — mint már más kapcsolatban említettük — az irodalmi nyelv egy tőle merőben idegen nyelvjárás egyik hangtani sajátosságát tünteti fel (Nyr. 59:82).

Erdekesek az újabb helyesírási megállapodások közül az idegen szavak írásának új szabályai. Ezek szerint a meghonosodott kölcsönszók meghonosodott zürjénes alakjukban irandók (pl. *kežain* 'gazda', *paŋera* 'kvártély' > or. хозинъ, паѣра; l. Kalima, Lehnwörter), az idegen szavak azonban (ezek csekély kivétellel természetesen orosz közvetítéssel, ill. az oroszból kerültek át újabban a zürjénbe) átadó nyelvbeli alakjukat tartják meg; ezért szükségesnek mutatkozott a zürjén ábécének az orosz x, ѣ, ѡ betűkkel való kiegészítése. (Ezeket a hangokat a zürjén nép rendszerint k, p, s hangokkal helyettesíti.)

Feltűnően sokat foglalkoztatta és foglalkoztatja most is a zürjén írókat az a kérdés, hogy az összetételek vagy szoros egységnek érzett szavak kapcsolata egybeirandók-e. Az a gyakorlat, hogy az összetételek lehetőleg egybeirandók, sokszor megnehezíti a zürjén szöveg olvasását; különösen hosszabb vagy többtagú összetételeknél nem ártana a kötőjel alkalmazása. Nyomatékosító partikulák előtt pedig egyenesen zavaró lehet a kötőjel elhagyása. (Olvasás-közben nem egyszer zavart pl. egy *teng* alak, amelyet tárgyalaknak 'téged' fogtam fel, pedig — mint az összefüggésből azután kiderült — azon a helyen *te-ne* 'hát te' volt a jelentése.)

Jellemző, hogy a konferencián szóba került — talán a török írás reformjának hatása alatt — a mostani orosz-alapú zürj. betűknek latin betűkkel való helyettesítésének a kérdése is; de érthető, hogy e kérdésben nem kívántak határozni addig, míg az orosz nyelv maga nem tér át a latin betűs írásra.

Igen öröndetes jelenség, hogy az irodalom gyarapodásával, fejlődésével párhuzamosan halad az irodalom eszközének, a nyelvnek behatóbb vizsgálata, megfigyelése.

Ezen a téren Lytkin Vaszilij (V. I. Lytkin, írói nevén *Illa Vaš*) szerzett legtöbb érdemet. Lytkin, aki moszkvai egyetemi tanulmányainak befejezése után Helsinkiben és Budapesten is járt és akit itt magyarul írt zürjén tárgyú értekezése alapján bölcsészeti doktorrá avattak (l. Nyr. 57:21), előbb zürjén nyelven adott ki egy zürjén nyelvtant (*Komi gramatika* I. 1925. *Usztszyszolszk* 50 l.), majd 1929-ben *Materialy po komi grammatike* cím alatt egy értékes megfigyelésekben bővelkedő orosz nyelvű nyelvtani vázlatot tett közzé (Moszkva, 48 l.). Érdekes pl. Lytkinnak az a megállapítása, hogy szó elején *d*, *t* csak kölcsönszóban vagy hangutánzó szóban fordul elő; kivétel szerinte csupán az egyes nyelvjárásokban *i*, *e* előtt *k*, *g*-vel (ill. *k'*, *g'*-vel) váltakozó *t*, *d* (pl. *kerka* ~ *terka* 'ház', *giž* ~ *diž* 'ír'; 11. l.). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e hangtani

szabály alól egyéb kivétel is van, így a névutókban, mint *dinjn* 'mellett' stb. szereplő fgr. eredetű *din* szó az izsmai nyelvjárásban *din* alakot tüntet fel (l. Wichmann, WotjChr. nr. 105, MSFOu. 31:21; Castrénál is *djin* 'propinquitás', Sachov szótárában is *AV din*).

Lytkinnak egy újabb értekezése a zürjén nyelv orosz kölcsönszavainak két hangtani sajátosságával foglalkozik: a palatális mássalhangzók közti orosz *a*, valamint az orosz *š, ž* hangok zürjén megfeleléseit vizsgálja. (Zur datierung der syrjänisch-russischen lehnbeziehungen JSFOu. 42. köt. 1928. A dolgozatnak az *š, ž* hangok megfeleléseiről szóló része oroszul is megjelent a Comptes rendus de l'Académie des sciences de l'URSS 1928. évi kötetében). A fent említett hangtani helyzetben az orosz *a* a zürjénben részint *e*, részint eredeti *a* alakban jelentkezik (*tel* vagy *fat*). Minthogy a mai északi nagyorosz nyelvjárásban, amelyből a zürjén nyelv orosz jövevényszavai valók, ebben a hangtani helyzetben *e* lett általános, a zürjén *fat*-típusú alakok is azt bizonyítják, amit egyébként történeti adatok is igazolnak, hogy a zürjénség az oroszokkal még az orosz *fat* > *tel* hangváltozás beállta előtt, vagyis már a 15-16. század előtt érintkezett. A zürjén *fat* típusú orosz kölcsönszók tehát az orosz jövevényszók régebbi rétegéhez tartoznak. Az orosz *š, ž* hangnak is kétféle megfelelése mutatható ki a zürjén nyelv orosz kölcsönszavaiban Mig rendszerint orosz *š, ž* > zürjén *š, ž* és orosz *š, ž* > zürjén *s, z* megfelelés figyelhető meg, néhány jövevényszóban mégis a zürjénben *š, ž* jelentkezik az átadó nyelv *š, ž* hangjainak helyén (pl. zürjén *šar* 'golyó' < orosz шаръ на). E megfelelésnek az a magyarázata, hogy ezek a kölcsönvételek abból az időből valók, amikor az oroszban

az *š, ž* még palatalizált ejtésű volt (*š̌, ž̌*); ez az ejtés igen közel áll a mai zürjén *s, z* ejtéséhez is. E megállapítások a zürjén nyelv kölcsönszavainak, e kölcsönszók rétegződésének szempontjából fontosak, de fontos tanulsággal szolgálhatnak az orosz nyelv szempontjából is. Lytkin arra az eredményre jut, hogy egybevetve a kevés számú orosz *š, ž* > zürjén *s, z* megfelelést a sokkal gyakoribb *fat*féle megfelelésekkel, fel kell tennünk, hogy a szóban forgó nagyorosz nyelvjárásban a palatalizált *š, ž* depalatalizálódása előbb következett be, mint a *fat* > *tel* hangváltozás.

(Folytatjuk)

IRODALOM.

Erdélyi Lajos: Mondattani tanulmányok a nyelvtudomány és nyelvtanítás köréből. (Magyar nyelvi tanulmányok. III. kötet.) Budapest. Kókai Lajos bizománya. Ára 6.— P.

Erdélyi Lajos magyar nyelvi tanulmányainak 3. kötetében első nagyobb dolgozatát, az összevont mondatról írt tanulmányát adta ki kissé átdolgozva és kiegészítve. Ez a dolgozat a mondatnának egy fontos fejezetét tárgyalta főleg Wundt, Kern és Burghauser kutatásai alapján és végleg megdöntötte az „összevont mondat”-ról szóló eddigi tanításokat. A tanulmány a kérdés külföldi és magyar

irodalmának beható tárgyalása után az ú. n. összevont mondat logikai és lélektani elemzését adja s arra az eredményre jut, hogy a nyelvtanban ne beszéljünk összevont mondatról, mert ennek nincs se logikai, se lélektani alapja, hanem „nevezzük őket... két- vagy többtagú alannyal, tárgygal, jelzővel, két- vagy többtagú állítványkiegészítővel és határozóval állóknak“. (72. l.) Tehát ezek a mondatok egyszerű mondatok, amelyekben egy-egy mondatrész, akár az állítmány is, két vagy több igével, főnévvel stb. van kifejezve. Ez a megállapítás az iskolai tanítás szempontjából is fontos, mert szakítani kellett azzal a helytelen tanítással, hogy az összevont mondat több egyszerű mondat összevonásából keletkezett. Abban az időben (1899) jelent meg „A magyar nyelv“ c. könyvem első kiadása, s ott már azt tanítottam, hogy az ilyen mondatrész többtagú s rámutattam, hogy helytelen az összevont mondat elnevezés (141. l.). Kis magyar nyelvtanom (1900) és Rendszeres magyar nyelvtanom (1902) nem ismerik az összevont mondat elnevezést, hanem csak többtagú mondatrészeket tanítanak. Azóta lassanként elterjedt ez a felfogás iskolai nyelvtanaink legnagyobb részében, de még mindig nem általános. (Vö. amit Erdélyi mond iskolai nyelvtanainkról, 86—87. l.) Ép ezért nagyon hasznos ennek a fontos tanulmánynak új kiadása.

BALASSA JÓZSEF

Dr. Bárczi Gusztáv: A magyar beszédhangok képzése.

— Budapest. Kiadja a szerző: VIII., Festetics-utca 3.

Szegényes fonetikai irodalmunk rövid idő alatt három figyelemreméltó művel gazdagodott. A fentemlítettten kívül megjelent Horger Antal Általános Fonetikája és Hegedűs Lajos kísérletfonetikai tanulmánya, «Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása». (Erről a kettőről legközelebb részletesebb ismereteket fogunk közölni.)

Dr. Bárczi a siketnémák budapesti intézetének szakorvosa és könyvének főcélja, hogy a siketnémák számára a beszéd leolvasását tegye könnyebbé és eredményesebbé. Fontos és érdekes újítása, hogy röntgen-felvételekben mutatja be a szájüreg belső képét és a nyelv helyzetét az egyes hangok képzése közben. A röntgen-fényképezés nagyon fontos segédeszköze lehet a hangképzés kutatásának, ha világosabb és tisztább képeket fogunk majd kapni a szájpadlás és a nyelv viszonylagos helyzetéről. Bárczi röntgenképei elmosódtak. (Lehet, hogy a reprodukció is oka ennek.) Ezen úgy akart segíteni, hogy a szájüreget két egymást derékszögben szelő fehér vonallal négy részre osztotta és ezekbe, szintén fehér vonallal belerajzolta a nyelv helyzetét. Sokkal jobb és megbízhatóbb volna, ha maga a röntgenkép mutatná a nyelv helyzetét: az ilyen segédvonalak megzavarják a kép egységét és tisztaságát és tért engednek a tévedésnek. Amint Bárczi képein látjuk a nyelv helyzetét az egyes magánhangzók képzése közben, ez gyakran nem egyezik meg eddigi tudásunkkal és megfigyelésünkkel. A magyar *a* és *á*, az *u* és *ü* egyforma nyelvállással képződik, csak az ajakállás tekintetében van köztük különbség; Bárczi képein igen jelentékeny eltérés van köztük. Viszont az *o* és *u*,

ő és ü nyelvvállása között eddigi megfigyeléseink szerint sokkal nagyobb az eltérés, mint amit Bárczi képei mutatnak. Az *m*, *n*, *p*, *b*, *h* stb mássalhangzók képzésére a nyelv helyzete nem jellemző, mert mindig olyan alakot vesz fel a nyelv, amilyen a következő magánhangzó képzéséhez szükséges. Tehát ezeknél nem kellett volna belezajzolni a nyelvet. A röntgenképek mellett a felső jobb sarokban egy kis rajz mutatja a megfelelő ajaknyílást. Ezek azonban egészen megtévesztők (vö. pl. *a*, *o*, *u*, *ö*, *ü*-nél) és nem jó szolgálatot tesznek a leolvasáshoz. Az egyes hangok képzésének leírását befejezi két táblázat: a magyar beszédhangok fonétikai és optikai rendszere. A fonétikai rendszer felírataiba kis hiba csúszott be: a «zöngé hangok» elnevezés az első három hasáb közös neve, s ezek közé tartoznak a magánhangzók. Nagyon hasznos összeállítás az optikai rendszer s ép a siketnéma oktatás szempontjából nagyon fontos ennek a rendszernek részletes és alapos magyarázata. A következő lapokon közölt magyar fonétikai írás célját és rendeltetését nem értem.

Nagyon hasznos része a könyvnek a bevezető anatómiai rész. Befejezésül irodalmi összeállítást is közöl a szerző. Nagyon különösnek tartom, hogy ebből az öt oldalra terjedő összeállításhoz az egész magyar fonétikai irodalom hiányzik. Csak Sarbó dr. könyvét említi meg, ezt is tökéletlen hiányos címmel (A beszéd.).

BALASSA JÓZSEF.

Bessenyei György: Tarimenes utazása. Kiadta a budapesti V. ker. m. kir. áll. Berzsényi Dániel reálgimnázium ifjúsága. Sajtó alá rendezte az 1929–30. évi nyolcadik osztály.

Ugyanaz a lelkes ifjú csapat, amelyik a múlt évben Bessenyei Hunyadi époszát adta ki, most ugyancsak Bessenyeinek kiadatlan maradt szatirikus regényét másolta le a megmaradt kéziratokból és bocsátotta sajtó alá. Óriási munka volt a több mint 400 nyomtatott oldalra terjedő kézirat gondos lemásolása és a nyomtatás lelkiismeretes ellenőrzése. A kiadásról szóló tájékoztatást a magyar irodalom tanára, Vajthó László írta. Beszámol arról is, hogy mennyiben követték a kéziratok írásmódját és mennyiben tértek el tőle. Az irányadó elv az volt, hogy ami tájnyelvi sajátosság vagy jellemző szóhasználat, azt megtartották, de ami a régi írásmódnak nem jellemző sajátossága s a mai olvasóra csak zavarólag hatna, azt nem követték. Ez helyes annál is inkább, mert hisz eredeti kézirat nem maradt fenn s a meglévők helyesírása nem egyforma. A kiadás elé „Bessenyei és Tarimenes” címen Hegedűs Géza írt bevezető tanulmányt.

Az irodalomtörténet iránt érdeklődő közönség csak hálával fogadhatja a derék ifjaknak ezt a munkáját.

B. J.

Könyvek és folyóiratok.

Erdődi József: A költői nyelv egynémely vonása. (Különnyomat a szegedi Symposion-ból.) 1930.

Losonczy Zoltán: Az ómagyar nyelv jellemző sajátosságai. (Nyelvtud. Értekezések. I.) Budapest, 1930.

Magyar Adorján: Kérdések. Ázsiából jöttünk-e vagy európai ősnép vagyunk? Vác. Pestvidéki nyomda.

Robert Lach: Gesänge russischer Kriegsgefangener II Turktartarische Völker. (Akademie der Wissenschaften in Wien. 61. Mitteilung des Phonogrammarchiv-Kommission.)

Marffy—Calabró: Olasz-magyar társalgási zsebkönyv. Kir. magy. egyetemi nyomda. (Gyakorlati kézikönyv a legszükségesebb mindennapi beszélgetésekkel. Bevezetésül az olasz és a magyar nyelv kiejtésének magyarázata).

Kúnos Ignác: Mimózák és krizantémok. Nipponföldi mesevilág. (Keleti mesekönyvek kiadóhivatala, Budapest).

Zilahy Lajos: Leona (Athenaeum).

Bodrogh Pál: Kisfaludy Sándor. Romantikus játék versekben. (Athenaeum).

Berkes Imre: Sárfészek. (Athenaeum).

Indogermanische Forschungen. B. 48. No. 3—4. Ö. Beke: Zeitadverbia als Nominative.

NYELVMŰVELÉS.

Kazinczy és az -ánk -énk, -ők -ök személyjeles igealak. Arról a vitáról, mely a *Protestáns Tanügyi Szemle* és a *Magyar Nyelvőr* 1929. évfolyamában folyt, jobban mondva, amelyet Móhr Győző kezdett és e sorok írója folytatott, valóban elmondható az a sokszor használt kifejezés: Ismétlődik a történelem. Ezeknek az igealakoknak a kérdése már százhuszonöt évvel ezelőtt felmerült és Kazinczy már akkor úgy döntött ebben a kérdésben, hogy döntése teljesen egyezik a „Köznyelv és könyvnyelv“ című cikkekcskében (Nyr. 1929, 122—3. lap) vallott felfogással.

Kazinczy Révai Miklóshoz intézett, 1806 január 4-én kelt levelének egy része így szól. (K. F. levelezése IV. kt. 5. lap).

„A' látók igen jó. Még ma is gyakoroltatik Öregeinknél e' tájon. Más fél esztendeje, hogy egy Szabolcs Vármegyei öreg Úr, Szunyoghi Farkas, midőn a' Kállón tartott Gyűlésben, egy gyanus ember megrettenvén, hogy most mingyárt kivilágosodik, hogy ő is kullog az alattomban-árulkodók sekrestyéjébe, felkölt ülőhelyéből, 's a' Gyűlésből kiosont, ezt kiáltotta fel: *Ezt kifüstölők!* És így ez minden bizonnyal igen jól mondatik, 's vele bátran élhetünk. De fülünk el nagyon szokva róla, 's Iroink — jók 's a' rosszak igen ritkán élnek vele. Új Íróinkat értem. Szallusztomban ezen archaizmuson kapva kaptam: de egyedül azért, mert ez a' szóllás az archaizálni szerető Szallusztot szépen festi.“

Kazinczyt ez az igealak máskor is foglalkoztatja, mert Nagy Gáborhoz, a debreceni kerületi tábla ügyvédjéhez, egy tudománykedvelő és híres könyvgyűjtő férfiúhoz intézett levelében is szóba hozza (K. F. levelezése IV. kt. 88. lap) ilyen formán: „A' látók nem annyi mint visum est — a' tanítók nem annyi mint docebatur per nos! hanem nem több és nem kevesebb mint látánk és tanítánk őket.“

Ez a levélrészlet azért is nagyon érdekes, mert belőle az tűnik ki, hogy egy olyan tudós; nyelvi s irodalmi kérdésekkel komolyan foglalkozó ember, amilyen Nagy Gábor, Csokonai pártfogója,

Debrecen írói és tudós társaságának tagja volt abban az időben, nemcsak nem használta, de tulajdonképpen jelentésében nem is ismerte az *-ók -ők* személyjeles igealakot.

Kazinczy tartotta is magát Nagy Gábor előtt tett kijelentéséhez. Minthogy az ő nyelvérzéke teljesen azonosította a *látánk és tanítánk* alakot a *látók és tanítók* alakkal, ennél fogva ezt az utóbbit nem is használja, valamint nem használja a feltételes *-nók -nők* alakot sem.

Eloolvastam mostanában Kazinczynak száz meg száz levelét, továbbá száz meg száz lapra terjedő egyéb művét (*Pályám emlékezete, Életrajzok, Emlékbeszédek*, illetőleg *Emlékirat-félék*) és e körülbelől 40 évi írói pályát magokban foglaló művekben hiába kerestem *-ók-ők* és *-nók -nők* személyjeles igealakot, ellenben találtam helyette mindenütt vagyis határozott tárgyra vonatkozólag is *-ánk -énk, -nánk -nénk* alakot, amint azt az, alábbi példák bizonyítják.

„Azt a nyomorult konyhai deákságot *tanulnánk*” (Orpheus 1790)

„Tegnap este *temeténk* Csokonait (Magy. Kúrir 1805).

Az ezután következő idézetek mind a *Pályám emlékezete*-ből valók a Nemzeti könyvtár kiadása szerint.

„A kölcsönös türésnek mi *vallánk* kárát” (12. lp.).

„*Látánk* Gödöllőt és Aszódot” (22. lp.).

„Hogy ha a cathedrai tudományokat is *tanulánk* vala, bizvást *kivánhatnánk* a papi felszentelést” (43. lp.).

„Időnket a szerint *használhatánk* mint tetszett” (55. lp.).

„E történeteket részvétellel *nézénk*” (137. lp.).

„Fekete zsinórral *varratánk* ruháinkat (139. lp.).

„Sorba *járáánk* a nemzet nagyjait” (140. lp.).

„*Folytatánk* utunkat (152. lp.).

A felsorolt példákat vég nélkül folytathatnók, — Kazinczy szerint *folytathatnánk* —, de ez felesleges jó cselekedet volna. Kazinczy az elbeszélő mult és föltételes jelen többes első személyében ismer ugyan két alakot, de használni — hacsak régieskedni nem akar — csak az *-ánk -énk* és *-nánk -nénk* alakot használja.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT

„**Szó sincs róla**” és **társai**. Szó sincs róla, a magyar nyelv kedveli a címbe foglalt kifejezést és a társait („szó sem lehet róla, szó se legyen róla”) és elég sűrűn használja. Szerkezetük és értelmük egyaránt elárulja, hogy ezek minősített tagadások, de az elsővel egy kis baj van, mert az helyzet és talán hangsúly szerint egyszersmind minősített állításra is szolgál, amint ez ennek a cikknek az első mondatából és a következő példákból nyilván kitűnik.

„Szó sincs róla, a kartelek sok bajnak az okai.” Pesti Napló, 1930. 86. sz. dr. Szabó László cikkében

„Szó sincs róla, a kuturális hadviselés költségei is megnöttek.” Pesti Napló, 1930. 88. sz. a névtelen vezércikkben.

„Szó sincs róla, Magyarországnak megvan az agrárjellege.” Ujság 1930. 97. sz. 2. lap, IV. hasáb.

E három példamondatban, amelyekhez számtalan hasonlót sorakoztathatnánk, a „szó sincs róla“ bizvást felcserélhető ilyen kifejezésekkel: *tagadhatatlan, kétségtelen, nyilvánvaló, köztudomású.*

Legfeljebb az a csekélység észlelhető, hogy a „szó sincs róla“ után nem szokott „hogy“ kötőszó következni, sőt talán nem is következhetik, holott a vele egyértékű kifejezésekhez, mint amolyan verbum regens-félékhez, „hogy“-gyal kötjük az utánuk következő mondatokat.

De lássuk most a „szó sincs róla“ kifejezést, mint minősített tagadást. „Barátom, te ismét megfellebbeztél adott szavadról.“ „Szó sincs róla.“

„Szó sincs róla, hogy a magyar nemzet belenyugodjék a trianoni határokba.“

„Magyarország bűnös a világháború felidézéséért.“ „Szó sincs róla.“

A „szó sincs róla“ társai, t. i. „szó sem lehet róla, szó se legyen róla“ tudtommal csak minősített tagadás értelmében használatosak. Pl. Szó sem lehet róla, hogy ebéd előtt elbocsássunk. Szó se legyen róla többé, hogy Görgey elárulta a hazát. Stb.

A „tagadhatatlan“ jelentésű „szó sincs róla“ szólásnak versenytársa is akadt: „szó se érte“, amely a napokban került szemem elé az Ujság 1930. április 20-iki számában. Sásdi Sándor írja egy baranyai népeleti rajzban, (*Öregék*): „Szép virággya van, szó se érte“. Kérdésemre, amelyet magához a szerzőhöz intéztem, azt a választ kaptam, hogy ez a szólás közhasználatú a hegyháti járásban és nem igen jelent többet, mint a köznyelvű *bizony*.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Angol levél magyar szavakkal. Egy angol fiú, aki az ideai angolországi cserkész-táborozás (*jamboree*) alkalmával barátkozott meg egy magyar fiúval, avval akarta megörvendeztetni, hogy magyar levelet ír neki. Minthogy az angol fiú semmit sem tud magyarul, úgy oldotta meg a dolgot, hogy megírta a levelet angolul és szótár segítségével minden egyes szót lefordított magyarra. Így keletkezett ez a kedves levél, amelyet csak úgy lehet megérteni, ha minden egyes szavát ugyanabban a sorrendben visszafordítjuk angolra. A levélnek néhány mondatát közöljük és mellé tesszük, hogy megérthessük, az angol fordítást.

„Én vár ön van igen forró időjárás igazságos most. Hamar mi fog van a Cserkész uszik galá (?). Én tesz nem gondol én fog lenni képes hoz-hez konkurál ban-ben ök, mint Én van nem lenni teljesít hoz-hez uszik ért három hónap most. Én vala elvez rossz nál a kezdet tól-től Május és emez fejlődik ba egy beteg köhögés. Így ön lát Én van nem lenni szerencsés ban-ben emez sport emez év.

„Tesz ön tud habár az igaz amaz Foherceg Otto hatalom lesz király tól-től Magyarország.

„Gyönyörködik felel emez engedo (?) hamar, mint Én vagyok vágyakodó hoz-hez hall tól ön.

Angolra fordítva :

I hope you have very hot weather just now. Soon we shall have a boy-scouts swimming match. I do not think I shall be able to concur in it as I have not been able to swim for three months now. I was feeling bad from the beginning of May and this developed into a bad cough. So you see I shall not be happy in the sport this year.

Do you know if it is true that Archduke Otto might be king of Hungary.

Please answer this letter soon as I am eager to hear from you.

Hétvégzés. Bajos volna kitalálni, mit jelent ez a szó. A Budapesti Hírlap (1930 : 85. szám) az angol *week-end*-et fordítja így. Annyira idegen nekünk maga a fogalom is, hogy nem csodálhatjuk, ha nehezen akad, aki elfogadható és közérthető szóval tudja kifejezni.

K. B.

Pengős regények. Mindig megütközöm, amikor a könyvesboltok kirakataiban *pengős regényt* látok. Egyik kiadónk ezzel a címmel indított új regényvállalatot. Véleményem szerint a két-, három-, tízpengős regény szintén *pengős*, mert ma csak pengőnk van (amikor van), nem pedig koronánk. Én úgy érzem, hogy *egypengős* regény volna a helyes cím, mert itt az *egy* számnév, mégpedig nagyon is nyomatékos számnév. Miért írtóznak annyira ettől a jámbor *egykétől*? Más eset az, mikor valaki azt mondja, hogy a moziba *pengős* helyet váltott, nem 60 vagy 80 fillérest. Ellenben megint helytelen volna, ha azt emlegetné, hogy vett *pengős* és *kétpengős* helyeket.

K. B.

MAGYARÁZATOK.

Láttam én már karón varjút. Szólásunknak sokféle változata van és csak természetes, hogy sokféle magyarázata is. Mondják így, hogy «láttam én már karón varjút», úgyis, hogy «más is látott karón varjút», vagy «ágon varjút», vagy csak röviden használják, hogy «karón varjú». Magyarázata is sokféle. Legtöbbje — mint már homályos eredetű mondásoknál szokásos — a már meglévő mondáshoz utólag kitalált mese, magyarázat.

Legutóbb Harsányi Zsolt foglalkozott vele a Pesti Hírlapban (PH. 930. X., 26.), de csak úgy, mint már ilyenkor szokásos; két ki gondolt magyarázatot ad. (Erre számos hozzászólás érkezett be a közönség köréből. L. P. H. melléklet. 1930. XI. 16.)

Egyik szerint a varjú óvatos madár lévén, nagyon csinján kerülgeti a háztáját, és ha szemet vet is kis csirkére, nem száll minygyárt a kerítésre, hanem kikeres valami fát, jegenyét vagy egyebet a ház körül és ott helyezkedik el nagy elővigyázatosan és onnan csinálja meg a kotlós elleni haditervet. Ha üldöző bukkan fel, már el is illan, nincs sehol. De ha nagyon szigorú a tél, akkor a varjút odahúzza az éhség az udvar közelébe. Ilyenkor leszáll a kerítés karó-

jára, hova a gazdasszony a fazekakat szokta akasztani. Ott guny-nyaszt dideregve a «karón» és lesi a jószerencsét. — Ha valaki, aki nagyon szemtelen volt valaha és nagyon elnézett biztonságában a többiek felett, egyszersak megalázkodik és szorultságában megjuhászkodva szerényebb húrokat penget, akkor mondják, hogy utólérte a varjú sorsa. A fenhéjázó hányó-vető emberre mondják: Várjuk csak meg a végét. «Láttam én már karón varjút.»

A másik magyarázat szerint — ez vadászember magyarázata — a szürke varjat nehéz puskaesőre kapni. Óvatos, ügyes, ravasz madár. Megtörtént egy vadással, hogy, mikor nem volt nála a puskája, közelre bevárta a karón ülő varjút, de mikor másnap titokban magával vitte a puskáját, hogy a varjat lelője, az már kétszáz lépésről megneszelte a veszedelmet és elröpült. — Ezért mondják, ha valaki nagyon bizonykodik, hogy holnap egész biztosan meglesz az üzlet, vagy hogy az állást most már egészen biztosan megkapja: «Nono, nem kell olyan biztosra venni, láttam én már karón varjút.»

Mondásunk igen régi eredetű; majd mindegyik szólásgyűjteményünkben, szótárunkban szerepel és régi írónknál is használatos. Elterjedt volt az egész országban és ismerték már a tizenhatodik század elején is. Hogy csak néhányat említsek: Egyébkor is láttam ágon tarvarjat. (Deesi: Adag 79. Kisv: Adag 17., 83.) «Én is láttam karón varjút.» (Szirmay Hung. 2. kiad. 124.) «Láttam karó végén tar varjút.» (Kreszn. I : 293.) «Hallád bácia, karómn mutatéc te tar variat. (Bal: CsIsk.. 87.) Szirmay szerint «Inane promissum, Karón varjút mutat», Mézes madzag (139.). A mondások magyarázata «complurium, thiorum ego strepitum, audivi», meg «album et nigrum (distinguere) novi», azaz nem ijedek meg egyhamar akármilyen fenyegetéstől, vaklármától, nem újság előttem, láttam már ilyet, nem veszítem el a szemem fényét. (Nyr 31 : 501. Tolnai cikke.) Így használja Gelei Katona is: «Minttha nem láttunk volna Karo-hegyen tarvarjút.» (Titk. 350.)

Mondásunk felsorolt valamennyi alakja kifejezetten *karón* ülő varjúról, vagy tarvarjúról beszél. A varjúról még csak elhíhetjük, hogy karóra száll, de a tarvarjú — Herman Ottó szerint, — már lábalkatánál fogva sem teszi. (V. ö. Herman Ottó: A tarvarjú. Nyr. 32 : 551) és ezért mondásunk magyarázataként ezt mondja: «Aki arról beszél, hogy egyébkor, ma, vagy bármikor látta a tarvarjút ágon, az üres fecsegést végez... és ebbe van foglalva az üres fecsegőre nézve a megfenyegetés is, hogy rámondják: Egyébkor is láttam ágon tarvarjút.»

Ezek a magyarázaok helyesek lehetnek, ha *karón* ülő varjúról beszélünk, de nem állják meg helyüket, ha *karon* ül az a varjú. Márpedig mondásunk legrégebbi alakja «karon» ülő varjúról beszél. 1595-ben megjelent Gyarmathi Miklós: Keresztván felelet Monoszlai könyve ellen című könyv 74. lapján így idézi mondásunkat: «Ez fele generalitással, közönseges beszédrel csak *karon* mutat tar varjat és nagyob ketelkedest szöröz» és Erdélyi (Válogatott magyar közmondások Pest, 1862) szerint is «Más is látott *karon* varjút.

Tehát karon rövid o-val és nem hosszúval: karón. Ez a varjú tehát karon ült az ember karján és ekkor lehetett tarvarjú is, mert az is megülhetett a karónál szélesebb emberi karon.

Hogyan került a varjú emberi karra?

Megvilágítja Kisviczay (Selectiora Adagia latino-hungarica. Bartphae 1713) adata a «Varjun varjat fogni» és Pelkó Péter (Eredeti magyar közmondások és szólások. Rozsnyó, 1864) «Varjun, varjat fogott» mondása, melyhez magyarázatként hozzáteszi, hogy annyit jelent, mint «csábítással élni». Amíg előbbi mondásunk világosan elénk tárja, hogy volt a madárral való vadászásnak egy módja, mikor sólymok helyett varjakat használtak, addig másodszorban idézett mondásunk magyarázata megerősíti ezt a feltevésünket, mert hiszen a madarakkal való vadászatnál a betanított madarak, jelen esetben a varjak, csalták magukhoz a többi hasonló fajta állatot.

A középkor végén és az újkor hajnalán kedvelt szórakozása volt főurainknak a sólymászás. A vadászatnak ez a neme nevét a leggyakrabban e célra betanított madártól, a sólyomtól nyerte, de ez még nem jelenti azt, hogy *csak* sólyommal vadásztak. Igaz, hogy a nyugat nagy sólyomvadászat-kezelését (Madarász Henrik) királyaink, sőt főuraink is átvették és tudjuk, hogy már II. Ulászló alatt 1494—95-ben nagy sólyomvadászatok voltak, sőt, hogy Zsigmond királyunknak 1390-ben a brassaiak betanított sólymokat visznek ajándékba, és hogy II. Lajos királyunk Hyppolit érsektől kap ajándékba sólymokat, de tudjuk azt is, hogy a madárral való vadászatnak más módja is divatban volt, mert találunk feljegyzéseket madarászokról, kik ölyveket, vércséket, sőt varjakat is befogtak erre a mesterségre.

Hogy a varjakkal való vadászat nem volt valami alkalmas módja a madarászásnak, elismerem, de ez csak mondásunk mellett szól, mert a ritkaságáról tesz tanúságot. Volt talán még másik akadálya is a varjúval való vadászásnak, miért is ez talán hamarosan ki is ment a divatból. Erre enged következtetni ez a mondásunk, hogy: «Varjú, varjúnak nem vájja ki a szemét». Tudvalévő dolog ugyanis, hogy madárral való vadászatkor a vadászó madár a sólyom, az ölyv stb. feje kis sapkával volt letakarva. Ezt a sapkát csak akkor vették le a madárról, ha a kiszemelt áldozat felbukkant és akkor engedték utána a vadászmadarat, melynek első dolga volt áldozatának a szemét kivájni. (Ennek az emléke él a mai kakasviadalokban is, mikor még acélsarkantyúkat is kötnek a kakasok lábára, hogy ellenfele szemét kiszúrva, őt harc képtelenné tegyék. Ez a vérszomjas szokás ma még emberek közt is divatban van, mikor Spanyolországban egymással szembe ülve pusztá kézzel verekednek. Legrémesebb leírását Hanns Heinz Ewerstől olvastam Paradicsomszász címen.)

A betanított sólymokat és így természetesen egyéb madarak közt a varjakat is, farudakból összetákoltt, szíjakkal vállra akasztott

készségen, vagy pusztán a kinyújtott *karjukon* vitték a solymászok, madarászok.

A varjúval való vadászás ritka dolog lehetett és még ritkább volt az, hogy az ilyen betanított varjú varjat fogjon. De mégis megvolt és előfordult.

Mondásunk eredeti alakja tehát a «karon varjú» lehetett és csak a solymászás eltűnésével — ami a tizenhetedik században a sörétes puskák elterjedésekor történt, — veszett ki a néptudás köréből a képpel együtt a mondás ez alakja és ugyancsak a másik képpel — mert ezután már csak «ágon», «karón» ülő varjakat láthattak, — alakult át az értelem is és lett a «*karon varjú*»-ból «*karón varjú*».

A mondás értelme nagyjában megmaradt. Ma is a ritkán sikerülő, bajosan elérhető vagy esetleg rosszul is végződhető dologra mondjuk: «Láttam én már karón varjút.»

ZOLNAY VILMOS.

Böhönc. Hegedüs Loránt Rákosi Jenőről tartott emlékbeszédében megemlékezik Rákosi munkásságáról a magyar nyelv tisztasága, szépsége körül. Emlékbeszédét így fejezi be:

«Nem akarok hűtlen maradni Rákosi Jenőhöz, azért bejelentem, hogy én is találtam egy szót Rákosi Jenő számára, amelyet a magyar irodalomban még senki sem használt és amelyet én a régi magyar nyelvből, az alföldi, hódmezővásárhelyi tájszólásból vettem át. Ez a szó: «*Böhönc*». A böhönc az alföldi tájszólásban annyit jelent, hogy mikor az erdőt teljesen kiirtották és csak cserje maradt ott, mégis meghagytak egyetlen nagy fát, hogy az továbbra is dacoljon az idők viharával. *A magyar irodalomnak ez a nagy fája, ez a böhönce Rákosi Jenő, aki örökre ott fog állni a magyar írás századainak mesgyéjén.*»

A böhönc szó nincs meg sem a Tájszótárban, sem a NytSz-ban s kérjük olvasóinkat, közöljék velünk, hol él még ma is ez az érdekes szó.

B. J.

Kengyel. Ez a szó tudvalevőleg elhomályosult összetétel. Előtagja a vogul-osztják-magyar nyelvközösség korából való és a két legközelebbi rokonnyelvben önálló szóként ma is élő *kěńś*, *kend*, *kenč*, melynek rénbőrsaru, rénbőrharsnya a jelentése. Utótagja pedig az *al* szó (vö. *al*-ja valaminek). A kettő együtt tehát olyan valamit jelentett, ami a *kěńś*, *kend*, *kenč* alá való volt, amire lovaglaskor a *kěńś*-, *kend*-, *kenč*-et rátámasztották. A *kěńś*+*al* *kengyal*-ból lett *kengyel* hangrendi illeszkedés eredménye (vö. Munkácsi: Nyr. 29: 152).

Mészöly Gedeon „Mióta lovas nép a magyar?” c. szép értekezésében (Népünk és Nyelvünk 1: 205—14) ezt a szót is tanubizonyságul idézi arra nézve, hogy az ú. n. előmagyarok lóismerő, lóvalbánó, sőt lovon harcoló nép voltak már akkor is, mielőtt még a lovas török néppel megismerkedhettek volna.

Azt hiszem, hogy Mészölynek a kérdés velejére nézve teljesen igaza van; azonban nézetem szerint a *kengyel* szót ki kell rekesz-

tenie bizonyítékai közül. Ezt annál is inkább megteheti, mert egyéb, kétségtelen bizonyosságú adatokkal annyira meg tudja támogatni véleményét, hogy bátran mellőzhet egy-egy ingatag bizonyítékot. Olyan biztosan ül ő a maga okoskodása jól *fékelt harmadnegyedfü fő- és gyermeklovának nyergében*, hogy nem szükséges *kengyel*-re támaszkodnia. Fölvetett tételének bizonyítása tekintetében baj is volna, ha szüksége volna rá.

Már több ízben olvastam, legutóbb Hóman—Szekfű Magyar Történetének első kötetében, hogy a kengyel nem finn-ugor eredetű találmány. A biztos lovaglásnak, a nyállal nyeregéből hátrafelé lövöldözésnek ezt a nélkülözhetetlen kellékét a húnok ismertették meg előbb a keleti népekkel, majd később Európával is. Ha ez igaz, mint ahogy valóban az, akkor a kengyelt mint lószerszámot nem ismerhette a finn-ugor előmagyar. De a törökfajta onogursággal egyesült onogur-magyar is csak akkor ismerkedhetett meg vele, midőn a húnokkal harcias érintkezésbe jutva csakhamar alattvalója lett a nagy hún birodalomnak. Akkor aztán a még akkor kétnyelvű onogur-magyarság mindkét nyelvi rétege bizonyára a maga nyelvén nevezte el ezt a hasznos eszközt, melynek azonban csak a finn-ugor származású *kengyel* neve maradt ránk.

Egy szó annyi, mint száz: a *kengyel* élhomályosult összetett szó, noha mindkét része a finn-ugorságban gyökerezik, mégsem lehet az előmagyarság lovas voltának bizonyítéka. KOLOZSI LAJOS

Át és által, orcé és arcal. Egyik régebbi szófejtésemben azt írtam, hogy az *át* (régén: *ált*) igekötő és névutó az *áté, áti* (Örség, Hetés, Göcsej, Nagykanizsa, Dráva mell. MTsz.) lativusi alak rövidülése (Nyr. 39:361)¹. Egy újabb göcseji szójegyzékben azonban ezt találok: „*áti*: át, által: *átilabb*; üsd *átilabb* aszt a szöveget: beljebb. jobban keresztül“ (MNY. 4:432). Ez az adat arra vall, hogy az *áté, áti* mégis az ablativusi *átél, átíl* rövidülése. Hasonló változatai vannak az *arcul* ‘arcul, szembe, szemtől szembe’ szónak; pl. *orci* (arcra) kövér vagyok, tesre de nem (Sopron m. Nyr. 22:522); *orcé* vár ‘elvár, szembe vár’ (Baranya m. MTsz.). Ezt uo. így is mondják: *arccal* vár ‘szívesen lát’, de így kellene írni: *arcal* (vö. *arcal-jászol* ‘olyan jászol, amelynek mind a két oldalára lehet lovat állítani’ Nagykanizsa MTsz.)². Ezekben nem a *-val, vel* rag van, hanem az *-él* ablativusrag *-al* változata (vö. *arcel fel* Sermdom.; *arzzalat* Fal. NySz., *arcallat* SzD. EtSz. s *arczéllat*, *orcílat* NySz., *arcílat* Hajdu m. MTsz.), mint az *által, onnal, honnal*-ban (vö. Beke Nyr. 49:74). Az ablativusi alaknak *-t* raggal való bővülése az *orcét* (< **orcélt*) fogad ‘szívesen lát, jól v. vendégszeretőleg fogad’ (Baranya m., Gysztmárton). Az *arcínt* (nézni, látni szemtől szembe, erősen v. jól megnézni; színről színre látni Gysztmárton) vagy *arcélt*-ből fejlődött (vö. *mihent, mihánt* stb. MTsz. ‘mihelyt’), vagy *arcét*-ből *n* járulékhanggal (vö. *esment, esmént* stb. MTsz. ‘ismét’). Az ablativus- és lokativus-rag kapcsolatához vö. *küüllt, küüült* Hszék m. ‘kívül’; *színül-t-ig* Beke Nyr. 50:158. Baranyában még ezt is

mondják: *orcény* várík őket 'szívesen fogadják'. Ez *orcént*-ből fejlődött a *-t* lekopásával (vö. *mihán*, *mijan*, *mihen* MTsz. 'mihelyt') A *-t*-t ezekben valószínűleg tárgyragnak érezték s elhagyták (vö. *Esperes* c. cikkemet Nyr. 57:112)³.

B. Ö.

Borjú és gyapjú. Török jövevényszavaink legrégibb rétegéhez tartoznak; az előbbi **buraɣu*, a második **džapaɣi* hangalak átvétele. Ezek a tövégi magánhangzók lekopása után *-aɣ*-ra végződtek, ebből pedig a magyarban *-ó* fejlődött, a *borjú* és *gyapjú*-nak tehát nyelvünkben *buró* és *gyapó*-nak kellene hangzania. A *j* — mint egy másik cikkemben kimutatom — a magyarban fejlődött járulékhang. A moldvai csángó nyelvjárásban még ma is *j* nélkül ejtik *buru*-nak, s ez valóban eredetibb **buró*-ból való (vö. Horger MNy. 9:111). A *gyapjú*-nak is van ott *j* nélküli alakja: *gyëpu* (Nyr. 31:87, szövegben is kétszer 148), a különös csak az, hogy mélyhangu **gyëpu*-t várnánk (vö. *hëmu* 'hamu', *szëru* 'saru', 'ëjtu 'ajtó' Nyr. 30:61; Wichmann följegyzése szerint az első szótagban *e* van: *fëlu*, *hëmu* 'falu, hamu' Nyr. 37:200). — A *borjú*, *gyapjú* ragos és képzős alakja *borja*, *gyapja*, *borjak*, *gyapjas*. A régi nyelvben így ragozták a szintén török eredetű *saru*-t is (<**čaryɣ*): *sariat* Bécsik., *saria* Helt. Born. Vallást. NySz. Nézetem szerint ezek eredetileg így hangzottak: *buru* ~ **burva*, **gyapu* ~ **gyapvas*, *saru* ~ **sarva* (vö. *sarnaro* 'saruvarró' KönSz. MNy. 12:148, mint *ölü* ~ *ölyves*; vö. Beke Nyr. 59:15), a *v* azután kiesett, mint az *orv* ~ *or*, *elv* ~ *el*. *magv* ~ *mag* szavakban (vö. *sürjen* 'sűrűen' Debrecen NyF. 25:14, *száj-gyüre* 'ajak' Somogy m. MTsz. MNy. 11:319 < **száj*-, *gyürve*). Így magyarázom a *bóda*, régi *bolda* 'markolat, fogantyú-evező mankója' zemplénmegyei *bódva* változatát. Ez is török jövevényszó (vö. kel.-tör. *baldak* 'kardmarkolat' Munkácsi Nyr. 57:87). Az *-a* vagy személyrag, vagy járulékhang.

BEKE ÖDÖN.

Jobbágy = fr. jobard. (Nyr. 59:12.) Ennek az egyezésnek elfogadásától ismereteink mai állása mellett, nekem, mint romanistának óvnom kell. *Jobard* 'együgyű' a 19-ik század óta ki van mutatva; hogy a 12-ik század *Constantin Jobard*-jának, *szükségszerűen jobbágy* lett volna a jelentése (és nem 'együgyű'), azt annál kevésbé lehet kimutatni, mert az 1292-iki adóajlstromban ilyen nevet is találunk: *Geofroi Job* (Sainéan, *Lessources indigènes de l'étymologie française* 2-344). Azt a feltevést, hogy a fr. *jobard* 'jobbágy'ot is jelentett volna, époly kevésbé lehet a *Jobarderie*-féle helynevekből bizonyítani (mert hiszen ez lehet egy *Joubert*, *Jobard* család tagjainak kollektív telepedése), mint a sp. — lat. *juberi* 'coloni' által Du Cange-nál, mely nem kölcsönvétele a fr. *joubert*-nek, hanem = *yuguero* 'földmunkás', ehhez: *yugo* = lat.

¹ A vasmegyei Németgencsen *älë* (*älë* dobta magát Nyr. 26:95), az *ë* itt *ë*-ből fejlődött, vö. *gyöpijë* 'gyöpijé, sinteré', *ojjë* 'ojjé', *csädël* (írva *csädet*) 'csädét, bozótot' uo. 138.

² Vö. a NySz.-ban *arccal* (o: *arcal*) 'pronus' Cal. 'facie tenus' MA. 'in faciem, facie obversa' PP. Itt sem a *-val* raggal van dolgunk, hanem ablativusi alakkal. — Mint utólag látom, Mészöly már Nyr. 47:123 így magyarázta az *arcal*-t.

³ Az *orcén(y)*, *arcint* *n(t)*-je lehet járulékhang is, vö. *mingyán(t)* < *mingya* < *mindjárt* MTsz.

jugum 'iga'. (*Yubo* hangváltozat *yugo* helyett sp. nyelvjárásokban.) *Jobard*-nak a Kallós feltételezte átvitelére *paraszi*-okra nincsen pozitív adatunk a Romániában. (Marburg) SPITZER LEO.

Jobard. Abban a feltevésben, hogy a *jobard* szónak ma ismert jelentése fejlődés eredménye, főképpen az erősített meg, hogy, mint meg is írtam, egy francia folyóiratban egy megjegyzésre akadtam, mely szerint ennek a szónak a középkorban 'jobbágy' értelme volt. Cikkem e részével valóban reméltem, hogy mások figyelmét is sikerül e történész-adatra felhívni; és addig is igyekeztem ezt a felfogást alátámasztani. Az ellenvetésekre el voltam készülve. Az a spontán módon közzétett történeti adat rövidesen újra birtokomban lesz és talán módunkban lesz így a forrásnak is utánajárni, ahonnan az előkerült.

Azt, hogy a szónak ilyen eredetibb használata egy időben (legalább vidékenként) eléggé elterjedt, a közölteken kívül, az az elgondolás mondatta, hogy a középkori oklevelekből talán csak azért hiányzik a szó, mert ott a fogalomra direkt jogi jellegű latin műszóra volt szükség. És valóban inkább a fordítottjára van példa bőven, t. i., hogy latin műszók kerültek a vulgáris nyelvbe, mint *serf*, *massip* (prov: 'mancipium') *coulonge* ('colonica'), *culvert*, *culvertise* ('colliberti') stb. Sőt ez az utóbbi a középkor folyamán — szakasztottan úgy, mint a m. *jobbágy*, többször is átmegy némi jelentésváltozáson, a francia jobbágyosztálynak inkább mondvasinált rangemelésé folytán. (L. Marc Bloch: Les „Colliberti.“ Revue Hist. 1928. I. II.)

Spitzer (Gamillscheg után) azt hozza fel első érvül, hogy a szó a 19. sz. óta van kimutatva, de ezt ú. l. egyikük se tekinti fontosnak, mert Gamillscheg is, mint Godefroy és mások, keresik a szónak régi és népnyelvi másait; Spitzer pedig kész is volna (ugyanegy mondaton belül) a Godefroy 12-ik századi *Jobar*-jáért ('együgyű' értelemben) lándzsát törni, holott így máris hét-nyolc század szólna a szó régisége mellett. Godefroy forrását Spitzer sem kereste meg és nem gondolhatja, hogy ez minden ok nélkül írta volna: 'on trouve avec un sens *incertain*' C. Jobard. Godefroy szótára: 'Dict. de l'anc. l. fr. et de tous ses dial. du 9e au 15e s.' ismeri a *jobard* szót mai értelmében a régiségből és ha a fenti adatnak más valami értelmet szánt és nem ezt, sem *családánév*-ét, arra vagy maga a szöveg, vagy esetleg más ok készítette. Ha tehát a felhozott bizonyítékok után egy *harmadik* jelentéssel nem akartam előállni, azt kellett mondanom, hogy itt bizonynyal egy C. nevű *jobbágy*ról van szó.

Addig azonban, míg újabb adatra nem tudok hivatkozni, legfontosabb érvnek mégis a helynevek tanulságait kell tekintenem: még pedig azoknak a 29 megyéhez mért feltűnően nagy száma miatt, mikor némelyik départementban 12–16 ilyen helynév is van.

Fölteszem, hogy Spitzer, mikor a *Jobarderie*-nevű jobbágytelkekről azt tartja, hogy azok egy *Joubert*, *Jobard* család tagjainak tömeges telepedései is lehetnek, *nemes* családokra gondol, ill. azoknak tágabb értelemben vett *familiájára*. Ebben az esetben nagyszámú ilyen nevű nemes családot kellene feltételezni, ami a szónak Spitzer által is elismert 'együgyű' jelentésénél fogva sem valószínű, — hiszen a nemesi családok névcsereje igen könnyű e korban. De még úgy sem, ha csak pusztán *Job*-ot akarna e családok nevéül felvenni, mert az *ard* képző nagyobbbrészt megvető értelmet adott a tőszónak (codardo, couard, vantard, buggiardo stb.). Ha pedig igen *nagyszámú* jobbágycsaládot ismer evvel a megbélyegző névvel, akkor már-már ott van, ahonnan én is kiindultam. Én is céloztam ugyan arra, hogy a *Jobard*, *Joubert* családnevek igen *sűrűek* Franciaországban és Belgiumban. Persze

nem gondoltam nem esi nevekre, sőt nagy számuk jobbágyi eredetük mellett szól és szerintem éppen e név jelezne eredetüket: 'Jobbágy'. Itt könnyű tere nyílik a bizonyításnak a gazdag francia genealógiai irodalom révén és azért örülök, hogy Spitzernek ismert hozzáértése és gondossága mellett ez a tárgy olyan jó kezekbe került.

Hátra van még a *juberi* adat Du Cange-ból. A forrás talán épúgy megengedi a Spitzer 'mezei munkás (Ackerknecht)', mint Du Cange 'coloni' értelmezését. Ha már most valaha beigazolódik a *jobard*, *joubert*-féléknek középkori 'jobbágy' jelentése, valószínűleg több okunk lesz a sp.-lat. *juberinek* a fr. **joubert*-ben látni az őst, mint a sp. *yugo*-ban. Tudvalevő, hogy egyes északi spanyol területek a középkornak tekintélyes részében mind nyelvi, mind szellemi téren sokkal közelebb álltak Franciaországhoz, mint Spanyolország minden többi népéhez. Különben a *yugo*-nak Sp. említette dialektalis *yubo* változata még nem bizonyítja, hogy *yugero* is megtalálható a régi dialektusokban *b*-vel.

És akkor is, a latin okiratban inkább *jugeri* volna várható, mint *juberi*; azért mert bármily általánosnak gondolja is valaki-e (feltételezett) népnyelvi szónak elterjedését a középkorban, a spanyolországi latin író mégsem habozhatott a kettő közül, a szónak a köznyelvi és a latin formákhoz ('jugum' 'juger' 'jugerum') értelemben közelálló változatát latinositani. Viszont igaz, hogy a *joubert* szót magam sem igen várom franciaországi latin okmányokban sem, kellemetlen s az osztályt megbélyegző melléke miatt. Az azonban nem lenne ok arra, hogy mire a szó gúnyos mezét levetve, idegenebb területre ér, ne volna elképzelhető latinositva, mert ott erre a latinositásra már bizonyos mérvű pótolhatatlansága miatt is megértett volna.

Készséggel elismerem, hogy ezekhez a feltevésekhez még további kutatások kedvező eredményére lesz szükség. Továbbá, hogy pozitív eredmény esetén is, mind ennek a magy. *jobbágy* szóhoz csak esetleges lehetőségek révén van köze egyelőre. Ezek a lehetőségek részben művelődéstörténeti, részben egyszerűen hangtani természetűek. Szerencsések lehetünk majd, ha a Nyelvőr szerkesztője elég fontosnak találja ezt a vonatkozást arra, hogy szűkre mért hasábjait ennek a romanista érdekű kérdésnek a tisztázására tovább is rendelkezésünkre fogja bocsátani.

KALLÓS ZSIGMOND.

Jós és javas. Paasonen e két szóban a cseremisiz (keleti) *ju*, (hegyi) *jo* 'varázsigé' megfelelőjét kereste (NyK. 37:336), s egyeztetését a nyelvészek többsége elfogadta. Szily K. a magyarból akarta őket megfeleltetni s a *jós*-t a *johos*-ból származtatta, mert a jósök az áldozat *johaiból*, belső részeiből jósoltak. A *javas* szerinte külön szó, mert a „*jós* jövőndől, de nem gyógyít soha; ellenben a *javas* gyógyít, de nem jövőndől” (Nyr. 28:290). Szarvas Gábor 1872-ben Budenz József és Berczik Árpád kíséretében bejárta Göcsejt s az Őrséget a népnyelv tanulmányozása végett. Szarvas Gábor maga semmit se tett közzé tanulmányútja eredményeiből, s csak 1918–19-ben adta ki jegyzeteit kegyeletből Simonyi. Már most ezek közt a következő becses adatot olvashatjuk: „*jós*: parasztorvos Rábapatona, tudós Dömölk” (Nyr. 48:80). Tehát gyógyított a *jós* is, s ezért nyugodtan visszatérhetünk Ipolyi, CzF. és Budenz (Nyr. 1:249) egyszerű és természetes magyarázatához, mely szerint a *jós* és a *javas* a *jó* szó származékai. Az 'orvos' jelentést igazolja a *gyógyít* (< *jógi*) ige, mely eredetileg csak annyit jelentett: 'javít', aminthogy a székegy *gyavil*, *gyovit* szintén azt jelenti: 'gyógyít' (MTsz.), s a felsőőri *müggyöbil* 'meggyógyít' (NyF. 9:12). Vö. *tudós* 'javas, kuruzsló, jövőndömondó, kártyavető' MTsz.

BEKE ÖDÜN.

Anyjuk. A feleségnek ebben a megszólításában tudvalevőleg a gyermekhez, ill. a gyerekekhez való viszonyítás jut kifejezésre oly felfogással, mely indogermán nyelvektől sem idegen (l. Kallós Ede Nyr. 35 : 218); a birtokos személyrag használata azonban élesen elválasztja a magyar megszólítást olyan megszólításoktól, mint amilyen pl. a német *Mutter!* A gyermekhez való viszonyítás képzele és így a személyrag funkciója idővel annyira elhomályosodott az *apjuk! anyjuk!* megszólításokban, hogy pl. a gyermektelen asszony is *apjuk*-nak hívhatja az urát (Nyr. 23 : 69) és országszerte használatos újabb személyraggal *anyjukom, apjukom* (MTsz. és Nyr. 9 : 371, 40 : 7).

A személyragos *anyjuk*-nak pontos megfelelője egy finnugor nyelvben is használatos. Egy permi-zürjén elemi iskolai olvasókönyvben (Zubov F., Zubov Sz. és Lykacsov M. *Viľ tuĵ 'Új út'* c. könyvében, Moszkva, 1929) a következő mondatokat találjuk: *Pelas kezain da šuas : Juĵ bĵ mešĵs. Mamnĵs, vašet mun vadere* — 'a gazda kimegy és szól: „Inna (ihatnék) a tehén. *Anyjuk*, hajtsd ki — eredj — a partra.“' (46. l.) Itt a *mamnĵs* ugyanúgy a 3. személyű több birtokost, egy birtokot jelző személyragot tünteti fel, mint a magyar *anyjuk* szó.

FOKOS DAVID.

A kiadóhivatal értesítései.

A nyelvőr előfizetési ára az 1931. évre 5 pengő. Félévi előfizetést nem fogadunk el. Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A Magyar Nyelvőr legközelebbi száma 1931 február havában jelenik meg.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón : Aut. 832—19. Postatakarékpénztári számla : Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

B U D A P E S T

KÖNYVKERESKEDEŚ ÉS ANTIKVÁRIUM

V, GRÓF TISZA ISTVÁN UCCA 9. SZÁM (TELEFON: 800-75.)

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK
ÉS KÖNYVTÁRAK ÁLLANDÓ
SZÁLLÍTÓJA. VÁLOGATOTT
NAGY RAKTÁRKÉSZLET

C A T A L O G U S

NO. 7. HISTORICA. HISTORIOGRAPHIA
NO. 8. ETHNOGRAPHIA. FOLKLORISTICA. LINGUISTICA
NO. 9. HUNGARY AND EASTERN EUROPE

Hungária Hirlapnyomda Részvénytársaság, V., Vilmos császár út 34